

ISSN 2524-0323

ВІСНИК

Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

Науково-теоретичний журнал

Заснований у 1997 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік

Випуск 1 (81)

Сверодонецьк
2018

Засновник і видавець – Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка * Реєстраційне свідоцтво КВ № 15990-4462 ПР, видане Міністерством юстиції України 20.11.2009 * Уключений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук Наказом МОН України від 07.10.2015 № 1021

1
2018

Редакційна колегія:

В. М. Комарницький – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *головний редактор*; **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *відповідальний секретар*; **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ДонНУ імені В. Стуса, м. Вінниця, Україна); **А. Вайшвіла** – габілітований доктор юриспруденції (д-р юрид. наук), (Університет ім. Миколаса Ромериса, м. Вільнюс, Литва); **О. М. Головка** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **В. С. Гуславський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **О. О. Дудоров** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. О. Іваницький** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (СФ ХНУВС, м. Суми, Україна); **Н. Р. Малишева** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ІДП НАН України, м. Київ, Україна); **О. В. Наден** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **Є. О. Письменський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **М. А. Погорєцький** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна); **Ю. Д. Пригика** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна); **Б. Г. Розовський** – д-р юрид. наук, проф. (СНУ ім. Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна); **В. А. Устименко** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАН та НАПрН України (ІЕПД НАН України, м. Київ, Україна); **В. Л. Федоренко** – д-р юрид. наук, проф., габілітований доктор юриспруденції (Польська академія наук, м. Варшава, Польща); **Т. Фельтес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), проф. (Рурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина)

*Рекомендовано до друку та до розповсюдження через мережу Інтернет
вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
(протокол № 11 від 27 березня 2018 року)*

Для науковців та юристів-практиків.

✉ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,
вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401
☎ (факс): (06452) 9-07-77

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ 9

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Завгородній В. А. Поняття «механізм імплементації рішень Європейського Суду з прав людини»: питання термінологічної визначеності та змістовної наповненості	11
Камінський І. І. Правомірне застосування незбройної сили: концептуальні основи	23
Нестерович В. Ф. Конституційно-правове утвердження громадських обговорень в Україні	32
Павшук К. О. Підвищення ефективності діяльності виборчих комісій: склад та основні напрями їх підготовки	44

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Безкровний Є. А. Представництво прокурора в суді та окремі питання його організації.....	53
Богатирьов А. І. Індивідуальні заходи запобігання проникненню заборонених предметів до місць несвободи Міністерства юстиції України	60
Васілін Є. М. «Віднесення банку до категорії неплатоспроможних» як наслідок злочину, передбаченого ст. 218-1 КК України	67
Власюк В. В. Спеціальні норми в системі кримінально-правового захисту діяльності захисника чи представника особи з надання правової допомоги	76
Волинець Р. А. Службова особа учасника фондового ринку як суб'єкт злочину проти фондового ринку, передбаченого статтею 222-1 КК України	86
Євтеєва Д. П. Кримінально-правова охорона дитинства в Україні: тенденції законодавчого реформування та напрями подальших змін	95
Зайцев О. В., Філіпенко В. Р. До питання звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду (ч.2 ст.111 КК України)	103

Мовчан Р. О. Майнова шкода як криміноутворююча ознака злочину, передбаченого ст. 270-1 Кримінального кодексу України	113
Панькевич В. М. Кримінально-правова характеристика розголошення комерційної таємниці	120
Подгородний С. Д. Зміст дефініції «обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них»	128
Янко В. М. Особливості механізму правового регулювання відносин із забезпечення народного суверенітету: кримінально-правовий аспект	136

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Блінова Г. О. Органи публічної адміністрації як суб'єкти інформаційних відносин	144
Болоташвілі З. У. Автомобільне транспортування небезпечних вантажів у зоні АТО та шляхи зниження ризику загрози життю й здоров'ю населення	151
Іщенко І. В. Види методів та форм діяльності суб'єктів ювенальної превенції	161
Червінчук А. В. Зарубіжний досвід автоматичної фіксації правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху	169

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Єрофєєв М. І. Співвідношення правових режимів надзвичайного стану та зони надзвичайної екологічної ситуації	176
Загоруй І. С. Про значення Загальної декларації прав людини в процесі формування стандартів соціально-економічних прав	182
Комарницький В. М. Питання розвитку законодавства про зони надзвичайних екологічних ситуацій	189
Перепьолкін С. М. Класифікація принципів міжнародного митного права	198

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бондар В. С. Особливості підготовки та проведення слідчого експерименту під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених із застосуванням вогнепальної зброї	208
--	-----

Готвянська М. А. Тактика допиту дорослого, який втягнув неповнолітнього в злочинну діяльність (окремі аспекти)	219
Гусева В. О. Тактичні особливості проведення огляду місця події при розслідуванні посягань на життя працівника правоохоронного органу	228
Дараган В. В. Організація взаємодії підрозділів захисту економіки національної поліції України з іншими суб'єктами контролю за здійсненням державних закупівель під час протидії злочинам у сфері державних закупівель	234
Колодяжний М. Г. Теоретична основа формування нових підходів до скорочення злочинності в Україні	243
Кузнєцов В. В. Напрями удосконалення порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення	251
Лоневський Л. М. Загальний аналітичний огляд досліджень результатів оперативно-розшукової діяльності та їх використання під час досудового розслідування щодо ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)	260
Морозов Д. А. Особливості проведення обшуку при розслідуванні незаконного вирощування або посіву снотворного маку чи конопель	270
Морозова Я. О. Значення та особливості міжнародного співробітництва в процесі протидії організованій злочинності загальнокримінальної спрямованості	281
Пономарьов С. В., Стацак М. В. Оперативно-розшукова характеристика крадіжок, поєднаних з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище	290

Розділ VI. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба концептуальної самокритики. <i>Стаття перша.</i> Про доцільність постановки проблеми і деякі питання методології та термінології. <i>Частина 1.</i> Про методологію	297
Мислива О. О. Впровадження тактичної медицини в підготовку та діяльність Національної поліції України	304
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	313

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS9

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Zavgorodniy V. The Concept of «Mechanism of Implementation the Decisions of European Court of Human Rights»: Issues of Terminological Definiteness and Substantial Content.....	11
Kaminskyi I. Legitimate Use of Non-armed Force: Conceptual Basis.....	23
Nesterovych V. Constitutional and Legal Approval of Public Discussions in Ukraine	32
Pavshuk K. Increasing the Effectiveness of Election Committees Activity: Members and Main Directions of their Training.....	44

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

Bezkrivnyi E. Representation of the Prosecutor in the Court and Certain Issues of its Organization	53
Bogatryyov A. Individual Measures of the Prevention the Penetration of Prohibited Items into Places of Lack of Freedom of the Ukrainian Ministry of Justice	60
Vasilin Ye. "Assigning a Bank to the Insolvent Category" as a Consequence of the Crime under the Article 218-1 of the Criminal Code of Ukraine	67
Vlasyuk V. Special Standards in the System of Criminal and Legal Protection of the Activities of the Defender or the Representative of a Person for Giving Legal Assistance	76
Volynets R. The Official Person of the Participant of the Stock Market as a Subject of the Crime Against the Stock Market Envisaged in the Article 222-1 of the Criminal Code of Ukraine.....	86
Yevteyeva D. Criminal Law Protection of Childhood in Ukraine: Tendencies of Legislative Reform and Directions of Further Changes	95
Zaytsev O., Filipenko V. To the Issue of Releasing from Criminal Liability for Treason (Part 2 of Article 111 of the Criminal Code of Ukraine)	103

Movchan R. Property Damage as a Criminal-forming Feature of a Crime Envisaged in the Article 270-1 of the Criminal Code of Ukraine	113
Pankevych V. Criminal-legal Characteristic of the Disclosure of the Commercial Secret	120
Podgorodnyi S. Content of the Definition of Inspection of Accommodation or other Possession of a Person by Secretly Penetrating into them	128
Yanko V. Peculiarities of the Mechanism of Legal Regulation of the Relations for Ensuring National Sovereignty: Criminal-Legal Aspect.....	136

Section III. PROBLEMS OF MANAGEMENT, ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT

Blinova A. Bodies of Public Administration as Subjects of Information Relations	144
Bolotashvili Z. Motor-car Transporting of Dangerous Cargos in the Area of ATO and Ways of Lowering the Risk of Threatening the Population Life and Health.....	151
Ishchenko I. Types of Methods and Forms of the Subjects of Juvenile Prevention Activity	161
Chervinchuk A. Foreign Experience of Automatic Fixation of Legal Infringements in the Field of Road Traffic Safety	169

Section IV. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR, ECOLOGICAL AND ECONOMIC LAW

Yerofeyev M. Ratio of Legal Regimes of the State of Emergency and the Zone of Ecological Emergency	176
Zagorui I. About the Value of Universal Declaration of Human Rights in the Process of Formation the Standards of Socio-economic Rights.....	182
Komarnytskyi V. Issues of the Development of Legislation in Zones of Ecological Emergency	189
Perepelkin S. Classification of Principles of International Customs Law	198

Section V. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

Bondar V. Peculiarities of the Preparation and Conduct of the Investigative Experiment during the Pre-trial Investigation of Criminal Offenses Committed with the Use of Firearms.....	208
---	-----

Hotvyanska M. Tactics of Interrogation of an Adult who Pulled the Juvenile in the Criminal Activity (Some Aspects)	219
Huseva V. Tactical Peculiarities of the Inspection of the Scene of an Incident During the Investigation of Encroachments on the Life of a Law Enforcement Officer	228
Darahan V. Organization of the Interaction Between the Economic Protection Units of the National Police of Ukraine and other Subjects of Control over the Implementation of Public Purchasing during Counteracting Crimes in the Field of Public Purchasing	234
Kolodyazhnyi M. Theoretical Basis of the Formation of New Approaches to the Reduction of Criminality in Ukraine	243
Kuznetsov V. Directions of the Improvement of the Order of Storage of Material Evidences by the Prosecution Party	251
Lonevskyi L. General Analytical Review of the Research of the Results of Operative-searching Activity and their Use During Pre-trial Investigation as for the Evasion of Taxes Payments, Collection (Compulsory Payments).....	260
Morozov D. Peculiarities of the Searching Procedure During the Investigation of Illegal Cultivating or Sowing of Opium Poppy or Cannabis	270
Morozova Ya. Significance and Peculiarities of International Cooperation in the Process of Counteracting Organized Criminality of General Criminal Orientation	281
Ponomarev S., Stashchak M. Operational and Investigative Characteristics of Thefts Combined with Penetration into Accommodation, other Premises or Storage	290

Section VI. TEACHERS' TRIBUNE

Lytvynov O. Law as a Phenomenon of Culture: Attempt of Conceptual Self-criticism. <i>Article One.</i> On the Appropriateness of Raising the Problem and Some Issues of Methodology and Terminology. <i>Part 1.</i> On the Methodology	297
Myslivaya O. Implementation of Tactical Medicine in Training and Activity of National Police of Ukraine	304
INFORMATION ABOUT AUTHORS	313

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОРЯДКУ ПОДАЧІ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ДО «ВІСНИКА ЛУТАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е.О. ДІДОРЕНКА»

У науково-теоретичному журналі «Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» публікуються матеріали, які відповідають вимогам Постанови президії ВАК України від 15.01.2003 № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, унесених до переліків ВАК України» (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 11) та Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.2012 № 1111 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України». Зокрема, наукова стаття має містити: постановку проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття; формування цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки із запропонованого дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

1. Статті приймаються українською або російською мовами обсягом від 8 до 15 сторінок (редактор – Word for Windows, формат А4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

2. У заголовку вказується УДК статті, її назва, ім'я, по батькові та прізвище автора (співавторів).

3. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті та оформлюються відповідно до вимог державного стандарту ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» та МОН України (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії. – 2009. – № 5. – С. 26–30).

4. Після списку використаних джерел подаються анотації трьома мовами (українською та російською – близько 500 знаків, англійською – не менше 2000 знаків). Анотація має містити: прізвище, ініціали автора, назву статті, стислий виклад змісту статті, ключові слова (до десяти окремих слів або словосполучень).

Вимоги щодо надання матеріалів:

1. До редакції подаються наукові статті, що раніше не були опубліковані (розміщені) у друкованих (електронних) виданнях та оформлені відповідно до викладених вище вимог.

2. До рукопису додаються:

- інформаційна довідка про автора (співавторів), що повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду, поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти;

- якщо автор не має наукового ступеня, додатково подається рецензія доктора або кандидата наук з відповідної спеціальності.

3. Стаття, інформаційна довідка та скановані копії завірених належним чином (з потрібними підписами та печатками) документів надсилаються на адресу електронної пошти редакції (oonr_lduvs@meta.ua).

Ми працюємо на таких засадах:

1. Відповідальність за достовірність фактів, точність усіх посилань та якість перекладів покладається на авторів.

2. Редакція має право робити скорочення, редакційні зміни, відхилити статті.

3. Оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» проводить редакційна колегія. Кожна з отриманих статей проходить обов'язкове внутрішнє, а в разі потреби – і зовнішнє рецензування.

4. При недодержанні перелічених правил підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його.

5. Подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, її розміщення в науково-теоретичному журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання.

6. Опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет.

7. Матеріали публікуються на безгонорарній основі. Плата за публікацію статей з авторів не утримується.

Телефон для довідок: (06452) 9-07-77.

Редакційна колегія

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.7

В. А. Завгородній

ПОНЯТТЯ «МЕХАНІЗМ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ»: ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ТА ЗМІСТОВОЇ НАПОВНЮВАНOSTI

У статті досліджено сучасні підходи до розуміння термінів «механізм» та «імплементация» та їх використання в сучасній правничій науці; визначено ознаки правових механізмів, що тісно переплітаються з досліджуваним правовим явищем, а також сформульовано дефініцію поняття «механізм імплементация рішень ЄСПЛ» й виокремлено його риси

Ключові слова: механізм, імплементация, механізм виконання, механізм імплементация, механізм реалізації, механізм інфільтрації, механізм реагування, механізм правозастосування.

Постановка проблеми. Україна належить до небагатьох європейських країн, які на законодавчому рівні закріпили особливий порядок виконання рішень Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд). Як зазначає Ю. Зайцев, саме наявність такого спеціального закону фактично ставить Україну чи не на «умовне» перше місце серед європейських країн у питанні законодавчого забезпечення виконання рішень ЄСПЛ та переконливо підтверджує прагнення України до європейської інтеграції у питаннях судочинства та захисту прав людини [1, с. 25].

Проте попри більше ніж десять років існування відповідного законодавчого порядку виконання рішень ЄСПЛ, який передбачає комплекс заходів, у нашій державі вкорінився загальний підхід щодо виконання своїх міжнародних зобов'язань перед РЄ лише в межах виплати справедливої компенсації, яку присуджує Суд. Загалом така ситуація відповідає назві чинного закону, оскільки в результативній частині рішень Європейський Суд визначає лише відповідну суму компенсації, яку потрібно виплатити скаргникам. Тому додаткові заходи індивідуального та загального характеру фактично набувають факультативного значення, що призводить до дальшого існування системних та структурних проблем, які є підґрунтям порушення конвенційних прав. Таким чином, на сьогодні актуальним постає питання про визначення в законодавстві більш ємного та всеохоплювального поняття, яким є механізм імплементация рішень ЄСПЛ та з'ясування його сутності й особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо виконання рішень Європейського Суду з прав людини досліджували такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як: В.З. Абдрашитова, Н.Є. Блажівська, Ю.А. Войтенко, О.В. Задорожній, Г.В. Зубенко, О.Ю. Кайдаш, У.З. Коруц, І.В. Лаптева,

Н.І. Севастьянова, М. Чугуєвська, В.Д. Шаповал, Н.В. Шелевер та інші. Водночас механізм імплементації рішень ЄСПЛ, його сутність та особливості залишаються малодослідженими в сучасній доктрині права, що потребує подальших наукових розвідок.

Формування цілей. Автор постав за мету з'ясувати в статті наявні в сучасній правничій науці підходи до розуміння й використання терміна «механізм», а також сформулювати поняття та визначити риси, притаманні механізму імплементації рішень ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу. Досліджуване правове явище у своїй основі має два стрижневих слова, а саме: «механізм» та «імплементація», що потребують їх сутнісного розуміння.

В енциклопедичних словниках зазначається, що термін «механізм» має декілька значень. У прямому значенні – це система рухомих ланок або деталей, що призначена для передачі чи перетворення (відтворення) руху. Механізм (принцип) у переносному значенні – це система функціонування будь-чого, сукупність проміжних станів або процесів будь-яких явищ [2]. Під механізмом у переносному значенні також розуміють внутрішню побудову, систему функціонування чого-небудь, апарат якого-небудь виду діяльності [3, с. 444], а також метод, спосіб, сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [4, с. 665]. Отже, під механізмом у межах нашого дослідження потрібно розуміти певний процес та систему функціонування правового явища.

Термін «імплементація» (від лат. *impleo* – наповнювати, досягати, виконувати, здійснювати) у міжнародному праві розуміється як організаційно-правова діяльність держав для реалізації своїх міжнародно-правових зобов'язань. Механізм імплементації міжнародно-правових норм охоплює сукупність правових та інституційних засобів, що використовуються суб'єктами міжнародного права на міжнародному та національному рівнях [5, с. 667-668]. Під «імплементацією» також розуміють установлений державою порядок застосування норм міжнародного права на її території; один з можливих варіантів співвідношення міжнародного та конституційного права (англ.: *implementation* – 1. введення в дію; 2. виконання, реалізація (напр., судового вироку), здійснення; 3. проведення (реформ тощо)) [6, с. 186]. Імплементувати також означає виконувати, здійснювати, запроваджувати в життя [4, с. 493].

З позиції С.В. Войченко, найбільш змістовним і точним для реалізації договірних норм Ради Європи є поняття «імплементація», яке має вживатись у відповідних міжнародно-правових і національно-правових актах. На думку правника, національна імплементація передбачає проведення цілої низки організаційно-правових заходів, які, працюючи в системі, дозволяють досягти кінцевого результату – реального залучення норми міжнародного права до національної правової системи [7, с. 18].

З урахуванням досліджених значень термінів «механізм» та «імплементація», пропонуємо таку робочу гіпотезу щодо трактування терміна «механізм імплементації»: сукупність заходів, які здійснюються на

внутрішньо національному рівні для виконання державою міжнародних зобов'язань.

У юридичній науці вчені нерідко послуговуються словом «механізм» для відображення функціонування різних правових форм у їх русі. Тому в доктрині права широко використовуються такі юридичні терміни, як «механізм правового регулювання», «механізм забезпечення прав людини», «механізм правоохоронної діяльності», «механізм правозастосування» тощо. Отже, важливим є дослідження зазначених правових механізмів щодо їх подібності з механізмом імплементації рішень ЄСПЛ.

Близьким до досліджуваного механізму імплементації рішень ЄСПЛ у сучасній теорії права є механізм правового регулювання, який характеризуються полісемією позицій учених щодо його розуміння. Для з'ясування його сутності розглянемо деякі підходи.

З позиції О. М. Куракіна, механізм правового регулювання – це нормативно-організований, послідовний комплексний процес, спрямований на результативне втілення в життя правових норм впорядкування, закріплення, розвитку і вдосконалення суспільних відносин за допомогою адекватних правових засобів для реалізації інтересів суспільства та держави. Механізм правового регулювання можна представити як «схему» руху, що починає функціонувати тільки після її наповнення конкретним змістом, який визначається приписами окремих норм права та залежить від спрямованості на впорядкування суспільних відносин конкретного виду [8, с. 136, 139].

Науковець О.Ф. Скаун вважає, що під механізмами правового регулювання треба розуміти різні елементи правової системи, які здійснюють регулятивний вплив на суспільство [9, с. 304]. Н.М. Онціченко стверджує, що механізм правового регулювання – це певна, узятя в єдності, сукупність правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права забезпечує впорядкування суспільних відносин, відповідає інтересам суб'єктів права, вирішує конфлікти, сприяє досягненню соціального компромісу в правовій сфері [10, с. 213].

До ознак механізму правового регулювання належать: 1) є складовою частиною механізму соціального регулювання, впливає правовими властивостями на політичний, економічний та інші механізми соціального регулювання, переплітається з ними; 2) визначається закономірностями еволюції суспільства, рівнем розвиненості економіки, культури; 3) є складною системою, що включає комплекс правових засобів і форм, які перебувають у зв'язку і взаємодії; суб'єктів, котрі здійснюють правове регулювання чи правову діяльність; юридично значимі результати їхньої діяльності; 4) є динамічною частиною правової системи суспільства, не збігається з нею і тільки в поєднанні з механізмом правового впливу створює цілісність у забезпеченні функціонування правової системи суспільства; 5) є процесом, що складається зі стадій, яким відповідають свої механізми дії; 6) визначає ступінь ефективності правового регулювання, відповідність поведінки учасників суспільних відносин приписам юридичних норм, їх рух

до задоволення приватних і публічних інтересів; 7) має кінцевою метою встановлення законності та забезпечення правопорядку в суспільстві [11].

Зважаючи на зазначені підходи до розуміння поняття «механізм правового регулювання», можна виокремити риси, притаманні й механізму імплементації рішень ЄСПЛ, серед них: 1) є складною системою правових засобів, способів і форм; 2) є динамічною складовою розгляду справи ЄСПЛ по суті; 3) підпорядкований конкретній меті – виконання міжнародних зобов'язань держави перед Радою Європи, гарантування норм Конвенції; 4) є нормативно-організованим процесом, що складається зі стадій; 5) відповідає інтересам людини, яка перебуває під юрисдикцією держави – учасниці Конвенції; 6) вирішує конфлікт, що виник між скаржником і державою; 7) сприяє досягненню соціального компромісу у сфері права.

Важливим питанням при характеристиці будь-якого механізму є його ефективність. О.Ф. Скакун під ефективністю механізму правового регулювання розуміє міру досягнення очікуваного результату правового регулювання, тобто співвідношення між усталеною метою правового регулювання суспільних відносин і реальними результатами [12, с. 267]. На думку О.М. Куракіна, ефективність механізму правового регулювання – це оціночна категорія, яка визначає здатність спеціально-юридичного впливу на суспільні відносини досягати соціально-корисного результату та юридичних цілей за допомогою особливих правових методів і засобів. Характеризує рівень співвідношення між фактичним результатом його дії і цілями, для досягнення яких були встановлені правові засоби [8, с. 260].

З позиції Л.В. Пастухової, ефективність рішень ЄСПЛ – це ступінь їх реального впливу на виконання державами-відповідачами зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї. На думку правника, критеріями оцінки ефективності рішень ЄСПЛ є їх безпосередні цілі: 1) відновлення порушених прав людини; 2) усунення перешкод на шляху реалізації людиною своїх прав. Вони зумовлюють функції судових рішень, кожне з яких одночасно «виконує» правовідновлювальну та превентивну функції. Показниками ефективності рішень ЄСПЛ є: 1) рівень відновлення конкретними державами-відповідачами на основі рішень Суду порушених прав людини; 2) певні зміни в динаміці встановлених Судом порушень конвенційних норм державами-відповідачами [13, с. 15-16].

Загалом погоджуючись із запропонованими критеріями й показниками ефективності, їх визначення, на наш погляд, повинно стосуватися не безпосередньо рішень ЄСПЛ як правових актів міжнародної судової інстанції, а саме механізму імплементації таких рішень ЄСПЛ як процесу та засобу досягнення мети норм Конвенції. Водночас ключовим показником ефективності механізму імплементації є також ступінь урахування в правомірній поведінці суб'єктів державно-владних повноважень правових позицій Європейського Суду як складової частини рішення.

Механізм імплементації рішень ЄСПЛ також тісно переплітається і зі соціально-правовим механізмом забезпечення прав і свобод людини та

механізмом правоохоронної діяльності, хоча в доктрині права досі не існує єдності щодо розуміння цих понять.

О.Ф. Скакун вважає, що соціально-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини – це система засобів і чинників, що забезпечують необхідні умови поваги до всіх основних прав і свобод людини, які є похідними від її гідності. З позиції вченої, поняттям «соціально-правовий механізм забезпечення прав людини» підкреслюється, що правовий механізм – частина соціального і діє з ним у єдності. У структурі цього механізму науковець виокремлює такі підсистеми: а) механізм реалізації прав людини, який охоплює заходи, спроможні створити умови для реалізації прав і свобод людини; б) механізм охорони прав людини, який уміщує заходи з профілактики правопорушень для утвердження правомірної поведінки особи; в) механізм захисту, який містить заходи, що призводять до відновлення порушених прав неправомірними діями і відповідальності особи, яка вчинила ці правопорушення [14, с. 207].

Дещо інший підхід до розуміння соціально-правового механізму забезпечення прав людини підтримують О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко, які зазначають, що соціально-правовий механізм є системою засобів та факторів, які забезпечують повагу до прав і свобод людини, що є суттєвими для повного та вільного розвитку. На їх думку, основним призначенням соціально-правового механізму є захист суб'єктивних прав та їх поновлення, а його фундаментальне призначення визначається у процесі реалізації функцій. Наголошується, що «механізм соціально-правового захисту відображає права та свободи особи як вищу цінність; рівень соціальної справедливості в суспільстві, ступінь гарантованості прав та свобод особи; здійснення суспільного порядку та безпеки» [15].

Щодо механізму правоохоронної діяльності, то з позиції А.М. Кучука він може бути визначений як сукупність юридичних засобів, за допомогою яких здійснюється профілактика правопорушень, а у разі їх вчинення – захист та відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина. Цей механізм охоплює інституційний компонент (суб'єкти правоохоронної діяльності), нормативний компонент (система правових норм та принципів, що регулюють відносини у сфері охорони права) та функціональний компонент (правоохоронні відносини) [16, с. 101-103].

На наш погляд, механізм імплементації рішень ЄСПЛ має деякі подібні риси зазначених вище механізмів, серед них: а) призводить до відновлення порушених конвенційних прав неправомірними діями з боку органів та посадових осіб публічної влади; б) охоплює заходи з профілактики порушень норм Конвенції; в) охоплює заходи щодо створення належних умов для реалізації конвенційних прав і свобод людини; г) є системою правових засобів, що забезпечують повагу до прав і свобод людини; д) відображає ступінь гарантованості прав і свобод людини з боку держави-учасниці Конвенції; е) реалізується відповідними суб'єктами державно-владних повноважень, що вступають у правовідносини на основі національних та міжнародних нормативно-правових актів.

Найбільш тісно механізм імплементації рішень ЄСПЛ переплітається з таким поняттям, як «механізм правозастосування», оскільки розуміння поняття «імплементація» нерідко ототожнюється з реалізацією норм міжнародного права, однією з форм якої є застосування.

На думку А.М. Перепелюк, механізм правозастосування є системне, динамічне утворення, спрямоване на індивідуалізацію та конкретизацію нормативної основи права, зміст якого становить комплекс юридичних засобів, об'єднаних у нормативно-правовий, інституційний та процесуально-правовий блоки, що забезпечують реалізацію норм права та досягнення його соціально корисних цілей [17, с. 94-96].

Подібний підхід до розуміння поділяє і В.В. Шульгін, зазначаючи, що механізм правозастосування є комплексною сукупністю взаємопов'язаних, взаємодіючих та взаємообумовлених правових, психологічних, інституційних, функціонально-організаційних елементів, що складають його зміст, мету та забезпечують їх неухильну, усебічну, ефективну реалізацію, а також сприяють владно-організаційному процесу втілення індивідуальних суб'єктивних прав, юридичних обов'язків та вирішення конкретних юридичних справ спеціальних суб'єктів військово-правових відносин [18, с. 9].

Ураховуючи результати дослідження зазначених правників, можна виокремити низку подібних ознак, що притаманні як механізму правозастосування, так і механізму імплементації рішень ЄСПЛ, серед них: за своїм характером є соціально цінним; є багатограним та складним правовим явищем, оскільки являє собою комплекс юридичних засобів, способів і форм, що характеризуються єдністю, логічною послідовністю, взаємодією; є системою елементів, що виконують різні функції, проте пов'язані загальною метою; починає діяти за наявності юридичного факту; складається з нормативного, інституційного та процесуального блоків; ґрунтується на правосвідомості суб'єктів; супроводжується контролем.

Не можна залишити поза увагою і позиції вчених щодо назви та сутності механізмів, які пропонуються запровадити для виконання рішень ЄСПЛ.

Зокрема, науковець В. З. Абдрашитова обґрунтовує позицію про потребу запровадження такого поняття, як «механізм реалізації рішень Європейського Суду з прав людини», що уміщує: виконання рішень Європейського Суду, їх дотримання та застосування. Виконання рішень ЄСПЛ передбачає: 1) виконання резолютивної частини рішення, наприклад, відшкодування шкоди потерпілій особі тощо; 2) виконання прецедентної норми, що міститься в мотивувальній частині рішення Європейського Суду. З позиції правника, механізм реалізації рішень ЄСПЛ передбачає, по-перше, визначення суб'єктів права, які повинні виконати конкретне рішення; по-друге, виявлення підпорядкування одного органу іншому; по-третє, наявність розгорнутої нормативної бази та правового статусу органів державної влади; по-четверте, визначення форм і методів утілення в життя рішень Європейського Суду; по-п'яте, звітність у реалізації відповідних

рішень, і, зрештою, по-шосте, визначення принципів та їх дотримання, таких як транспарентність, демократизм [19, с. 13, 77].

На наш погляд, такий підхід хоча й має право на існування, проте є дискусійним, оскільки вчений фактично ототожнює правові позиції Європейського Суду, які містяться в мотивувальній частині рішення, з нормами права, що, на нашу думку, є неприпустимим з огляду на правовий статус ЄСПЛ, який має лише повноваження щодо застосування норм Конвенції та їх інтерпретації (тлумачення). Отже, такі наявні форми реалізації норм права як використання та застосування не можуть бути елементами механізму реалізації рішень ЄСПЛ. З огляду на це, запропоноване поняття та структура механізму є доцільними лише в разі характеристики реалізації норм Конвенції.

Подібну до попереднього дослідника позицію висловлює і О.Ю. Кайдаш, який зазначає, що механізм адміністративно-правового забезпечення реалізації рішень ЄСПЛ в Україні – це сукупність засобів адміністративно-правового характеру, що застосовуються уповноваженими на те національними державними інституціями, посадовими й службовими особами при реалізації на території України та в її правовому полі рішень ЄСПЛ, винесених Судом проти держави Україна для забезпечення захисту та відновлення прав і свобод особи, що передбачені в Конвенції та протоколах до неї та які були порушені стосовно заявника державою Україна шляхом виконання рішень ЄСПЛ та застосування практики Суду при здійсненні правосуддя й в адміністративній практиці [20, с. 106].

На наш погляд, запропоноване визначення поняття не позбавлене дискусійних моментів. Насамперед сутність механізму реалізації рішень ЄСПЛ обмежується лише засобами адміністративно-правового характеру, що, як нам убачається, звужує розуміння цього явища правової дійсності, оскільки такий підхід залишає поза увагою засоби кримінально-процесуального, цивільно-процесуального та іншого характеру, що відіграють важливу роль при застосуванні додаткових заходів індивідуального та заходів загального характеру.

З позиції правника, механізм реалізації рішень ЄСПЛ має два способи, перший з яких – виконання рішення, що, власне, зводиться лише до виплати справедливої сатисфакції, за винятком пілотних рішень; другий – застосування практики Суду при здійсненні правосуддя й в адміністративній практиці. Практика ЄСПЛ у цьому разі ототожнюється з рішеннями Суду, що є не припустимим, оскільки судова практика являє собою поєднання трьох елементів, а саме: діяльності суду, її результатів (рішень) та соціально-правового досвіду. З огляду на це більш доцільно твердити про правові позиції ЄСПЛ, що є складовою його рішень, та які повинні враховуватися суб'єктами правозастосовної діяльності, такими, як суди, правоохоронні органи тощо в повсякденній діяльності. Урахування правових позицій ЄСПЛ відповідними суб'єктами знаходиться поза межами наявних форм реалізації норм права, тому, на наш погляд, використання поняття «механізм реалізації» є недосить обґрунтованим.

Дослідниця загальної теорії права І.В. Лаптева також висловлює позицію про необхідність запровадження «механізму правової інфільтрації» Конвенції, правових позицій та прецедентної практики ЄСПЛ, якому властиві певні форми та способи [21, с. 11]. Проте вона не запропонувала його поняття, ознак та структури. Утім, актуальним постає питання про доцільність такої юридичної конструкції.

Сам термін «інфільтрація» в перекладі з латинської означає *in* – в, *filtratio* – проникнення, вливання [22, с. 454]. Він вживається в медицині та біології й розглядається в прямому значенні як проникнення та скупчення в тканинах певних елементів, які не є їх звичною складовою частиною [3, с. 313]. Таким чином, деякі вчені здійснюють спробу адаптації ще одного, поряд з «механізмом», неюридичного терміна в правничу науку для характеристики проникнення одного явища правової дійсності в інше.

В.М. Кохман та М.І. Поліщук пропонують розуміти термін «правова інфільтрація» як запозичення (взаємопроникнення) правових норм, що містяться в міжнародному праві чи національному законодавстві однієї країни у внутрішньодержавне право інших держав у встановлений або прийнятій формі. На їх думку, основними способами здійснення процесу правової інфільтрації є: імплементація; правова рецепція; правова трансформація; інкорпорація; правова відсилка. З позиції учених, треба враховувати, що при втілення в життя таких форм правової інфільтрації кожна з них матиме свій власний механізм правової реалізації, заздалегідь встановлений законодавцем [23, с. 42-43]. Із зазначеного можна дійти висновку, що головна мета інфільтрації – запозичити (що означає – наслідувати, перейняти, почерпнути) сучасні міжнародні стандарти для національної правової системи.

Дещо інший підхід до розуміння категорії «правова інфільтрація» запропонувала Т.А. Мельниченко, яка визначає її як екстрагування правових норм, що містяться в міжнародних актах (договорах, конвенціях, деклараціях) і національних нормативно-правових актах однієї держави у внутрішньодержавне право іншої конкретної держави певними способами [24, с. 9-11].

Ключовим словосполученням у цьому визначенні є «екстрагування правових норм», під яким пропонується розуміти вибірку, яка дає можливість використати в національному праві лише «просунути» юридичні норми, а також застосовувати правову норму не загалом, а лише її частину. Саме це, на думку вченої, дозволяє прискорити процес побудови правової держави.

З позиції правника, під механізмом правової інфільтрації норм міжнародного права в право внутрішньодержавне треба розуміти організаційно-правові способи та прийоми, що забезпечуються компетентними державними органами, щодо виконання положень норм міжнародного права з урахуванням особливостей національного законодавства, спрямованих на реалізацію нормативних приписів, що випливають з положень міжнародно-правових актів. До того ж, на думку вченого, основним способом здійснення процесу правової інфільтрації є

імплементация, яка може здійснюватися за допомогою відсилки, рецепції, адаптації, відтворення, легітимації, інкорпорації [24, с. 9-11].

З огляду на зазначене, доходимо висновку, що використання терміна «інфільтрація» є виправданим лише щодо механізму проникнення норм міжнародно-правових актів в національне право та є недоречним для характеристики механізму виконання чи імплементации рішень Європейського Суду, оскільки: а) запозичення не може бути метою виконання рішень міжнародних судових установ; б) принцип екстрагування, що за аналогією треба розуміти як відбір для виконання лише «просунутих рішень» Суду, не може бути в основі такого механізму.

Дослідник А.В. Демєнєва висловлює позицію щодо потреби створення ефективного «механізму реагування» держави на постанови Європейського суду. Ключову роль у створенні такого механізму повинен відігравати системний підхід, що охоплює і дії влади у відповідь на встановлене ЄСПЛ порушення, і стратегію взаємодії національних і конвенційних механізмів, і постійну діяльність держави у сфері виконання зобов'язань за статтею 1 Конвенції – забезпечення конвенційних прав всередині держави та попередження порушень Конвенції. Водночас правник зазначає, що розгляд конкретної справи – це діяльність Європейського суду з прав людини в межах реалізації норм Конвенції. А отже, можна припустити, що реалізація державою постанов Європейського суду є складовою частиною механізму реалізації норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [25, с. 136, 139].

Із зазначеного доходимо висновку, що учений фактично ототожнює поняття «механізм реагування» та «механізм реалізації» рішень ЄСПЛ, які, на наш погляд, мають різне змістовне наповнення та є дискусійними щодо використання. Механізм реалізації, як уже зазначалося, притаманний нормам Конвенції, що уміщує їх дотримання, виконання, використання та застосування.

Реагувати – означає діяти у відповідь на щось, виявляючи відповідне ставлення до кого-, чого-небудь [4, с. 1204]. Таким чином, «механізм реагування» може охоплювати як порядок виконання державою прийнятого рішення Суду, так і наявність захисних дій у відповідь на прийняте рішення ЄСПЛ з вираженням власного політичного ставлення до нього та аргументацією причин щодо його невиконання. Існування такого механізму, на наш погляд, зводить нанівець взяті на себе державою міжнародні зобов'язання, оскільки вони можуть виконуватися вибірково. До того ж, на наш погляд, хибною є думка вченого про те, що механізм реалізації рішень ЄСПЛ є складовою механізму реалізації норм Конвенції. Ці два механізми співвідносяться як засіб і мета та мають різні структурні елементи.

Висновки. Підбиваючи підсумок проведеного дослідження, доходимо висновку, що з огляду на юридичну природу правових актів Європейського Суду з прав людини та їх значення для національних правових систем, найбільш оптимальним для використання в науці та законодавстві є термін «механізм імплементации рішень ЄСПЛ». Подібна позиція висловлюється також ученим С.Ю. Бутенком, який зазначає, що імплементация рішень Європейського Суду з прав людини в кримінальне процесуальне

законодавство України – це комплексна організаційно-правова діяльність держави, метою якої є виконання Україною міжнародного зобов'язання перед Радою Європи щодо забезпечення відповідності кримінального процесуального законодавства України Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у її тлумаченні ЄСПЛ [26, с. 14].

Проте, на наш погляд, такий підхід до розуміння імплементації рішень ЄСПЛ є дещо звуженим і являє собою лише один із заходів відповідного механізму, оскільки зводиться тільки до погодження чинного національного законодавства з правовими позиціями ЄСПЛ. В основі механізм імплементації повинен мати як заходи щодо виконання резулятивної частини рішень ЄСПЛ (виплата справедливої сатисфакції), що є первинним, так й інші, більш важливі заходи, завданням яких є відновлення порушеного права та попереднього правового стану скаржника, а також недопущення повторного порушення конвенційних прав.

З огляду на вищезазначене, можна виокремити риси, притаманні механізму імплементації рішень ЄСПЛ:

– невід'ємна, динамічна та заключна складова розгляду Європейським Судом з прав людини справи по суті;

– цілісне правове явище, що охоплює низку взаємопов'язаних елементів, яким властива відносна автономність існування від цілого;

– підпорядкований конкретній меті, а саме: відновлення порушених прав і свобод людини, відновлення, наскільки це можливо, попереднього правового стану потерпілої особи, недопущення повторного порушення конвенційних прав, яка досягається в рамках виконання міжнародних зобов'язань держави перед Радою Європи;

– має чітку та логічну внутрішню організацію (побудову);

– характеризується системністю та стадійністю;

– має просторові та часові межі існування (починає діяти за наявності юридичного факту – з моменту ухвалення ЄСПЛ остаточного рішення по суті справи та його отримання державою до врахування суб'єктами державно-владних повноважень у своїй діяльності правових позицій ЄСПЛ, що сформульовані в рішенні щодо причин порушення конвенційного права);

– охоплює інституційний елемент (суб'єкти, що уповноважені державою приймати рішення та проводити заходи в рамках імплементації рішень ЄСПЛ); функціональний елемент (правовідносини, які складаються в процесі імплементації рішень ЄСПЛ); нормативний елемент (сукупність нормативно-правових актів, які прийняті для імплементації рішень ЄСПЛ), ідеологічний елемент (правосвідомість суб'єктів державно-владних повноважень);

– являє собою сукупність таких, що взаємодіють між собою правових засобів та способів, а також заходів індивідуального та загального характеру;

– оцінка його ефективності залежить як від кількісних показників щодо правовідновлювальних заходів з боку держави та прийнятих повторних типових рішень ЄСПЛ щодо порушень норм Конвенції, так і від ступеня

урахування правових позицій Європейського Суду в діяльності суб'єктів державно-владних повноважень;

- імплементація норм Конвенції та механізм імплементації рішень ЄСПЛ співвідносяться як мета і засіб досягнення цієї мети.

Таким чином, механізм імплементації рішень Європейського Суду з прав людини можна визначити як сукупність юридичних засобів і способів, що використовуються та заходів, які вживаються державою на виконання взятих на себе конвенційних зобов'язань із відшкодування завданої скаржникові матеріальної та моральної шкоди, відновлення його порушеного конвенційного права (а за необхідності і попереднього правового стану потерпілого від незаконних рішень, дій або бездіяльності органів публічної влади, їх посадових і службових осіб), а також запобігання порушенню конвенційних прав і свобод людини у майбутньому.

Використані джерела:

1. Зайцев Ю. Проблема виконання судових рішень у практиці Європейського суду з прав людини. Київ: Юстиніан, 2002. 321 с.
2. Механізм (значення). Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org>.
3. Ушаков Д. Н. Механизм. *Большой толковый словарь современного русского языка*. Москва, 2005. 1216 с.
4. Великий тлумачий словник сучасної української мови / голов. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрів, Г. В. Латник, Г. В. Степенко. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. Савчук К. О. Імплементація. *Юридична енциклопедія: у 6 т.* / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова ред.) та ін. Київ, 2001. Т. 2. С. 667–668.
6. Соколова Ю. Імплементація. *Багатомовний юридичний словник-довідник*. Київ, 2012. С.186.
7. Войченко С. В. Договори Ради Європи в кримінально-правовій сфері та їх імплементація в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2010. 22 с.
8. Куракін О. М. Сучасний механізм правового регулювання: загальнотеоретичні аспекти : монографія. Запоріжжя : Просвіта, 2016. 465 с.
9. Скаун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): учебник (перевод с украинского). Харьков: Эспада, 2007. 840 с.
10. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії: монографія. Київ: Ін-т дер-ви і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.
11. Механізм правового регулювання суспільних відносин, його стадії. Теорія держави і права: навчальні матеріали онлайн. URL: http://pidruchniki.com/1001031243102/pravo/mehanizm_pravovogo_regulyuvann_ua_suspilnih_vidnosin_yogo_stadiyi.
12. Скаун О. Ф. Теория права і держави: підручник: Київ : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 520 с.
13. Пастухова Л. В. Ефективність міжнародно-правових засобів забезпечення реалізації Конвенції про захист прав і основних свобод людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2003. 21 с.
14. Скаун О. Ф. Теория государства и права: Учебник. Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.

15. Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ: ЮрінкомІнтер, 2008. 688 с. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zauchuk_tdp/part2/409.htm
16. Теорія держави і права: підруч. / Ведерніков Ю.А. та ін. 2-е вид. перероб. і доп. Дніпропетровськ : ДДУВС; Ліра ЛТД, 2015. 468 с.
17. Перепелюк А. М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загальнотеоретичний аспект): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. 224 с.
18. Шульгін В. В. Реалізація військового законодавства: теоретико-правові аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Дніпро, 2017. 20 с.
19. Абдрашитова В. З. Теоретико-правовые основы исполнения решений Европейского Суда по правам человека: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2008. 197 с.
20. Кайдаш О. Ю. Адміністративно-правове забезпечення реалізації рішень ЄСПЛ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2016. 196 с.
21. Лаптева И. В. Правовая инфильтрация Конвенции о защите прав человека и основных свобод и решений Европейского Суда по правам человека в российскую правовую систему (теоретико-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2014. 223 с.
22. Прохоров А. М. Инфильтрация. *Большой энциклопедический словарь. 2-е изд., перераб. и доп.* Москва, 1998. 1456 с.
23. Кохман В. Н., Полищук Н. И. Правовая инфильтрация норм международного права в уголовно-исполнительное законодательство Российской Федерации: монография. под ред. С.А. Комарова. Воронеж: Научная книга, 2008. 205 с.
24. Мельниченко Т. А. Теоретические и нормативные основания правовой инфильтрации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Волгоград, 2006. 26 с.
25. Деменева А. В. Юридические последствия постановлений Европейского суда по правам человека для Российской Федерации : дис. канд. юрид. наук : 12.00.10. Екатеринбург, 2010. 215 с.
26. Бутенко С. Сущность имплементации решений Европейского Суда по правам человека в уголовное процессуальное законодательство. *Закон и жизнь*. 2013. № 8/3. С. 11-15.

Стаття надійшла до редколегії 13.02.2018

Завгородний В. А. Понятие «механизм имплементации решений Европейского Суда по правам человека»: вопросы терминологической определенности и содержательной наполняемости

В данной статье исследованы существующие подходы к пониманию терминов «механизм» и «имплементация», а также их использование в современной юридической науке. Автором определены признаки правовых механизмов, которые тесно переплетаются с исследуемым правовым явлением, а также сформулирована дефиниция понятия «механизм имплементации решений Европейского Суда по правам человека» и выделены его особенности.

Ключевые слова: механизм, имплементация, механизм исполнения, механизм имплементации, механизм реализации, механизм инфильтрации, механизм реагирования, механизм правоприменения.

Zavgorodniy V. The Concept of «Mechanism of Implementation the Decisions of European Court of Human Rights»: Issues of Terminological Definiteness and Substantial Content

In this article is explored the modern meaning of the concepts of "mechanism" and "implementation", and the use of these concepts in modern legal science. The author examines the legal mechanisms that are similar to the mechanism of implementation the decisions of European Court of human rights, namely: the mechanism of legal regulation, the social and legal mechanism of ensuring human rights, the mechanism of law enforcement activities, the mechanism of legal application. In the course of the study, the author identified common features with all of these legal mechanisms.

The author also explored the essence of legal mechanisms, such as: the mechanism of realization the decisions of European Court of human rights, the mechanism of infiltration the decisions of European Court of human rights, the mechanism for responding to decisions of the European Court of human rights, with the aim of determining the possibility of their use in science and the laws of the state. As a result of the study, the author proposed such a definition of "Mechanism of implementation the decisions of the European Court of human rights" - a set of legal means and methods used or applied by the public authorities in order to fulfill the obligations of the convention and affecting the consciousness and behavior of the subjects of law in order to prevent violations of human rights.

Keywords: mechanism, implementation, mechanism of implementation, mechanism of realization, mechanism of infiltration, mechanism of response, mechanism of law enforcement.

УДК 341.233:327.8

I. I. Камінський

ПРАВОМІРНЕ ЗАСТОСУВАННЯ НЕЗБРОЙНОЇ СИЛИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ

У статті констатовано, що застосування суб'єктами міжнародного права незбройної сили як здійснення впливу незбройними засобами треба розглядати як втручання, яке заборонено принципом невтручання у справи, що входять до внутрішньої компетенції іншої держави. Водночас убачається, що коли така незбройна сила є складником певних міжнародно-правових режимів, то її застосування є правомірним. З огляду на це, досліджено та систематизовано випадки правомірного застосування незбройної сили - винятки з принципу невтручання.

Ключові слова: застосування незбройної сили, принцип невтручання, примусові заходи, контрзаходи, зобов'язання erga omnes.

Постановка проблеми. Розвиток міжнародних відносин детермінує зміни в міжнародному праві. Потреби держав як основних акторів міжнародних відносин у захисті та просуванні своїх чи підтримуваних загальних інтересів на практиці нерідко обмежуються міжнародно-правовою заборонаю погрози чи застосування сили. Це зумовлює пошук нових, незбройних засобів досягнення власних інтересів та реалізацію їхнього потенціалу в міжнародних відносинах. Арсенал таких засобів може бути дуже різноманітним та включати, серед іншого, економічні, політико-дипломатичні, кібер-, інформаційно-психологічні інструменти тощо.

Очевидно, що реальний незбройний потенціал розвинених країн вищий, аніж нерозвинених, а також те, що такі засоби використовуються із більшою частотою, ніж військові дії.

Проте як демонструє практика, в одних випадках така незбройна сила (якщо під нею мати на увазі вплив вказаними незбройними засобами) застосовується в межах певних міжнародно-правових інститутів (наприклад, дії Радбезу ООН; односторонні контрзаходи держав чи міжнародних організацій тощо), а в інших – поза ними, тобто на розсуд держав у власних інтересах. З огляду на це допускається, що застосування незбройної сили, яке є складником певних міжнародно-правових режимів, вважається правомірним. Водночас убачається, що таке застосування без належної міжнародно-правової основи (обґрунтованості) є нелегітимним та становить порушення міжнародного права.

Оскільки в попередніх публікаціях автор уже досліджував міжнародно-правові підстави заборони застосування незбройної сили [1], метою цієї статті є з'ясування винятків із цієї заборони, тобто випадків її правомірного використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на новизну виділення концепту «незбройна сила», представники доктрини міжнародного права досліджували цю проблематику в межах суміжних тем, а саме: як складник інституту втручання, застосування сили (у широкому розумінні) тощо. Серед таких вітчизняних та зарубіжних учених свої праці цьому дискурсу присвятили В. А. Василенко, А. Кассезе, Дж. Кроуфорд, О. О. Мережко, М. І. Неліп, П. Маланчук та інші.

Формування цілей. Водночас мало уваги зверталося на з'ясування та систематизацію випадків правомірного застосування незбройної сили, міжнародно-правову природу таких винятків тощо. Вирішення зазначених питань є завданням цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. За авторською концепцією застосуванням незбройної сили є здійснення впливу одним суб'єктом міжнародного права на іншого заходами, що не є збройними (незбройними заходами) з метою змінити поведінку останнього. Як зазначалось, у попередніх дослідженнях міжнародно-правової природи такого застосування доведено, що його треба розглядати як незбройну форму втручання, яка порушує принцип невтручання в справи, що належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави [1]. Суть принципу невтручання викладено в Статуті ООН (ч. 7 ст. 2) у такій редакції: «Цей Статут жодною мірою не дає Організації Об'єднаних Націй права на втручання в справи, які належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави, і не вимагає від Членів Організації Об'єднаних Націй представляти такі справи на розв'язання за порядком цього Статуту» [2]. Очевидно, що визначення механізму втручання безпосередньо залежить від з'ясування змісту «внутрішньої компетенції».

За часів діяльності Ліги Націй єдиною справою, що деякою мірою прояснила межі внутрішньої компетенції, була справа Про декрети щодо

громадянства Тунісу й Марокко. У консультативному висновку Постійна палата міжнародного правосуддя постановила, що «питання, яке винятково належить чи не належить до одноосібної юрисдикції держави є по суті відносним питанням; воно залежить від розвитку міжнародних відносин» [3].

Згодом нормативний зміст принципу невтручання було конкретизовано Міжнародним судом у рішенні в справі Про військову та напіввійськову діяльність у та проти Нікарагуа (Нікарагуа проти США) 1986 р. Крім того, у ньому Суд підтвердив, що принцип невтручання надлений звичаєво-правовою природою, тобто є імперативним для всіх суб'єктів міжнародного права, та роз'яснив, що «... з огляду на загальноприйняті формулювання, принцип [невтручання] забороняє всім державам чи групам держав втручатися безпосередньо або опосередковано у внутрішні та зовнішні справи інших держав. Заборонене втручання має, відповідно, стосуватися питань, які кожна держава, за принципом державного суверенітету, вільно вирішує. Одними з таких питань є вибір політичної, економічної, соціальної й культурної систем та формування міжнародної політики. Втручання є неправомірним, якщо воно здійснюється методами примусу щодо питань, вирішення яких має залишатися вільним» [4, п. 205].

Із вказаних положень правозастосовних актів міжнародних судових органів очевидно, що неможливо встановити точний обсяг внутрішньої компетенції держави, проте така компетенція обов'язково має впливати з державного суверенітету. Тобто, індикатором є те, чи володіє держава суверенними правами вільно вирішувати певні справи, щоб вони могли входити до її внутрішньої компетенції. Окрім того, застосування незбройної сили розглядатиметься як порушення принципу невтручання, якщо воно володітиме, власне, примусовим характером («здійснюється методами примусу») щодо таких справ.

Отже, як розтлумачив Міжнародний суд, критеріями втручання є: (1) примус; (2) щодо питань, які входять до внутрішньої компетенції держави. Убачається, що вони є визначальними як для правомірного, так і неправомірного втручання.

Отже, виходимо з того, що принцип невтручання містить імперативну заборону суб'єктам міжнародного права, серед іншого, застосовувати незбройну силу. Тобто, заборона на такі дії встановлена за загальним правилом як, наприклад, загальна заборона застосування збройної сили в міжнародному праві або заборона позбавляти людей життя (вбивати) в національному праві тощо. Існування таких загальних заборон допускає випадки, коли застосування збройної сили є правомірним ((наприклад, реалізація державами права на самооборону за Статутом ООН) чи позбавлення людини життя (наприклад, необхідна оборона в передбачених законом випадках)). Така ситуація прослідковується сьогодні й у контексті застосування не збройної сили, адже навіть у імперативному формулюванні принципу невтручання в Статуті ООН визнавалася можливість винятків з нього: «... однак цей принцип не стосується використання примусових заходів на підставі Розділу VII» [2]. Йдеться про дії Ради Безпеки ООН щодо

загроз миру, порушень миру та актів агресії, перші з яких регламентовані, власне, Розділом VII Статуту.

У Декларації про принципи міжнародного права в частині роз'яснення нормативного змісту принципу невтручання зазначено зокрема, що наведене тлумачення не може сприйматися «як таке, що зачіпає положення Статуту, які стосуються підтримки міжнародного миру й безпеки» [5]. Зауважимо, що за своєю міжнародно-правовою природою принцип невтручання не є абсолютним.

Згідно зі ст. 39 Статуту ООН «Рада Безпеки визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії та надає рекомендації або вирішує те, які дії варто розпочати відповідно до статей 41 та 42 для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки». Водночас ст. 41 передбачає, що «Рада Безпеки має повноваження вирішувати, які заходи, не пов'язані з використанням збройних сил, повинні застосовуватися для виконання її рішень, і вона може зажадати від Членів Організації застосування цих заходів. Вони можуть уміщувати повне або часткове припинення економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів сполучення, а також розрив дипломатичних відносин» [2].

Застосування «заходів, не пов'язаних з використанням збройних сил», власне, і є текстуально обумовленим винятком з принципу невтручання та розглядається в цілях дослідження як застосування незбройної сили. Тобто, конкретні акти незбройної сили, які Радбез за посередництвом спеціальних резолюцій «дозволяє» застосовувати державам («Рада Безпеки ... може зажадати від Членів Організації застосування цих заходів») задля припинення конкретної ситуації «загрози миру, порушення миру або акту агресії» не міститимуть порушення принципу невтручання з боку таких держав.

Як показує практика, серед таких незбройних заходів ООН найбільш ефективними й такими, що спричиняють для держав-порушниць найбільш серйозні наслідки, є економічні дії. Наприклад, після збройного вторгнення Іраку в Кувейт у 1990 р. Рада Безпеки запровадила, серед іншого, всезагальне торговельно-економічне ембарго проти держави-порушниці. Так, резолюцією 661 (1990) було передбачено, що всі держави повинні запобігати «імпорту на свою територію всіх товарів та продукції, вироблених в Іраку або Кувейті та експортованих із них після дати прийняття цієї резолюції» [6].

Убачається можливість держави (у цьому випадку – Іраку) здійснювати торговельні відносини є її суверенним правом, тому його обмеження принаймні в такий спосіб, як вказано в резолюції, чинять примус на Ірак, тобто має на меті зміну останнім своєї політики (припинення агресії). Отже, за критеріями, установленими Міжнародним судом, ініційоване Радбезом ембарго слід розглядати як втручання, тобто застосування незбройної сили, яке в цьому випадку є правомірним.

Проте в аналогічних та схожих випадках безпосередньо потерпілі держави також наділені за міжнародним правом інструментами захисту власних порушених прав та інтересів. Одним з таких інструментів є

застосування потерпілою державою контрзаходів для спонукання держави-порушниці припинити таке діяння та взяти на себе зобов'язання міжнародно-правової відповідальності. Оскільки суттю контрзаходів є чинення примусу на державу щодо частини її правосуб'єктності, то такі дії невідворотно є, по суті, втручанням у її внутрішню компетенцію. Тому в таких ситуаціях акти застосування незбройної сили потерпілою державою в режимі контрзаходів будуть правомірними.

Позаяк держави автономні в прийнятті рішення про застосування контрзаходів, такі дії є потенційним джерелом зловживань з огляду на суб'єктивну оцінку ситуації, що склалась. Звід правил щодо умов та обмежень, пов'язаних із застосуванням контрзаходів, міститься в Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. (далі – Статті). Зокрема ч. 1 ст. 50 регламентує, що контрзаходи не можуть стосуватися зобов'язання утримуватися від погрози силою чи її застосування, зобов'язань із захисту основних прав людини, зобов'язань гуманітарного характеру та інших зобов'язань, що випливають з імперативних норм загального міжнародного права [7].

Мабуть, контрзаходи будуть правомірною дією та винятком із заборони застосування незбройної сили, якщо держава, що їх застосовує, буде дотримуватися всіх необхідних вимог до контрзаходів, які містяться в Статтях. До таких належать: 1) наявність міжнародно-протиправного діяння; 2) спрямованість контрзаходів проти держави, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння й не виконала свої зобов'язання щодо його припинення та здійснення відшкодування; 3) тимчасовий характер; 4) бажано зворотний характер; 5) пропорційність – сумірність із завданою шкодою з урахуванням тяжкості протиправного діяння й порушених прав.

Тобто, пропорційність має оцінюватися з погляду не тільки «кількісного» елемента завданої шкоди, а й «якісних» чинників, таких, як важливість захищених порушеною нормою інтересів та серйозність порушення. Критерій пропорційності контрзаходів був предметом дослідження під час розгляду багатьох справ Міжнародним судом ООН, тому можна дійти висновку, що він розглядається міжнародно-правовою практикою як основний у процесі визначення правомірності контрзаходів.

Критерій пропорційності попереджає застосування не тільки контрзаходів, що переважають за шкодою та наслідками, а й таких, що не досягають мінімально необхідного рівня задля припинення правопорушення винною державою. Як заявляв свого часу суддя МС ООН С. Швель: «у разі дій, застосованих з конкретною метою відбити й припинити збройний напад, пропорційність не означає більшої чи меншої відповідності дій вчиненому нападові, а ступінь правомірності таких дій треба визначати за допомогою потенціалу забезпечити припинення збройного нападу» [4, п. 212].

Загальновідомо, що контрзаходи є діями винятково потерпілої від міжнародного правопорушення держави, проте аналогічні за змістом акти за деяких обставин можуть застосовувати й інші держави поряд з потерпілою, до того ж такі акти будуть правомірним винятком з принципу невтручання.

Однак треті держави мають право застосовувати такі примусові заходи тільки, якщо міжнародно-протиправне діяння стосувалося порушення зобов'язання щодо міжнародного співтовариства загалом. Щодо цього ще Е. де Ваттель писав: «якщо будь-яка нація відкрито порушує справедливість, зневажаючи права інших ..., то вищий інтерес безпеки людського співтовариства дає іншим націям право об'єднатися для відсічі та покарання такої нації» [8, с. 253].

Такий виняток з принципу невтручання ґрунтується на концепції зобов'язань *erga omnes*, за якою кожна суверенна держава як учасник міжнародних правовідносин наділена зобов'язаннями універсального характеру перед усією світовою спільнотою загалом. Водночас слід зазначити, що на сьогодні немає вичерпного переліку таких зобов'язань. Важливим орієнтиром у цьому контексті є положення рішення Міжнародного суду в справі *Barcelona Traction* 1970 р., у якому як приклади зобов'язань *erga omnes* названо «оголошення поза законом актів агресії та геноциду» та «принципи й норми, що стосуються основних прав людини, охопно із захистом від рабства та расової дискримінації» [9, п. 34]. У своєму рішенні в справі Про Східний Тимор (Португалія проти Австралії) 1995 р. Суд уніс до цього переліку також право народів на самовизначення [10, п. 29].

Тому на сьогодні, якщо певна держава порушить одне із зобов'язань *erga omnes*, створивши загрозу міжнародному миру й безпеці та розраховуючи на недієвість Ради Безпеки, вона може стати об'єктом застосування незбройної сили для припинення порушення. До прикладу, протягом «арабської весни» 2011 р. ЄС та США відповіли на порушення прав людини в Лівії, Сирії та Ірані замороженням приватних активів державних службовців, які організовували такі порушення [11]. Треба зазначити, що кожен з таких випадків застосування незбройної (економічної) сили здійснювався без авторизації Радбезу, проте супроводжувався вказівкою на мету дій – примусити винну державу поважати права людини (одне із зобов'язань *erga omnes*).

Убачається, що такий виняток з міжнародно-правової заборони застосування незбройної сили здатен бути найбільш дієвим інструментом впливу на державу-порушницю. Адже, якщо порушення сталося проти країни з низьким економічним потенціалом, то сумнівно, що її незбройні контрзаходи будуть ефективними для припинення порушення зокрема. Крім того, очевидно, що майже кожна дія Ради Безпеки є предметом міжнародних політичних домовленостей і дипломатичних маневрів, разом із можливою реалізацією постійним членом права вето. Тому відповідь Радбезу в спосіб запровадження дій у порядку Розділу VII щодо держави-порушниці може не бути настільки швидкою та переконливою або може взагалі не відбутись, що нерідко траплялось.

У міжнародному праві передбачений ще один подібний за принципом дії інститут, у межах якого допускається (навіть зобов'язується) правомірне втручання (переважно групою держав) у внутрішню компетенцію держави, причому як збройними (військовими), так і незбройними методами. Йдеться насамперед про реалізацію концепції *Responsibility to Protect* («обов'язок

захищати»). Згідно з нею, якщо в конкретній державі зафіксовано порушення прав людини *ad extra* (геноцид, етнічні чистки, воєнні злочини та злочини проти людяності), міжнародне співтовариство (за посередництвом окремих держав) зобов'язане вжити всіх необхідних заходів для припинення таких порушень [12, с. 13]. Ще під час Конференції в Сан-Франциско підкреслювалось, що забезпечення дотримання й безпосередній захист прав людини залишаються внутрішньою справою кожної держави-члена ООН, але поряд із цим зазначалось, що «у разі, коли такі права і свободи жажливо зневажаються, і це створює ситуацію, яка загрожує миру чи перешкоджає здійсненню постанов Статуту, тоді вони перестають бути винятковою справою кожної держави» [13, с. 121].

У Підсумковому документі Всесвітнього саміту 2005 р., затвердженого резолюцією ГА ООН 60/1 від 16 вересня 2005 р., держави виявили єдність позицій щодо того, що акти геноциду, воєнних злочинів, етнічних чисток та злочинів проти людяності є загрозою міжнародному миру, а також те, що держави повинні (зобов'язані) використовувати заходи відповідно до Розділів VII і VIII Статуту ООН для припинення таких актів. Наявність цих чотирьох злочинів є піддунтям застосування гуманітарних та інших заходів відповідно до Розділу VII Статуту ООН [14].

З огляду на це, видається, що в нормативному плані застосування незбройної сили в межах концепції «обов'язок захищати» є ще одним винятком з принципу невтручання. Таке твердження підкреслюється тим, що загальноприйнятою вважається реалізація концепції «обов'язок захищати», а саме обов'язку реагувати (одного з компонентів концепції) інструментами як військового, так і невійськового характеру. Очевидно, що на практиці більшого поширення набуло звернення до інструментів військового характеру, проте у концепції незбройної сили зацікавленість викликає саме група невійськових заходів.

До цієї групи передусім входять економічні, політичні й дипломатичні санкції, констатує В.І. Любашенко [12, с. 12]. Міжнародна комісія з питань втручання та державного суверенітету у доповіді «Обов'язок захищати» 2001 р. під поняттям «санкції» мала на увазі не лише санкції міжнародної організації як «колективний захід реагування, що носить інституційний характер» [15, с. 234], але й контрзаходи окремих держав. Хоча такі дії в режимі «*r2r*» здійснюються у формі вже досліджених заходів Радбезу за Розділом VII Статуту ООН та контрзаходів держав, тут вони наділені іншою міжнародно-правовою природою, адже реалізуються в межах окремої концепції. Це дає підстави розглядати такі заходи як окремий випадок застосування незбройної сили та, відповідно, виняток із заборони втручання до внутрішньої компетенції держав.

Висновки. За підсумками проведеного дослідження доходимо кількох висновків. Застосування незбройної сили з огляду на свій характер має розглядатися як незбройна форма втручання, що порушує міжнародно-правовий звичай та одноіменний принцип щодо невтручання в справи, які належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави.

Водночас принцип невтручання не є абсолютним та передбачає винятки – випадки правомірного застосування незбройної сили. Такі винятки не є уніфікованими, а належать до різних міжнародно-правових інститутів, а також витікають як зі звичаєвих норм, так і з писаного міжнародного права. До системи випадків правомірного застосування незбройної сили належать передусім дії Ради Безпеки ООН щодо загроз миру, порушень миру та актів агресії, перші з яких регламентовані Розділом VII Статуту. Цей виняток випливає безпосередньо з принципу невтручання в редакції Статуту ООН.

Другим винятком є застосування незбройної сили в режимі контрзаходів як засобу схиляння держави-порушниці до припинення свого міжнародно-протиправного діяння та здійснити відшкодування. Водночас такі контрзаходи обов'язково мають відповідати критеріям, закріпленим у Статтях 2001 р.

Третім винятком є застосування незбройної сили проти держави-порушниці з боку третіх держав, якщо міжнародно-протиправне діяння такої держави стосувалося порушення зобов'язання щодо міжнародного співтовариства загалом (зобов'язання *erga omnes*).

Також до системи випадків правомірного застосування незбройної сили належить реалізація державами заходів незбройного (невійськового) характеру в межах концепції «обов'язок захищати».

Використані джерела:

1. Каминский И. И. К вопросу о международно-правовом регулировании применения невооруженной силы. *Традиции и инновации в праве*: материалы междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 20-летию юрид. фак. и 50-летию Полоц. гос. ун-та, (Новополоцк, 6-7 окт. 2017 г.) : в 3 т. / Полоц. гос. ун-т, Регион. учеб.-науч.-практ. Юрид. центр; редкол.: И.В. Вегера (отв. ред) [и др.]. Новополоцк : Полоцкий государственный университет, 2017. Т. 1. С. 208-209.

2. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unic/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.

3. PCIJ Advisory Opinion No. 4 (1923). URL : http://www.icj-cij.org/pcij/serie_B/B_04/Decrets_de_nationalite_promulgues_en_Tunisie_et_au_Maroc_A_vis_consultatif_1.pdf.

4. Case concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) // I.C.J. Rep. 1986. URL: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf>.

5. General Assembly Resolution A/RES/2625 (1970). URL: <http://www.un-documents.net/a25r2625.htm>.

6. Security Council Resolution 661 (1990). URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/575/11/IMG/NR057511.pdf?OpenElement>.

7. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts adopted by the International Law Commission at its fifty-third session 2001 (UN Doc. A/56/10). URL : <http://www.un.org/documents/ga/docs/56/a5610.pdf>.

8. Ватгель Эмер де. Право народов / пер. с франц. Москва : Госюриздат, 1960. 719 с.

9. Case concerning The Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain) // I.C.J. Rep. 1970. URL : <http://www.icj-cij.org/files/case-related/50/050-19700205-JUD-01-00-EN.pdf>.
10. Case concerning East Timor (Portugal v. Australia) // I.C.J. Rep. 1995. URL : <http://www.icj-cij.org/files/case-related/84/084-19950630-JUD-01-00-EN.pdf>.
11. EU imposes sanctions on Syrian officials - Channel 4. URL : <https://www.channel4.com/news/eu-imposes-sanctions-on-syrian-officials>.
12. Любашенко В. І. Концепція «обов'язок захищати» як гарантія захисту основоположних прав людини в міжнародному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. 22 с.
13. Неліп М. І., Мережко О. О. Силовий захист прав людини: питання легітимності в сучасному міжнародному праві. Київ : Наукова думка, 1998. 188 с.
14. General Assembly Resolution A/RES/60/1 (2005). URL : <http://www.un.org/womenwatch/ods/A-RES-60-1-E.pdf>.
15. Cassese A. International Law . Oxford : Oxford University Press, 2001. 469 p.

Стаття надійшла до редколегії 01.03.2018

Каминский И. И. Правомерное применение невооруженной силы: концептуальные основания

В статье констатируется, что применение субъектами международного права невооруженной силы как осуществление влияния невооруженными средствами следует рассматривать как вмешательство, запрещенное принципом невмешательства в дела, входящие во внутреннюю компетенцию другого государства. В то же время, когда такая невооруженная сила является составляющей определенных международно-правовых режимов, усматривается, что её применение является правомерным. В связи с этим исследуются и систематизируются случаи правомерного применения невооруженной силы – исключения из принципа невмешательства.

Ключевые слова: применение невооруженной силы, принцип невмешательства, принудительные меры, контрмеры, обязательства erga omne.

Kaminskyi I. Legitimate Use of Non-armed Force: Conceptual Basis

The article draws attention to the fact that the prohibition of intervention in the internal affairs of any state, established by the principle of non-intervention, is not absolute. In this regard, the Author analyzes and systematizes cases of legitimate use of non-armed force (coercion) that are exceptions to the principle of non-intervention. The first exception is enshrined directly in the UN Charter (Chapter VII), according to which the prohibition of non-intervention principle does not applies to the actions of the UN Security Council with respect to threats to the peace, breaches of the peace and acts of aggression.

The second exception is the use of non-armed countermeasures as a mean of inciting an offender state to stop an internationally wrongful act. To put it in other words, if an internationally wrongful act is committed against the state, it has the right to use non-armed force against the offender state in the form of countermeasures, which must comply with the criteria set forth in the 2001 Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts.

The third exception is the use of non-armed force against an offender state by third states in case when the internationally wrongful act of the first one related to a violation of the obligation towards the international community as a whole (*erga omnes* obligations).

In addition, the Author considers the implementation of non-military measures by states within the concept of "Responsibility to protect" as an exception to the international legal prohibition of the use of non-armed force. Although such actions are carried out in the form of countermeasures and the actions of the Security Council under Chapter VII, which have been already investigated, here such measures have another legal nature, since they are implemented within the framework of a separate concept. This fact gives grounds to consider such measures as a freestanding exception to the prohibition of intervention in the internal affairs of states.

Keywords: the use of non-armed force, the principle of non-intervention, coercive measures, countermeasures, *erga omnes* obligations.

УДК 342.572

В. Ф. Нестерович | **КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ УТВЕРДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОБГОВОРЕНЬ В УКРАЇНІ**

У статті розкрито конституційно-правове утвердження громадських обговорень в Україні. Указано, що проведення громадських обговорень проєктів нормативно-правових актів забезпечує впровадження в державотворчі процеси принципів гласності та прозорості, конкуренції протилежних поглядів, які були висловлені різними соціальними та корпоративними групами, можливості вибору найбільш оптимального вирішення певного питання, що має важливе значення під час прийняття нормативно-правових актів. Зроблено висновок, що недосконале законодавство та відсутність міцних демократичних традицій в Україні суттєво зменшують ефективність цієї форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів.

Ключові слова: конституційно-правове утвердження, громадськість, громадські обговорення, проєкти нормативно-правових актів, Україна.

Постановка проблеми. Інститут громадських обговорень має досить виразні історичні корені. Громадські обговорення почали практикуватися ще в перші роки радянської влади, задовго до їх конституційно-правового утвердження в Україні. Зокрема, у грудні 1917 – січні 1918 рр. широко обговорювався Декрет про відокремлення церкви від держави та окремі розділи Конституції РРФСР 1918 р., а з 1922 р. обговорювалися проєкти кодексів про шлюб, сім'ю та опіку в союзних республіках. Пізніше, протягом 1926-1927 рр., на обговорення було винесено проєкт «Загальних основ землекористування та земельного устрою», а в 1927-1928 рр. предметом обговорень стають звіти депутатів Рад усіх рівнів перед виборцями [1, с. 139-140].

Успішне проведення радянською владою громадських обговорень щодо низки проєктів нормативно-правових актів, посприятило застосуванню цієї форми народовладдя при розробці Основного Закону – Конституції СРСР 1936 р. Зокрема, Президією ЦВК СРСР 11 червня 1936 року було прийнято рішення про опублікування проєкту Конституції СРСР для

всенародного обговорення. В обговоренні проекту цієї Конституції взяли участь 55% дорослого населення держави, за результатами якого було подано близько двох мільйонів поправок, доповнень і пропозицій. Однак на розгляд З'їзду Рад було винесено лише близько 14 тисяч поправок, які й ті З'їзд так і не зміг фізично розглянути за 11 днів роботи. Усенародні обговорення важливих державних і партійних документів особливо активно почали практикуватися в повоєнні роки. Так, протягом 1956-1985 років у Радянському Союзі було проведено обговорення більш як 30 проектів важливих державно-правових актів: тези доповідей, директив, ухвалених ЦК КПРС і Радою Міністрів СРСР [1, с. 140].

На конституційно-правовому рівні громадські обговорення було визнано Конституцією СРСР 1977 р., а пізніше порядок їх проведення визначено й у Законі СРСР «Про всенародне обговорення важливих питань державного життя» від 30 червня 1987 року. На всенародне обговорення, відповідно до статті 12 цього Закону, виносилися проекти законів і рішень, які зачіпали основні напрями політичного, економічного й соціального розвитку країни, здійснення конституційних прав, свобод і обов'язків радянських громадян, а також інші найбільш важливі питання державного життя, віднесені до відання Союзу РСР. Винесення проектів законів, інших питань на всенародне обговорення провадилося рішенням Верховної Ради СРСР або Президії Верховної Ради СРСР, прийнятим за їх ініціативою або за пропозицією союзної республіки. Рекомендації про доцільність винесення проекту закону чи іншого питання на всенародне обговорення могли бути висловлені постійними комісіями Ради Союзу й Ради Національностей, Радою Міністрів СРСР, загальносоюзними органами громадських організацій, іншими органами й особами, що вносять відповідно до закону до Верховної Ради СРСР або його Президії законопроект або інше питання [2].

Загалом керівництво Радянського Союзу досить активно використовувало та підтримувало попередньо узгоджені з органами публічної влади ініціативи громадськості щодо проведення всенародних обговорень. Основною причиною цьому було те, що за такої ситуації результати громадських обговорень мали заздалегідь передбачувальний характер, а відповідно були більш безпечними для комуністичного режиму, ніж результати інших схожих форм безпосередньої демократії. Тому цілком закономірно, що для забезпечення атрибутів демократичної держави в колишньому Радянському Союзі часто всенародні обговорення ототожнювалися з всенародними опитуваннями та навіть референдумами. Ще одним позитивним моментом застосування громадських обговорень у СРСР стала практика доведення в такий спосіб до відома населення положень проектів нормативно-правових актів. Тобто громадські обговорення за радянської доби мали спотворений характер, оскільки головною метою їхнього проведення було не з'ясування думки громадськості щодо положень проекту певного нормативно-правового акта, а здійснення на громадськість інформаційно-ідеологічного впливу при прийнятті того чи іншого нормативно-правового акта.

З набуттям незалежності України в нашій державі збереглася більшість елементів радянської практики проведення громадських обговорень, за якої ця форма впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів здебільшого зводилася до формальної процедури. Загалом, зважаючи на кількісні показники, то в Україні громадські обговорення проводилися щодо цілої низки законопроектів, кодексів та навіть проектів Конституції України та внесення до неї змін. Зокрема, громадське обговорення проводилося щодо: проектів Законів України «Про пенсійне забезпечення» (1991 р.), «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» (1992 р.), «Про внесення змін до Конституції України» (2005 та 2009 рр.), Податкового (2010 р.) та Трудового (2010 р.) кодексів тощо. Утім, результати вищевказаних проведених громадських обговорень належним чином не узагальнювалися й не оприлюднювалися органами публічної влади як для громадськості, так і суспільства загалом [1, с. 141-144].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання конституційно-правового утвердження громадських обговорень в Україні знайшло своє відображення в наукових працях таких учених, як Я. Берназюк, С. Білоцький, Д. Ковриженко, А. Євгенєва, Ю. Шкарлат, В. Лішкан, В. Погорілко, В. Федоренко та ін. Попри велику кількість публікацій з означеної проблеми, які мають місце останнім часом у вітчизняній юридичній науці, питання конституційно-правового утвердження громадських обговорень в Україні досі так і не отримало всестороннього та комплексного вивчення й дослідження.

Формування цілей. Метою цієї статті є розкриття конституційно-правового утвердження громадських обговорень в Україні.

Виклад основного матеріалу. Конституційно-правове регулювання громадських обговорень в Україні, попри активне використання цієї форми участі громадськості в прийнятті нормативно-правових актів, і досі має сегментарний та безсистемний характер. Уперше на законодавчому рівні порядок проведення громадських обговорень у формі комітетських слухань було визначено в Законі України «Про комітети Верховної Ради України» від 04 квітня 1995 року № 116/95-ВР [48]. Відповідно до статті 29 цього Закону, комітети при підготовці й проведенні слухань мають право: ініціювати пропозиції про проведення слухань, проводити їх за дорученням Верховної Ради України або згідно з планами роботи комітетів; проводити слухання для обговорення проектів найбільш важливих законодавчих актів, з'ясування ефективності реалізації прийнятих законів та інших актів Верховної Ради з питань, віднесених до предметів їх відання, отримання всебічної інформації щодо питань, які розглядаються комітетом, їх детального вивчення та обговорення, а також залучення широких кіл громадськості до участі у визначенні політики держави, розбудови демократичного суспільства; використовувати інформацію, отриману під час слухань, при прийнятті рішень, наданні висновків, рекомендацій комітетом з питань, віднесених до предмета відання комітету, та розповсюджувати її серед народних депутатів України. Слухання в комітетах

проводяться в сесійний період у дні тижня, що відводяться для роботи в комітетах. Комітети приймають рішення про тему, день та час проведення слухань зазвичай не пізніше ніж за тридцять днів до їх проведення [3].

Низкою наступних законів України – «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 28097-ВР [4], «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11 вересня 2003 року № 1160-IV [5] та «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 року № 1861-VI [6] було визначено проведення громадських обговорень в окремих сферах прийняття нормативно-правових актів. Серед таких сфер варто назвати місцеве самоврядування, регуляторну політику в галузі господарської діяльності та законодавчу діяльність. Водночас попри наявність зазначених законів України, системного підходу до врегулювання порядку проведення громадських обговорень у нашій державі так і не вдалося досягти.

Спробу щодо урегулювання окремих сегментів проведення громадських обговорень було здійснено й на рівні підзаконних нормативно-правових актів. Зокрема, Постановою Верховної Ради України від 11 грудня 2003 року було затверджено Положення про проведення парламентських слухань у Верховній Раді України та слухань у комітетах Верховної Ради України. Парламентські слухання, відповідно до цієї Постанови, проводилися для вивчення питань внутрішньої та зовнішньої політики держави, що становлять суспільний інтерес та потребують законодавчого врегулювання, стану виконання Кабінетом Міністрів України Конституції України, законів України, постанов Верховної Ради України в межах повноважень Верховної Ради України, визначених Конституцією України із залученням представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, політичних партій, інших об'єднань громадян, наукових установ, представників громадськості [7].

Трьома роками пізніше порядок проведення парламентських слухань у Верховній Раді України було визначено Главою 38 Постанови Верховної Ради України «Про Регламент Верховної Ради України» від 16 березня 2006 року № 3547-IV, а вказана вище парламентська постанова від 11 грудня 2003 року визнана такою, що втратила чинність [8]. Зважаючи на те, що Рішенням Конституційного Суду України від 01 квітня 2008 року № 4-рп у справі про Регламент Верховної Ради України Постанову Верховної Ради України «Про Регламент Верховної Ради України» було визнано неконституційною, вона також утратила чинність [9]. З прийняттям Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 року № 1861-VI порядок проведення парламентських слухань нарешті отримав законодавчий рівень регулювання.

Парламентські слухання у Верховній Раді України, відповідно до Глави 39 цього Закону, проводяться для вивчення питань, що становлять суспільний інтерес та потребують законодавчого врегулювання. Парламентські слухання проводяться в сесійний період зазвичай не більше одного разу на місяць у дні тижня, що відводиться для роботи в комітетах, депутатських фракціях та групах. Пропозицію щодо проведення парламентських слухань може бути

внесено на основі рішення, прийнятого комітетом з відповідного питання, у вигляді проекту постанови Верховної Ради, у якому має визначатися тема парламентських слухань та дата їх проведення. Для обговорення на парламентських слуханнях може бути запропоновано лише одне тематичне питання. Для участі в парламентських слуханнях запрошуються представники органів державної влади, місцевого самоврядування, політичних партій, інших об'єднань громадян, наукових установ, представники громадськості, які виявили бажання взяти в них участь і подали не пізніше як за п'ять днів відповідну заявку до комітету, що проводить підготовку до слухань. Парламентські слухання проводяться гласно й відкрито з прямою радіотрансляцією, а в разі потреби й телетрансляцією. За результатами парламентських слухань Верховна Рада на пленарному засіданні приймає постанову Верховної Ради, якою схвалює відповідні рекомендації [6].

Загалом проведення парламентських слухань є досить поширеною практикою громадського обговорення важливих та нагальних для суспільства та держави питань. Це наочно підтверджує статистика проведення парламентських слухань в Україні. Зокрема, аналіз матеріалів парламентських слухань, які розміщено на сайті Верховної Ради України, дозволяє навести таку динаміку парламентських слухань: протягом IV скликання Верховної Ради України (2002-2006 рр.) було проведено 40 парламентських слухань; V скликання (2006-2007 рр.) – 9 парламентських слухань; VI скликання (2007-2012 рр.) – 36 парламентських слухань; VII скликання (2012-2014 рр.) – 17 парламентських слухань та протягом VIII скликання (з 2014 р.) – 30 парламентських слухань [10].

Отже, проведення парламентських слухань в Україні займає важливе місце в діяльності Верховної Ради України та сприяє за рахунок залучення громадськості до цього процесу, реалізації парламентом своїх законотворчих та контрольних функцій. Водночас низка недоліків, які мають місце в конституційно-правовому регулюванні організації та проведення парламентських слухань, а також деякі негативні аспекти парламентської практики не дозволяють у повній мірі ефективно використовувати цю форму проведення громадських обговорень проектів нормативно-правових актів.

Тому треба погодитися з думкою експертів Національного інституту стратегічних досліджень, які виділяють чотири основні проблемні моменти проведення парламентських слухань в Україні:

– по-перше, практика завчасної підготовки проекту рекомендацій. Проект рекомендацій на парламентських слуханнях зазвичай не обговорюється, а лише розповсюджується й ніколи не голосується. За підсумками обговорення проект рекомендацій досить часто подається лише через декілька місяців до парламенту, який приймає його більшістю від свого конституційного складу у вигляді постанови;

– по-друге, інформаційні матеріали серед запрошених гостей законодавчого органу розповсюджуються в день проведення парламентських слухань, що не сприяє якості роботи й ставить експертів та громадськість у нерівне становище порівняно з народними депутатами України;

– по-третє, низький рівень представництва на парламентських слуханнях. За даними Апарату та Головного організаційного управління Верховної Ради досить часто для заповнення сесійної зали, яка розрахована на 500 осіб, від навчальних закладів в основному запрошуються студенти. У результаті цього не завжди забезпечується належний порядок у сесійній залі. Народні депутати України у своїй переважній частині зазвичай ігнорують проведення парламентських слухань;

– по-четверте, аналіз практики реалізації парламентських слухань, проведений Апаратом та Головним організаційним управлінням Верховної Ради, засвідчив, що лише третина доручень виконується повністю, інша третина частково, а ще третина зовсім не виконується [11].

На рівні актів Глави держави порядок проведення громадських обговорень частково було врегульовано Указом Президента України від 15 вересня 2005 року № 1276/2005 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». Цим правовим актом було запроваджено практику проведення щорічних Президентських слухань як постійно діючого механізму громадських консультацій, оцінки діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Метою запровадження цієї форми громадського обговорення було визначено налагодження ефективних механізмів партнерства держави з інститутами громадянського суспільства, удосконалення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, забезпечення її прозорості та відкритості. У ході підготовки та проведення щорічних Президентських слухань інститутам громадянського суспільства було запропоновано оприлюднювати Національні доповіді зі стратегічно важливих питань соціально-економічного розвитку держави й громадянського суспільства, налагодження партнерства між державою та суспільством, зміцнення засад демократії в Україні, боротьби з корупцією, забезпечення відкритості та прозорості діяльності органів державної влади [12].

Водночас системної та широкої практики застосування проведення Президентських слухань в Україні як форми громадського обговорення так і не набуло. Їх проведення в нашій державі обмежилось лише проведенням 08 листопада 2005 року Перших Президентських слухань на тему: «Виклики, породжені свободою». За їх результатами було підготовлено спеціальний документ «Дорожня карта України» – пропозиції до порядку денного державної політики в різних сферах. Головною проблемою залишилося питання про їх практичну реалізацію [13, с. 37]. Загалом Президентські слухання скоріше можна назвати як публічний захід з виголошення декларації намірів, ніж детальне громадське обговорення певної сфери суспільних відносин для її нормативно-правового урегулювання.

Незначне зрушення щодо урегулювання проведення громадського обговорення було зроблено в Указі Президента України від 15 листопада 2006 року № 970/2006 «Про Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України». У пункті 14 цього Указу зазначено, що проекти актів Президента України, які передбачають вирішення важливих питань загальнодержавного значення, пов'язані з реалізацією прав і свобод

людини й громадянина, за рішенням Президента України можуть бути винесені на обговорення громадськості. Президент України, згідно з підпунктом 6 пункту 4 цього Указу, також може прийняти Розпорядження про винесення на обговорення громадськості проєктів законів, які передбачаються для внесення Президентом України на розгляд Верховної Ради України, проєктів актів Президента України [14].

Однак здійснення громадськістю впливу в межах наведених нормативно-правових положень є досить обмеженим, оскільки невідомо, який саме проєкт правового акта винесе Президент України для обговорення громадськістю. Тому говорячи про конституційно-правове врегулювання громадських обговорень в Україні слід указати на практичну необхідність визначення чіткої процедури їх проведення з детальним визначенням підстав, суб'єктів, строків та форм проведення.

Загалом кількість проведених в Україні громадських обговорень проєктів нормативно-правових актів указує про широкую практику їх застосування в нашій державі. Однак попри кількісні показники проведених громадських обговорень проєктів нормативно-правових актів принципів зрушень щодо створення інституційних умов здійснення впливу громадськості на їх прийняття, на жаль, не відбувається. На наш погляд, це є наслідком недосконалості конституційно-правового механізму проведення громадських обговорень, яке помножено на домінування радянської традиції. За цього вважаємо, що основним показником ефективності проведення консультацій з громадськістю в демократичній державі є передусім використання органами публічної влади рекомендацій, пропозицій та зауважень, отриманих у результаті проведення громадського обговорення певного проєкту нормативно-правового акта. Тому наразі в Україні проведення громадських обговорень здебільшого має формально-атрибутивний характер, а висловлені громадськістю пропозиції та зауваження не знаходять свого відображення в заздалегідь підготовлених органами публічної влади резолюціях та інших документах, які приймаються за результатами громадського обговорення.

Зокрема, у порівняльному аналізі «Парламенти світу: змінний характер парламентського представництва», який був проведений Міжпарламентським Союзом та Програмою розвитку ООН у квітні 2012 року, звертається увага, що реальний громадський вплив на обговорення проєктів нормативно-правових актів є обмеженим. Пропозиція більшого впливу повинна в результаті привести до більшого впливу [15, с. 5]. Схожу позицію можна чітко простежити й у Законі України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII, у якому констатовано, що в Україні не виконані вимоги міжнародно-правових інструментів щодо партнерства влади та громадянського суспільства у сфері антикорупційної політики – залучення громадськості до процесу прийняття суспільно важливих рішень у сфері протидії корупції відбувається здебільшого у

формі недовіх консультацій для формального виконання вимог законодавства [16].

Суттєвий прорив у модернізації вітчизняного конституційного законодавства було зроблено з прийняттям Постанови Кабінету Міністрів «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03 листопада 2010 року № 996, якою визначено суб'єктів, форми та строки проведення громадського обговорення у сфері виконавчої влади. Зокрема, публічне громадське обговорення організовує й проводить орган виконавчої влади із залученням громадської ради. Для організаційного забезпечення проведення публічного громадського обговорення орган виконавчої влади може утворювати робочу групу [17].

Публічне громадське обговорення згідно з вищезазначеною урядовою постановою проводиться в такому порядку: визначається питання, яке буде винесене на обговорення; приймається рішення про проведення обговорення; розробляється план заходів з організації та проведення обговорення (у разі потреби); уживаються заходи для забезпечення репрезентативності соціальних груп населення, а також суб'єктів господарювання, інститутів громадянського суспільства, органів місцевого самоврядування та інших заінтересованих суб'єктів; оприлюднюється в обов'язковому порядку інформація про проведення обговорення на офіційному веб-сайті органу виконавчої влади та в інший прийнятний спосіб; збирається та аналізується інформація про оцінку громадськістю ефективності запропонованого органом виконавчої влади способу вирішення питання; формуються експертні пропозиції щодо альтернативного вирішення питання; забезпечується врахування результатів обговорення під час прийняття остаточного рішення; проводиться аналіз результатів обговорення в разі прийняття рішення, що стосується різних соціальних груп населення та заінтересованих сторін; оприлюднюються результати обговорення на офіційному веб-сайті органу виконавчої влади та в інший прийнятний спосіб [17].

На виконання Постанови Кабінету Міністрів «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03 листопада 2010 року № 996 на урядовому сайті «Громадянське суспільство і влада» було запущено громадську Інтернет-платформу «Громадське обговорення проектів нормативно-правових актів». Ця Інтернет-платформа надає можливість винести на громадське обговорення для предметної дискусії як у цілому проект нормативно-правового акта, так і його окремих складових (розділу, статті, частини, пункту).

Громадське обговорення проектів нормативно-правових актів у рамках указаної Інтернет-платформи здійснюється на таких засадах: 1. Оцінювання проекту нормативно-правового акта або залишення коментарів на сайті «Громадянське суспільство і влада» можливо лише за умови реєстрації на ньому як користувач. 2. Будь-якій складовій проекту (розділу, статті, пункту) можна надати як загальну оцінку, тобто висловити свою згоду або незгоду, так і додати свій коментар, зауваження або пропозицію за допомогою запропонованої форми. 3. Коментар, зауваження або пропозиція до проекту

нормативно-правового акта можуть бути оцінені іншими користувачами. 4. Надані коментарі, пропозиції або зауваження обов'язково розглядаються під час доопрацювання проекту. 5. Не допускаються коментарі, зауваження та пропозиції, які не пов'язані з текстом проекту нормативно-правового акта, винесеного на громадське обговорення; пропагують ненависть, дискримінацію за расовою, етнічною, статевою, релігійною, соціальною ознаками; містять нецензурну лексику; містять посилання на інші мережеві ресурси, документи, зображення, відеофайли [18].

У громадському обговоренні проектів нормативно-правових актів, відповідно до правил користувачів громадської Інтернет-платформи «Громадське обговорення проектів нормативно-правових актів», може брати участь будь-який зареєстрований на сайті користувач Інтернету старше 18 років. За постійну активну участь у громадському обговоренні зареєстрованим користувачам нараховується особистий рейтинг, що надалі є підставою для залучення найактивніших користувачів до більш тісної співпраці, участі в дорадчих органах. Громадське обговорення проекту нормативно-правового акта зазвичай триває один календарний місяць, однак в окремих випадках можливе встановлення децю меншого або більшого терміну, а також винесення проекту на повторне обговорення. Дати початку й закінчення обговорення вказано на сторінці законопроекту. Після завершення громадського обговорення проекту, система в автоматизованому режимі продукує аналітичний звіт, що виставляється на сайт для загального доступу або передається розробникам проекту. Усі пропозиції, зауваження та коментарі користувачів фіксуються в кінцевих аналітичних матеріалах та використовуються розробниками проекту для його доопрацювання [18].

За час функціонування Громадської Інтернет-платформи «Громадське обговорення проектів нормативно-правових актів» станом на 07 лютого 2018 року 56 органів виконавчої влади здійснили обговорення в такий спосіб 3127 проектів нормативно-правових актів щодо яких користувачами системи було надано 2085 пропозицій та зауважень. За цього не було запропоновано жодної альтернативної редакції до проектів нормативно-правових актів, які були предметом громадського обговорення. Нині на громадському обговоренні знаходиться 10 проектів нормативно-правових актів [19].

Загалом результативність громадських обговорень як форми взаємодії влади та громадськості залежить не лише від позитивної налаштованості до співпраці органів публічної влади, але й від спроможності громадськості активно користуватися створеними конституційно-правовими механізмами. Як видно з вищенаведених цифр, що демонструють динаміку проведення громадських слухань, цей інститут безпосередньої демократії є поки що недооціненим в Україні. Нагальним підтвердженням цьому є багато проектів нормативно-правових актів, які не отримали жодного коментаря від громадськості до свого змісту.

Проведення громадських обговорень на рівні органів місцевого самоврядування в Україні законодавчо визначено інститутом громадських

слухань, у рамках якого територіальні громади мають право брати участь у прийнятті рішень на місцевому рівні. Зокрема засади проведення громадських слухань безпосередньо визначаються статтею 13 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 28097-ВР, відповідно до якої громадські слухання проводяться не рідше одного разу на рік. Пропозиції, які вносяться за результатами громадських слухань, підлягають обов'язковому розгляду органами місцевого самоврядування. Порядок організації слухань визначається статутом територіальної громади [4].

Водночас не всі статuti територіальних громад мають чітко визначену процедуру проведення громадських слухань. У нормативно-правових актах міст Хмельницький, Тернопіль, Київ та Житомир порядок ініціювання громадських слухань узагалі не врегульовано. Хоча члени територіальної громади й можуть посилалися на вимоги Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», яким передбачено таке право, проте в умовах відсутності відповідних процедур під час реалізації такого права можуть виникнути ускладнення, оскільки стаття цього закону, що містить зазначені вимоги, може сприйматися службовцями як декларативна [20, с. 19-24].

Закріплення в статутному праві процедури проведення громадських слухань також не є панацеєю в ефективному врегулюванні цього питання, оскільки передбачені місцевими положеннями та статутами відповідні процедури зазвичай мають досить ускладнений характер реалізації. Деякі органи місцевого самоврядування взагалі зробили себе фактично єдиним можливим суб'єктом права скликати громадські слухання або максимально обмежили права територіальних громад. Така ситуація, безумовно, суттєво стримує чи навіть унеможлиблює участь членів територіальної громади в процесі вирішення питань місцевого значення. Постановка питання під таким кутом зору обумовлена тим, що одним з ключових питань у проведенні громадських слухань як форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів є передусім можливість ініціювати їх проведення.

Крім того, згідно зі статтею 13 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 28097-ВР, право проводити громадські слухання належить саме територіальній громаді [4]. Проте в багатьох містах право скликати громадські слухання надано не тільки членам територіальної громади, а також органам місцевого самоврядування. Зокрема, статuti територіальної громади та положення про громадські слухання більшості міст надають право ініціювати проведення громадських слухань міському голові, головам районних у місті рад, міським радам та їх виконавчим органам, депутатам міських рад, органам самоорганізації населення. Крім цього, у деяких містах право ініціювати проведення громадських слухань надано громадським організаціям та політичним партіям.

У містах Луцьк, Івано-Франківськ, Кіровоград, Миколаїв, Полтава, Рівне, Суми, Херсон, Черкаси, Сімферополь та Луганськ ініціатива щодо проведення слухань має подаватися у вигляді колективного звернення, що

підписується встановленою кількістю членів територіальної громади або створеною ними ініціативною групою. У деяких містах статuti територіальної громади та положення про громадські слухання встановлюють невиправдано великі вимоги щодо кількості членів територіальної громади, які повинні ініціювати громадські слухання. Зокрема, для подання ініціативи про проведення громадських слухань в Івано-Франківську потрібно зібрати не менше 5% членів територіальної громади, які мають право голосу на виборах, що станом на 31 серпня 2013 року становить 9076 громадян, у Кіровограді – 3 тисячі, у Рівному – 1 тисячу, у Луцьку – 500, у Сумах – 500, у Херсоні – 300 членів територіальної громади, у Дніпропетровську – 250 осіб, у Запоріжжі – 250 осіб, у Черкасах – 250 громадян [20, с. 19-24]. Такі вимоги, безсумнівно, значно ускладнюють право членів територіальної громади проводити громадські слухання.

Висновки. Проведення громадських обговорень проєктів нормативно-правових актів забезпечує впровадження в державотворчі процеси принципів гласності та прозорості, конкуренції протилежних поглядів, які були висловлені різними соціальними та корпоративними групами, можливості вибору найбільш оптимального вирішення певного питання, що має важливе значення під час прийняття нормативно-правових актів. Водночас недосконале законодавство та відсутність міцних демократичних традицій в Україні суттєво зменшують ефективність цієї форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів.

Використані джерела:

1. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Референдне право України: навч. посіб. Київ, 2006. 366 с.
2. О всенародном обсуждении важных вопросов государственной жизни: Закон СССР от 30 июня 1987 года. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1987. № 26. Ст. 387.
3. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4 квітня 1995 року № 116/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 19. Ст. 134.
4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 28097-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
5. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11 вересня 2003 року № 1160-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 9. Ст. 79.
6. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 12. Ст. 565.
7. Про затвердження положень про проведення парламентських слухань у Верховній Раді України та слухань у комітетах Верховної Ради України: Постанова Верховної Ради України від 11 грудня 2003 року № 1385-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 13. Ст. 183.
8. Про Регламент Верховної Ради України: Постанова Верховної Ради України від 16 березня 2006 року № 3547-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. №№ 23, 24-25. Ст. 202.

9. Рішення Конституційного Суду України від 01 квітня 2008 року № 4-рп у справі про Регламент Верховної Ради України. *Офіційний вісник України*. 2008. № 28. Ст. 904.

10. Матеріали парламентських слухань. *Верховна Рада України*. URL: http://static.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/index.htm.

11. Механізми вдосконалення законодавчого забезпечення організації й проведення парламентських слухань в Україні. *Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень*. URL : <http://www.niss.gov.ua/articles/1275>.

12. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Указ Президента України від 15 вересня 2005 року № 1276/2005. *Офіційний вісник України*. 2005. № 38. Ст. 2363.

13. Участь громадськості в законодавчому процесі: проблеми та шляхи підвищення ефективності. *Лабораторія законодавчих ініціатив*. Київ, 2009. 23 с.

14. Про Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України: Указ Президента України від 15 листопада 2006 року № 970/2006 . *Офіційний вісник України*. 2006. № 47. Ст. 3123.

15. Global Parliamentary Report. The changing nature of parliamentary representation / Lead author Greg Power, Assistant to the lead author Rebecca A. Shoot; Inter-Parliamentary Union; United Nations Development Programme. Denmark, 2012. 115 p.

16. Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки: затверджено Законом України від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 87. Ст. 2473.

17. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Ст. 2945.

18. Система громадського обговорення законопроектів. *Громадянське суспільство і влада*. URL: http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/news/article/1st/942c.

19. Загальна статистика громадського обговорення проектів нормативно-правових актів. *Громадянське суспільство і влада*. URL: http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/consult/poll/statistics.

20. Місцева демократія в Україні: нові стандарти / Укр. незалеж. центр політ. дослідж.: М. В. Лациба, І. М. Лукеря, О. Л. Вашук-Огданська. Київ: Агентство «Україна», 2013. 236 с.

Стаття надійшла до редколегії 12.01.2018

Нестерович В. Ф. Конституционно-правовое утверждение общественных обсуждений в Украине

В статье раскрыто конституционно-правовое утверждение общественных обсуждений в Украине. Указано, что проведение общественных обсуждений проектов нормативно-правовых актов обеспечивает реализацию принципов гласности и прозрачности, конкуренции противоположных взглядов, высказаны различными социальными и корпоративными группами, предоставляет возможность выбора наиболее оптимального решения того или иного вопроса, имеющее важное значение при принятии нормативно-правовых актов. Сделан вывод, что несовершенное законодательство и отсутствие прочных

демократических традиций в Украине существенно уменьшают эффективность этой формы влияния общественности на принятие нормативно-правовых актов.

Ключевые слова: конституционно-правовое утверждение, общественность, общественные обсуждения, проекты нормативно-правовых актов, Украина.

Nesterovych V. Constitutional and Legal Approval of Public Discussions in Ukraine

The article reveals the constitutional and legal approval of public discussions in Ukraine. It is pointed out that public discussions of draft normative and legal acts ensure the implementation of the principles of transparency and competition of opposing views, expressed by various social and corporate groups, provides the opportunity to choose the most optimal solution for a particular issue, which is important in the adoption of regulations.

For the first time at the legislative level, the procedure for holding public hearings in the form of committee hearings was defined in the Law of Ukraine "On the Committees of the Verkhovna Rada of Ukraine" of April 4, 1995. A number of these laws Ukraine as "On Local Self-Government in Ukraine" of May 21, 1997, "On the Principles of State Regulatory Policy in the Field of Economic Activity" of September 11, 2003 and Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine of February 10, 2010 it was decided to hold public discussions in certain spheres of the adoption of normative legal acts. Among such spheres is local self-government, regulatory policy in the field of economic activity and legislative activity. A significant breakthrough in the modernization of domestic constitutional legislation was made with the adoption of the Cabinet of Ministers Resolution "On Ensuring Public Participation in the Formation and Implementation of State Policy" of November 3, 2010, No. 996, which defined the subjects, forms and timing of public discussion in the field of executive power.

At the same time, despite the presence of these laws of Ukraine, a systematic approach to the settlement of the procedure for conducting public hearings in our country has not been achieved. It is concluded that imperfect legislation and the absence of strong democratic traditions in Ukraine significantly reduce the effectiveness of this form of public influence on the adoption of regulations.

Keywords: constitutional-legal statement, public, public discussions, draft normative legal acts, Ukraine.

УДК 342.846.4

К. О. Павшук

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВИБОРЧИХ КОМІСІЙ: СКЛАД ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЇХ ПІДГОТОВКИ

У статті розглянуто проблему підвищення ефективності діяльності виборчих комісій в Україні через призму аналізу її недоліків. Виокремлено негативні чинники, які спричиняють порушення членами комісій процедурних вимог законодавства під час голосування. Сформульовано перелік завдань, виконання яких допоможе усунути вказані недоліки в системі адміністрування виборчого процесу, а також вироблено пропозиції для оптимального їх розв'язання на стадіях утворення виборчих комісій та їх безпосередньої діяльності в день голосування.

Ключові слова: адміністрування виборчого процесу, виборчі комісії, склад виборчих комісій, навчання членів виборчих комісій.

Постановка проблеми. Не так давно, а саме 24 грудня 2017 року, відбулося голосування в 51 об'єднаній територіальній громаді (далі – ОТГ), з яких 5 є міськими громадами, 30 – сільськими, 16 – селищними. У 17 областях України вибори відбулися хоча б в одній територіальній громаді, при цьому найбільша кількість ОТГ обирала органи місцевого самоврядування в Миколаївській (7), Полтавській (7), Хмельницькій (6) областях [1]. Ця подія, звичайно, стала об'єктом спостереження громадських організацій за перебігом голосування та організацією виборчого процесу. І хоча загалом протягом дня голосування на виборах спостерігачі не виявили суттєвих порушень, які за своїми масштабами та наслідками можуть мати негативний вплив на перебіг голосування та спотворити результати волевиявлення виборців, проте більшість проблем були результатом фахової невідповідності й недостатнього рівня компетентності членів дільничних виборчих комісій, процедурні порушення, які допускали члени дільничних виборчих комісій, проблема дотримання строків та послідовності процедур членами комісій у день голосування, матеріально-технічний стан виборчих дільниць – неналежне облаштування приміщень, відсутність мінімально комфортних умов для роботи комісії та голосування, перебої з енергопостачанням. З першого погляду дрібні та непомітні порушення, які загалом впливають на враження від виборчого процесу та вказують на недоліки, яких треба остерігатися надалі в процесі організації виборів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з територіальною організацією проведення виборів, системи виборчих комісій, порядку голосування на виборчих дільницях, підрахунку голосів та встановлення результатів голосування, зокрема із залученням технологічних новацій неодноразово розглядали та досліджували вітчизняні науковці. Особливої актуальності зазвичай ці питання набувають у період до та після проведення виборів у державі. Аналітичні дослідження в цій сфері проводили Ю.Г. Барабаш, О.А. Богашов, М.В. Буроменський, Ф.В. Веніславський, В.П. Колісник, Ю.Б. Ключковський та багато інших. Однак проведення виборів в об'єднаних територіальних громадах окреслило конкретні проблеми, що водночас спонукають науковців до їх аналізу під іншим кутом зору і вироблення альтернативних способів їх подолання для більш успішного проведення наступних виборів. Це стосується передусім ротації членів виборчих комісій та основні напрями їх підготовки та діяльності, а також дотримання ними вимог виборчого законодавства.

Формування цілей. У статті маємо на меті розглянути проблему підвищення ефективності діяльності виборчих комісій в Україні через призму аналізу її недоліків. Крім того, виокремити негативні чинники, які призводять до систематичного порушення членами комісій процедурних вимог законодавства під час голосування, а також сформулювати перелік завдань, виконання яких допоможе усунути вказані недоліки в системі адміністрування виборчого процесу та здійснити спробу виробити

пропозиції для оптимального їх розв'язання на стадіях утворення виборчих комісій та їх безпосередньої діяльності в день голосування.

Виклад основного матеріалу. Передусім потрібно дослідити основні причини, які призводять до систематичного порушення виборчих процедур на дільницях та виявити певні закономірності їх виникнення через призму найближчого виборчого досвіду 2017 р. Здебільшого вони носять системний характер, а їх часта повторюваність нагтовхує на роздуми про глобальність їх причин. Скажімо, спостерігачі від громадської організації ОПОРА зафіксували непоодинокі випадки невчасного відкриття виборчих дільниць і початку голосування, які спричинені тривалим пломбуванням виборчих скриньок, перераховуванням бюлетенів, реєстрацією присутніх на засіданні спостерігачів та довірених осіб чи непідготовленістю ранкового засідання. Зокрема, такі випадки мали місце в Дніпропетровській (виборчі дільниці № 120473 і № 120588), Івано-Франківській (№ 260280), Запорізькій (№ 230259, № 230244, № 230243), Одеській (№ 510685, № 511449, № 510682), Сумській (№ 590398), Волинській (№ 070454) областях [1].

У Волинській, Чернігівській, Запорізькій областях фіксувалися випадки видачі бюлетенів без пред'явлення паспорта, що є порушенням законодавства про вибори. Так, на дільниці № 230515 у с. Новоолексіївка Запорізької області члени ДВК одноголосно дозволили виборцеві проголосувати на підставі ксерокопії паспорта, посилаючись на факт особистого знайомства з ним [1].

Безапеляційними видаються й ситуації в низці областей, пов'язані з видачею бюлетенів особам, які не є виборцями округу. Наприклад, в Одеській області на виборчій дільниці № 510685 (с. Лиманка, ж/м «Радужний», 11) спостерігачі та довірені особи виявили спробу видачі виборчого бюлетеня особам, що не є виборцями цього округу (дані особи зареєстровані в м. Подільськ Одеської області). Слідчо-оперативна група затримала трьох осіб та провела слідчі дії з ними та двома членами комісії. У Черкаській області на дільниці № 710257 у с. Ребедайлівка виборцеві помилково видали бюлетені іншого округу, де він не мав права голосувати. Попри це виборець устиг проголосувати за голову й депутата та кинув бюлетень у виборчу скриньку. Після виявлення помилки, комісія склала акт про помилково виданий бюлетень та видала виборцеві ще один бюлетень уже його округу, дозволивши повторно проголосувати за депутата. Подібна ситуація сталася й на дільниці №710436 у с. Буки, однак, у цьому випадку комісія обґрунтовано відмовила виборцеві проголосувати вдруге [1].

Не дивиною є повідомлення спостерігачів про незадовільну роботу Органів ведення державного реєстру виборців, які повинні здійснювати інформування громадян про необхідність уточнення відомостей у списках. Уже класичними стали випадки виявлення неточностей у списках виборців, які призводять до неможливості реалізації виборцями свого виборчого права, зокрема через розбіжності в інформації про адресу реєстрації, відсутність у списках за наявності запрошення, а також отримання запрошень на давно померлих родичів.

Укотре експертні кола звертали увагу та фіксували присутність сторонніх осіб на виборчих дільницях, які, маючи на меті слідкувати за перебігом голосування, незаконно втручаються в процес волевиявлення, дуже часто використовуючи службове становище. Зі свого боку члени виборчих комісій, нехтуючи законодавством, свідомо допускають їх навіть без залучення правоохоронних органів, що, без сумніву, порушує виборче законодавство України та права громадян.

Так чи інакше, але принаймні такий недовгий перелік нелегальних ситуацій та процедур, що було виявлено на останніх виборах об'єднаних територіальних громад, на жаль, свідчать лише про правову необізнаність та халатність членів виборчих комісій. Тож цілком слушним постає питання про недоречність тривалих часових та фінансових затрат для проведення їх навчання, з огляду на часту змінюваність виборчого законодавства та діяльність дільничних виборчих комісій не на постійній основі, по факту ситуативно. Широка дискусія розгорнулася в професійних колах і з приводу цього питання, що охоплюється питанням реформування системи адміністрування виборчого процесу. Вона передбачає передусім не тільки зміну підходів до формування виборчих комісій, а й їх функціонування, засноване на професійному підході. Такий високий професіоналізм можна забезпечити, зокрема, і завдяки запровадженню єдиної системи виборчих комісій для всіх видів виборів зі сталим складом, які працюватимуть на постійній основі, а також доповнення комісій під час виборчого процесу відповідних виборів членами комісій від учасників виборчого процесу [2, с. 34]. У такому разі є сенс запроваджувати новітні навчальні технології, стимулювати професійне зростання членів виборчих комісій задля досягнення поставлених цілей. Нині механізм формування складу окружних та дільничних виборчих комісій детально прописаний у статтях 27-29 Закону України «Про вибори народних депутатів України» та являє собою досить громіздку процедуру. Не менш складною вона є й на місцевих виборах, що випливає з положень Закону України «Про місцеві вибори». Так, підбиваючи підсумки виборчої кампанії 2014 р., М. Охендовський зазначає, що через наявний механізм включення кандидатур до складу комісій через жеребкування Центральної виборчої комісії довелося опрацювати подання понад 10 тисяч кандидатур, поданих політичними партіями до складу окружних виборчих комісій. Попри такий значний обсяг проведеної роботи, пов'язаної з перевіркою й опрацюванням кандидатур, тільки 40 відсотків увійшли до складу 213 утворених окружних виборчих комісій. Решту кандидатур було відхилено [3, с. 7].

Однак навіть такі обтяжливі для Центральної виборчої комісії процедури добору членів комісій не викликають крайнього занепокоєння, хоча і є недоцільними з погляду економії часу та раціоналізації передвиборного процесу. Адже відомо загальний, законодавчо встановлений алгоритм призначення членів дільничних виборчих комісій та основні темпоральні вимоги щодо заміни їх членів, повноваження яких достроково припинилися з певних причин, на нових. У разі дострокового припинення повноважень усього складу виборчої комісії відповідна виборча

комісія вищого рівня не пізніше як на третій день з дня припинення повноважень комісії, але не пізніше останнього дня перед днем голосування, затверджує новий склад виборчої комісії в порядку, установленому цим Законом. Це положення фактично означає, що особи, які раніше стали членами виборчих комісій (окружні комісії утворюються за 62 дні, а дільничні – за 31 день до дня голосування), відповідали певним критеріям та вже встигли за цей проміжок часу роботи відповідної комісії пройти підготовку та навчання, можуть бути замінені саме напередодні голосування через об'єктивні та суб'єктивні причини. За словами М. Охендовського, створивши можливість кандидатам на виборчі посади пропонувати до складу виборчих комісій кандидатури з числа попередньо навчених, відповідно сертифікованих осіб, ми запровадили б механізм, який зміг би збалансувати інтереси кандидатів і суспільства, а також стабілізувати роботу ДВК та ОВК [4, с. 10-11].

А зважаючи на те, що суб'єкт, за поданням якого кандидатуру такого члена було включено до складу виборчої комісії, може внести подання про заміну члена виборчої комісії, годі й говорити про розумні межі ротації членів виборчих комісій та ймовірність їх високої кваліфікації, підготовки, незалежності та неупередженості. У цій ситуації принагідним буде наголосити не тільки на необхідності зміни порядку формування персонального складу виборчих комісій, але й на їх підготовці до виконання основних «виборчих» завдань.

В Україні вже частково використовуються методи електронного менеджменту в процесі навчання членів виборчих комісій. Зокрема, у приміщенні Центральної виборчої комісії відкрили спільний Центр управління навчанням учасників виборчих процесів (Тренінговий центр) ЦВК та Міжнародної фундації виборчих систем (IFES) за підтримки Бюро в справах Європи і Євразії, Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та уряду Канади. «Ключова мета, за словами голови ЦВК М. Охендовського, –максимально якісний рівень підготовки членів виборчої комісії всіх рівнів. Функціонування центру відкриє нові можливості не лише для навчання членів виборчих комісій, а й для ефективного підвищення кваліфікації працівників Секретаріату Комісії, Служби розпорядника Державного реєстру виборців». Відкриття Центру дасть можливість запрошувати на навчання в Україну колег з виборчих органів з інших країн, проводити з ними інші спільні заходи, що розширюватиме міжнародне співробітництво Центральної виборчої комісії в питаннях адміністрування виборів [5].

Водночас учасники виборчого процесу розуміють потребу у впровадженні нових платформ, методик та електронних ресурсів. Ідеться про доповнення новими технічними можливостями системи онлайн-навчання членів виборчих комісій, забезпечення можливості експертної підтримки у форматі «запитання-відповідь» у режимі реального часу тощо [6, с. 33]. Це, без сумніву, потребує щонайперше вироблення дієвої стратегії дальшого розвитку електронного менеджменту для виборчих процедур в Україні, запуск пілотних проектів у тестовому режимі, а згодом і

належного фінансування для запровадження на всій території держави. На сьогодні важливо усвідомлювати кінцеву мету залучення електронних ресурсів у таких загальнодержавних масштабах. І ця мета – не тільки тренінги, конференції та експертні поради, але й перехід на якісно новий етап – електронний документообіг, управління списками виборців, реєстрація членів виборчих комісій, реєстрація офіційних спостерігачів та насамкінець – електронне голосування [7, с. 189].

Не зайвим буде зосередити свою увагу й на кількість членів виборчих комісій, яка інколи стає критичною. Подекуди на виборах кількість їх членів залишилася на мінімальному, згідно з виборчим законодавством, рівні, на що неодноразово скаржилися не лише після дня голосування, але й, власне, громадяни України, які реалізовували своє право голосу. А це, окрім іншого, призвело й до багатогодинних черг виборців на чималій кількості виборчих дільниць. Голова ЦВК, коментуючи подібну ситуацію, що склалася на виборах Президента України 2014 р., вважає можливим, щоб у випадках, коли не вистачає членів комісій, кандидатури до їх складу, окрім кандидатів на пост Президента України, вносили й органи місцевого самоврядування [4, с. 10]. По-різному можна ставитися до такої пропозиції, але однозначно можна констатувати нагальність вирішення проблеми, яка інколи виникає, та її законодавчого врегулювання.

Окремим аспектом формування складу виборчих комісій на виборах, що повсякчас становить особливий суспільний інтерес, є право подання кандидатур до складу виборчих комісій різного рівня. На місцевих виборах з 2015 р. право подання кандидатур до складу дільничних виборчих комісій мають місцеві організації політичних партій, про утворення депутатських фракцій яких оголошено на першій черговій сесії Верховної Ради України поточного скликання; місцеві організації політичних партій, кандидатів у депутати від яких зареєстровано в багатомандатних виборчих округах; кандидати в депутати в одномандатних виборчих округах; кандидати на посаду сільського, селищного, міського голови, старости. На виборах народних депутатів України право подання кандидатур до складу дільничних виборчих комісій мають політична партія, депутатська фракція якої зареєстрована в Апараті Верховної Ради України поточного скликання; політичні партії – суб'єкти виборчого процесу, кандидати в депутати від яких зареєстровані в загальнодержавному окрузі та кандидати в депутати у відповідному одномандатному окрузі.

Це питання більш детально дослідила Н.В. Богашева. Науковець цілком слушно звертає увагу, що важливу роль відіграє спроможність партії скористатися цим правом, яка істотно залежить від її організаційного й кадрового потенціалу. Чинні законодавчі вимоги до організаційної структури політичної партії явно недостатні для забезпечення такої спроможності. Це проілюстровано під час чергових парламентських виборів 2012 р., коли більшість з 87 політичних партій, яким було надано право подання кандидатур до складу виборчих комісій, або не змогли скористатися цим правом, або відіграли роль «технічних партій», уносячи кандидатури, фактично запропоновані іншими партіями чи кандидатами.

На думку науковця, треба наблизити законодавчі вимоги щодо організаційної структури партій до обсягу права подавати кандидатури до складу виборчих комісій. Зокрема, уважає, що виборче законодавство повинно передбачити можливість унесення партією таких кандидатур тільки в тих адміністративно-територіальних одиницях, де партія має зареєстровану місцеву організацію районного рівня. Це повинно, з одного боку, стимулювати реальні партії до розбудови своїх місцевих організацій, а з іншого – зменшити обсяг зловживання правами політичних партій [8, с. 64]. Така розстановка акцентів щодо посилення ролі місцевих організацій політичних партій знайшла своє закріплення в законі про організацію проведення місцевих виборів 2015 р. Щодо кореляції парламентських виборів та розгалуження мережі місцевих осередків політичних партій, можливо, треба замислитися над переформатуванням порядку утворення політичних партій в Україні через першочергове утворення та ефективну діяльність саме осередків цієї партії на місцях і надалі її реєстрацію на загальнодержавному рівні.

Висновки. Підбиваючи підсумки викладеному, зазначимо, що, зважаючи на низку чергових та позачергових виборів, проведених за останні декілька років, а також усвідомлюючи підготовку до найближчих президентських та парламентських виборів, варто засвідчити необхідність суттєвого удосконалення та систематизації виборчого законодавства України, реформування системи адміністрування виборів відповідно до вимог сучасності, підвищення компетентності членів виборчих комісій, забезпечення дієвих практик попередження випадків зловживання адміністративним ресурсом з боку державних службовців.

Використані джерела:

1. Більшість інцидентів у день голосування на виборах в ОПГ – через недостатній рівень компетентності членів ДВК. *Сайт Громадянської мережі ОПОРА*. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/pershi-vybory-v-obiednanykh-hromadakh-2016/45203-opora-bilshist-intsydentiv-u-den-holosuvannia-na-vyborakh-v-oth-cherez-nedostatnii-riven-kompetentnosti-chleniv-dvk/>
2. Рекомендації міжнародної конференції «Адміністрування виборів: регіональні виклики та вивчені уроки» (м. Київ, 16-17 лютого 2015 р.). *Вісник Центральної виборчої комісії*. № 1(31). 2015. С. 34-35.
3. Охендовський М. Досвід президентських та парламентських виборів 2014 року в Україні : проблеми та можливі шляхи їх вирішення. *Вісник Центральної виборчої комісії*. № 1(31). 2015. С. 8-14.
4. Глава Місії БДПП ОБСЄ: «ЦВК установила дуже високі стандарти діяльності під час нинішньої виборчої кампанії». *Вісник Центральної виборчої комісії*. № 2(29). 2014. С. 10-11.
5. У ЦВК відкрили Центр управління навчанням учасників виборчих процесів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2015226-u-cvk-vidkrili-centr-upravlinna-navcannam-ucasnikiv-viborcih-procesiv.html>.
6. Лінник Н. Можливість модернізації виборчого процесу через електронні механізми. *Вісник Центральної виборчої комісії*. № 1(31). 2015. С. 32-33.

7. Павшук К. О. Проблемні аспекти територіальної організації виборів та утворення виборчих комісій в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. № 3 (79). С. 183-192.

8. Богашева Н. В. Взаємозв'язок законодавчого регулювання правових інститутів виборів та політичних партій в Україні. *Вісник Центральної виборчої комісії*. № 2(29). 2014. С. 60-65.

Стаття надійшла до редколегії 21.02.2018

Павшук Е. А. Повышение эффективности деятельности избирательных комиссий: состав и основные направления их подготовки

В статье рассмотрена проблема повышения эффективности деятельности избирательных комиссий в Украине через призму анализа ее недостатков. Выделены негативные факторы, которые обуславливают нарушение членами комиссий процедурных требований законодательства во время голосования. Сформулирован перечень задач, выполнение которых поможет устранить указанные недостатки в системе администрирования избирательного процесса, а также разработаны предложения для оптимального их выполнения на этапах образования избирательных комиссий и их непосредственной деятельности в день голосования.

Ключевые слова: администрирование избирательного процесса, избирательные комиссии, состав избирательных комиссий, обучение членов избирательных комиссий.

Pavshuk K. Increasing the Effectiveness of Election Commissions Activity: Members and Main Directions of their Training

The article is dedicated to the problem of increasing the effectiveness of electoral commissions in Ukraine through the prism of its drawbacks analysis. The negative factors, which cause the violation of the legislative procedural requirements by the members of the commissions during voting, are distinguished. Procedural violations that members of election commissions commit, including non-observance of the terms and sequence of procedures on the voting day, inappropriate room conditions, the absence of comfortable conditions for the commission's work and voting, the presence of unauthorized people at polling stations that illegally interfere into the process of will expression, detection of inaccuracies in voter lists that lead to the inability of voters to realize their electoral rights, the issuance of ballots to people who are not district voters, etc., occur mainly because of the lack of training and lack of professional competence of district election commissions members. The list of main tasks, which implementation will help to overcome the above mentioned shortcomings in the system of the electoral process administration, is formulated. In particular, it has been found out that primarily through reforming the system of electoral administration, unification and systematization of national electoral legislation, as well as simplification of some procedures it is possible to increase efficiency and to provide uninterrupted work of commissions. This includes, for instance, the change of the election procedure of election commissions members with the participation of political parties or candidates, the change of the minimum number of members of election commissions, which sometimes becomes critical on the voting day, the holding of measures for maintaining the qualification, training, independence and impartiality of members of election commissions. First of all, improvement of the current system of election process

organization means not only the change of approaches to the formation of election commissions, but also their functioning, based on a professional approach. Such high professionalism can be ensured, for instance, establishing a unified system of election commissions for all types of elections that will work on the permanent basis, as well as supplementing the commissions during the election process by members of commissions using the participants of the election process. In this case, it makes sense to introduce the latest educational technologies, stimulate the professional growth of members of election commissions in order to achieve their goals.

Keywords: management of the electoral process, election commissions, composition of election commissions, training of members of election commissions.

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

УДК 342.5

Є. А. Безкровний

ПРЕДСТАВНИЦТВО ПРОКУРОРА В СУДІ ТА ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЙОГО ОРГАНІЗАЦІЇ

У статті розкрито передчасність ліквідації законодавцем функції представництва прокуратурою України інтересів громадянина в суді. Акцентовано увагу на окремих важливих питаннях організації представництва прокуратурою інтересів держави в суді, зокрема щодо визначення його підстав та розмежування строків позовної давності з припінальними строками. Запропоновано шляхи щодо удосконалення діяльності прокуратури в цьому напрямі.

Ключові слова: прокуратура, представницька діяльність, позовна давність, припінальний строк, підстави, інтереси держави, громадянин, права.

Постановка проблеми. Законом України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року органи прокуратури України наділено повноваженнями представництва інтересів громадянина або держави в суді. 30 вересня 2016 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». Унесені зміни у великій мірі стосуються й функціональних повноважень прокуратури, зокрема й щодо представництва прокурором інтересів громадянина в суді. Так, за статтею 131-1. Конституції України, до повноважень прокуратури віднесено: підтримання публічного обвинувачення в суді; організація й процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими й розшуковими діями органів правопорядку; представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, визначених законом.

Таким чином, реформування системи прокуратури, суттєве звуження її функціональних повноважень, зокрема й ліквідація представництва прокуратурою інтересів громадянина в суді, обумовлюють необхідність дослідження представницької діяльності прокурора та її організації, виходячи із законодавчих змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання представництва прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді досліджували такі вчені: Т.О. Дунас, Л.Р. Грицаєнко, М.В. Руденко, М.М. Стефанчук, В.Р. Щавінський та інші.

Формування цілей. Метою статті є на підставі аналізу чинного законодавства та досліджень науковців розглянути проблемні аспекти представницької діяльності прокуратури в суді та окремі важливі питання її організації з наданням пропозиції щодо удосконалення роботи в цьому напрямі.

Виклад основного матеріалу. Питання захисту невід'ємних прав громадян є надзвичайно актуальним завданням держави. Саме тому в розділі II Конституції України закріплено найважливіші права та свободи людини й громадянина. Право на захист громадяни можуть реалізовувати самостійно в досудовому або судовому порядку. Не випадково органи прокуратури країн СНД (Російської Федерації, республіки Білорусь і Казахстану) широко практикують правовий захист громадян через представницьку діяльність прокурора в суді.

Згідно зі статтями 4 і 23 Модельного закону СНД «Про прокуратуру», якщо особа через фізичні, психічні або інші недоліки не може здійснити захист своїх прав, прокурор зобов'язаний ужити потрібних заходів до їх забезпечення. Прокурор має право звернутися з позовною заявою до суду для поновлення порушених прав особи [1].

Зміни в законодавстві, неналежна правова обізнаність та деякі інші чинники змушують громадян звертатися за захистом своїх прав саме до органів прокуратури. За цих обставин виникає об'єктивна вимога подальшого зміцнення інституту представництва прокуратури як гаранта додержання прав людини [2, с. 100-104].

Досліджуючи представницьку діяльність прокурора, Щавінський В.Р. зазначає, що пріоритет захисту прав людини є природнім завданням держави, це правильно, це гуманно, це об'єктивно [3, с. 84].

Зазначимо, що в розвинутих європейських країнах історично склалися могутні саморегулятори громадянського суспільства, функціонує стабільне законодавство, діють вікові традиції поваги до закону, суду та прокуратури, усі структури державного й соціального механізму характеризуються високою правовою культурою. Незважаючи на це, для європейських держав актуальним і на сьогодні є здійснення прокуратурою повноважень поза межами кримінальної сфери. У законодавстві держав Європейського Союзу величезна увага приділяється захисту прав соціально вразливих категорій громадян через представництво прокурором у суді їхніх інтересів. Зокрема, прокурори Латвії, Литви, Словаччини, Бельгії, Болгарії, Угорщини, Португалії, Іспанії, Франції можуть утручатися в розгляд судових справ, які стосуються дій підлітків або недієздатних осіб, чи осіб з обмеженими можливостями.

Відповідно до статті 127 Конституції Болгарії, прокуратура в передбачених законом випадках бере участь у цивільних та адміністративних справах. Так, у цивільному судочинстві Болгарії прокурор може реалізовувати свої завдання в таких процесуальних формах: а) порушення процесу на захист цивільних прав; б) вступ у вже розпочате цивільне провадження в справі; в) оскарження рішень, ухвал або виконавчих дій; г) звернення з пропозицією про перегляд рішення в порядку нагляду [4, с. 109-113].

Участь прокурора в цивільному судочинстві, відповідно до чинного законодавства Франції, обов'язкова при розгляді всіх справ з питань громадянства; справ із захисту інтересу неповнолітніх, коли виникає загроза їх здоров'ю, освіті або безпеці; справ із захисту прав та інтересів інвалідів;

справ щодо захисту інтересів осіб із психічними вадами; справ щодо деяких питань у сфері комерційної діяльності (дотримання законності при реалізації майна фірми, яка визнана банкрутом; справ, у яких вирішуються питання державного значення [5, с. 130]. У статті 3 Закону Республіки Польща «Про прокуратуру» від 15 лютого 2016 року передбачено прийняття прокурором участі в судовому розгляді цивільних справ, справ у сфері трудових відносин і соціального страхування, якщо того вимагає охорона правопорядку, громадських інтересів, власності або прав громадян [6].

Зазначене дає підстави стверджувати, що в європейському праві завдання прокурорів у цивільних і адміністративних процесах універсальне. Воно полягає в тому, що на першому місці є захист прав соціально вразливих категорій громадян.

Водночас попри те, що за статтею 3 Конституції України, людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, прокуратура позбавлена повноважень щодо захисту прав і свобод громадянина (зокрема іноземця або особи без громадянства, які законно перебувають на території України) у порядку представництва в суді. Наведена позиція українського законодавця збігається з позицією Венеціанської комісії, яка водночас не виказує занепокоєння щодо повноважень прокуратур поза кримінальною сферою вищезазначених та багатьох інших країн Євросоюзу.

Про необхідність повернення прокуратурі України функції представництва прокурором інтересів громадянина в суді свідчить багаторічний позитивний досвід діяльності прокуратури в цьому напрямі, доступність громадян до органів прокуратури, забезпечення прокуратурою повноти захисту їх прав і свобод, що жодним чином не може компенсуватися запровадженням державою надання окремим категоріям громадян безоплатної правової допомоги.

Поділяючи погляди науковців щодо повернення прокуратурі України функції представництва в суді інтересів громадянина, зазначимо про необхідність поновлення в Конституції цього повноваження прокуратури та викласти частину 2 статті 23 Закону України «Про прокуратуру» у такій редакції: «Прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів громадянина (зокрема іноземця або особи без громадянства, які законно перебувають на території України) у випадках, якщо така особа неспроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через її фізичний стан, пов'язаний з тяжким хронічним захворюванням, інвалідністю чи похилим віком, а також через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежно здійснюють її захист, за наявності права звернутися з цього приводу до органів прокуратури».

З огляду на наявні сьогодні повноваження прокуратури з представництва інтересів держави в суді, сконцентруємо увагу на окремих важливих питаннях її організації.

Відповідно до Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року, прокуророві для представництва інтересів держави в суді (незалежно від форми, у якій здійснюється представництво) потрібно обґрунтувати наявність для цього підстав, а саме: по-перше, факт порушення або загрози порушення інтересів держави; по-друге, указати орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції в спірних відносинах, або зазначити про відсутність такого органу; по-третє, обґрунтувати необхідність прокурорського реагування в порядку представництва саме виключним випадком, коли відповідні органи не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист, або це унеможливлено з причини відсутності суб'єкта владних повноважень, до компетенції якого віднесено захист законних інтересів держави; по-четверте, це підтвердження судом підстав для представництва.

Треба мати на увазі, що згідно зі статтею 174 Господарського процесуального кодексу України, суддя повертає позовну заяву й додані до неї документи в разі, якщо відсутні підстави для звернення прокурора до суду в інтересах держави.

Прокурор у позовній заяві повинен ретельно обґрунтувати в кожному конкретному випадку, у чому полягає «інтерес держави» і факт його порушення або наявної загрози до цього.

У рішенні Конституційного Суду України від 08.04.1999, у справі № 1-1/99, за конституційним поданням Вищого арбітражного суду України й Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України зазначено, що «інтереси держави» є оціночним поняттям і прокурор у кожному конкретному випадку самостійно визначає з посиланням на законодавство, на підставі якого подається позов, у чому саме відбулося чи може відбутися порушення матеріальних або інших інтересів держави, обґрунтовує в позовній заяві необхідність їх захисту та зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції в спірних відносинах. Таким органом є орган державної влади чи орган місцевого самоврядування, якому законом надано повноваження органу виконавчої влади.

Так, якщо договором, укладеним між державним підприємством і приватною структурою, порушуються інтереси держави, то прокурор готує позов в інтересах держави в особі відповідного міністерства чи Кабінету Міністрів України як органу, уповноваженому державою здійснювати відповідні функції в спірних відносинах, із обов'язковим залученням державного підприємства та приватної установи сторонами в справі.

Здійснення прокуратурою представництва інтересів держави в суді чітко обумовлюється вимогами закону, а саме: у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. При цьому законодавець не конкретизує виключних випадків.

Отже, як зазначає Руденко М.В., прокуророві потрібно враховувати та оцінювати велику кількість різноманітних чинників, і складність у тому, що їх повного переліку немає і, звісно, бути не може. [7]. Стефанчук М.М.

стверджує, що перелік цих випадків не повинен бути закритим (вичерпним), а має бути динамічним, тобто залежати від визнання державою необхідності задоволення певної потреби суспільства, що формується в конкретний історичний період та визначається змінними внутрішньодержавними та зовнішньодержавними факторами впливу. У сучасних умовах цей перелік формують такі сегменти представницької діяльності, як: сфера земельних відносин, сфера державної та комунальної власності, бюджетна сфера, природоохоронна сфера, сфера охорони дитинства, воєнна сфера, відшкодування шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями [8].

У практичній діяльності прокурори керуються перш за все загальним правилом, закріпленим у статті 23 Закону України «Про прокуратуру».

Окрім того, при підготовці позовної заяви прокурор передусім повинен з'ясувати, чи не сплинули строки звернення до суду.

Позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. Загальна позовна давність установлюється тривалістю в три роки. Для окремих видів вимог законом може встановлюватися спеціальна позовна давність: скорочена або більш тривала порівняно із загальною позовною давністю. Так, стаття 258 Цивільного Кодексу України надає перелік окремих видів, до яких застосовується позовна давність в один рік. Окрім того, позовна давність, установлена законом, може бути збільшена за домовленістю сторін.

Стаття 76 ЦК України (1963 року) і стаття 261 ЦК України (2003 року) визначають, що початком перебігу строку є день, коли особа довідалась або повинна була (могла) довідатися про порушення свого права.

Таким чином, перебіг позовної давності розпочинається з моменту, коли про порушення «інтересів держави» стало відомо органам та іншим особам позивача й відповідним структурам, що його контролюють, а не прокуророві. Вимоги прокурора є похідними від вимог органу, уповноваженому державою здійснювати відповідні функції в спірних відносинах. Такий правовий висновок викладено в постановках Верховного Суду України від 25.03.2015 у справі 11/ 163/ 2011/5003 та від 13.04.2016 у справі № 907/238/15.

Для визначення початку перебігу позовної давності має значення не тільки безпосередня обізнаність особи про порушення її прав, а й об'єктивна можливість цієї особи знати про обставини порушення її прав. Наведена правова норма містить презумпцію обізнаності особи про стан своїх суб'єктивних прав, тому обов'язок доведення терміну, з якого особі стало (могло стати) відомо про порушення права, покладається на позивача.

Оскільки позивач, як юридична особа, набуває та здійснює свої права й обов'язки через свої органи, то його обізнаність про порушення його прав або можливість такої обізнаності слід розглядати через призму обізнаності його органів та інших осіб, зокрема структур, що контролюють і осіб, до повноважень яких належав контроль у сфері спірних відносин.

Перепонами об'єктивної можливості позивача знати або бути обізнаним з фактом та обставинами порушення його права в установлений законом строк можуть бути надзвичайні ситуації техногенного, природного

або екологічного характеру, а також тимчасова окупація відповідної території або охоплення її бойовими діями.

Згідно зі статтею 267 ЦК України, позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони в спорі, зробленою до винесення судового рішення, при цьому вплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною в спорі, є підставою для відмови в позові.

Така правова позиція витікає із судової практики Верховного Суду України, зокрема й постанови від 23 серпня 2017 року по справі №3-566гс17.

Водночас прокурор має відрізняти відмінність спливу строку позовної давності від припинального строку.

Так, згідно зі статтею 261 ГПК України, незалежно від поважності причин пропуску строку на апеляційне оскарження суд апеляційної інстанції відмовляє у відкритті апеляційного провадження, якщо апеляційна скарга подана після спливу одного року з дня складення повного тексту судового рішення, крім випадків:

1) подання апеляційної скарги особою, не повідомленою про розгляд справи або не залученою до участі в ній, якщо суд ухвалив рішення про її права, інтереси та (або) обов'язки;

2) пропуску строку на апеляційне оскарження внаслідок виникнення обставин непереборної сили.

Таким же чином, за статтею 293 ГПК України, незалежно від поважності причин пропуску строку на касаційне оскарження суд касаційної інстанції відмовляє у відкритті касаційного провадження в разі, якщо касаційна скарга подана після спливу одного року з дня складення повного тексту судового рішення, крім наведених правовою нормою аналогічних випадків:

Такі вимоги передбачено й у статтях 358 та 394 ЦПК України.

За статтею 299 і відповідно 333 КАС України, незалежно від поважності причин пропуску строку на апеляційне, (касаційне) оскарження, суд апеляційної (касаційної) інстанції відмовляє у відкритті апеляційного, (касаційного) провадження в разі, якщо апеляційна, (касаційна) скарга прокурора, суб'єкта владних повноважень подана після спливу одного року з дня складення повного тексту судового рішення, крім випадків подання апеляційної, (касаційної) скарги суб'єктом владних повноважень у справі, про розгляд якої він не був повідомлений або до участі в якій не був залучений, якщо суд ухвалив рішення про його права та (або) обов'язки.

Виходячи з вимог чинного законодавства України, на відміну від попереднього, припинальні строки можуть бути поновленими у випадках, визначених процесуальними законами. Таким чином, законодавець перевів непорушно-припинальні строки в умовно-припинальні.

Висновки. Отже, проведене дослідження встановило необхідність повернення законодавцем прокуратурі функції представництва інтересів громадянина в суді як перевіреного практикою, надійного й дієвого органу в забезпеченні повноги захисту прав і свобод особи та наданні прокурором належної уваги організаційним питанням представництва прокуратурою інтересів держави в суді, зокрема щодо визначення підстав для звернення

прокурора до суду в інтересах держави та з'ясування відмінностей між припинальними строками та строками позовної давності.

Використані джерела:

1. Про прокуратуру : Модельний закон, прийнятий на 27 пленарному засіданні Міжпарламентської асамблеї держав – учасниць СНД постановою від 16 листопада 2006 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_g19.
2. Дунас Т. О. Роль прокуратури в захисті прав і свобод людини та громадянина. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 2. С. 100 –104.
3. Шавінський В. Р. Прокуратура України як представник інтересів держави в адміністративному процесі. *Публічне право*. 2016. № 2(22). С. 83 - 90.
4. Дунас Т. О. Прокурор у цивільному процесі іноземних держав. *Вісник прокуратури*. 2003. № 7. С. 109–113.
5. Грицаєнко Л. Р. Прокуратура в країнах Європи : навч. посіб. Київ : Біноватор, 2006. 130 с.
6. Про прокуратуру: закон Республіки Польща від 28 січня 2016 року. URL: http://pravo.org.ua/files/zarub_zakon/Pol_PR_2016.pdf.
7. Руденко М. В. Модель представницької функції прокуратури в контексті нових конституційних змін (щодо правосуддя). *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4(46). С. 30–35.
8. Стефанчук М. М. Категорія «Виключні випадки» у контексті реалізації прокуратурою України функції представництва. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4 (46). С. 36–41.

Стаття надійшла до редколегії 12.03.2018

Бескровный Е. А. Представительство прокурора в суде и отдельные вопросы его организации

В статье раскрыта преждевременность ликвидации законодателем функции представительства прокуратурой Украины интересов гражданина в суде. Акцентируется внимание на отдельных важных вопросах организации представительства прокуратурой интересов государства в суде, в частности относительно определения для этого оснований и розграничения сроков исковой давности с припинальными сроками. Предложены пути к усовершенствованию деятельности прокуратуры в этом направлении.

Ключевые слова: прокуратура, представительская деятельность, исковая давность, припинальный срок, основания, интересы государства, гражданин, права.

Bezkrorny E. Representation of the Prosecutor in the Court and Certain Issues of its Organization

In the legislation of the European states, much attention is paid to the protection of the rights of socially vulnerable categories of citizens through representation by the prosecutor in court of their interests. In particular, the prosecutors of Latvia, Lithuania, Slovakia, Belgium, Bulgaria, Hungary, Portugal, Spain, and France may intervene in court cases involving the actions of adolescents or incapacitated persons or persons with disabilities.

At the same time, according to the Constitution of Ukraine, the prosecutor's office is deprived of the powers to protect the rights and freedoms of a citizen (including an alien or stateless person legally staying in the territory of Ukraine) in the order of representation in court. The need for the prosecutor's office to return to the office of the prosecutor of the

interests of a citizen in court is proved by the many years of positive experience of the prosecutor's office in the given direction, the accessibility of citizens to the prosecutor's offices, the provision by the prosecutor's office of the full protection of their rights and freedoms, in no way can be compensated by the introduction by the state of granting free legal assistance.

The prosecution's implementation of the representation of the interests of the state in court is clearly stipulated by the requirements of the law, namely: in exceptional cases and in the manner prescribed by law. However, the legislator does not specify the exceptional cases. In practice, prosecutors are guided primarily by the general rule set forth in Article 23 of the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office."

When preparing the statement of claim, the prosecutor first of all must find out if the time for going to court has not expired. The running of the limitation period starts from the moment when the "interests of the state" became known to the authorities and other persons of the plaintiff and his controlling structures, and not to the prosecutor. To determine the beginning of the current limitation period, it is not only the person's immediate knowledge of the violation of his rights that matters, but also the objective ability of that person to know about the circumstances of the violation of his rights.

Keywords: prosecutor's office, representative activity, limitation period, termination, grounds, interests of the state, citizen, rights.

УДК 343.8

А. І. Богатирьов

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ПРОНИКНЕННЮ ЗАБОРОНЕНИХ ПРЕДМЕТІВ ДО МІСЦЬ НЕСВОБОДИ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

У статті розкрито індивідуальні заходи запобігання проникненню до місць несвободи Міністерства юстиції України заборонених предметів. Надано юридичну оцінку дій засуджених за використання заборонених предметів під час відбування кримінального покарання. Визначено індивідуальні заходи запобігання проникненню заборонених предметів у місця несвободи.

Ключові слова: індивідуальні заходи, запобігання, проникнення, заборонені предмети, місця несвободи, засуджені.

Постановка проблеми. Досліджуючи злочинність серед засуджених у місцях несвободи Міністерства юстиції України (далі – місця несвободи), доходимо висновку, що її вияви на всіх етапах розвитку суспільних відносин були руйнівною силою життєдіяльності людини, унеможливаючи захист її прав і свобод. На жаль, установи виконання покарань Міністерства юстиції України після їх реформування зменшили свою дієздатність протистояти вчиненню засудженими нових кримінальних правопорушень.

Серед актуальних питань щодо запобігання злочинності з-поміж засуджених у місцях несвободи виділяємо проблему застосування персоналом установ виконання покарань заходів індивідуального запобігання проникненню в місця несвободи заборонених предметів з урахуванням особливостей відбування покарання засудженими та їх правового статусу.

Зазначимо, що суспільна небезпека проникнення заборонених предметів у місця несвободи полягає не тільки в порушенні нормальної діяльності функціонування установ виконання покарань, стану оперативної обстановки в них, а й зниженні ефективності застосування до засуджених, які вчиняють кримінальні правопорушення, заходів превентивного впливу. Отже, питання запобігання проникненню в місця несвободи заборонених предметів є особливо важливими та актуальними в сучасних умовах реформування пенітенціарної системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доречно наголосити, що зазначеною тематикою займалися й продовжують займатися такі вітчизняні та зарубіжні науковці в галузі адміністративного, кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, як: Г. А. Аванесов, Ю. М. Антонян, О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, І. В. Боднар, В. В. Голіна, Б. М. Головін, О. М. Джужа, А. В. Кирилюк, О. Г. Колб, Л. Г. Крахмальник, С. Ю. Лукашевич, Р. М. Підвисоцький, М. С. Пузирьов, В. К. Сауляк, О. Г. Ткаченко, С. І. Халимон, Л. Г. Якименко та інші.

Однак у дослідженнях названих учених важливі питання специфіки запобігання проникненню заборонених предметів у місця несвободи розглядалися фрагментарно й переважно в межах загальних видів злочинів кримінальної спрямованості, що є недостатнім для повного й об'єктивного розуміння застосування індивідуальних заходів запобігання проникненню заборонених предметів у місця несвободи.

Формування цілей. Метою статті є розкриття сутності індивідуального запобігання проникненню в місця несвободи заборонених предметів та надання юридичної оцінки їх використання засудженими під час відбування кримінального покарання.

Виклад основного матеріалу. Дослідження злочинності серед засуджених у місцях несвободи має свої інституціональні особливості детермінантів, які, на жаль, призводять до її появи. Серед таких детермінантів треба виділити низьку малоефективну роботу персоналу місць несвободи щодо перекриття каналів надходження до них заборонених предметів. Зокрема, таких: колочо-ріжучі предмети; спиртні напої; гроші; мобільні телефони; наркотичні засоби; самогон або брага. Так, за даними Державної пенітенціарної служби України у 2017 році було вилучено: гривень – 10 335 (за 2016 рік – 17 995); спиртних напоїв – 70л (за 2016 рік – 53,1), браги 7 535 л (за 2016 рік – 829); наркотичних речовин 441 рази, у сумі 375 г (за 2016 рік 636 разів, у сумі 352 г); мобільних телефонів 6 710 шт. (за 2016 рік – 7 551); колочо-ріжучих предметів 2676 од. (за 2016 рік – 2 499) [1, с. 5].

Цей статистичний аналіз свідчить на щорічне зростання тих чи інших показників, пов'язаних з діяльністю персоналу місць несвободи. Зокрема, згідно з дослідженням керівники деяких установ виконання покарань ігнорують вимоги щодо належного перекриття каналів надходження до засуджених заборонених предметів, не приділяють належну увагу цьому напрямку й оперативні підрозділи місць несвободи.

До того ж, персонал місць несвободи взагалі приховує інформацію про наявність в установах заборонених предметів, не відображають їх в

офіційній статистиці, що становить один з різновидів латентної злочинності. Серед причин потрапляння в місця несвободи заборонених предметів є: неефективне перекриття персоналом місць несвободи каналів їх надходження, регулярні їх перекиди до місць несвободи; потрапляння заборонених предметів через кімнату тривалих побачень, у посылках і за допомогою персоналу.

Відомо, що внаслідок учинення засудженими кримінального правопорушення, зокрема й отримання заборонених предметів, місця несвободи Міністерства юстиції України можуть переводитися на особливий режим роботи. З цього приводу, як зауважують Пузирьов М.С., і Якименко Л.Г., саме особливий режим створює умови, де відбувається зміна функціонально-організаційної системи установи виконання покарань для найбільш оптимального здійснення розстановки сил і засобів, що перешкоджають подальшому розвитку криміногенної ситуації в місцях несвободи [2, с. 381].

До речі, в арсеналі персоналу місць несвободи чинним законодавством передбачено загальносоціальні, спеціально кримінологічні та індивідуально-кримінологічні заходи запобігання проникненню заборонених предметів у місця несвободи.

Тому звертаємо увагу саме на запобігання проникненню заборонених предметів у місця несвободи через реалізацію індивідуальних заходів. Важливо зазначити, що причини кримінальних правопорушень (якими б вони не були й до якої сфери соціальної дійсності не належали) діють лише опосередковано – через особу правопорушника, тобто засудженого до позбавлення волі.

Таким чином, запобігання проникненню заборонених предметів у місця несвободи в одному зі своїх головних аспектів передбачає певну форму поведінки засудженого. Інакше кажучи, з урахуванням активної ролі засудженого отримати заборонені предмети в останнього постійно виникає бажання вчиняти протиправну поведінку, а тому запобіжний вплив з боку персоналу установи повинен здійснюватися на нього не тільки із зовні, а й індивідуально.

З огляду на викладене, не можна оминати увагою дослідження науковців, які вивчали теоретичні аспекти індивідуального рівня запобігання злочинам. Так, індивідуальну профілактику злочинів учені-кримінологи визначають як сукупність взаємопов'язаних виховних та інших заходів впливу, що застосовуються до особи для попередження вчинення нею злочинів [3, с. 121]; як діяльність, що проявляється у виявленні осіб, схильних до злочинів, у їх вивченні, у впливі на них, що забезпечує усунення неприйнятних нашому суспільству особистісних рис та ліквідацію негативного впливу несприятливих для формування особистості умов [4, с. 43]; як діяльність державних органів і громадськості у виявленні осіб, які своєю поведінкою засвідчили схильність до злочинів, і спрямування на них попереджувального впливу засобами виховання, допомоги, контролю, який здійснюється для усунення чи нейтралізації конкретних

причин і умов, що сприяють злочинам, за допомогою заходів, що не мають характеру покарання [5, с. 63–64] тощо.

Спільною рисою всіх цих визначень є індивідуальна профілактика – діяльність уповноважених органів з індивідами, тобто окремими, конкретними людьми, носіями неповторних особливостей особистості, що сформувалися в результаті обставин їх розвитку, життєдіяльності та виховання.

Мовлячи про індивідуальне запобігання проникненню заборонених предметів у місця несвободи, треба пам'ятати про взаємопов'язаність індивідуальних заходів не тільки з типовою характеристикою засудженого та причинами вчинення ним отримання заборонених предметів, а й з особливими умовами їх проникнення в місця несвободи.

Отже, індивідуальне запобігання проникненню заборонених предметів у місця несвободи варто проводити тоді, коли відомі цілі та наміри засуджених пронести або отримати заборонені предмети, а також зрозумілі й оцінені їх мотиви.

З цього приводу цікавою є позиція російського вченого кримінолога Аванесова Г.А., який свого часу зазначав: «...Виникає необхідність здійснення не тільки безпосередньої профілактики (коли об'єктом профілактичного впливу виступає особа, яка перебуває, умовно кажучи, у стані, наближеному до вчинення злочину), а й ранньої профілактики (тут об'єктом впливу є особа, яка характеризується негативно, перебуває, однак, на стадії, умовно кажучи, ще віддаленій від учинення злочину)» [6, с. 403].

До речі, позицію Аванесова Г.А. поділяє й інший російський кримінолог Антонян Ю.М. Він так само виділяє ранню профілактику, завдання якої не допустити формування мотивів можливої злочинної поведінки, і безпосередню профілактику, що має на меті виявлення мотивів злочинної поведінки й проведення заходів щодо їх усунення [7, с. 123].

Отже, підтримуючи позицію поіменних учених, ми повинні розмежовувати індивідуальне запобігання проникненню в місця несвободи заборонених предметів на ранній стадії й безпосередню під час їх учинення. Індивідуальне запобігання проникненню в місця несвободи заборонених предметів має здійснюватися не тільки на самого засудженого, а й на його взаємозв'язки із соціальним мікросередовищем, найближчим оточенням.

Це пов'язано з тим, що роль мікросередовища у формуванні поведінки засудженого надто велика, щоб припускати, що його вплив на особу зникає, коли здійснюється індивідуальне запобігання. Таким чином, індивідуальне запобігання проникненню заборонених предметів в місця несвободи нами поділяється щонайменше на дві частини, виходячи з конкретної ситуації, тобто серед осіб, що проносять їх, і засуджених, які користуються ними.

До заходів індивідуального запобігання проникненню в місця несвободи заборонених предметів серед осіб, які проносять заборонені предмети, виділяємо:

- виявлення й установлення громадян, які вступають у незаконні зв'язки із засудженими або сприяють цьому, перш за все, за місцем дислокації

установи (за результатами наших досліджень 45 % цих осіб проживають у місці розташування установи);

- обов'язкове запровадження в установі для родичів засуджених і для всіх осіб, яким дозволені побачення письмової декларації, яку вони повинні заповнювати власноруч;

- у разі викриття родичів та інших близьких для засудженого осіб у пронесенні заборонених предметів, у відомчому нормативно-правовому акті передбачити підписку про адміністративну відповідальність, а при криміналізації – і про кримінальну відповідальність за пронесення заборонених предметів;

- регулярне роз'яснення працівниками чергової частини як родичам, так і засудженим про заборону проносити на територію установи виконання покарань заборонених предметів та наслідків їх проникнення.

Щодо заходів індивідуального запобігання проникненню в місця несвободи заборонених предметів серед засуджених пропонуємо два способи. Перший – передбачає індивідуальну роботу працівника установи виконання покарань з кожним засудженим для роз'яснення наслідків отримання заборонених предметів і схвалення його до відмови від них. Такий вплив на засудженого в цьому випадку може бути здійснено: безпосередньо оперативним працівником УВП; негласним апаратом; засудженим із числа близьких зв'язків; родичами засудженого; представником активу засуджених.

Другий спосіб – це застосування заходів впливу на засудженого, який не відмовляється від намірів придбати заборонені предмети, і третій – визначає перелік умов, які виключають можливість придбання заборонених предметів, зокрема поміщення засудженого, за наявності законних підстав, у дисциплінарний ізолятор або переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери); переведення до іншого відділення, виробничої ділянки або іншої установи виконання покарань; роз'єднання групи, яка сформувалася, щоб придбати заборонені предмети тощо.

Підтримуємо позицію Копотуна І.М., який, скажімо, досліджуючи причини та умови вчинення злочинів, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, пов'язані з організацією виконання покарання у вигляді позбавлення волі, виокремлює детермінанти, пов'язані з прогалами в різних сферах діяльності виправних колоній, серед яких, зокрема проблеми в організації запобігання та припинення надходження до засуджених заборонених предметів (виробів, речовин) [8, с. 215].

Отже, надаючи юридичну оцінку використання засудженими заборонених предметів під час відбування кримінального покарання, уважаємо, що індивідуальне запобігання проникненню заборонених предметів у місця несвободи повинно передбачати оптимальну системи виявлення осіб, а також фактів проникнення заборонених предметів до установ виконання покарань через запровадження джерельної інформації, яка своєчасно повинна надходити до оперативного підрозділу установи виконання покарань від різних конфідентів, для запобігання, виявлення й недопущення проникнення в місця несвободи заборонених предметів.

На підставі викладеного, пропонуємо такі індивідуальні заходи запобігання проникненню до місць несвободи Міністерства юстиції України заборонених предметів:

– узяття на профілактичний облік засуджених, схильних до вживання наркотичних засобів та спиртних напоїв, засуджених, які виношують намір придбати заборонені предмети, осіб, які планують, підготовляють і здійснюють доставку заборонених предметів, а також осіб, які підтримують з ними зв'язки на протиправній основі як всередині установи, так і за її межами;

– залучення для виявлення таких засуджених гласного та негласного апарату установи, розвідувальні опитування засуджених із числа близьких зв'язків потенційної особи;

– здійснення цензури кореспонденції не тільки потенційної особи, а й родичів та близьких засудженого.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що індивідуальне запобігання проникненню в місця несвободи заборонених предметів, це не тільки виявлення особи, яка планує або готує вчинення того чи іншого правопорушення, пов'язаного з проникненням заборонених предметів у місця несвободи, а й узяття на облік кожного засудженого, поведінка якого становить оперативний інтерес для запобігання проникненню заборонених предметів у місця несвободи.

Використані джерела:

1. Інформаційний бюлетень про діяльність підрозділів охорони, нагляду й безпеки кримінально-виконавчих установ у 2017 році. Київ, 2018. С. 5.

2. Пузирьов М. С. Якименко Л. Г. Обґрунтування актуальності дослідження запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 381–387.

3. Блувштейн Ю. Д. Зырин М. И., Романов В. В. Профилактика преступлений. Минск: Университетское, 1986. 286 с.

4. Игошев К. Е., Устинов В.С. Введение в курс профилактики правонарушений. Горький, 1977. 93 с.

5. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

6. Аванесов Г. А. Криминология. М.: Академия МВД СССР, 1984. 500 с.

7. Антонян Ю. М. Насилие. Человек. Общество : монография. М.: ВНИИ МВД России, 2011. 247 с.

8. Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. Київ : ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

Стаття надійшла до редколегії 08.02.2018

Богатырев А. И. Индивидуальные мероприятия предотвращения проникновению запрещенных предметов в места несвободы Министерства юстиции Украины

В статье автором раскрыты индивидуальные меры предотвращения проникновению в места несвободы Министерства юстиции Украины запрещенных предметов. Предоставлено юридическую оценку действий осужденных за использование запрещенных предметов во время отбывания уголовного наказания. Определены индивидуальные меры предотвращения проникновения запрещенных предметов в места несвободы.

Ключевые слова: индивидуальные мероприятия, предупреждения, проникновения, запрещенные предметы, места несвободы, осуждённые.

Bogatyryov A. Individual Measures of the Prevention the Penetration of Prohibited Items into Places of Lack of Freedom of the Ukrainian Ministry of Justice

In article the author has opened individual measures of prevention to penetration of the forbidden objects into custodial setting of the Ministry of Justice of Ukraine. It is provided legal assessment of actions of the forbidden objects condemned for use during serving of criminal penalty.

It is noted that the public danger of penetration of the forbidden objects into custodial setting consists not only in violation of normal activity of functioning of institutions of execution of punishments, conditions of an operational situation in them, but also decrease in efficiency of application to convicts who commit criminal offenses of measures of preventive influence. So, questions of prevention by penetration into custodial setting of the forbidden objects are especially significant and relevant in modern conditions of reforming of penal system of Ukraine.

It is defined that individual prevention of penetration of the forbidden objects into custodial setting provides interrelation of individual measures not only with the typical characteristic of the convict and the reasons of commission by him receiving the forbidden objects, but also with special conditions of her penetration into custodial setting. It is proved what individual prevention of penetration into custodial setting of the forbidden objects has to be carried out not only on the convict, and on his interrelations from a social microenvironment, by the immediate environment.

Two ways of individual prevention of penetration into custodial setting of the forbidden objects among convicts are opened. The following individual measures of prevention of penetration into custodial setting of the Ministry of Justice of Ukraine of the forbidden objects are proposed: statement on preventive accounting of the convicts inclined to the use of drugs and alcoholic drinks, convicts who bear intention to get the forbidden objects, persons, plan, prepare and carry out delivery of the forbidden objects and also the persons supporting with them communications on an illegal basis both in the custodial setting and beyond her limits; attraction for identification of such convicts of the public and secret office of institution of execution of punishments, prospecting polls of convicts from among close persons; implementation of censorship of correspondence not only convict, but also his relatives and relatives.

Definition of individual prevention of penetration into custodial setting of the forbidden objects is formulated. The author describes him not only as identification of the person which plans or is prepared by commission of this or that offense connected with penetration of the forbidden objects into custodial setting and and registration of

each convict which behavior make operational interest for prevention of penetration of the forbidden objects into custodial setting

Keywords: individual events, warnings, penetrations, prohibited items, places of non-freedom, convicts.

УДК 343.53(72)

Є. М. Васілін

**«ВІДНЕСЕННЯ БАНКУ ДО КАТЕГОРІЇ
НЕПЛАТОСПРОМОЖНИХ» ЯК НАСЛІДОК
ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 218-1 КК УКРАЇНИ**

Статтю присвячено характеристиці «віднесення банку до категорії неплатоспроможних» як суспільно небезпечного наслідку злочину, передбаченого ст. 218-1 КК України. Проаналізовано поняття неплатоспроможного банку, критерії та процедура віднесення банку до категорії неплатоспроможних, а також недоліки законодавства в цій царині.

Ключові слова: банк, неплатоспроможність, банкрутство, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. 02 березня 2015 року Верховна Рада України прийняла Закон України № 218-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб», одним з наслідків набрання чинності яким стало доповнення Кримінального кодексу України (далі – КК) ст. 218-1 «Доведення банку до неплатоспроможності». Тож очевидною виглядає актуальність проведення наукових досліджень, присвячених характеристиці окремих елементів відповідного складу злочину, зокрема і його суспільно небезпечних наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти кримінальної відповідальності за доведення банку до неплатоспроможності висвітлювали такі вчені, як О. О. Дудоров, О. Є. Звірко, Р. О. Мовчан та інші. Та при цьому спеціальні дослідження, присвячені характеристиці наслідків розгляданого злочину, у вітчизняній кримінально-правовій доктрині на сьогодні відсутні.

Формування цілей. Метою статті є характеристика поняття та критеріїв віднесення банку до категорії неплатоспроможних, виявлення недоліків законодавства в цій царині, а також розроблення науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на їхнє усунення.

Виклад основного матеріалу. Задля досягнення поставленої мети передусім масмо звернутися до приписів Закону України від 23 лютого 2012 року «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», у якому й наводиться легальне визначення поняття «неплатоспроможний банк».

Так, відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 2 зазначеного нормативно-правового акта неплатоспроможним треба вважати той банк, щодо якого НБУ прийняв рішення про віднесення до категорії неплатоспроможних у порядку, передбаченому Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Як бачимо, розкриваючи зміст термінологічного звороту «неплатоспроможний банк», норми Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» при цьому не регламентують ані

процедуру віднесення банку до категорії неплатоспроможних, ані сутнісних ознак аналізованого поняття, які визначаються положеннями іншого акта бланкетного законодавства – Закону України від 07 грудня 2000 року «Про банки і банківську діяльність».

Зокрема, у ч. 1 ст. 76 указанного Закону законодавець виокремив п'ять критеріїв, за наявності яких НБУ зобов'язаний прийняти рішення про віднесення банку до категорії неплатоспроможних. Зупинимося на аналізі кожного з них.

1. *Неприведення банком своєї діяльності у відповідність з вимогами законодавства, у тому числі нормативно-правових актів НБУ, після віднесення його до категорії проблемних, але не пізніше ніж через 180 днів з дня визнання його проблемним.*

Зміст указаної ознаки полягає в тому, що банк, віднесений НБУ до категорії проблемних, протягом 180 днів з дня такого віднесення не вжив або вжив недостатньо заходів для приведення своєї діяльності відповідно до вимог законодавства, зокрема нормативно-правових актів НБУ [1, с. 41].

Зокрема, згідно з п. 12.5 Постанови НБУ № 346 від 17 серпня 2012 року «Про затвердження Положення про застосування Національним банком України заходів впливу» банк (філія іноземного банку) подає в строк, визначений ст. 75 Закону України «Про банки і банківську діяльність»:

– заходи щодо приведення своєї діяльності відповідно до вимог законодавства;

– план фінансового оздоровлення, якщо віднесення банку до категорії проблемних пов'язане з погіршенням фінансового стану банку.

Заходи є завершеними в разі виконання банком своїх зобов'язань, зокрема дотримання економічних нормативів, порядку формування й зберігання обов'язкових резервів, відповідності визначеного банком кредитного ризику, вимогам нормативно-правових актів НБУ.

НБУ приймає рішення про визнання діяльності банку такою, що відповідає законодавству України, у разі:

– дострокового виконання банком прийнятих на себе зобов'язань – за умови подання банком відповідного клопотання та документів, що підтверджують усунення порушень у діяльності банку, виконання банком заходів щодо фінансового оздоровлення банку, а також приведення банком своєї діяльності відповідно до законодавства;

– приведення банком своєї діяльності відповідно до вимог законодавства України у визначені строки.

2. *Зменшення розміру регулятивного капіталу або нормативів капіталу банку до однієї третини від мінімального рівня, встановленого законом та/або нормативно-правовими актами НБУ.*

Регулятивний капітал є одним з найважливіших показників діяльності банків, основним призначенням якого є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе в процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільної діяльності банків.

Показник мінімального рівня регулятивного капіталу визначається Постановою НБУ № 368 від 28 серпня 2001 року «Про затвердження

Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні». У цій Постанові відповідний показник є диференційованим і залежить від дати отримання банківської ліцензії: якщо ліцензія була отримана після 11 липня 2014 року, мінімальний розмір регулятивного капіталу має становити 500 млн грн якщо ж до – 200 млн грн (з 11 липня 2020 року ця сума збільшується до 300, з 11 липня 2022 – до 400, а з 11 липня 2024 року – до 500 млн грн відповідно).

У ст. 30 Закону України «Про банки і банківську діяльність» відзначається, що складовими частинами регулятивного капіталу є основний та додатковий капітал.

Основний капітал банку включає статутний капітал і розкриті резерви, які створено або збільшено за рахунок нерозподіленого прибутку, надбавок до курсу акцій і додаткових внесків акціонерів у статутний капітал, загальний фонд покриття ризиків, що створюється під невизначений ризик при проведенні банківських операцій, за винятком збитків за поточний рік і нематеріальних активів.

За умови затвердження НБУ додатковий капітал може включати: 1) нерозкриті резерви; 2) резерви переоцінки; 3) гібридні (борг/капітал) капітальні інструменти, які повинні відповідати таким критеріям: вони є незабезпеченими банком, субординованими й повністю сплаченими; не можуть бути погашені за ініціативою власника; можуть вільно брати участь у покупті збитків без пред'явлення банку вимоги про припинення торгових операцій; дозволяють відстрочення обслуговування зобов'язань щодо сплати відсотків, якщо рівень прибутковості не дозволяє здійснити такі виплати; 4) субординований борг.

Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу відображає здатність банку своєчасно й у повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що випливають з торговельних, кредитних або інших операцій грошового характеру. Чим вище значення показника достатності (адекватності) регулятивного капіталу, тим більша частка ризику, що її беруть на себе власники банку; і навпаки, чим нижче значення показника, тим більша частка ризику, що її приймають на себе кредитори/вкладники банку.

Порядок установлення аналізованого нормативу регламентований п. 1.2 гл. 1 розділу IV Постанови НБУ № 368, згідно з яким він визначається як співвідношення регулятивного капіталу до сумарних активів і певних позабалансових інструментів, зважених за ступенем кредитного ризику після їх зменшення на суму: 1) сформованих відповідних резервів/уцінки за активними банківськими операціями; 2) забезпечення у вигляді безумовного зобов'язання або грошового покриття; 3) необтяжених облігацій внутрішньої державної позики, що рефінансуються НБУ, та боргових цінних паперів, емітованих НБУ, придбаних за операціями репо з переходом права власності на такі цінні папери.

Нормативне значення нормативу достатності регулятивного капіталу для діючих банків – не менше ніж 10 %.

Крім нормативів достатності регулятивного капіталу, Постановою НБУ № 368 від 28 серпня 2001 року також визначаються нормативи **достатності**

основного капіталу, який визначається як співвідношення основного капіталу до суми активів та позабалансових зобов'язань, зважених на відповідні коефіцієнти кредитного ризику. Нормативне значення цього нормативу має бути не менше ніж 7 % (гл. 2 розділу IV).

3. *Невиконання банком протягом п'яти робочих днів поспіль двох і більше відсотків своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами та/або встановлення фактів невідображення в бухгалтерському обліку документів клієнтів банку, що не виконані банком у встановлений законодавством строк, після віднесення банку до категорії проблемних.*

Ця ознака ґрунтується на щоденному аналізі НБУ балансу банку, який повинен відображати на визначених позабалансових рахунках невиконані зобов'язання з причин недостатності на його коррахунку коштів [2, с. 91].

16 липня 2015 року ВРУ ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку». Одним з наслідків набрання чинності цим Законом стало те, що з ч. 1 ст. 76 було виключено п. 4 («одноразове грубе або систематичне порушення банком законодавства у сфері готівкового обігу, запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що створює загрозу інтересам вкладників чи інших кредиторів банку») (далі – «порушення законодавства у сфері легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом»), замість якого у відповідній нормі з'явилися пункти 5 та 6, якими передбачено дві нові підстави (фактично 4 та 5) для віднесення банку до категорії неплатоспроможних:

4) *виявлення фактів здійснення банком після віднесення його до категорії проблемного операцій (крім нарахування відсотків закладами, отримання клієнтами банку заробітної плати, аліментів, пенсій, стипендій, інших соціальних, державних виплат), оформлення (переоформлення) договорів, внаслідок яких зобов'язання перед фізичними особами в межах гарантованої суми відшкодування збільшуються за рахунок зменшення зобов'язань перед фізичними особами, які перевищують гарантовану суму відшкодування, та/або зобов'язань перед фізичними особами, які не підпадають під гарантії Фонду гарантування фізичних осіб (далі – Фонд), та/або юридичними особами (далі – «виявлення фактів збільшення гарантованої суми відшкодування»);*

5) *невиконання банком, віднесеним до категорії проблемного, розпорядження, рішення НБУ (у т. ч. про застосування заходів впливу/санкцій) та/або вимоги НБУ щодо усунення порушень банківського законодавства, нормативно-правових актів НБУ протягом визначеного НБУ строку.*

Зазначимо, що, «втрапивши статус» підстави для віднесення банку до категорії неплатоспроможних, водночас «порушення законодавства у сфері легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом» «набуло статус» підстави, за якої НБУ з власної ініціативи має право прийняти інше рішення, яке тягне не менш негативні (порівняно з віднесенням до категорії неплатоспроможних) для банку юридичні наслідки, – відкликання банківської ліцензії.

Дозволимо собі припустити, що чи не головним мотивом цієї «трансформації» стало намагання законодавця привести визначені в ст. 76 Закону України «Про банки і банківську діяльність» критерії відповідно до того розуміння, яке зазвичай укладається в господарсько-правовий за змістом термін «неплатоспроможність». Пояснимо свою позицію.

Згідно із словником термін «*неплатоспроможний*» означає: той, який не може сплатити те, що він зобов'язаний сплатити; під «*неплатоспроможністю*» ж слід розуміти або стан, який виникає в неплатоспроможного, або ж фінансовий стан держави або підприємства, за якого вони не можуть своєчасно виконувати свої фінансові зобов'язання [3, с. 773].

Одже, етимологічний зміст досліджуваних понять чітко вказує на головну ознаку стану неплатоспроможності – це нездатність вчасно виконувати свої фінансові зобов'язання.

Саме таке розуміння поняття «неплатоспроможність» було втілене й у нормах Закону України від 22 грудня 2011 року «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», у якому вона визначається як неспроможність боржника виконати після настання встановленого строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше, як через відновлення його платоспроможності (абз. 8 ч. 1 ст. 1).

На подібних ознаках наголошено й у доктринальних визначеннях похідного від «неплатоспроможності» поняття «неплатоспроможність банку».

Зокрема, на думку Ю.Г. Собчук, неплатоспроможність банку – це нездатність (неможливість) банку своєчасно та в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів через відсутність коштів, зменшення розміру регулятивного капіталу банку або економічних нормативів порівняно з установленими банківським законодавством та нормативно-правовими актами НБУ, наслідком чого може бути загроза платоспроможності банку [4].

Як бачимо, авторка наголошує на необхідності врахування таких ознак «неплатоспроможності банку», як:

1) характерної й для «загальної» неплатоспроможності «*неспроможності*», під якою пропонується розуміти нездатність (неможливість) банку своєчасно та в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів через відсутність коштів;

2) та притаманній тільки для «банківської неплатоспроможності» «*невідповідності*», яка характеризується зменшенням розміру регулятивного капіталу банку або економічних нормативів порівняно з установленими банківським законодавством або нормативно-правовими актами НБУ, наслідком чого може бути загроза платоспроможності банку [4].

Таким чином, дослідивши зміст поняття «неплатоспроможність банку», можна констатувати, що факт учинення банком згаданого раніше «порушення законодавства у сфері легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом» жодним чином не має впливати на можливість віднесення його до числа неплатоспроможних. З огляду на це, рішення законодавця про вилучення відповідної підстави зі ст. 76 Закону України «Про банки і банківську діяльність» слід уважати цілком виправданим.

Проаналізувавши й три інші підстави, передбачені в попередній редакції ст. 76 (діяла до 16 липня 2015 року), О.М. Лобач дійшла висновку, що не всі з них також фактично характеризують банк як неплатоспроможний. Зокрема, на думку дослідниці, така ознака, як «неприведення банком своєї діяльності відповідно до вимог законодавства після віднесення його до категорії проблемних...», сформульовано в Законі занадто широко, оскільки може охоплювати як усі групи економічних нормативів, а не лише нормативи капіталу, так і будь-які інші невідповідності діяльності банку вимогам банківського та інших галузей законодавства, включаючи нормативно-правові акти НБУ [2, с. 91].

Проте найменш зрозумілим для нас є рішення вітчизняних парламентаріїв про доповнення критеріїв неплатоспроможності банку такою підставою, як «виявлення фактів збільшення гарантованої суми відшкодування».

Очевидно, що основним мотивом ухвалення цього рішення було прагнення законодавця запобігти поширеній у пікові періоди банкрутства банків практиці так званого «дроблення вкладів», за допомогою якої певні особи незаконно, на думку Фонду, збільшували розміри гарантованої Фондом суми відшкодування.

При цьому треба відзначити й те, що, посилаючись на п. 7 ч. 3 ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», подібні правочини Фонд визнавав нікчемними й на підставі цього не вважав відповідних осіб такими, які мають право на гарантоване відшкодування коштів Фондом за новими вкладами, які утворилися в результаті «дроблення».

Однак на сьогодні така правова позиція Фонду вже неодноразово була спростована в порядку адміністративного судочинства.

Зокрема, за результатами розгляду однієї зі справ, Вищий адміністративний суд України (далі – ВАСУ) дійшов висновку, що чинне законодавство безпосередньо передбачає, що грошові кошти на депозитний рахунок можуть бути внесені як безпосередньо вкладником, так і іншою особою для вкладника, а отже, відповідачем (Фондом) не доведено наявності правових підстав стосовно невиключення позивача до переліку вкладників, які мають право на відшкодування коштів за вкладом за рахунок Фонду як вкладника відповідно до договору банківського вкладу, а тому така бездіяльність уповноваженої особи суперечить приписам Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» та є протиправною [5].

Крім того, аналізуючи практику ВАСУ в справах щодо оскарження дій Фонду, В. Аврамов звертає увагу на те, що в постановках від 02 лютого 2017 року та від 09 лютого 2017 року ВАСУ взагалі «ламає конструкцію» визнання нікчемними правочинів Фондом, констатує в судовому рішенні таке: «Відповідачами не наведено, а судом не встановлено доказів наявності підстав для визнання нікчемним договору банківського вкладу в досліджуваному випадку; відповідачами також не надано доказів, які б свідчили, що зазначений правочин є таким, що порушує публічний порядок чи спрямований на порушення конституційних прав і свобод людини й громадянина, знищення, пошкодження майна держави. За таких обставин

твердження уповноваженої особи Фонду щодо нікчемності договору банківського вкладу є припущенням, яке не доведено належними доказами у встановленому законом порядку» [6].

Але навіть якщо припустити, що подібна практика все ж є протиправною, ми все одно не можемо відшукати причинно-наслідковий зв'язок між фактом виявлення «дроблення вкладу» та необхідністю віднесення відповідного банку до категорії неплатоспроможних. Адже таким чином «неплатоспроможним» може бути визнано банк, який насправді є абсолютно «платоспроможним» (у буквальному, а не передбаченому банківським законодавством розумінні цього поняття), але здійснив передбачені п. 5 ч. 1 ст. 76 Закону України «Про банки і банківську діяльність» операції.

Видається, що має рацію О.М. Лобач, яка вказує на необхідність закріплення в законодавстві чітких критеріїв неплатоспроможності банку, а точніше, критеріїв, наявність яких дозволяє зробити висновок саме про нездатність банку до виконання вимог кредиторів і які можуть слугувати, по-перше, підставою для відкликання ліцензії з причини неплатоспроможності, по-друге, за допомогою цих критеріїв кредитори зможуть обґрунтувати «підставність» своєї заяви про визнання банку неплатоспроможним та його ліквідації, що подається ними до господарського суду [2, с. 91].

При цьому, на думку вченої, такими критеріями мають бути критерії, аналогічні тим, які закріплено в Законі від 22 грудня 2011 року, – безспірні грошові вимоги кредиторів до боржника; законодавчо визначений абсолютний розмір цих вимог; незадоволення цих вимог протягом певного строку, встановленого для їхнього погашення. Пояснюючи свою позицію, дослідниця апелює до того, що, незважаючи на відмінні механізми регулювання, неплатоспроможний банк нічим не відрізняється від інших суб'єктів підприємництва, які неспроможні виконати свої грошові зобов'язання перед кредиторами [2, с. 91].

Водночас, усе ж ураховуючи певну специфіку банківської діяльності, О.М. Лобач резонно вказує, що стосовно банків до зазначеного вище складу ознак додається четвертий, притаманний тільки їм, особливий критерій – це зменшення розміру капіталу банку до суми менше однієї третини від мінімального розміру регулятивного капіталу банку. Останній критерій може бути визначений лише НБУ, який, на відміну від кредиторів, має доступ до аналізу щоденних балансів банку і, відповідно, у змозі встановити розмір капіталу банку й виявити, у якому платіжному стані знаходиться банк [7, с. 157–158].

Уважаємо за доцільне нагадати, що в чинній до 23 лютого 2012 року редакції ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» неплатоспроможність банку також пов'язувалася зі згаданими вище підставами й визначалась як неспроможність банку своєчасно та в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів саме через 1) відсутність коштів або 2) зменшення капіталу банку до суми, що становить менше однієї третини мінімального розміру регулятивного капіталу банку.

Порівнюючи наведене визначення з нормами нині чинного законодавства, можна констатувати серйозну трансформацію в підході до

того, що ж має визнаватися головною підставою для визнання банку неплатоспроможним: якщо раніше вона пов'язувалася з чіткими, зрозумілими, та, головне, *об'єктивними* критеріями, які свідчили про те, що банк справді став неплатоспроможним, то сьогодні головним «мірилом» неплатоспроможності банку виступає *суб'єктивна оцінка* НБУ, яка базується на неоднозначних та подекуди на таких ознаках, що не мають жодного стосунку, власне, до «неплатоспроможності», установлених у ст. 76 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Отже, сьогодні створилася, без перебільшення, неприйнятна, на нашу думку, ситуація, коли НБУ може визнати «неплатоспроможним» банк, який насправді є цілком «платоспроможним», але таким чином карається за певні порушення банківського законодавства або невиконання приписів НБУ.

Уважаємо, що першопрчиною такого стану речей є неправильний підхід законодавця до визначення сутності відносин неплатоспроможності банку та ролі НБУ в цьому процесі. Адже замість того, щоб звести функції НБУ до суто технічної ролі констатації наявності неплатоспроможності банку за наявності чітких об'єктивних критеріїв такого стану, вітчизняні парламентарі визнали «віднесення банку до категорії неплатоспроможних» одним з багатьох інших **заходів впливу** (поруч, наприклад, з письмовим застереженням, накладенням штрафів, відстороненням від посади тощо), які можуть застосовуватися НБУ в разі певних порушень банківського та іншого законодавства (ст. 73 «Про банки і банківську діяльність»), тим самим перетворивши НБУ на орган, який не констатує, а на власний **суб'єктивний** розсуд розцінює, чи доцільно визнавати той чи інший банк неплатоспроможним.

Вочевидь, що саме із зазначеними вище обставинами треба пов'язувати наявність серед критеріїв неплатоспроможності таких ознак, як «дроблення вкладів», «невиконання банком, віднесеним до категорії проблемного, розпорядження, рішення НБУ...», які дають підстави НБУ карати певний банк таким заходом впливу, як віднесення до категорії неплатоспроможних.

Висновки. Отже, за результатами проведеного дослідження, можна дійти висновку про те, що з передбачених чинним законодавством критеріїв віднесення банку до категорії неплатоспроможних тільки такі ознаки, як «зменшення розміру регулятивного капіталу або нормативів капіталу банку до однієї третини від мінімального рівня...» та «невиконання банком протягом п'яти робочих днів поспіль двох і більше відсотків своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами...» (пункти 2 та 3 ч. 1 ст. 76 Закону України «Про банки і банківську діяльність»), у повній мірі характеризують стан банку як неплатоспроможний. Інші ж або взагалі не мають жодного стосунку до неплатоспроможності (п. 5), або ж лише опосередковано пов'язані з нею (п. 1 та п. 6), і тому мають бути вилучені з відповідної правової норми.

Питання ж про те, чи мають замість цих критеріїв з'явитися нові, чи достатнім є наявність двох критеріїв, передбачених пунктами 2 та 3, залишається відкритим і має вирішуватися під час подальших, передусім економічних, досліджень.

Використані джерела:

1. Собчук Ю. Банки у відносинах неплатоспроможності. *Юридична Україна*. 2013. № 2. С. 38–43.
2. Лобач О. М. Категорії «проблемний банк», «неплатоспроможний банк» у законодавстві України. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2014. Т. 155. С. 86–92. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2014_155_22.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. [Вид. 2-ге]. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Собчук Ю. Г. Організаційно-правові засади регулювання відносин неплатоспроможності банків в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 211 с. URL: <https://mydisser.com/en/catalog/view/37209.html>.
5. Постанова Вищого адміністративного суду України від 02 березня 2017 року в справі № К/800/24002/15. URL: http://protokol.com.ua/ua/postanova_vasu_vid_02_03_2017_roku_u_sprav_i_820_20788_14/.
6. Аврамов В. Практика оскарження дій ФГВФО щодо визнання нікчемними правочинів. URL: <http://blog.liga.net/user/vabramov/article/26095.aspx>.
7. Лобач О. М. Окремі проблемні аспекти правового регулювання неплатоспроможності банків в Україні: нотатки до науково-практичної конференції. *Наукові записки НаУКМА*. Т. 53. Юридичні науки, 2006. С. 155–160.

Стаття надійшла до редколегії 27.02.2018

Василин Е. Н. «Отнесение банка к категории неплатежеспособных» как последствие преступления, предусмотренного ст. 218-1 УК Украины

Статья посвящена характеристике «отнесения банка к категории неплатежеспособных» как общественно опасному последствию преступления, предусмотренного ст. 218-1 УК Украины. Анализируется понятие неплатежеспособного банка, критерии и процедура отнесения банка к категории неплатежеспособных, а также недостатки законодательства в этой области.

Ключевые слова: банк, неплатежеспособность, банкротство, уголовная ответственность.

Vasilin Ye. "Assigning a Bank to the Insolvent Category" as a Consequence of the Crime under the Article 218-1 of the Criminal Code of Ukraine

The article is devoted to the characteristic of "assigning a bank to the insolvent category" as a socially dangerous consequence of the crime under Art. 218-1 of the Criminal Code of Ukraine. The concept of an insolvent bank, the criteria and procedure for categorizing the bank as insolvent, and the drawbacks of legislation in this area are analyzed.

In particular, it was clarified the imperfection of the legislative definition of the concept of "insolvency of a bank". It is argued that bank insolvency should be understood as bank's inability (timely and in full) to fulfill the legal requirements of creditors in the absence of funds, reduction of size of regulatory capital of a bank or economic standards in comparison with established banking laws and normative legal acts of National Bank of Ukraine (NBU), that may lead to threat to solvency of a bank.

It is proved that at the present time there is an unacceptable situation when NBU can recognize a bank as insolvent, which in reality is completely solvent, but as a result is punished for certain violations of banking legislation or non-compliance with the regulations of NBU.

According to results of the study, it was established that the criteria for the categorizing of bank as insolvent provided by the current legislation are only such signs as "reducing the size of the regulatory capital or capital requirements of bank to one third of the minimum level ..." and "non-fulfillment by bank within five working days in a row, two and more percent of their obligations to depositors and other creditors ..." (paragraphs 2 and 3), fully characterize bank's status as insolvent. Other, or none at all, have any relation to insolvency (clause 5), or only indirectly connected with it (clauses 1 and 6), and therefore should be removed from the relevant legal norm.

Keywords: bank, insolvency, bankruptcy, criminal liability.

УДК 343.3/7

В. В. Власюк

СПЕЦІАЛЬНІ НОРМИ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ З НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

У статті, використовуючи різні методи наукового пізнання, усебічно розглянуто питання, пов'язані з характеристикою спеціальних норм чинного Кримінального кодексу України, які покликані забезпечити кримінально-правову охорону діяльності захисника чи представника особи щодо надання правової допомоги.

Надано коротку характеристику цих злочинів порівняно із загальними нормами, окреслено специфічні ознаки спеціальних статей. Звернено увагу на перелік проблем, які вирішуються за допомогою наявного в указаних нормах юридичного інструментарію. Висловлено окремі пропозиції та роздуми щодо можливих напрямів удосконалення чинного кримінального законодавства.

Ключові слова: злочини проти правосуддя, правосуддя, захисник, представник особи, адвокат, загальні норми, спеціальні норми, конкуренція норм, втручання в діяльність, погроза або насильство, посягання на життя.

Постановка проблеми. Стаття 124 Конституції України вказує, що правосуддя в Україні здійснюють тільки суди, тож робимо висновок, що законодавець під основною функцією судів, делегування або привласнення якої не допускається, розуміє саме правосуддя. Така ж законодавча логіка й у ч. 2 ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» («судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні *шляхом здійснення правосуддя* (курсив наш – В.В.) у рамках відповідних судових процедур»); у ч. 1 ст. 30 КПК України («у кримінальному провадженні *правосуддя здійснюється* (курсив наш – В.В.) лише судом згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом»). Про здійснення правосуддя судом, а в окремих випадках присяжними, які при цьому користуються всіма правами судді, ідеться й у окремих нормах ЦПК України (ч. 1 ст. 5, ч. 1 ст. 6, ч. 2 ст. 34 та ін.), ГПК України (ч. 1 ст. 5, ч. 1 ст. 7, ч. 5 ст. 39), КАС України (ч. 6 ст. 40). Також повністю за цією логікою вибудовано Закон України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції». Водночас у розділі XVIII Особливої частини КК України «Злочини проти правосуддя» знаходимо норми, які покликані

забезпечити кримінально-правову охорону не лише правосуддя, а й інших видів діяльності, зокрема – професійної діяльності захисника та представника особи з надання правової допомоги. За своєю нормативною природою ці норми є спеціальними нормами, які під час кваліфікації можуть конкурувати як із загальними, так і з іншими спеціальними нормами, якими передбачено відповідальність за схожі суспільно небезпечні діяння. Приведене їй зумовлює актуальність аналізу вказаних злочинів саме в контексті спеціальних норм у структурі Особливої частини Кримінального кодексу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню злочинів проти правосуддя взагалі й, зокрема злочинів, які посягають на діяльність захисника або представника особи, приділяли увагу В.М. Бурдін, М.Б. Головка, С.Є. Ддік, Н.Ю. Карпова, В.В. Мульченко, Л.М. Палюх та інші вчені. Утім, комплексне рішення актуалізованого нами питання потребує більш детального дослідження.

Формування цілей. Метою статті є короткий огляд діянь, які посягають на правомірну діяльність захисника або представника особи, та визначення, на підставі цього, місця цих злочинів у структурі Особливої частини Кримінального кодексу України, через призму специфічних ознак, які зумовили їхнє виділення в спеціальні кримінально-правові норми.

Виклад основного матеріалу. Навіть перший погляд на приписи ст. 398 КК України дозволяють говорити, що вона має окремі властивості, з огляду на які її можна назвати певною основою для формулювання складів злочинів у статтях 399 та 400. Будучи дальшою конкретизацією та деталізацією кримінально-правового забезпечення охорони діяльності захисника чи представника особи, закладеного фундаментом у ст. 397 КК України, приписи всіх трьох (398, 399 і 400) статей (а у випадку ст. 398 – і її частин) кримінального кодексу вибудовано в досить логічну систему. У цій системі більшість кримінально-правових норм є спеціальними нормами, що передбачають відповідальність за певний злочин, і кореспондуються вони з відповідною загальною нормою в інших розділах Особливої частини.

Приведемо ці склади та їхні норми-відповідники в тій послідовності, яку обрав законодавець:

1) для ст. 398 КК України:

1.1) для частини першої:

- погроза вбивством (кореспондується із загальною нормою – ст. 129 КК України);

- погроза насильством;

- погроза знищенням майна (кореспондується з окремими приписами загальної норми – ст. 195 КК України);

- погроза пошкодженням майна;

1.2) для частини другої:

- умисне заподіяння легких тілесних ушкоджень (кореспондується із загальною нормою – ст. 125 КК України);

- умисне заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень (кореспондується із загальною нормою – ст. 122 КК України);

1.3) для частини третьої:

- умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (кореспондується із загальною нормою – ст. 121 КК України).

2) для ст. 399 КК України:

2.1) для частини першої:

- умисне знищення майна (кореспондується із загальною нормою – ст. 194 КК України);

- умисне пошкодження майна (так само кореспондується із загальною нормою – ст. 194 КК України);

2.2) для частини другої:

- ті самі дії, учинені шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, або якщо вони заподіяли шкоду в особливо великих розмірах (кореспондується із загальною нормою – кваліфікованим складом злочину, описаним у ч. 2 ст. 194 КК України);

- ті самі дії, якщо вони спричинили загибель людей, завдання їм тяжких тілесних ушкоджень чи настання інших тяжких наслідків (кореспондується із загальною нормою – кваліфікованим складом злочину, описаним у ч. 2 ст. 194 КК України).

3) для ст. 400 КК України:

- убивство (кореспондується із загальною нормою – ст. 115 КК України);

- замах на вбивство (кореспондується із загальною нормою – ст. 115 КК України (а саме – кваліфікованим складом, описаним законодавцем у п. 8 ч. 2 ст. 115 – умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку) з урахуванням положень і правил ст. 15 КК України).

Якщо порівняти вказані норми, то побачимо, що для виокремлення складів, передбачених статтями 398 – 400 КК України, законодавець обрав, по-перше, характеристики потерпілих осіб – захисник, представник особи, їхні близькі родичі, та, по-друге, характер діяльності самих потерпілих (у разі, коли ними є захисник або представник особи) або їхніх родичів (у випадках, коли потерпілі – близькі родичі адвоката чи представника особи), через що стосовно них і скоюється злочин – вона [діяльність] повинна бути пов'язана з наданням правової допомоги. З огляду на вказане, саме ці дві ознаки можна визначити як криміноутворюючими в цих випадках.

Що стосується іншого, то переважно для виокремлених вище діянь є характерними ознаки складів злочинів, відображених у загальних нормах. Наприклад, погроза вбивством щодо захисника чи представника особи, а також щодо їхніх близьких родичів у контексті приписів ст. 398 КК України, порівняно із загальною нормою (ст. 129 КК України), реальність підстав побоюватися здійснення погрози вбивством треба встановлювати з урахуванням конкретних обставин, які передували донесенню цієї інформації до потерпілого. Не останню роль тут відіграє встановлення характеру відносин між тим, хто висловлює погрозу, і тим, кому вона адресована (хто її сприймає). Також потрібно з'ясувати, чи висловлювалося при цьому якимось обґрунтуванням такої погрози, бо саме обґрунтування або ж

якісь попередні конфліктні ситуації між суб'єктом і об'єктом погрози можуть засвідчувати реальність погроз і створювати підстави боятися їхньої реалізації. У випадку діянь, виписаних законодавцем у ст. 398 КК України, такі попередні відносини або ж, у разі їхньої відсутності, підстави, прямо вказані законодавцем – це професійна діяльність самих потерпілих або їхніх близьких родичів – надання ними правової допомоги, через що вони й зазнають погроз.

У ч. 1 ст. 398 КК України також передбачається відповідальність за погрозу насильством щодо захисника чи представника особи, а також стосовно їх близьких родичів з вищевказаних причин. Уже звертали увагу, що погроза насильством, як і погроза пошкодження майна, не кореспондуються із загальними нормами. Для цих діянь їх у Кримінальному кодексі України не існує. Водночас вітчизняне законодавство, і кримінальне зокрема, досить часто оперує поняттям «насильство». У КК України його знаходимо в частинах 2 і 3 ст. 149 (Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини); ч. 2 ст. 161 (Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками); мабуть, класичні приклади – «насильство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого» у ч. 2 ст. 186 (Грабiж) і «насильство, небезпечне для життя чи здоров'я особи» у ст. 187 (Розбій); ч. 3 ст. 189 (Вимагання); частини 2 і 3 ст. 289 (Незаконне заволодіння транспортним засобом); ст. 294 (Масові заворушення) тощо.

Зазначимо, що в тексті КК України законодавець не розтлумачив термін «насильство», що цілком успішно й компетентно було компенсовано науковцями. Це поняття часто розшифровуємо через призму злочинів проти здоров'я особи, пов'язуючи насилля із завданням потерпілому ударів, спричинення побоїв або тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості; злочинів проти волі, честі та гідності особи, наводячи як приклад насилля незаконне позбавлення волі або викрадення людини; злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. Ніби надолужуючи попередні прогалини, нормотворець почав, так би мовити, виправлятися, прикладом чого можемо навести один з найсучасніших вітчизняних законодавчих актів – Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07 грудня 2017 року [3]. Визначаючи терміни, він виділяє термін «домашнє насильство» як родовий, а кілька інших різновидів називає формами домашнього насильства, надаючи їм по суті роль видових термінів. Не зупиняючись на коректності такої класифікації, яка, беззаперечно, викликає окремі зауваження (як мінімум – з позицій формальної логіки та правил побудови дефініцій) і заслуговує на коментарі в межах спеціального дослідження, проаналізуємо законодавчі визначення цих видів насильств, наведені в ч. 1 ст. 1 вищезгаданого закону.

Отже, домашнє насильство – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи нинішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних

відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь. Відкидаючи ознаки приналежності до розряду сімейності, знаходимо підтвердження своїй вищевикладеній позиції: насильство може бути пов'язаним зі здоров'ям особи, статевою свободою або статевою недоторканістю та, навіть, психологічною або економічною сферою. Нижче зазначимо, що під цим розуміє законодавець.

Економічним насильством він визначає форму домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні потрібних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру.

Психологічним насильством – форму домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, зокрема щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали в постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи.

Сексуальним насильством – форму домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, учинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або щодо дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьюю особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, зокрема вчинені стосовно дитини або в її присутності.

Фізичним насильством – форму домашнього насильства, що включає ляпаса, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, учинення інших правопорушень насильницького характеру.

Отже, можемо виділити такі види насилля у світлі аналізованого законодавчого акта:

- позбавлення нерухомого або рухомого майна, зокрема грошових коштів, чи ж бо можливості користуватися ними;
- перешкоджання в отриманні лікування, реабілітації, освіти;
- примушування до праці або навпаки – заборона працювати;
- образи, погрози, приниження, переслідування й залякування, а також інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи (українським важливим виглядає акцент законодавця на тому, що вказані діяння повинні «викликати в постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку

третіх осіб, спричинити емоційну невпевненість, нездатність захистити себе», що знову «підігриває» дискусію щодо впливу на кваліфікацію окремих злочинів сприйняття потерпілим погрози як реальної);

- посягання на статеву свободу та статеву недоторканість;

- побої, мордування, тілесні ушкодження різного ступня тяжкості (легкі, середні й тяжкі);

- залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані;

- убивство.

Досить широкий перелік, проте чи вписується він у логіку законодавця в частині криміналізації погрози насильством щодо захисника чи представника особи, а також стосовно їхніх близьких родичів у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги? Напевно, що ні.

Очевидною є мета криміналізації вказаної погрози. Вона аналогічна меті криміналізації погрози вбивством взагалі та спеціальним видам погроз убивством – це подвійна превенція. У випадку з погрозою вбивством, вона спрямована на запобігання вбивствам, зокрема їхнім спеціальним видам. У випадку ж з погрозою насильством, вона покликана через притягнення до відповідальності за менш тяжкий злочин, запобігти скоєнню злочинів більш тяжких.

З огляду на вищенаведене, можемо визначити, яке ж саме насильство мав на увазі законодавець, передбачаючи кримінальну відповідальність за погрозу ним у ст. 398 КК України. Зважаючи на зміст частини 2 і 3 ст. 398, на нашу думку, це тільки легкі тілесні ушкодження, тілесні ушкодження середньої тяжкості й тяжкі тілесні ушкодження. Ні погрози побоями, ні мордуваннями, ні погрози залишити без роботи, відрахувати з навчального закладу та інші, виділені нами із Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», крім указаних тілесних ушкоджень, не можна підводити під склад злочину, передбачений ст. 398 КК України. І причин цьому кілька.

По-перше, це далека від ідеальної система цінностей, виділена авторами ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству», яка потребує подальшого шліфування та прискіпливої роботи щодо гармонізації з іншими нормативно-правовими актами, серед яких не останнє місце займає Кримінальний кодекс. У нинішньому вигляді вона робить можливе застосування приписів Кримінального кодексу з урахуванням системного тлумачення, орієнтованого на вказаний закон, неефективним.

По-друге, використовуючи сформовану нами систему, виходячи з приписів ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству», по суті здійснюватимемо поширювальне тлумачення, у результаті якого погіршуватиметься можливе становище суб'єкта злочину, порівняно із застосуванням правил буквального тлумачення.

Водночас наголосимо, що актуалізована вище проблематика є вкрай перспективною для дальших спеціальних і більш предметних її досліджень, зокрема з урахуванням теорії духу закону, яка широко використовується ЄСПЛ.

Що стосується погрози знищенням чи пошкодженням майна, то й тут очевидною є подвійна превенція, закладена законодавцем, це – запобігання реальному пошкодженню або знищенню майна захисника, представника особи або їхніх близьких родичів. Зазначимо, що погроза знищення майна захисника або представника особи, чи їхніх близьких родичів має деякі схожі ознаки зі злочином, передбаченим ст. 195 КК України (Погроза знищення майна). Слід звернути увагу, що для діяння, відображеного в ст. 195, криміноутворюючою ознакою є спосіб учинення злочину – підпал, вибух або інший загальнонебезпечний спосіб, а для погрози знищенням майна, передбаченого ч.1 ст.398, такою ознакою є специфічна професійна діяльність потерпілих або їхніх близьких родичів, незалежно від способу його здійснення.

Украї цікавим також є крок законодавця з передбачення кримінальної відповідальності за погрозу пошкодженням майна окремих категорій осіб через їхню (або, знову ж таки, їхніх близьких родичів) професійну діяльність. Це, зокрема, статті 345 і 398 КК України. Вище було вказано, що у вітчизняному Кримінальному кодексі немає загальної норми, з якою б кореспондувалася погроза пошкодженням майна в наведених кримінально-правових нормах. Ця ситуація засвідчує, що законодавець не вважає достатнім ступінь суспільної безпеки погрози пошкодженням майна для криміналізації цих діянь. Утім, для певної групи потерпілих осіб, ці діяння набули, на думку законодавця, достатнього ступеня суспільної безпеки, щоб передбачити відповідальність за їх учинення у Кримінальному кодексі. Логічним тут є виникнення запитання, а чи не є це прикладом надмірної криміналізації? На наш погляд, ні. І цьому є обґрунтування. Розглядаючи у своїх попередніх працях проблемні питання, пов'язані з об'єктами злочинів, які забезпечують кримінально-правову охорону діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги, серед іншого, зазначали, що умисне знищення або пошкодження майна цих осіб або їхніх близьких родичів завдає шкоди більшій групі соціальних цінностей у порівнянні з аналогічними діяннями, передбаченими ст. 194 КК України [2]. Також вище підкреслювали, що встановлення відповідальності за погрозу вбивством, погрозу насильством, а рівно й погрозу знищенням майна та погрозу пошкодженням майна у ст. 398 КК України, сприяє досягненню подвійної превенції. Отже, якщо вбачати логіку законодавця у встановленні кримінальної відповідальності за погрозу пошкодженням майна захисника, представника особи або їхніх близьких родичів у зв'язку з діяльністю з надання правової допомоги з метою шляхом притягнення особи до відповідальності за менш тяжкий злочин, запобігти вчиненню більш тяжкого, то надмірної криміналізації тут, скоріш за все, не буде.

Щодо способу висловлення цих видів погроз, то він є аналогічним до погроз убивством і насильством. Справедливими також є викладені вище доводи про момент закінчення злочину, який учиняється способом висловлення погроз.

Стосовно заподіяння захисникові, представникові особи, а також їх близьким родичам у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, умисних легких тілесних ушкоджень, умисних тілесних ушкоджень середньої тяжкості та умисних тяжких тілесних ушкоджень, то ці діяння в плані своєї практичної реалізації та вираження об'єктивної сторони злочину не відрізняються від аналогічних діянь, відповідальність за вчинення яких передбачено статтями 125, 122 та 121 КК України відповідно, і для їхньої характеристики цілком справедливо підходи та висновки, зроблені в дослідженнях указаних загальних кримінально-правових норм.

Так само й умисне знищення або пошкодження майна, передбачене ст. 399 КК України, повністю кореспондується з загальною нормою – ст. 194. Навіть кваліфікований склад цього злочину збігається з кваліфікованим і особливо кваліфікованим у ст. 399, як за способом учинення: шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом; так і за суспільно-небезпечними наслідками: заподіяння шкоди в особливо великих розмірах, спричинення загибелі людей, завдання їм тяжких тілесних ушкоджень чи настання інших тяжких наслідків.

Відмінність наведених спеціальних норм від їхніх загальних відповідників полягає в специфічних характеристиках потерпілих осіб, про що неодноразово йшлося вище. Саме правильне встановлення цих характеристик і допомагає здійснити правильну кваліфікацію, як у разі конкуренції загальної та спеціальної норми, так і в разі конкуренції кількох спеціальних норм (тут маються на увазі такі кілька статей Кримінального кодексу України, як «398 – 345» та «399 – 347»), відмежовуючи при цьому суміжні склади злочинів.

Склад злочину «посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги» є своєрідним вінцем логічної системи злочинів, передбачених статтями 398, 399 та 400 КК України.

При конструюванні диспозиції статті 400 КК України, законодавець, як і в ст. 348, а далі й у ст. 348¹, удався до розшифрування розміщеного в назві цих норм терміна «посягання на життя». Цей злочин утворюють два види суспільно-небезпечних діянь: 1) убивство та 2) замах на вбивство визначених у диспозиції осіб. Цей нормотворчий прийом відрізняє згадані норми від, наприклад, ст. 112 КК України (Посягання на життя державного чи громадського діяча), у якій це поняття фігурує як у назві, так і в тексті кримінально-правової норми, не розшифровуючись. Утім, зазначимо, що О.С. Согула у своєму спеціальному дослідженні вказує, що об'єктивну сторону посягання на життя державного або громадського діяча складають убивство чи замах на вбивство. Також, на його думку, логічним є крок законодавця з віднесення всіх випадків погроз та нанесення тілесних ушкоджень державним чи громадським діячам, а також їхнім близьким родичам до ст. 346 КК України в розділі «Злочини проти авторитету влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян» [5, с. 74].

Посягання на життя захисника чи представника особи або їх близьких родичів у формі вбивства за ознаками об'єктивної сторони мало

відрізняється від простого умисного вбивства та від його кваліфікованого складу – умисного вбивства особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку. До комплексу цих ознак входить діяння (у більшості випадків – активні дії, хоча, іноді можливе вчинення вбивства також шляхом бездіяльності), наслідки у вигляді протиправного заподіяння смерті конкретній особі, а також причиновий зв'язок між цим діянням і наслідком.

Відмінність убивства, передбаченого в ст. 400 КК України від описаного в загальній нормі (знову таки, через призму ознак об'єктивної сторони злочину), полягає, як і в проаналізованих вище складах злочинів, що покликані забезпечувати охорону діяльності захисника чи представника особи, в особі потерпілого. Також причиною, яка спонукає особу вчинити таке вбивство, є специфічна професійна діяльність потерпілих або їхніх близьких родичів, пов'язана з наданням правової допомоги. На цьому безпосередньо наголосив законодавець, формулюючи диспозицію ст. 400, як і решти норм з цієї системи, проаналізованими нами.

Щодо замаху на вбивство захисника чи представника особи або їх близьких родичів, то треба детальніше обговорити цей законодавчий крок. У тексті Особливої частини Кримінального кодексу України відповідальність за замах на вбивство, крім указаної ст. 400, безпосередньо передбачена в статтях 348 (Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку й державного кордону або військовослужбовця), 348¹ (Посягання на життя журналіста), 379 (Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя), 443 (Посягання на життя представника іноземної держави). Для решти видів умисних убивств кваліфікація в разі закінчення злочинних діянь на стадії замаху відбувається з посиланням на відповідну частину ст. 15 КК України. Через це виникає питання, навіщо законодавець зробив п'ять виключень з усталених правил кваліфікації попередньої злочинної діяльності. На наш погляд, цей прийом щодо статей 348, 379, 400 та 443 повинен був підкреслити більш високий ступінь суспільної небезпеки посягань на життя окреслених у них осіб. Що ж стосується ст. 348¹, то тут, скоріш за все, узято за зразок ст. 348 і скопійовано окремі її приписи, до того ж, не наведено більш-менш обґрунтованих доводів.

На відміну від убивства, яке є матеріальним складом і вважається закінченим з моменту настання біологічної смерті потерпілого, указанного в ст. 400 КК України, замах на вбивство цих осіб є формальним складом і вважається закінченим з моменту вчинення діянь, спрямованих на завдання смерті потерпілому.

Підкреслимо, що, хоча замах на вбивство захисника чи представника особи або їх близьких родичів і утворює закінчений склад злочину, передбачений ст. 400 КК України, та не потребує додаткової кваліфікації за ст. 15, у разі наявності підготовчих дій з підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змови на вчинення

посягання на життя вказаних осіб, усунення перешкод, а так само якогось іншого умисного створення умов для вчинення цього злочину, потрібна додаткова кваліфікація з урахуванням правил, установлених ст. 14 КК України, і з посиланням на її частину першу.

Висновки. Отже, як слідує з вищенаведеного, незважаючи на не зовсім обґрунтоване розміщення в розділі XVIII «Злочини проти правосуддя», кримінально-правові норми, що передбачають відповідальність за злочини, які посягають на правомірну діяльність захисника чи представника особи, усе ж таки розв'язують низку питань, пов'язаних не лише з урегулюванням реакції держави на вже вчинений злочин, а й із запобіганням їхньому скоєнню, використовуючи інструментарій подвійної превенції. Водночас зауважимо, що використання формулювання проаналізованих спеціальних норм в аналогічному виконанні з іншими спеціальними нормами (статті 343, 345, 347 та 348 КК України), створює зайві умови для конкуренції між ними, чому можна було б запобігти, наприклад, розширенням диспозиції вказаних статей згідно про захисника, а також про представника особи, які здійснюють діяльність з надання правової допомоги з паралельним виключенням статей 397, 398, 399, 400 з тексту Кримінального кодексу.

Використані джерела:

1. Бурдін В. М. Окремі проблеми злочинів проти правосуддя за КК України. *Життя і право*. 2004. № 2. С. 74-77.
2. Власюк В. В. Злочини, спрямовані на діяльність захисника чи представника особи з надання правової допомоги: родовий об'єкт і місце в структурі КК України. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 4 (80). С. 31-41.
3. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07 грудня 2017 року. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.
4. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ: Видавництво «Елгон-2», 2012. Том II. 704 с.
5. Осадчий В. Зміст правосуддя у злочинах проти правоохоронної діяльності. *Право України*. 2000. № 11. С. 110-112.
6. Сотула О. С. Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча: дис. канд. юрид. наук. Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2003. 201 с.

Стаття надійшла до редколегії 6.03.2018

Власюк В.В. Специальные нормы в системе уголовно-правовой защиты деятельности защитника или представителя лица по предоставлению правовой помощи

В статье, с использованием различных методов научного познания, всесторонне рассматриваются вопросы, связанные с характеристикой специальных норм действующего Уголовного кодекса Украины, которые призваны обеспечить уголовно-правовую охрану деятельности защитника или представителя лица по предоставлению правовой помощи.

Автором осуществлена краткая характеристика данных преступлений в сравнении с общими нормами, очерчены специфические признаки специальных статей. Автор обращает внимание на перечень проблем, которые разрешаются с помощью наличествующего в указанных нормах юридического инструментария. Сформулированы отдельные предложения, а также высловлены размышления по поводу возможных направлений совершенствования действующего уголовного законодательства Украины.

Ключевые слова: преступления против правосудия, правосудие, защитник, представитель лица, адвокат, общие нормы, специальные нормы, конкуренция норм, вмешательство в деятельность, угроза или насилие, посягательство на жизнь.

Vlasyuk V. Special Standards in the System of Criminal and Legal Protection of the Activities of the Defender or the Representative of a Person for Giving Legal Assistance

In the article, using various methods of scientific cognition, issues related to the characterization of special norms of the current Criminal Code of Ukraine, which are designed to provide criminal and legal protection for the activities of a lawyer or a representative of a person for the provision of legal assistance, are comprehensively considered.

The author carried out a brief description of these crimes in comparison with general norms, outlined specific features of special articles. The author draws attention to a list of problems that are resolved with the help of the legal instruments that exist in the specified norms. Separate proposals are formulated, and thoughts are also broached over possible directions for improving the current criminal legislation of Ukraine. In particular, relevant recommendations were made to improve the current criminal legislation of Ukraine. It is proposed to exclude from section XVIII articles 397, 398, 399, 400 of the Criminal Code of Ukraine. It is also proposed to supplement articles 343, 345, 347, 348 of the Criminal Code of Ukraine with reference to the activities of the defender or representative of the person providing legal assistance.

Keywords: crimes against justice, justice, defender, person representative, lawyer, general norms, special norms, competition of norms, interference in activities, threat or violence, encroachment on life.

УДК 343.222

Р. А. Волинець

СЛУЖБОВА ОСОБА УЧАСНИКА ФОНДОВОГО РИНКУ ЯК СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ ПРОТИ ФОНДОВОГО РИНКУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 222-1 КК УКРАЇНИ

Статтю присвячено тлумаченню ознак спеціального суб'єкта складу злочину, що посягає на ринок цінних паперів, передбаченого статтею 222-1 «Маніпулювання на фондовому ринку» КК України. На підставі проведеного аналізу встановлено, що суб'єктом цього злочину можуть бути керівники, заступники керівників, начальники структурних підрозділів торговців цінними паперами, які безпосередньо здійснюють торгівлю цінними паперами, інші керівні посадові особи та сертифіковані фахівці торговців цінними паперами, їх відокремлених та/або спеціалізованих структурних підрозділів, які безпосередньо здійснюють діяльність з торгівлі цінними паперами, а також

уповноважені представники учасників біржових торгів. У певних випадках суб'єктами цього злочину можуть бути будь-які службові особи інших учасників фондового ринку.

Ключові слова: суб'єкт злочину, спеціальний суб'єкт злочину, службова особа, учасник фондового ринку, ринок цінних паперів.

Постановка проблеми. Службова особа учасника фондового ринку, зважаючи на безпосередню вказівку в законі, є суб'єктом маніпулювання на фондовому ринку (ст. 222-1 КК). Відповідно до абз. 1 ч. 2 ст. 2 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», учасниками фондового ринку є емітенти або особи, які видали неемісійні цінні папери, інвестори в цінні папери, інституційні інвестори, професійні учасники фондового ринку, об'єднання професійних учасників фондового ринку, зокрема саморегульовані організації професійних учасників фондового ринку. Таким чином, ознаки суб'єкта складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 222-1 КК, сформульовано досить широко.

Утім, цю позицію не поділяють В.М. Киричко, О.І. Перепелиця та В.Я. Тацій, які зазначають, що суб'єктом цього злочину може бути службова особа учасника фондового ринку, яка досягла 16-річного віку. Така особа, поперше, підпадає під визначення службової особи, зазначене в ч. 3 ст. 18 КК, по-друге, виконує функції службової особи в юридичній особі, яка здійснює професійну діяльність на фондовому ринку (ринку цінних паперів) [2, с. 349]. Отже, правники пропонують визнати суб'єктом цього злочину службову особу лише професійного учасника фондового ринку.

Для з'ясування конкретного переліку службових осіб, які можуть бути суб'єктом злочину, передбаченого ст. 222-1 КК, треба розглянути перелік суб'єктів, уповноважених на вчинення дій, що криміналізовані в цій нормі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження суб'єктивних ознак складів злочинів, що посягають на ринок цінних паперів, зокрема тлумачення ознак суб'єкта складу злочину, передбаченого ст. 222-1 КК, у своїх працях проводили Д.Л. Виговський, В.О. Гацелюк, О.О. Дудоров, В.М. Киричко, О.І. Перепелиця, Г.О. Русанов, А.Ю. Рябова, Л.К. Савюк, О.Б. Сахарова, С.І. Селецький, Є.Л. Стрельцов, Я.В. Ступник, В.Я. Тацій, В.Р. Щавінський та інші вчені. Проте питанню тлумачення ознак суб'єкта маніпулювання на фондовому ринку було приділено недостатньо уваги, а тому воно потребує подальшого дослідження.

Формування цілей. Метою статті є тлумачення ознак суб'єкта складу злочину, передбаченого ст. 222-1 КК, здійснюване з урахуванням наукових позицій у цій сфері та положень чинного законодавства, та, на підставі проведеного аналізу, визначення переліку осіб, які можуть нести кримінальну відповідальність за маніпулювання на фондовому ринку.

Виклад основного матеріалу. Професійна діяльність на фондовому ринку – це діяльність акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю з надання фінансових та інших послуг у сфері розміщення та обігу цінних паперів, обліку прав на цінні папери та прав за цінними паперами, управління активами інституційних інвесторів, що відповідає

вимогам, установленим до такої діяльності Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» та законодавством. На фондовому ринку здійснюються такі види професійної діяльності: діяльність з торгівлі цінними паперами; діяльність з управління активами інституційних інвесторів; депозитарна діяльність; діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку; клірингова діяльність (ч. 1 та 2 ст. 16 Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок»).

У диспозиції ч. 1 ст. 222-1 КК ідеться про «умисні дії, що мають ознаки маніпулювання на фондовій біржі» (курсив мій – Р.В.). З цього словосполучення випливає, що відповідні дії вчинюються саме на фондовій біржі. Згідно з п. 2 розділу I Положення про функціонування фондових бірж, затвердженого Рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) від 22.11.2012 № 1688, учасниками біржових торгів можуть бути:

- член фондової біржі – юридична особа, яка має ліцензію на провадження професійної діяльності на фондовому ринку (діяльності з торгівлі цінними паперами), та отримала цей статус у порядку, установленому фондовою біржою;

- у випадках, передбачених законодавством України, інші особи та державні органи, які, згідно з правилами фондової біржі, отримали право подавати заявки та укладати біржові контракти (договори).

Професійна діяльність з торгівлі цінними паперами на фондовому ринку провадиться торговцями цінними паперами, які створюються у формі господарського товариства, та для яких операції з цінними паперами та іншими фінансовими інструментами є виключним видом діяльності, крім випадків, передбачених Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок», а також банками. Професійна діяльність з торгівлі цінними паперами включає: брокерську діяльність; дилерську діяльність; андеррайтинг; діяльність з управління цінними паперами. Отже, учасниками біржових торгів можуть бути не всі особи, які здійснюють професійну діяльність на фондовому ринку, а тільки ті, що здійснюють торгівлю цінними паперами. При цьому правочини щодо цінних паперів повинні вчинятися за участю або посередництвом торговця цінними паперами, інакше вони є нікчемними.

Водночас ч. 8 ст. 17 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» передбачає випадки, коли такі правочини можуть бути вчинені без участі (посередництва) торговця цінними паперами. Це такі випадки, як: розміщення емітентом власних цінних паперів; викуп та продаж емітентом власних цінних паперів; проведення розрахунків з використанням неемісійних цінних паперів; розміщення казначейських зобов'язань України; внесення цінних паперів до статутного (складеного) капіталу юридичних осіб; дарування цінних паперів; спадкування та правонаступництво цінних паперів; учинення правочинів, пов'язаних з виконанням судових рішень; учинення правочинів у процесі приватизації. У цих випадках емітенти, інші особи та державні органи (які здійснюють

розміщення казначейських зобов'язань) можуть бути учасниками біржових торгів.

При цьому учасник біржових торгів діє через свого уповноваженого представника – фізичну особу, яка від імені учасника торгів подає заявки та укладає біржові контракти (договори). Уповноваженими представниками членів фондової біржі можуть бути лише фізичні особи, які мають сертифікат фахівця з торгівлі цінними паперами, отриманий у встановленому законодавством порядку. Фондова біржа веде перелік членів фондової біржі, учасників торгів та їх уповноважених представників. Перелік уповноважених представників учасників біржових торгів повинен передбачати щонайменше такі дані: прізвище, ім'я, по батькові представника; найменування члена фондової біржі або учасника біржових торгів, якого він представляє; найменування та дату видачі документа, на підставі якого представникові надано право укладати біржові контракти (договори); строк повноважень представника, який не може перевищувати строку дії сертифіката фахівця з торгівлі цінними паперами, отриманого в установленому законодавством порядку (п. п. 1, 2, 4 розділу V Положення про функціонування фондових бірж). Так, наприклад, відповідно до Правил української фондової біржі [3] фізичні особи, яких кандидат у члени УФБ акредитує на біржі як уповноважених представників, повинні відповідати таким акредитаційним вимогам: наявність чинного сертифікату НКЦПФР фахівця з торгівлі цінними паперами; відсутність заборони в судовому порядку на провадження будь-яких дій у фінансовій сфері (п. 4.3 цих Правил). Для акредитації на біржі уповноважених представників учасників торгів, які не є членами УФБ, учасник торгів подає на біржу: довіреність, видану учасником торгів представнику на право подання заявок та укладання біржових контрактів від імені учасника торгів; ксерокопії 1, 2 та 11 сторінок паспорта представника, засвідчені печаткою (за наявності печатки) учасника торгів та підписом його керівника або засвідчені нотаріально (пп. 11.12 Правил).

Отже, учиняти дії, що мають ознаки маніпулювання на фондовій біржі, можуть уповноважені представники учасників біржових торгів. Але чи є вони суб'єктами злочину, передбаченого ст. 222-1 КК? Через безпосередню вказівку закону, таким суб'єктом є службова особа учасника фондового ринку. Відповідно до ч. 3 ст. 18 КК, службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом. Виходячи з наведеної дефініції необхідно встановити, чи

обіймають уповноважені представники учасників біржових торгів посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням.

У Постанові «Про судову практику у справах про хабарництво» Пленум ВСУ зазначив, що організаційно-розпорядчі обов'язки – це обов'язки по здійсненню керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності. Такі функції виконують, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, колективних чи приватних підприємств, установ і організацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями, кафедрами), їх заступники, особи, які керують ділянками робіт (майстри, виконроби, бригадири тощо). Керівництво трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників як змістова характеристика організаційно-розпорядчих функцій може полягати в підборі й розміщенні кадрів, плануванні й організації праці підлеглих, підтриманні серед них трудової дисципліни [1, с. 407].

У судовій практиці адміністративно-господарські обов'язки (функції) традиційно визначаються через поняття «управління та розпорядження майном». Зокрема, розглядувані повноваження полягають у встановленні порядку зберігання майна, його переробки, реалізації, забезпечення контролю за такими операціями. Уважається, що вказані обов'язки в тому чи іншому обсязі виконують, наприклад, начальники планово-господарських, фінансових відділів та служб, завідувачі складів, магазинів, керівники підприємств громадського харчування, торговельних підприємств. Від службових осіб, які виконують адміністративно-господарські функції, потрібно відрізнити матеріально-відповідальних працівників, які здійснюють тільки цільове, господарське, технічне обслуговування товарно-матеріальних цінностей, і, так би мовити, не визначають «правову долю майна» [1, с. 408].

Відповідно до п. 4 розділу I Положення про сертифікацію фахівців з питань фондового ринку, затвердженого рішенням НКЦПФР від 13.08.2013 № 1464, НКЦПФР видає сертифікати на право здійснення дій, пов'язаних з безпосереднім провадженням професійної діяльності на фондовому ринку: 1) торгівля цінними паперами; 2) депозитарна діяльність; 3) управління активами інституційних інвесторів; 4) організація торгівлі на фондовому ринку; 5) клірингова діяльність; 6) діяльність з управління іпотечним покриттям. При цьому сертифікації підлягають такі особи:

- керівник юридичної особи (крім банків, за наявності заступника керівника банку або члена виконавчого органу, який, згідно з розподілом обов'язків відповідно до внутрішніх документів банку, відповідає за здійснення банком професійної діяльності на фондовому ринку);

- заступник керівника юридичної особи, який, згідно з розподілом обов'язків відповідно до внутрішніх документів юридичної особи, відповідає за здійснення юридичною особою професійної діяльності на фондовому ринку (у разі наявності такого заступника);

- керівник відповідного структурного підрозділу юридичної особи, який безпосередньо здійснює певний вид професійної діяльності на фондовому ринку (у разі наявності такого підрозділу). У випадку, коли відповідний структурний підрозділ входить до складу інших структурних підрозділів юридичної особи, діяльність яких не пов'язана тільки з провадженням професійної діяльності на фондовому ринку, керівники таких структурних підрозділів юридичної особи підлягають сертифікації в разі відсутності заступника керівника юридичної особи, який згідно з розподілом обов'язків відповідно до внутрішніх документів юридичної особи відповідає за здійснення юридичною особою професійної діяльності на фондовому ринку;

- фахівці, які здійснюють дії, пов'язані з безпосереднім провадженням професійної діяльності на фондовому ринку (п. 6 розділу I цього Положення).

Керівні посадові особи торговця цінними паперами (зокрема банку), його відокремлених підрозділів, яким надано повноваження щодо провадження діяльності з торгівлі цінними паперами, визначені нормативно-правовим актом НКЦПФР щодо сертифікації фахівців з питань фондового ринку, а також фахівці торговця цінними паперами, його відокремлених та/або спеціалізованих структурних підрозділів, які безпосередньо здійснюють діяльність з торгівлі цінними паперами, повинні бути сертифіковані згідно з таким нормативно-правовим актом Комісії за спеціалізацією «Торгівля цінними паперами» (п. 10 глави I розділу III Порядку та умов видачі ліцензії на провадження окремих видів професійної діяльності на фондовому ринку (ринку цінних паперів), затвердженого рішенням НКЦПФР від 14.05.2013 № 817). Сертифіковані фахівці торговця цінними паперами (зокрема керівні посадові особи), його відокремлених підрозділів та/або спеціалізованих структурних підрозділів при провадженні діяльності з торгівлі цінними паперами повинні відповідати кваліфікаційним вимогам, установленим при отриманні ліцензії (п. 7 розділу II Ліцензійних умов провадження професійної діяльності на фондовому ринку (ринку цінних паперів) – діяльності з торгівлі цінними паперами, затверджених рішенням НКЦПФР від 14.05.2013 № 819).

При цьому керівна посадова особа – це голова та члени колегіального виконавчого органу, їх заступники, особа, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу, керівник та заступник керівника структурного підрозділу (крім структурного підрозділу, що проводить внутрішній аудит (контроль)) професійного учасника фондового ринку та/або саморегульованої організації та/або об'єднання професійних учасників фондового ринку та/або керівна посадова особа НКЦПФР (п. 2 розділу I Порядку та умов видачі ліцензії на провадження окремих видів професійної діяльності на фондовому ринку (ринку цінних паперів)). Так

само сертифікований фахівець – працівник юридичної особи, який здійснює окремий вид професійної діяльності й відповідає кваліфікаційним вимогам, установленим Комісією (має кваліфікаційне посвідчення встановленого зразка) та отримав відповідний сертифікат (у період до введення Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку сертифікатів, ураховується наявність кваліфікаційного посвідчення встановленого зразка, зокрема кваліфікаційного посвідчення фахівця з питань бухгалтерського обліку професійних учасників фондового ринку) (п. 2 розділу I цього Порядку).

Аналіз вищезазначених положень законодавства про фондовий ринок указує на те, що керівники, заступники, начальники структурних підрозділів торговців цінними паперами, які безпосередньо здійснюють торгівлю цінними паперами, та інші керівні посадові особи торговців цінними паперами є службовими особами в розумінні цього поняття, закріпленого в ч. 3 ст. 18 КК, оскільки обіймають посади, пов'язані з виконанням як організаційно-розпорядчих, так адміністративно-господарських функцій.

Водночас сертифіковані фахівці торговця цінними паперами, його відокремлених та/або спеціалізованих структурних підрозділів, які безпосередньо здійснюють діяльність з торгівлі цінними паперами, є службовими особами за ознакою обіймання посад, пов'язаних з виконанням адміністративно-господарських функцій. Ці особи, здійснюючи від імені торговців цінними паперами брокерську діяльність, дилерську діяльність, андеррайтинг або діяльність з управління цінними паперами, є службовими особами, оскільки зазначені види діяльності спрямовані на купівлю, продаж, зберігання цінних паперів або інших фінансових інструментів торговця цінними паперами або його клієнта, здійснення контролю за такими операціями тощо.

Уповноважені представники інших, ніж члени фондової біржі, учасників біржових торгів (особи та державних органів, які згідно з правилами фондової біржі, отримали право подавати заявки та укладати біржові контракти (договори)), також мають статус службових осіб, оскільки також здійснюють купівлю, продаж, зберігання цінних паперів або інших фінансових інструментів учасників біржових торгів, яких вони представляють, здійснюють контроль за такими операціями тощо. Водночас такі представники є службовими особами, оскільки вони не тільки можуть обіймати посади, пов'язані з виконанням адміністративно-господарських функцій, але також можуть виконувати такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом чи повноважною службовою особою учасника біржових торгів, та яке підтверджується документом, на підставі якого представникові надано право укладати біржові контракти (договори).

З вищезазначеного слідує, що вчиняти дії, які мають ознаки маніпулювання на фондовій біржі, можуть уповноважені представники учасників біржових торгів. Утім, не тільки вони. У ч. 1 ст. 222-1 КК також зазначено, що «ознаки маніпулювання на фондовій біржі, встановлені відповідно до закону (курсів мій – Р.В.) щодо державного регулювання ринку

цінних паперів». При цьому в ч. 1 ст. 10-1 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» закріплені конкретні форми маніпулювання цінами на фондовому ринку. Аналіз закріплених в п. п. 1, 2, 4 – 8 ч. 1 ст. 10-1 цього Закону форм маніпулювання цінами на фондовому ринку дає змогу зробити висновок, що таке маніпулювання здійснюється на фондовій біржі під час біржових торгів. Утім, п. 3 ч. 1 цієї статті передбачає таку форму маніпулювання, як «поширення інформації через засоби масової інформації, зокрема електронні засоби масової інформації, або будь-якими іншими способами, яке призводить або може призвести до введення в оману учасників ринку щодо ціни, попиту, пропозиції або обсягів торгів фінансових інструментів на фондовій біржі, що не відповідають дійсності». Учинити такий вид маніпулювання може будь-яка службова особа емітента або особи, яка видала неемісійні цінні папери, інвестора в цінні папери, інституційного інвестора, професійного учасника фондового ринку або об'єднання професійних учасників фондового ринку, тобто будь-якого учасника фондового ринку. До того ж учинити такий вид маніпулювання на фондовому ринку може навіть загальний суб'єкт злочину. Проте виконавцями (співвиконавцями) злочину, передбаченого ст. 222-1 КК, можуть бути лише службові особи учасника фондового ринку. Натомість організатором, підбурювачем чи пособником у вчиненні цього злочину, може бути будь-яка особа, яка досягла 16-ти річного віку, за умови наявності підстав для визнання факту виконання ними певної ролі у вчиненні виконавцем об'єктивної сторони цього злочину.

Висновки. Проведене дослідження ознак суб'єкта маніпулювання на фондовому ринку дозволило дійти висновку про те, що суб'єктами цього злочину можуть бути: керівники, заступники керівників, начальники структурних підрозділів торговців цінними паперами, які безпосередньо здійснюють торгівлю цінними паперами, інші керівні посадові особи торговців цінними паперами, сертифіковані фахівці торговця цінними паперами, його відокремлених та/або спеціалізованих структурних підрозділів, які безпосередньо здійснюють діяльність з торгівлі цінними паперами та уповноважені представники учасників біржових торгів. Крім того, суб'єктом маніпулювання на фондовому ринку, у певних випадках, може бути службова особа будь-якого учасника фондового ринку.

Використані джерела:

1. Кримінальне право: Особлива частина: підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: Дакор, 2013. 786 с.
2. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Харків: Право, 2013. Т. 2. 1040 с.
3. Правила української фондової біржі, затверджені протоколом Біржової ради ПрАТ «Українська фондова біржа» від 20.10.2016 р. № 8. URL: http://ukrse.com.ua/docs/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B0%20%D0%A3%D0%A4%D0%91_2016.pdf (дата звернення: 10.12.2017).

Стаття надійшла до редколегії 07.02.2018

Вольнец Р. А. Должностное лицо участника фондового рынка как субъект преступления против фондового рынка, предусмотренного статьей 222-1 УК Украины

Статья посвящена толкованию признаков специального субъекта преступления, которое посягает на рынок ценных бумаг, предусмотренного статьей 222-1 «Манипулирование на фондовом рынке» УК Украины. На основании проведенного анализа установлено, что субъектом этого преступления могут быть руководители, заместители руководителей, начальники структурных подразделений торговцев ценными бумагами, которые непосредственно осуществляют торговлю ценными бумагами, другие руководящие должностные лица и сертифицированные специалисты торговцев ценными бумагами, их обособленных и/или специализированных структурных подразделений, непосредственно осуществляющих деятельность по торговле ценными бумагами, а также уполномоченные представители участников биржевых торгов. В определенных случаях субъектом этого преступления могут быть любые должностные лица других участников фондового рынка.

Ключевые слова: субъект преступления, специальный субъект преступления, должностное лицо, участник фондового рынка, рынок ценных бумаг.

Volynets R. The Official Person of the Participant of the Stock Market as a Subject of the Crime Against the Stock Market Envisaged in the Article 222-1 of the Criminal Code of Ukraine

The article is devoted to the interpretation of the features of a special subject of the crime, which infringes the securities market provided for in Article 222-1 "Manipulation in the stock market" of the Criminal Code of Ukraine. On the basis of the analysis, it was established that the subject of this crime may be directors, deputy heads, heads of structural divisions of securities dealers who directly deal with securities, other senior officials and certified specialists of securities traders, their separate and / or specialized structural divisions, which directly deal with securities trading and authorized representatives of stock exchange participants.

The conclusion that certified experts of a securities trader, his separate and / or specialized structural units, who directly engage in trading in securities, act as subjects of this composition of the crime is based, in particular, on the fact that these persons are official persons for a sign of occupation of positions related to the performance of administrative and economic functions. They, acting on behalf of securities traders in brokerage, dealership, underwriting or securities management activities, are civil servants because these activities are aimed at the purchase, sale, storage of securities or other financial instruments of a securities trader or his client, control over such operations, etc. At the same time, in Part 1 of Article 10-1 of the Law of Ukraine "On State Regulation of the Securities Market in Ukraine" certain forms of manipulating prices in the stock market are fixed. The analysis set forth in paragraphs 1, 2, 4 - 8 part 1 of Article 10-1 hereof forms of price manipulation in the stock market makes it possible to conclude that such a manipulation on the stock exchange during exchange trading. However, paragraph 3 of Part 1 of this article provides a form of manipulation as "dissemination of information through the media, including electronic media, or any other means which results or may result in misleading market participants about the price, demand, supply or volumes of trading in financial instruments on the stock exchange that are not true. " Such forgiveness this kind of manipulation may any officer of the issuer or the person who issued non-equity securities, investors in securities, institutional investors, professional participants

of the stock market or association of professional stock market participants, that any market participant.

Keywords: subject of a crime, special subject of crime, official person, member of the stock market, securities market.

УДК 343.54

Д. П. Євтєєва

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА
ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ
ЗАКОНОДАВЧОГО РЕФОРМУВАННЯ ТА
НАПРЯМИ ПОДАЛЬШИХ ЗМІН**

У статті на підставі аналізу змін, унесених до КК України 2001 року, виявлено основні тенденції, за якими відбуло реформування кримінального законодавства у сфері захисту прав дітей. На основі огляду праць, присвячених злочинам у цій сфері, сформовано можливі загальні напрями подальшого вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства.

Ключові слова: злочини проти сім'ї та дітей, розділ Особливої частини Кримінального кодексу України, дитина, кримінально-правова доктрина.

Постановка проблеми. Проблеми забезпечення дітей, захисту їх прав та законних інтересів, зокрема й від суспільно небезпечних посягань, мають постійно перебувати у фокусі уваги демократичної держави. Злочини, які вчиняються стосовно дитини, або пов'язані з її примушенням, утягненням (залученням) до їх учинення, характеризуються підвищеною суспільною небезпекою. Вони не лише можуть завдавати дитині фізичної, моральної або майнової шкоди, а й негативно позначатися на її подальшому розвитку, спричиняти непередбачувані наслідки. Кримінально-правова охорона прав дітей є важливою частиною системи їх захисту. У процесі подальшої своєї інтеграції та розбудови правової держави в Україні важливим є з'ясування векторів, якими рухається вітчизняний законодавець у сфері кримінально-правового захисту прав дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексні дослідження злочинів проти дітей проводили в дисертаційних працях, зокрема, О. І. Белова, І. О. Бандурка, В. В. Вітвіцька, Н. С. Юзікова, С. Г. Киренко. Окремі діяння цієї сфери вивчали в роботах такі вітчизняні науковці, як: В. В. Гальцова, Є. В. Даценко, С. Ф. Денисов, В. В. Дзундза, І. М. Доляньська, Л. В. Дорош, О. О. Житний, М. Г. Заславська, І. О. Зінченко, С. Я. Лихова, С. М. Морозюк, І. В. Семенов, І. О. Топольськова та інші. Водночас комплексному аналізу змін, унесених до відповідних норм, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти дітей, у науковій літературі достатньої уваги приділено не було.

Формування цілей. Метою статті є виявлення тенденцій законодавчого реформування норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за злочини проти дітей, та визначення напрямів подальших змін кримінально-правової охорони дитинства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняний законодавець приділяє багато уваги кримінально-правовому захисту прав та законних інтересів дітей. У КК України 2001 р. за понад 15 років його існування було внесено значну кількість змін до норм, що передбачають відповідальність за злочини проти дітей. Проведений аналіз указаних змін надав змогу згрупувати їх у напрями, за якими відбулося реформування КК у цій сфері. Розглянемо такі напрями детальніше.

1. *Посилення кримінальної відповідальності батька, матері, вітчима, мачухи, опікуна, піклувальника, інших близьких родичів та членів сім'ї, особи, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про дитину, за вчинення певних злочинів проти дітей* (у 2008 р. та 2018 р.). У частинах других ст. 155 КК (статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості) та ст. 156 КК (розбещення неповнолітніх) до внесення в них змін була закріплена така кваліфікуюча ознака, як вчинення вказаних злочинів батьком, матір'ю або особою, що їх замінює. Тож після внесення змін у 2008 р. цей перелік набув уточнення – до нього ввійшли батько, матір, вітчим, мачуха, опікун чи піклувальник або особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про дитину, – а відповідні санкції збільшилися, унаслідок чого обидва злочини було переведено з категорії середньої тяжкості до тяжких. Водночас у 2018 р. відповідно до положень проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації», що був прийнятий Верховною Радою 17.03.2018, указані норми в цьому аспекті набули чергових змін. У ч. 2 ст. 155 КК та ч. 2 ст. 156 КК до переліку ввійшли близькі родичі або члени сім'ї, особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього [1]. Виходячи з п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України близькими родичами та членами сім'ї є чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, зокрема особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі. Таким чином, розглядуваний перелік розширився.

Так само, до ч. 2 ст. 304 КК (утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність) та ч. 2 ст. 323 КК (спонукання неповнолітніх до застосування допінгу) у 2008 р. учинення злочину батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про дитину, було введено як обтяжуючу відповідальність обставину з відповідним посиленням покарання. Щодо ч. 2 ст. 323 КК учинення діяння саме цими особами стало каратися покараннями більш суворих видів ніж у ч. 1 цієї статті, а саме обмеженням волі до двох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. *Диференціація кримінальної відповідальності шляхом введення до певних норм обтяжуючої відповідальності обставини у вигляді вчинення злочину із залученням або втягненням неповнолітнього або малолітнього:*

- у ст. 299 КК (жорстоке поводження з тваринами) було введено обтяжуючу відповідальність обставину - учинення цього злочину в присутності неповнолітнього (у 2017 р.);

- ст. 302 КК (створення або утримання місць розпусти і звідництво) було доповнено частиною четвертою, ознакою вчинення дій, передбачених частинами першою або другою цієї статті, із залученням малолітньої особи (у 2018 р.) [1];

- ст. 303 КК було доповнено ознаками втягнення малолітнього в заняття проституцією або примушування його до зайняття проституцією, а також учинення сутенерства щодо неповнолітнього та стосовно малолітнього (у 2006 р.);

- у ст. 304 КК (утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність) було введено ознаку вчинення цього злочину щодо малолітньої особи (у 2008 р.).

3. *Посилення покарання за злочини, що вплинуло на зміну їх категорії за ступенем тяжкості, у таких нормах:*

- неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК), унаслідок чого за ч. 1 цей злочин було переведено з категорії невеликої тяжкості до категорії середньої тяжкості (2010 р.);

- статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, якщо вони спричинили безплідність чи інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 155 КК), унаслідок чого злочин було переведено з категорії середньої тяжкості до тяжких злочинів (2008 р.);

- розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК), унаслідок чого за ч. 1 цей злочин було переведено з категорії невеликої тяжкості до категорії середньої тяжкості; а з ч. 2 за ознакою вчинення злочину щодо малолітньої особи - з категорії середньої тяжкості до тяжких злочинів (2008 р.);

- зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК), унаслідок чого таке діяння було переведено з категорії невеликої тяжкості до категорії середньої тяжкості (2010 р.);

- утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК), унаслідок чого за ч. 1 цей злочин було переведено з категорії середньої тяжкості до тяжких злочинів (2008 р.);

- спонукання неповнолітніх до застосування допінгу, що в частині його вчинення щодо двох чи більше осіб або спричинення шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 3 ст. 323) було переведено з категорії невеликої тяжкості до категорії середньої тяжкості; а в частині спричинення потерпілому істотної шкоди або інших тяжких наслідків (ч. 4 ст. 323 КК) - з категорії середньої тяжкості до тяжких злочинів (2008 р.).

Покарання було посилено й у деяких інших злочинах проти дітей, але це не вплинуло на зміну їх ступеня тяжкості (ч. 1 ст. 155 КК, ч. 1, 2 ст. 164 КК, ч. 1, 2 ст. 169 КК).

4. *Спрощення конструкції основного складу злочину, що зумовило посилення відповідальності за деякі посягання проти дітей, у нормах:*

- статті 150 КК (експлуатація дітей) та 150-1 КК (використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом), з диспозицій яких було виключено мету отримання прибутку від цієї діяльності (2011 р.);

– ст. 149 КК (торгівля людьми) та ст. 303 КК (сутєнерство або втягнення особи в зайняття проституцією) (у 2006 р.). У вказаних нормах основний склад злочину набув спрощення в ознаці способу вчинення діяння у випадку здійснення посягання щодо дитини. В обох цих нормах за чинною їх редакцією, якщо потерпілим є повнолітня особа, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони виступає спосіб учинення злочину. У ст. 149 КК ним є використання обману, шантажу чи уразливого стану особи, а в ст. 303 КК – використання обману, шантажу чи уразливого стану цієї особи, або застосування чи погроза застосування насильства. Водночас спосіб вчинення злочину не виступає обов'язковою ознакою в разі вчинення злочину щодо дитини. Відповідно до примітки 3 ст. 149 КК України відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності. Згідно з приміткою 2 до ст. 303 КК України відповідальність за втягнення малолітнього чи неповнолітнього в зайняття проституцією чи примушування їх до зайняття проституцією за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу, уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

5. *Інше посилення кримінальної відповідальності за окремі форми злочинів проти дітей у таких нормах:*

– ст. 150 КК (експлуатація дітей), яку було доповнено ч. 3 з такою кваліфікуючою ознакою, як учинення злочину організованою групою, що було віднесено до тяжких злочинів (2011 р.);

– ст. 164 КК (ухилення від сплати аліментів на утримання дітей), у якій посилення кримінальної відповідальності виразилось у: 1) введенні примітки, згідно з якою злісним ухиленням від сплати коштів на утримання дітей (аліментів) було визначено такі дії боржника, які призвели до виникнення заборгованості зі сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за шість місяців відповідних платежів (2010 р.). При цьому до внесення такої зміни злісність ухилення від сплати аліментів була оцінювальним поняттям; 2) наступному скороченні строку заборгованості зі сплати таких коштів до розміру, що сукупно складають суму виплат за три місяці відповідних платежів (2016 р.).

6. *Введення до КК України нових норм, що передбачають відповідальність за злочини проти дітей, а саме:* ст. 150-1 КК «Використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом» (у 2009 р.); ст. 126-1 «Домашнє насильство», ст. 151-2 «Примушування до шлюбу», де в ч. 2 передбачено відповідальність за вчинення цього злочину щодо особи, яка не досягла шлюбного віку згідно із законодавством (обидві у 2017 р., мають набути чинності в 2019 р. [2]).

Таким чином, аналіз кількості та якості вказаних змін показав стійку тенденцію до посилення кримінальної відповідальності за злочини проти дітей. Зокрема, із 17 самостійних статей КК за чинною його редакцією, що охороняють життя, здоров'я, волю, честь, гідність, статеву недоторканість, нормальний розвиток, права та законні інтереси дітей, посилення кримінальної відповідальності відбулося в 9 нормах.

Попри відмічену тенденцію кримінально-правова охорона дитинства за чинним КК України не позбавлена недоліків і потребує дальшого реформування. Вагомим фактором, який має впливати на оптимізацію вітчизняного законодавства в досліджуваній сфері, є напрацювання науковців, зокрема й у галузі кримінального права. Злочини у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей активно розробляються в кримінально-правовій доктрині. За останні шість років спостерігається істотне зростання таких досліджень. Зокрема, нині майже всім злочинам, у яких заподіяння шкоди дитині або підопічному є обов'язковою ознакою основного складу злочину, у вітчизняній доктрині кримінального права присвячене хоча б одне дисертаційне дослідження, а окремим складам злочину – навіть декілька праць¹.

Ознайомлення з працями вчених, які досліджують розглядувані злочини, та авторські напрацювання в цій сфері дозволяють сформувані можливі загальні напрями дальшого вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства у сфері захисту дітей:

1) *виділення окремого розділу в Особливій частині КК, присвяченого злочинам у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей.* На необхідності такого кроку наголошує більшість дослідників цих діянь. На їх переконання, до новоствореного розділу КК України мають увійти як злочини проти сім'ї (ст. 164–169), так і деякі норми з інших розділів цього Кодексу, наприклад, підміна дитини (ст. 148), експлуатація дітей (ст. 150), утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304), статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155), розбещення неповнолітніх (ст. 156) та інші. Водночас питання щодо видів і кількості таких норм, родового об'єкта та назви цього розділу на сьогодні залишаються спірними й потребують подальших розробок²;

2) *перегляд норм КК на предмет одноманітності використання та однакового співвідношення в них термінів «дитина», «малолітній», «неповнолітній».*

У науковій літературі підкреслюється, що в низці складів злочинів, які зазіхають на нормальний розвиток неповнолітніх, змішуються поняття «малолітній» і «неповнолітній» [5, с. 24]. Відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею 14 років, а

¹ Детальніше про це див.: Євтєєва Д. П. Сучасний стан дослідження злочинів у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей у вітчизняній кримінально-правовій науці [3].

² Детальніше про це див.: Євтєєва Д. П. Питання кримінально-правової охорони дітей та осіб, які перебувають під опікою або піклуванням [4].

неповнолітньою – дитина у віці від 14 до 18 років. Попри чітко визначені вікові пороги вказаних категорій осіб, у деяких нормах КК України термін «неповнолітній» вочевидь слід поширювати й на малолітню особу. Йдеться про норми в статтях 141 КК (у частині проведення клінічних випробувань лікарських засобів стосовно неповнолітнього), 164 КК (у частині злісного ухилення батьків від утримання неповнолітніх дітей), 323 КК (спонування неповнолітніх до застосування допінгу), 324 КК (схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів). В іншому разі, якщо термін «неповнолітній» тлумачити в цих нормах згідно з положеннями сімейного законодавства, то малолітні особи залишаються поза кримінально-правовою охороною від цих посягань. Подібна ситуація склалася й у нормах у ч. 3 ст. 120 КК (доведення до самогубства неповнолітнього), ч. 3 ст. 130 КК (зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невеличкової інфекційної хвороби), ч. 2 ст. 142 КК (незаконне проведення дослідів над неповнолітнім), ч. 2 ст. 315 КК (схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, учинене щодо неповнолітнього), ч. 2 ст. 365-2 КК (зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, учинене стосовно неповнолітньої особи) та деяких інших нормах, у яких, якщо тлумачити їх згідно з положеннями сімейного законодавства, посилення кримінально-правової охорони формально має місце лише щодо особи у віці від 14 до 18 років. Про безсистемність використання терміна «неповнолітній» свідчить, зокрема й те, що в межах розділу III Особливої частини КК України «Злочини проти волі, честі та гідності особи» у ч. 2 ст. 146 КК передбачена кваліфікуюча ознака позбавлення волі малолітнього; у ч. 2 ст. 147 КК – захоплення неповнолітнього заручника; у ст. 149 КК (торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини) за ч. 2 – учинення злочину щодо неповнолітнього, а за ч. 3 – щодо малолітнього;

3) удосконалення та уніфікація переліків спеціальних суб'єктів злочинів із числа батьків та осіб, що їх замінюють (у статтях 150-1, 155, 156, 166, 304, 323) із урахуванням положень сімейного та цивільного права [4, с. 194-195; 6, с. 108-109]. Зокрема, на переконання І. В. Сингаївської, за чинної редакції КК України такі переліки не повною мірою узгоджуються між собою та з нормами чинного регулятивного законодавства й потребують перегляду [6, с. 108-109];

4) подальше посилення відповідальності за деякі злочини, які можуть учинятися щодо дітей. У науковій літературі відмічається недостатність посиленого кримінально-правового захисту як малолітніх, так і неповнолітніх осіб. Насамперед слід відмітити пропозиції науковців диференціювати кримінальну відповідальність у низці норм Особливої частини КК через закріплення в них учинення злочину щодо дітей як обтяжуючих обставин. Зокрема, на думку М. І. Панова, В. В. Гальцової, С. Г. Киценка відповідні кваліфікуючі ознаки треба закріпити в злочинах, передбачених статтями 115, 119, 121-125, 126, 127, 143, 146, 151, 186, 187, 189 КК України [7, с. 180; 8, с. 111].

Зазначимо, що на переконання деяких дослідників, у низці норм Особливої частини КК можна спостерігати недостатній посилений захист

неповнолітніх порівняно з малолітніми дітьми, що суперечить вимогам Конвенції ООН про права дитини, чинної Конституції України та Закону України «Про охорону дитинства», відповідно до положень яких права дітей захищаються безвідносно їх віку. Зокрема, С. Г. Киренко наголошує, що в п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України обставиною, яка обтяжує відповідальність за умисне вбивство, визнається його вчинення щодо малолітньої дитини. При цьому поза межами посиленої кримінально-правової охорони залишаються неповнолітні віком від 14 до 18 років [7, с. 16].

З іншого боку до необхідності посилення відповідальності за злочини, учинені стосовно дітей, підходять Л. В. Дорош та О. Є. Проць, які вважають доцільним доповнити ст. 152 «Згвалтування» та 153 «Задоволення статевої пристрасті неприродним способом» такими кваліфікуючими ознаками, як учинення відповідних дій батьком, матір'ю або особами, які їх замінюють [9, с. 216; 10, с. 256].

Висновки. 1. Аналіз тенденцій законодавчого реформування спеціальних норм КК України, що закріплюють злочини, які посягають на життя, здоров'я, волю, честь, гідність, статеву недоторканість, нормальний розвиток, права та законні інтереси дітей, дозволяє дійти висновку про посилення відповідальності за більшість таких діянь.

2. Загальними напрямками подальшого вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства у сфері захисту дітей є: виділення окремого розділу в Особливій частині КК, присвяченого злочинам у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей; перегляд норм КК на предмет одноманітності використання та однакового співвідношення в них термінів «дитина», «малолітній», «неповнолітній»; удосконалення та уніфікація переліків спеціальних суб'єктів злочинів із числа батьків та осіб, які їх замінюють (у статтях 150-1, 155, 156, 166, 304, 323) з урахуванням положень сімейного та цивільного права; подальше посилення відповідальності за деякі злочини, які можуть вчинятися стосовно дітей.

Використані джерела:

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації: проект Закону України від 03.02.2015 реєстр. № 2016. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53813.

2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>.

3. Євтєєва Д. П. Сучасний стан дослідження злочинів у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей у вітчизняній кримінально-правовій науці. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3 (49). С. 77-82.

4. Євтєєва Д. П. Питання кримінально-правової охорони дітей та осіб, які перебувають під опікою або піклуванням. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. Вип. 1 (4). С. 185-207. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/visnik_yg/3/17.pdf.

5. Витвицкая В. В. Криминологические проблемы предупреждения преступных посягательств на нравственное и физическое развитие несовершеннолетних: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 222 с.

6. Сингаївська І. В. Спеціальний суб'єкт злочинів – батьки та особи, що їх замінюють: питання термінологічної уніфікації. *Право і суспільство*. 2012. № 5. С. 105-109.

7. Киренко С. Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 200 с.

8. Панов М. І. Проблеми вдосконалення кримінально-правової охорони сім'ї, прав та інтересів неповнолітніх. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 9. С. 106-112.

9. Проць О. Є. Захист прав дитини кримінально-правовими засобами. *Вісник Львівського університету*. 2008. № 47. С. 212-218.

10. Дорош Л. В. Актуальні проблеми вдосконалення законодавства про відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 118. С. 149-159.

Стаття надійшла до редколегії 18.03.2018

Евтеева Д. П. Уголовно-правовая охрана детства в Украине: тенденции законодательного реформирования и направления дальнейших изменений

В статье на основании анализа изменений, внесенных в УК Украины 2001 года, выявлены основные тенденции, по которым было проведено реформирование уголовного законодательства в сфере защиты прав детей. На основе обзора исследований, посвященных преступлениям в этой сфере, сформированы возможные общие направления дальнейшего совершенствования отечественного уголовного законодательства.

Ключевые слова: преступления против семьи и детей, раздел Особенной части Уголовного кодекса Украины, ребенок, уголовно-правовая доктрина.

Yevteyeva D. Criminal Law Protection of Childhood in Ukraine: Tendencies of Legislative Reform and Directions of Further Changes

In the article, based on the analysis of changes made to the Criminal Code of Ukraine of 2001, the main directions of the reform of criminal legislation in the sphere of children's rights protection are revealed. Those are: strengthening the criminal responsibility of a father, mother, stepfather, stepmother, tutor, guardian, other family members and close relatives, person assigned responsibility for upbringing of a victim or care of a child, for committing certain crimes against children; differentiation of criminal liability by introducing into certain norms the circumstance aggravating responsibility in the form of committing a crime against a juvenile or minor; strengthening punishment for crimes, that influenced the change in their category of level of gravity; simplification of the structure of a basic corpus delicti, which led to increased responsibility for certain encroachments against children; another increase in criminal liability for certain forms of crimes against children; introduction to the Criminal Code of Ukraine of new norms providing responsibility for crimes against children.

It was concluded that criminal responsibility for most of the crimes envisaged in separate articles of the Criminal Code of Ukraine that encroach on life, health, freedom, honor, dignity, sexual integrity, normal development, the rights and legitimate interests of children has become tougher. On the basis of review of the researches of crimes in this sphere, possible general directions of further improvement of domestic criminal law were formed.

The general directions of further improvement of the domestic criminal law in the sphere of children's protection are: the allocation of a separate section in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, devoted to crimes against family, custody and normal development of children; review of the norms of the Criminal Code of Ukraine for the purpose of uniformity of use and the same correlation of the terms «child», «minor», «juvenile»; improvement and unification of lists of special subjects of crimes that are: parents and persons substituting them (in the Articles 150-1, 155, 156, 166, 304, 323 of the Criminal Code of Ukraine) taking into account family and civil legislation; further strengthening responsibility for some crimes that can be committed against children.

Keywords: crimes against family and minors; the Section of the Special part of the Criminal Code of Ukraine; a child; criminal law doctrine.

УДК 343.322

О. В. Зайцев,

В. Р. Філіпенко

ДО ПИТАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ (Ч. 2 СТ. 111 КК УКРАЇНИ)

Статтю присвячено дослідженню передумови та підстав звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду. Вивчено генезис становлення цієї заохочувальної норми. Піддано аналізу точки зору науковців, вивчено судову практику застосування ч. 2 ст. 111 КК України; виокремлено певні труднощі та запропоновано способи їх ліквідації.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, державна зрада, підстави.

Постановка проблеми. На сьогодні одним з пріоритетних напрямів кримінально-правової політики є протидія та запобігання державній зраді. Підтвердженням цього є, зокрема, посилення кримінальної відповідальності за цей злочин, яке двічі відбулося в 2014 році. Проте покарання не єдиний метод кримінально-правового регулювання. Про це свідчить спеціальна норма звільнення від кримінальної відповідальності в ч. 2 ст. 111 КК України.

Зазначимо, що дослідження цього питання не менш важливе ніж аналіз самого складу злочину. Щодо цього П.В. Хряпінський справедливо зауважив, що проблема природної латентності державної зради, а саме: таємність вчинення цього злочину, його висока суспільна небезпека, професійна підготовка виконавців утруднює виявлення, розкриття цього злочину та доведення вини учасників, покарання винних осіб, що й змусило законодавця як один з вискоєфективних чинників протидії цьому злочину передбачити заохочення у вигляді спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за умов, передбачених відповідним заохочувальним приписом [1, с. 149].

Вивчення та дослідження цього питання є нагальним на сьогодні ще й через значне збільшення випадків вчинення державної зради [2]. Згідно із звітністю Генеральної прокуратури України за 2016 р. у Єдиному реєстрі досудових розслідувань обліковано 126 злочинів, передбачених ст. 111 КК України, з них – вісім клопотань до суду про звільнення від кримінальної відповідальності [3]. За 2017 р. – 89 злочинів, клопотань – дев'ять [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням кримінальної відповідальності за державну зраду, а також звільненням від неї займалися такі науковці, як Г.З. Анашкін, Г.В. Андрусів, О.Ф. Бантишев, Ю.В. Баулін, В.М. Боровенко, В.А. Владіміров, Н.С. Кончук, В.Г. Кундеус, Ю.В. Луценко, М.І. Хавронюк, П.В. Хряпінський, В.М. Шамара та інші.

Формування цілей. Метою статті є аналіз передумови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду, вивчення доступної практики застосування ч.2 ст. 111 КК України.

Виклад основного матеріалу. Будь-яку правову проблему неможливо розв'язати, не дослідивши належно її генезис [5, с. 45]. Уперше звільнення від кримінальної відповідальності за зраду державі передбачено в «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року. Зокрема, Глава 3 «О преступникахъ противъ маестата государева» містить п. 2 артикулу 4 «О раскаявшемся изменнике прежде исполнения своего злого намерения». Гідною прощення визнавалась особа за наявності умов сукупно: 1) добровільне повідомлення належним органам про «зловмисництво»; 2) шире каєття особи. Йдеться про безумовне звільнення особи від відповідальності за зраду на стадії готування до злочину [6, с. 146].

Після XVIII ст. жоден нормативно-правовий акт не передбачав подібної норми аж до середини XX ст. Саме Указом Президіуму Верховної Ради СРСР від 13 січня 1960 року «Про доповнення статті 1 Закону про кримінальну відповідальність за державні злочини» було закріплено заохочувальну норму в п. «б» ст. 64. Не підлягав кримінальній відповідальності громадянин СРСР, завербований іноземною розвідкою для проведення ворожої діяльності проти СРСР, якщо: 1) він для виконання отриманого злочинного завдання жодних дій не вчинив; 2) добровільно заявив органам влади про свій зв'язок з іноземною розвідкою [7]. Отже, лише в одній формі зради Батьківщини можливе звільнення – вербування громадянина іноземною розвідкою для проведення ворожої діяльності проти СРСР.

Дальші зміни норми передбачені Указом Президіуму Верховної Ради СРСР «Про внесення змін та доповнень в деякі законодавчі акти СРСР про кримінальну відповідальність та кримінальне судочинство» від 11 січня 1984 року [8], де словосполучення «не підлягає» замінено на «звільняється від». У подальшому Законом України від 17 червня 1992 року [9] стаття викладена в такій редакції: «Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації чи їх представників ніяких дій не вчинив та добровільно заявив органам влади України про свій зв'язок з ними». Чинний КК України зберіг цей підхід до формулювання заохочувальної норми.

Звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, яка вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод через закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених КК України, у порядку, встановленому КПК України [10].

Досить розлоге наукове визначення звільнення від кримінальної відповідальності надає П.В. Хряпінський, згідно з яким це відмова держави від офіційного осуду особи, яка вчинила злочин, у вигляді обвинувального вироку суду та застосування обтяжень кримінально-правового характеру у зв'язку з юридичними фактами, передбаченими в КК України, що має наслідком припинення всього комплексу кримінально-правових відносин [11, с. 147]. Своєю чергою, О.О. Дудоров під таким звільненням розуміє врегульовану кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством відмову держави в особі компетентних органів від засудження того, хто вчинив злочин, і від застосування щодо нього кримінально-правових заходів примусового характеру [12, с. 207]. Уважаємо більш обґрунтованим визначення, розроблене Ю.В. Бауліним, який трактує звільнення від кримінальної відповідальності як передбачену законом відмову держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, обмежень її певних прав і свобод, визначених КК України [13, с. 58].

Ч. 2 ст. 111 КК України містить заохочувальну норму, згідно з якою звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання. Тобто, особа підлягає заохоченню за умови виконання нею конкретних дій. Спершу потрібно визначити наявність передумови та підстав для цього. Передумовою є вчинення громадянином України державної зради, а підставою – посткримінальна поведінка злочинця, а саме вчинення дій, визначених ч.2 ст. 111 КК України.

Аналізуючи передумову, зазначимо, що ініціатором вступу в злочинні зв'язки та надання злочинного завдання завжди повинна бути іноземна держава, іноземна організація або їх представники. Отже, звільнення від кримінальної відповідальності можливе не в усіх формах державної зради. Зокрема, якщо перехід на бік ворога може бути вчинений з власної ініціативи громадянина України, то слід визнати, що в цьому випадку звільнення від кримінальної відповідальності є неможливим. У цьому випадку, як справедливо вказує Ю.В. Баулін, ця форма державної зради буде передумовою звільнення від відповідальності лише, якщо йому передувала пропозиція переходу та злочинне завдання ворога держави [14, с. 23].

Другою формою об'єктивної сторони злочину є шпигунство. Як зазначає П.С. Матишевський, передача відомостей, указаних у ст.111 КК, – це повідомлення їх будь-яким способом, через будь-які засоби зв'язку адресатам шпигунства, а під збиранням мається на увазі добування їх будь-яким способом [15, с. 230]. Передача відомостей є закінченим злочином з моменту їх вручення адресатові, а збирання – з моменту безпосереднього пошуку, добування цих відомостей. Отже, лише попереднє отримання громадянином злочинного завдання та надання відповідної згоди на його виконання, але без вчинення конкретних дій із збирання чи передачі відомостей, що становлять державну таємницю, є передумовою застосування ч. 2 ст. 111 КК України [13, с. 84]. Наприклад, у кінці липня 2014 харків'янина

намагалися завербувати представники ФСБ в Криму. Дорогою до Сімферополя його зняли з потяга та запропонували збирати інформацію про українських патріотів і патріотичні організації, а також про правоохоронців Харкова. Чоловік погодився, що слід кваліфікувати як готування до шпигунства, але як тільки повернувся до Харкова, відразу повідомив правоохоронні органи про спробу його завербувати. У судовому засіданні прокурор клопотав про його звільнення від відповідальності, керуючись ч. 2 ст. 111 КК України [16].

Щодо надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності, то закінченим цей злочин є з моменту, коли громадянин України почав надавати конкретну допомогу зазначеним вище суб'єктам у проведенні цієї діяльності (О.Ф. Бантишев, В.С. Картавцев) [17, с. 276]. Отже, передумовою звільнення від кримінальної відповідальності є лише готування до надання такої допомоги у вигляді отримання злочинного завдання та згоди на його виконання. До прикладу, у Чернігівській області СБУ затримала чоловіка, який був завербований російськими спецслужбами для проведення підривної діяльності проти України. Українця, який нелегально працював у Росії і потрапив у поле зору спецслужб Росії, представники ФСБ змусили повернутися в Україну та зібрати інформацію про кількість особового складу й техніки українських військових підрозділів у прикордонних з Росією районах, а також надати відомості про засоби захисту державного кордону України, розміщення військових об'єктів та конфіденційні дані співробітників українських правоохоронних органів. На виконання завдання українець жодних дій не вчинив [18; 19]. Відповідно, у його діяч є тільки готування до проведення підривної діяльності, отже, наявна передумова застосування ч. 2 ст. 111 КК України.

Уважаємо переконливим висновок М.І. Мельника та М.І. Хавронюка, що громадянин, який вчинив державну зраду з власної ініціативи, без відповідного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників, має притягатися до відповідальності за ст. 111 КК України [20, с. 257], оскільки відсутня передумова звільнення. Проте деякі науковці з цим твердженням не погоджуються. Зокрема П.В. Хряпінський вважає, що відмова у звільненні від кримінальної відповідальності громадян, які з власної ініціативи пішли на співпрацю з ворогом, а потім ніяких дій не вчинили та добровільно заявили про це компетентним органом, є несправедливою [21, с. 48]. Науковець пояснює це тим, що стимулювання припинення державної зради має універсальний характер заохочувальної норми, яка не може обмежуватися морально-етичними міркуваннями ініціювання злочинної діяльності. Аргументи, які наводить учений, не є переконливими. Зокрема, при звільненні особи від кримінальної відповідальності за цей злочин, окрім виконання нею дій, передбачених ч. 2 ст. 111 КК України, має враховуватись і умисел особи при встановленні зв'язку з ворогом. Адже саме цей елемент суб'єктивної сторони державної зради вказує на спрямованість дій громадянина при встановленні контакту

з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками. А словосполучення «морально-етичні міркування» взагалі не має кримінально-правового значення.

Звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду можливо у разі дотримання суб'єктом злочину трьох умов у сукупності: 1) вступ громадянина України у зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками і отримання злочинного завдання; 2) невчинення жодних дій на виконання цього завдання; 3) добровільна заява органам влади України про свій зв'язок із зазначеними суб'єктами [22, с. 33; 23, с. 21]. В.Я. Тацій звертає увагу, що відсутність хоча б однієї з цих обставин виключає можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності [24, с. 328]. Ця заохочувальна норма дає змогу особі відмовитися від вчинення злочину й при виконанні нею зазначених умов гарантувати їй звільнення від кримінальної відповідальності.

Перша з підстав передбачає невчинення жодних дій на виконання злочинного завдання. З огляду на це заслуговує на увагу позиція Ю. В. Луценка, який зазначає, що невчинення жодних дій, спрямованих на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їхніх представників полягає у повній бездіяльності особи щодо виконання отриманого суспільно небезпечного завдання на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України [25, с. 432]. Ю.В. Баулін цю підставу трактує як чисту бездіяльність особи щодо виконання отриманого злочинного завдання [14, с. 26]. У тому разі, якщо особа погодилася та виконала злочинне завдання, до неї вже неможливо застосувати положення ч.2 ст. 111 КК України.

До прикладу, Ужгородський міжрайонний суд звільнив від кримінальної відповідальності двох громадян України, яких підозрювали в державній зраді. Мешканці Київської області у співпраці з іноземною державою здійснювали встановлення та подальше інсценоване знищення агітаційних гасел на території проживання переважно угорськомовного населення Закарпатської області. Дії проводилися для розпалювання міжнаціональної ворожнечі та дестабілізації суспільно-політичної ситуації в регіоні. Суд задовольнив клопотання прокуратури про звільнення підозрюваних від кримінальної відповідальності за вчинене. Таке рішення обумовлено тим, що підозрювані добровільно звернулися до правоохоронців й повідомили про свій зв'язок з представниками іноземної держави [26]. Тобто, винні погодилися на співпрацю з іноземною державою та безпосередньо вчиняли конкретні дії на виконання злочинного завдання: встановлення та знищення агітаційних гасел (підривної діяльність). Із викладеного вбачається ігнорування судом такої обов'язкової підстави звільнення як невчинення жодних дій на виконання злочинного завдання, і, відповідно, сумнівним виглядає задоволення клопотання прокурора про звільнення цих осіб від кримінальної відповідальності.

Добровільність заяви при застосуванні ч. 2 ст. 111 КК України науковці трактують як: 1) особа об'єктивно, реально могла виконати завдання:

нездоланих перешкод не було (В.Я. Тацій) [24, с. 328]; 2) особа мала можливість виконати отримане завдання, але відмовилася від його виконання, незалежно від мотивів такої відмови (П.С. Матишевський, О.Ф. Бантишев, В.С. Картавцев) [15, с. 230; 17, с. 277]; 3) особа не примушується до зазначеної заяви органами державної влади України, подає її не як наслідок насильства чи примусу, і що вона має можливість і надалі певний (можливо, досить тривалий) час приховувати від них факт свого зв'язку з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками (М.І. Мельник, М.І. Хавронюк) [20, с. 258]; 4) особа за своєю волею, а не вимушено, робить зазначену заяву (Ю.В. Баулін) [13, с. 264]. Отже, добровільною заявою органам влади України про свій зв'язок з іноземною державою, організацією або її представниками та про отримане завдання є заява, що містить необхідні відомості, подана громадянином України, який робить її без жодного примусу. До того ж автор заяви має бути впевненим, що він і надалі може приховувати свій зв'язок з іноземною державою, організацією чи її представниками. Добровільність також має виражатись у тому, що особа зізналася про такий зв'язок до пред'явлення їй доказів після відкриття кримінального провадження.

Заслуговує на увагу ґрунтовна позиція Ю.В. Бауліна щодо відомостей, які повинна містити така заява. Учений, зокрема, виділяє: 1) відомості про те, з якою іноземною державою чи іноземною організацією або їх конкретними представниками мав зв'язок той, хто робить заяву; 2) у чому конкретно такий зв'язок виявився, де і коли, а також яким способом і з ким був встановлений та підтримувався цей зв'язок; 3) де, коли, від кого і яким чином було отримано завдання; 4) у чому полягав зміст цього завдання, способи та час його виконання тощо; 5) поведінка особи після отримання завдання; 6) мотиви зробленої заяви тощо [13, с. 264]. Таким чином, заява має містити вичерпний перелік інформації щодо зв'язку громадянина України з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками, отриманого ним злочинного завдання та своєї поведінки після отримання такого завдання.

При цьому не має значення форма такої заяви (усна, письмова) та дотримання формальних вимог її оформлення чи подання. Окрім того, така заява має бути подана належному адресатові – органам державної влади [27]. Щодо цього О.Ф. Бантишев та В.С. Картавцев зазначають, що заява усно чи письмово може бути подана в будь-які органи державної влади (суд, прокуратуру, органи державної влади, органи місцевого самоврядування тощо) [17, с. 277]. Під органами державної влади України М.І. Хавронюк розуміє ті органи, до компетенції яких входить вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду – органи СБУ чи прокуратури. Водночас під час перебування громадянина України за кордоном такими органами влади для громадянина України можуть бути дипломатичні представництва та консульські установи України [20, с. 258]. Такої ж наукової думки дотримується і Ю.В. Баулін, який під адресатом, якому спрямована заява, розуміє відповідні компетентні органи державної

влади насамперед органи СБУ, а також інші органи державної виконавчої та судової влади України. За кордоном – дипломатичні представництва та консульські установи України в цій країні [13, с. 264].

Слід звернути увагу на ситуацію, за якої підстави, передбачені ч. 2 ст. 111 КК України, подібні до добровільної відмови при незакінченому злочині (ст. 17 КК). Так, природним явищем є конкуренція загальної та спеціальної норм, які регулюють тотожні суспільні відносини, що виникають при здійсненні суб'єктом злочину комплексу дій, передбачених кримінальним законодавством. Загальновизнаним є те, що спеціальна норма поширюється на вужче коло суспільних відносин та більш точно регулює їх, ніж загальна. Щодо застосування ст. 17 КК України чи ч.2 ст. 111 КК України позиції науковців розділились. В.О. Навроцький та М.І. Хавронюк вважають за доцільне застосовувати саме ст. 17 КК України [28, с. 83; 20, с. 258], пояснюючи, що якщо громадянин після встановлення зв'язку з ворогом ніяких дій, спрямованих на виконання цього завдання не вчинив, то й відповідальність для нього не настає згідно зі ст. 17 КК України. Більш обґрунтованими є позиції інших науковців (Ю.В. Баулін [14, с. 28-29], Н.С. Кончук [29, с. 109], П.В. Хряпінський [21, с. 50]), які вбачають конкуренцією загальної та спеціальної норм. Зокрема, Г.О. Котляр стверджує, що при конкуренції загального та спеціального видів звільнення від кримінальної відповідальності треба керуватися загальними правилами конкуренції норм, а саме – застосовувати спеціальну норму [30, с. 55].

Зазначимо, що ознаками добровільної відмови від злочину є: 1) остаточне припинення особою готування до злочину або замаху на злочин; 2) відмова від злочину з волі самої особи; 3) наявність у особи усвідомлення можливості довести злочин до кінця [31, с. 163]. Добровільна відмова на стадії готування до злочину (оскільки передумовою застосування ч. 2 ст. 111 КК України в будь-якій формі є саме готування до злочину) можлива в усіх випадках у формі простої бездіяльності. В.П. Тихий стверджує, що при добровільній відмові можуть бути здійснені дії щодо ліквідації створених умов для вчинення злочину, проте вони не є обов'язковими та не мають значення для встановлення добровільної відмови.

Натомість обов'язковою умовою застосування ч. 2 ст. 111 КК України, окрім інших умов, які видаються тотожними добровільній відмові, є саме заява органам державної влади про зв'язок з іноземною державою, організацією чи їх представником та про отримане завдання. Законодавець сформулював такі підстави звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду, урахувавши специфіку цього злочину, зокрема, об'єкт посягання та мету звільнення. Ця мета проявляється в подальшому розслідуванні державної зради (наприклад, виявленні конкретних ворогів України, громадян України, які на відміну від попереднього, працюють на іноземців тощо) та ліквідації її негативних наслідків. Отже, застосування ст. 17 КК України при державній зраді не є доречним.

Висновки. Вивчення судової практики застосування судами ч. 2 ст. 111 КК України свідчить, що суддям бракує рекомендаційних матеріалів щодо її застосування. Уважаємо, що корисним буде проведення узагальнення для

розробки вказівок із застосування цієї заохочувальної норми судами. Це завдання під силу новоствореному Верховному Суду України. Очевидним є також необхідність активізації науково-дослідницьких пошуків у цій сфері.

Використані джерела:

1. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 192 с.
2. За матеріалами військової контррозвідки СБУ засуджено диверсантів, терористів та агентів Кремля. URL : <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/1/view/4224#.oZFJWMWu> (дата звернення: 26.01.2018).
3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2016 року. *Генеральна прокуратура України*: [офіційний веб-сайт]. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112661&libid=100820 (дата звернення: 26.01.2018).
4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-вересень 2017 року. *Генеральна прокуратура України*: [офіційний веб-сайт]. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820 (дата звернення: 26.01.2018)
5. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. Київ: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
6. Кистяковский А. Ф. Права, по которым судится малороссийский народ. Киев: Унив. тип. (И.И. Завадского), 1879. 1063 с.
7. О дополнении статьи 1 Закона об уголовной ответственности за государственные преступления: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 13.01.1960. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1960. №3. Ст. 24.
8. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты СССР об уголовной ответственности и уголовном судопроизводстве: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 11.01.1984. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1984. №3. Ст. 58.
9. О внесении изменений и дополнений в Уголовный и Уголовно-процессуальный кодексы Украины и в Кодекс Украины об административных правонарушениях: Закон Украины от 17.06.1992. *Голос Украины*. 1992. 11 июля. №130.
10. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 12.
11. Хряпінський П. В. Звільнення від відповідальності в кримінальному праві України. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право)*. 2013. №2. С. 141-148.
12. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Вид. 2-ге, переробл. та допов. Київ: Атіка, 2008. Глава 3. 712 с.
13. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ: Атіка, 2004. 296 с.
14. Баулін Ю. В. Спеціальний вид звільнення громадянина України від кримінальної відповідальності за державну зраду. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2004. № 9. С. 21-29.

15. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 01 грудня 2001 р. / за ред. С.С. Яценка. Київ: А.С.К. 2002. Розд. I. Ос. част. 936 с.
16. Лефтер С. Піти наліво від країни: кого і як звинувачують у державній зраді в Україні. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/uyti-nalevo-strany-kogobvinyauyt-gosudarstvennoy-1481276999.html> (дата звернення: 26.01.2018).
17. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. / за ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. 3-тє вид., перероб. та доп. Київ: Алерта: КНТ: Центр учбової літератури, 2009. Т.1. Роз. I. Ос. част. 964 с.
18. У Чернігівській області СБУ затримала чоловіка, завербованого російськими спецслужбами. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/chernigovskoy-oblasti-sbu-zaderzhala-muzhchinu-1502971050.html> (дата звернення: 26.01.2018).
19. СБУ викрила спробу вербування громадянина України спецслужбами РФ. URL: <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/2/view/3991#.JEXgAbPd.dpbs> (дата звернення: 26.01.2018).
20. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 6-тє вид., переробл. та доповн. Київ: Юридична думка, 2009. Розд. I. Ос. част. 1236 с.
21. Хряпінський П. В. Особливості звільнення від відповідальності громадянина України за вчинення державної зради. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони основ національної безпеки України*: матеріали кругл. столу (Харків, 26 трав. 2017 р.). Харків: Юрайт. 2017. С. 47-51.
22. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Вид. 2-ге. переробл. та допов. Київ: Атіка, 2008. Глава 3. 712 с.
23. Шевчук А. В, Дякур М. Д. Кримінальне право України (Особлива частина): навч. посіб. Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2013. 472 с.
24. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-тє вид., перероб та доп. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. Розд. I. Ос. част. 1208 с.
25. Луценко Ю. В. Підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 429-434.
26. Другого підозрюваного у держзраді звільнено від відповідальності на Закарпатті. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1681327-druhohopidozriuvano-ho-u-derzhzradi-zvilneno-vid-vidpovidalnosti-na-zakarpatti> (дата звернення: 26.01.2018).
27. Загинеї З. А. Спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із вчиненням державної зради: проблеми тлумачення та правозастосування. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. Вип.47. С. 62-69.
28. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ: «Знання», КОО, 2000. 771 с.
29. Кончук Н. С. Звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду. *Право.ua*. 2016. № 1. С. 107-111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2016_1_21 (дата звернення: 26.01.2018).
30. Котляр Г. О. Деякі питання конкуренції норм про звільнення від кримінальної відповідальності при вчиненні службових злочинів у сфері господарської діяльності. *Проблеми запобігання службовим злочинам у сфері*

господарчої діяльності : матеріали наук.-практ. семінару (Харків, 9 лист. 2004 р.). Київ: Юрінком Інтер. 2005. С. 54-56.

31. Тихий В. П. Добровільна відмова при незакінченому злочині. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* / Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. Т.17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова) [та ін.]. 1064 с.

Стаття надійшла до редколегії 23.02.2018

Зайцев А. В., Филипенко В. Р. К вопросу освобождения от уголовной ответственности за государственную измену (ч. 2 ст. 111 УК Украины)

Статья посвящена исследованию предпосылки и оснований освобождения от уголовной ответственности за государственную измену. Изучено генезис становления этой поощрительной нормы. Подвергнуты анализу точки зрения ученых, изучено судебную практику применения ч. 2 ст. 111 УК Украины; выделены определенные трудности и предложены пути их разрешения.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности, государственная измена, основания.

Zaytsev O., Filipenko V. To the Issue of Releasing from Criminal Liability for Treason (Part 2 of Article 111 of the Criminal Code of Ukraine)

Today the opposition and prevention of treason, that provided for in art 111 of the Criminal Code of Ukraine, is one of the priority areas of criminal-law policy. The increase in criminal liability for treason, which occurred twice in 2014, this is confirmed, in particular. However, punishment is not the only method of criminal law regulation. This is evidenced by a special exemption from criminal liability in Part 2 of Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine. So according to the reports of the General Prosecutor's Office of Ukraine on criminal offenses, in January-December 2016, 126 crimes stipulated, that vague article 111 of the Criminal Code of Ukraine, among them 8 appeals to the court about the release from criminal liability. Accordingly, a comprehensive, systematic study of this encouraging norm is relevant to Ukraine.

This article is devoted to the study of the precondition and grounds for exemption from criminal liability for state treason to establish inconsistencies and contradictions of this norm, and its improvement. The genesis of the formation of this encouraging norm is studied. For the first time, the release from criminal responsibility for betrayal of the state is stipulated in «The rights that the Little Russian people are condemning» in 1743. We paid attention to the situation of competition of general and special norms, namely, the voluntary refusal of an unfinished crime and the grounds provided for in Part 2 of Art. 111 of Ukraine, and we made a distinction. The point of view of scholars analyzed, the judicial practice of the application of Part 2 of Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine; some difficulties of this are outlined and the ways of their elimination are proposed.

Keywords: state treason, incentive norm, grounds for exemption from criminal liability, judicial practice, voluntary application, foreign state.

**МАЙНОВА ШКОДА ЯК КРИМІНОУТВОРЮЮЧА
ОЗНАКА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 270-1
КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

У статті проведено аналіз майнової шкоди як ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 270-1 КК України. На цій основі було розроблено науково обґрунтовані рекомендації, спрямовані на вдосконалення чинної редакції норми про умисне знищення або пошкодження об'єктів ЖКГ.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, об'єкти ЖКГ, умисне знищення або пошкодження, майнова шкода.

Постановка проблеми. 13 січня 2011 року український парламент ухвалив Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення в житлово-комунальному господарстві», одним з наслідків прийняття якого стало доповнення Кримінального кодексу України (далі – КК України) ст. 270-1, яка передбачає кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства (далі – ЖКГ). За задумом суб'єкта законодавчої ініціативи, можливість притягнення до кримінальної відповідальності за найбільш суспільно небезпечні прояви умисного знищення або пошкодження об'єктів ЖКГ мала б стати надійною запорукою збереження цілісності останніх.

Утім, час довів, що очікуваного законодавцем ефекту прийняття досліджуваної кримінально-правової новели не мало. Показовою в контексті оцінки ефективності норми про умисне знищення або пошкодження об'єктів ЖКГ виглядає наведена в літературі офіційна статистика її застосування: за 2013–2017 рр. в Україні до суду з обвинувальним актом було скеровано лише 4 кримінальні провадження за злочин, передбачений ст. 270-1 КК України [1, с. 6; 2].

Видається, що такі надзвичайно низькі показники не в останню чергу пояснюються й недосконалістю чинної редакції розглядуваної заборони і, зокрема, установленими в примітці до ст. 270-1 КК України кількісними показниками майнової шкоди як наслідку умисного знищення або пошкодження об'єктів ЖКГ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів ЖКГ висвітлювалися в працях В.В. Антипова, А.О. Данилевського, О.О. Дудорова, Л.О. Мостепанюк, С.В. Незнайка, Н.О. Сербіної та інших.

Формування цілей. Метою статті є характеристика майнової шкоди як криміноутворюючої ознаки злочину, передбаченого ст. 270-1 КК України, виявлення недоліків законодавства в цій царині, а також розроблення науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на їхнє усунення.

Виклад основного матеріалу. *Майнова шкода* як наслідок досліджуваного злочину характеризується:

а) прямою дійсною шкодою (тобто про неотримані доходи не йдеться), яка визначається з урахуванням вартості знищених чи пошкоджених

об'єктів, розміру витрат на їх відновлення, витрат на заміщення послуг (підвезення води, наймання житла для відселення мешканців, організація об'їзних шляхів);

б) розміром – шкода має бути заподіяна у великому розмірі, який відповідно до п. 2 примітки до ст. 270-1 КК України становить суму, що в 300 і більше разів перевищує НМДГ [3, с. 821].

Як бачимо, вирішення питання про те, чи спричинило умисне знищення або пошкодження об'єктів ЖКГ майнову шкоду у великому розмірі, пов'язується з визначенням такого показника, як НМДГ. А для цього слід звертатися до п. 5 підрозділу 1 розділу XX ПК України, у якому зазначено, що при кваліфікації кримінальних правопорушень сума НМДГ встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 169.1.1 ПК України для відповідного року. Згідно з цією правовою нормою податкова соціальна пільга дорівнює 50 % розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 01 січня звітного податкового року.

Відповідно ж до ст. 7 Закону України від 07 грудня 2017 року «Про Державний бюджет України на 2018 рік» з 01 січня 2018 року прожитковий мінімум для працездатних осіб встановлений у розмірі 1762 грн. З огляду на це, умисне знищення або пошкодження об'єктів ЖКГ має вважатися таким, що спричинило майнову шкоду у великому розмірі, якщо буде встановлено, що внаслідок таких дій була завдана шкода, розміром не менше $264\ 300$ грн ($1762 / 2 * 300$).

Аналізуючи майнову шкоду як ознаку складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 270-1 КК України, не можемо не відмітити, що в розглядуваній нормі знайшла свій вияв одна з фундаментальних проблем, характерних для чинного КК України, – довільності кількісних (вартісних) критеріїв злочинності діянь.

Так, майнова шкода у великому розмірі як криміноутворююча ознака аналізованого складу злочину законодавцем визначена на рівні 300 і більше НМДГ. Однак у супровідних документах до відповідного законопроекту ми не знайшли ні пояснення, ні жодних статистичних показників, які б доводили доцільність саме такого кількісного критерію злочинності умисного знищення або пошкодження об'єктів ЖКГ.

Переконані, що без вирішення надзвичайно складної проблеми, властивої чинному КК України, довільності кількісних показників, які характеризують, зокрема злочинні наслідки, годі й мовити про соціальну обумовленість кримінально-правових заборон. Цілком очевидно, що для вироблення обґрунтованих вартісних критеріїв злочинності діянь потрібно проводити серйозні дослідження – кримінологічні, емпіричні – подібні до того, яке свого часу здійснив В.Л. Чубарев, з'ясовуючи розміри завданої матеріальної шкоди як фактора тяжкості злочинного діяння [4], а також досліджень матеріалів правозастосовної практики. Має рацію відомий російський кримінолог В.В. Лунесев, який закликає вивчати фактичну реальність на підставі масових статистичних і соціологічних тенденцій та

закономірностей, виходити за межі догм права до політичних, економічних, соціальних та інших реалій, які формуються під впливом тієї чи іншої галузі права [5, с. 553]. Отже, маємо справу з одним з тих випадків, коли «метод розумної голови» фахівця з кримінального права для конструювання кримінально-правових заборон не може бути ефективним» [6, с. 477].

Проте в контексті зазначеного знову вимушені нагадати, що, доповнюючи КК України ст. 270-1, вітчизняні парламентарі не визнали за потрібне досліджувати ані статистичні, ані соціологічні тенденції та закономірності, про які йшлося у В.В. Лунесєва, обмежившись власним переконанням у правильності свого ж рішення, зокрема й щодо кількісного показника великого розміру як ознаки відповідного складу злочину.

Звернімо увагу й на інший аспект розглядуваної проблематики. Мова йде про те, що в ст. 270-1 КК України шкода вважається заподіяною *у великих розмірах*, якщо прямі збитки становлять суму, що в **300** і більше разів перевищує НМДГ, а *в особливо великих розмірах* – **1000** і більше. А от при кваліфікації злочину, передбаченого ст. 194 КК України, аналогічні показники є значно нижчими – **250** та **600** НМДГ відповідно (п. 3 та п. 4 примітки до ст. 185 КК України). Отже, через подібне конструювання ми отримали досить парадоксальну ситуацію. Ідеться про те, що, наприклад, умисне знищення або пошкодження «звичайного», не наділеного особливими властивостями майна, яке спричинило майнову шкоду в розмірі від 600 до 1000 НМДГ, має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 194 КК України як таке, що завдало майнову шкоду в особливо великих розмірах (санкція – **позбавлення волі на строк від 3 до 10 років**), тоді як умисне знищення або пошкодження об'єктів ЖКГ, яке спричинило аналогічну майнову шкоду, має отримувати кримінально-правову оцінку з посиланням не на ч. 3, а на ч. 1 ст. 270-1 КК України як таке, що заподіяло майнову шкоду не в особливо великому, а лише у великому розмірі (найсуворіше покарання – **до 3 років позбавлення волі**). Видається, що з урахуванням задекларованих прагнень законодавця посилити відповідальність саме за умисне знищення або пошкодження об'єктів ЖКГ за допомогою доповнення КК України спеціальною нормою (ст. 270-1), таку ситуацію не можна вважати ні логічною, ні справедливою. З огляду на висловлене, логічно виглядає уніфікація відповідних кількісних показників майнової шкоди в примітці до ст. 194 КК України та виключення вказівки на ст. 194 з пунктів 3 та 4 ст. 185 КК України.

Та при цьому мусимо визнати, що доти, доки під час кваліфікації злочинів застосовуватимуть чинну методику визначення НМДГ¹, навіть за умови втілення в життя ініційованого нами зменшення розміру кількісних

¹ М.І. Хавронюк ще в 2004 р. (згодом подібні за змістом пропозиції лунали і з вуст багатьох інших учених) висловлював обґрунтовану позицію стосовно того, що в тексті КК України та КпАП термін «НМДГ» має бути замінено на термін «розрахункова одиниця», який мав застосовуватися лише в актах кримінального та адміністративного законодавства й слугувати тільки для встановлення майнових критеріїв кваліфікації злочинів (правопорушень) та визначення розмірів кримінальних та адміністративних штрафів [7, с. 49]. Як ми знаємо, ці конструктивні пропозиції й досі не врахував законодавець.

показників майнової шкоди у великому та особливо великому розмірі як криміноутворювальних ознак злочину, передбаченого ст. 270-1, притягнення осіб до кримінальної відповідальності за цією ознакою виглядає малоімовірним через занадто великий розмір шкоди, визнаний законодавцем необхідним для інкримінування відповідної статті.

Наше «нерозуміння» обґрунтованості встановленого в ч. 1 ст. 270-1 КК України (як і в ч. 1 ст. 194) розміру криміноутворюючої майнової шкоди лише посилюється в результаті його порівняння з відповідним показником, передбаченим для крадіжки (як і для деяких інших форм викрадення). Нагадаємо, що криміноутворюючий поріг крадіжки законодавець установив на рівні 0,2 НМДГ. Отже, на сьогодні маємо таку ситуацію: якщо крадіжка визнається злочинною, починаючи із суми 176,2 грн, то умисне знищення або пошкодження чужого «звичайного» майна аж із суми 220 250 грн, а ті ж дії, учинені стосовно об'єктів ЖКГ, – узагалі з 264 300 грн (найбільш суворим покаранням за всі ці злочини є позбавлення волі на строк до 3 років, найменш суворим – штраф (від 50 до 100 НМДГ у ч. 1 ст. 185; до 50 НМДГ у ч. 1 ст. 194; від 100 до 250 НМДГ у ч. 1 ст. 270-1 КК України)). І це при тому, що крадіжка на суму, більшу за 88 100 грн, у більшості випадків¹ має кваліфікуватися за ч. 3 ст. 185 КК України як така, що завдала значної шкоди потерпілому, санкція якої передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 6 років. З погляду системності положень КК України виникає питання: невже викрадення майна на суму, наприклад, 1000 грн, можна визнати діянням, рівним за ступенем суспільної небезпечності, скажімо, умисному знищенню не нового авто, побутової техніки чи картини, вартістю 220 000 грн, або ж знищенню об'єктів теплопостачання на суму 250 000 грн? Постає питання можна сформулювати й дещо інакше, так би мовити, з позиції потерпілого – власника майна (зокрема й держави): невже не очевидно, що для будь-якого власника більш шкідливими є відповідні прояви знищення або пошкодження майна, аніж крадіжка майна на незначну суму?

Звичайно, ми цілком усвідомлюємо, що історично крадіжка (як і інші форми викрадення) апriorі вважається небезпечнішою за знищення або пошкодження майна. Але чи настільки?

До речі, розробниками Модельного КК для країн СНД, схваленого Міжпарламентською асамблеєю держав-членів СНД 17 лютого 1996 року, криміноутворюючий «поріг» умисного знищення або пошкодження чужого майна пропонувалося встановити на рівні «значної», а не майнової шкоди «у великих розмірах» (ст. 252) [8].

Вочевидь, що саме наявність єдиного взірця зумовила той факт, що в кримінальному законодавстві абсолютної більшості пострадянських країн (крім Молдови та власне України) відповідальність за умисне знищення або пошкодження «звичайного» майна також настає за умови спричинення

¹ Як ми пам'ятаємо, наявність (відсутність) «значної шкоди» крадіжки визначається не лише з урахуванням суми викраденого майна, а й з урахуванням матеріального становища потерпілого (п. 2 примітки до ст. 185 КК України).

цими діями саме «значної» майнової шкоди. Цікаво й те, що в перерахунку на національну валюту України приблизний розмір значної майнової шкоди (станом на кінець 2017 р.) у відповідних нормах складає: від 16 000 грн (від 1000 манатів) у ст. 186 КК Азербайджану, від 12 500 грн (від 40 базових величин) у ст. 218 КК Білорусі, від 15 000 грн (від 5 мінімальних заробітних плат) у ст. 185 КК Вірменії, від 1600 грн (від 150 ларі) у ст. 187 КК Грузії, від 17 400 грн (від 100 місячних розрахунків показників) у ст. 202 КК Казахстану, у середньому від 19 500 грн (від 20 розрахунків показників)¹ у ст. 174 КК Киргизії, від 2400 грн (від 5000 рублів) у ст. 167 КК РФ, від 50 000 грн (від 100 мінімальних розмірів заробітних плат) у ст. 173 КК Узбекистану (у кримінальних кодексах Таджикистану (ст. 255) та Туркменістану (ст. 235) показник «значної» майнової шкоди чітко не визначений).

Як бачимо, середній показник майнової шкоди як криміноутворюючого наслідку умисного знищення або пошкодження майна в пострадянських країнах складає приблизно 16 760 грн, а в Грузії та РФ – майже 2000 грн – тобто суму в **110 разів меншу**, ніж передбачено ст. 194 КК України, та **більш ніж в 130 разів меншу** – ніж передбачено ст. 270-1 КК України! І це при тому, що в більшості зазначених вище держав розмір мінімальної заробітної плати є приблизно рівним аналогічному показнику в Україні.

У контексті сказаного не можемо не відзначити й те, що в переважній більшості країн, які представляють так звану «західну» гілку континентальної кримінально-правової системи (як і в державах, які демонструють «стриманість» у стосунку до пострадянської інтеграції (держави Балтії)), – тобто країн, майнове становище громадян котрих, очевидно, є суттєво кращим ніж громадян України, – відповідні склади злочинів здебільшого взагалі сконструйовані як формальні (пар. 125 КК Австрії, ст. 216 КК Болгарії, пар. 291 КК Данії, ст. 263 КК Іспанії, ст. 185 КК Латвії, ст. 187 КК Литви, ст. 141 КК Нідерландів, ст. 288 КК Польщі, ст. 322-1 КК Франції (незлочинними визнаються лише ті випадки, коли було спричинено незначну шкоду), розд. 28 КК ФРН (цим розділом регламентована відповідальність за умисне знищення або пошкодження чужого майна, учиненого шляхом підпалу), ст. 1 гл. 12 КК Швеції тощо).

У зв'язку з наведеними вище положеннями виникає запитання: чому в розвинутих країнах Західної Європи кримінально караним визнається будь-який (крім очевидно малозначних) прояв умисного знищення або пошкодження чужого майна; у пострадянських країнах показник криміноутворюючого наслідку розгляданого діяння у вигляді «значної майнової шкоди» у середньому складає 16 760 грн, а вже в Україні – аж 220 250 грн? На нашу думку, жодних логічних обґрунтувань такої аномальної різниці між цими показниками немає й не може бути, що свідчить про необхідність зменшення відповідного показника до розміру «значної шкоди».

¹ Цей показник не є уніфікованим для всієї території Киргизії й у кожному її регіоні є іншим.

Уважаємо, що орієнтирами на шляху вдосконалення ст. 194 та ст. 270-1 КК України мають виступати показники «значної шкоди» саме як криміноутворюючої ознаки основних (статті 188-1, 192, 197-1 КК України), а не кваліфікованих складів (статті 185, 186, 189, 190) інших злочинів проти власності.

Однак, незважаючи на однакове розташування в системі Особливої частини КК України, у згаданих вище нормах установлені різні показники такої значної шкоди – якщо в статтях 188-1 та 197-1 значною визнається шкода, коли вона в 100 і більше разів перевищує НМДГ, то в ст. 192 цей показник складає 50 і більше разів; якщо ж у результаті обману або зловживання довірою було заподіяно майнову шкоду, яка в 100 і більше перевищує НМДГ, то відповідне діяння визнається таким, що спричинило майнову шкоду у великих розмірах (ч. 2 ст. 192 КК України).

Звичайно, з огляду на означену вище проблему довільності використаних в Особливій частині КК України кількісних (вартісних) критеріїв злочинності діянь, будь-який наш вибір не може вважатися повністю обґрунтованим. Та все ж, обираючи між двома вказаними вище варіантами, ми зупинилися на тому, що настання кримінальної відповідальності за діяння, передбачені статтями 194 та 270-1 КК України, має пов'язуватись із заподіянням майнової шкоди на суму, яка в 50 і більше разів перевищує НМДГ, – тобто розмірі, аналогічно передбаченому ст. 192 КК України. Роблячи такий «вибір», ми передусім урахувували дві обставини:

1) це **показник наявного в Україні розміру мінімальної заробітної плати** (на 01 січня 2018 року – це 3723 грн). На нашу думку, ураховуючи цей показник, злочинними мають визнаватися ті прояви умисного знищення або пошкодження майна (у т. ч. об'єктів ЖКГ), які спричинили майнову шкоду на суму, яка є приблизно рівною дванадцятимісячному (річному) показнику мінімальної заробітної плати, – тобто 44 000 (50 НМДГ), а не 88 000 грн (100 НМДГ);

2) незважаючи на зміну векторів зовнішньої політики, ми не могли не враховувати й відповідний **показник злочинності умисного знищення або пошкодження майна, передбачений у кримінальному законодавстві пострадянських країн**, розмір якого, нагадаємо, у перерахунку на національну валюту України в середньому склав 16 760 грн.

При цьому, аналізуючи відповідний іноземний досвід, ми звернули увагу на те, що показник «великого розміру» майнової шкоди зазвичай перевищує показник «значної шкоди» у 6-7 разів, а «особливо великого» – у 2-4 рази перевищує показник «великого розміру». Через це в статтях 194 та 270-1 КК України ми пропонуємо закріпити показник «великого» та «особливо великого розміру» майнової шкоди¹, аналогічний тому, який

¹ З урахуванням наших пропозицій, заподіяння майнової шкоди у великому розмірі має визнаватися кваліфікуючою, а в особливо великому розмірі – особливо кваліфікуючою ознакою умисного знищення або пошкодження майна (як і об'єктів ЖКГ), які мають бути закріплені в ч. 2 та новій ч. 3 ст. 194 КК України відповідно (у випадку з об'єктами – ч. 2 та ч. 3 ст. 270-1 КК України). Необхідність такого кроку була переконливо аргументована С.В. Незнайко [1, с. 12].

законодавець передбачив у пунктах 3 та 4 примітки до ст. 185 КК України для деяких інших злочинів проти власності, зокрема і злочину, передбаченого ст. 194 КК України (більше 250 та 600 НМДГ відповідно).

Висновки. Отже, за результатами проведеного дослідження, пропонуємо доповнити ст. 194 приміткою такого змісту: «у статтях 194 та 270-1 майнова шкода визнається значною, якщо вона в п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, у великому розмірі – така, що у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, в особливо великому розмірі – така, що в шістсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян». Видається, що ухвалення запропонованих нами змін сприятиме формуванню в Україні більш ефективного механізму кримінально-правової протидії як посяганням на майно взагалі, так і на об'єкти ЖКГ зокрема.

Використані джерела:

1. Незнайко С. В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 251 с.
2. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2013 – грудень 2017 р. URL : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те видання, переробл. та доповн. Київ : Юридична думка, 2012. 1316 с.
4. Чубарев В. Л. Тяжесть преступного деяния : монография. Київ : Вища шк., 1992. 171 с.
5. Лунеев В. В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции. Изд. 2-е, перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2005. 912 с.
6. Дудоров О. О. Злочинне використання інсайдерської інформації: аналіз законодавчих новел. *Вибрані праці з кримінального права* / пер. слово д-ра юрид. наук, проф. В. О. Навроцького. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. 952 с.
7. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ : Істина, 2004. 504 с.
8. Модельный Уголовный Кодекс для государств-участников Содружества Независимых Государств. URL: <https://www.icrc.org/rus/assets/files/other/crim.pdf>.

Стаття надійшла до редколегії 12.03.2018

Мовчан Р.А. Имущественный ущерб как уголовнообразующий признак преступления, предусмотренного ст. 270-1 Уголовного кодекса Украины

В статье проведен анализ имущественного ущерба как признака объективной стороны состава преступления, предусмотренного ст. 270-1 УК Украины. На этой основе были разработаны научно обоснованные

рекомендации, направленные на совершенствование действующей редакции нормы об умышленном уничтожении или повреждении объектов ЖКХ.

Ключевые слова: уголовная ответственность, объекты ЖКХ, умышленное уничтожение или повреждение, имущественный ущерб.

Movchan R. Property Damage as a Criminal-forming Feature of a Crime Envisaged in the Article 270-1 of the Criminal Code of Ukraine

The article analyzes property damage as a sign of the objective part of the crime, provided by Art. 270-1 of the Criminal Code of Ukraine. On this basis, scientifically substantiated recommendations were developed, aimed at improving the current version of the norm of intentional destruction or damage to utility projects.

In particular, it was found that property damage as a consequence of the crime under investigation should be caused to a large extent, which, according to paragraph 2 of the note to Art. 270-1 of the Criminal Code of Ukraine is an amount that exceeds the non-taxable minimum income of citizens by 300 times or more.

It was proved that taking into account the declared aspirations of the legislator to increase responsibility for intentional destruction or damage to utility services through the addition of the Criminal Code of Ukraine by a special norm (Art. 270-1), it is illogical to consider the situation when in Art. 270-1 of the Criminal Code of Ukraine, damage is considered to be caused in large amounts, if direct losses amount to 300 times or more times the non-taxable minimum income of citizens, and in particularly large amounts - 1000 and more, but if qualification of the crime provided for in Art. 194 of the Criminal Code of Ukraine, similar indicators are much lower - 250 and 600 non-taxable minimum income of citizens, respectively. Taking into account the above, it is proposed to unify the relevant quantitative indices of property damage in the note to the Art. 194 of the Criminal Code of Ukraine.

It is revealed that in any Western Europe, any manifestation of intentional destruction or damage to someone else's property is recognized as criminal (except for obviously negligible); In the post-Soviet countries, the indicator of the crime-forming effect of the act in question in the form of "significant property damage" is on average 16,760 UAH, and in Ukraine - 220,250 UAH. Therefore, in order to form a more effective mechanism of criminal legal action in Ukraine as an encroachment on property in general, and on objects of housing and communal services, in particular, it is proposed to reduce the corresponding crime-forming indicator to the size of "significant damage" (50 non-taxable minimum income of citizens).

Keywords: criminal responsibility, objects of housing and communal services, intentional destruction or damage, property damage.

УДК 343.533

В. М. Панькевич

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА
РОЗГОЛОШЕННЯ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ**

У статті здійснено кримінально-правову характеристику розголошення комерційної таємниці (ст. 232 Кримінального кодексу України). Розглянуто об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину, що посягає на комерційну таємницю як об'єкт інтелектуальної власності. Унесено пропозиції щодо

вдосконалення чинного кримінального законодавства України стосовно захисту комерційної таємниці.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, диспозиція кримінально-правової норми, комерційна таємниця, розголошення комерційної таємниці, кримінальне покарання.

Постановка проблеми. Відповідно до ст.ст. 41, 54 Основного Закону України кожен має право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової й технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, установленими законом [1]. На виконання зазначених положень Конституції в Україні створено систему нормативно-правових актів, що покликані забезпечити реальність їх реалізації. Також для надійного захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності законодавець установив кримінальну відповідальність за вчинення суспільно небезпечних діянь, що посягають на такі об'єкти. Так, зокрема, у ст. 232 Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачено кримінальну відповідальність за розголошення комерційної таємниці.

Незважаючи на розповсюдженість в Україні фактів використання суб'єктами господарювання у своїй діяльності такого виду інтелектуальної власності як комерційна таємниця та поширеність правопорушень у цій сфері, проведений нами моніторинг Єдиного державного реєстру судових рішень не дозволив виявити жодного кримінального провадження за ознаками ст. 232 КК України. Практична відсутність вироків за фактами порушення прав суб'єктів господарювання свідчить про наявність прогалін у чинному кримінальному законодавстві. Тому подальші наукові розвідки, спрямовані на вдосконалення законодавства, що встановлює кримінальну відповідальність за посягання на комерційну таємницю як об'єкт інтелектуальної власності, у світлі практичної реалізації положень угоди з Європейським союзом про асоціацію [2], мають наразі надзвичайну актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значним внеском у теоретичну розробку проблеми кримінально-правового захисту права на об'єкти інтелектуальної власності є праці Г. О. Андрощука, П. П. Андрушка, П. С. Берзіна, В. Д. Гулкевича, В. О. Жарова, А. І. Кубаха, Ю. О. Кульчинської, С. Я. Лихової, М. І. Мельника, А. С. Нерсесяна, О. Е. Радутного, І. А. Редька, О. І. Романюка, М. І. Хавронюка, С. О. Харламової та інших учених. Однак попри великий науковий інтерес до проблеми кримінально-правового захисту права на об'єкти інтелектуальної власності, питання кримінально-правового захисту комерційної таємниці досліджено та розроблено не достатньо, що тягне за собою низку проблем у сфері правозастосування й тому обумовлює подальші наукові дослідження в цій сфері.

Формування цілей. Метою статті є здійснення кримінально-правової характеристики розголошення комерційної таємниці (ст. 232 Кримінального кодексу України), розгляд об'єктивних та суб'єктивних ознак цього складу злочину, а також унесення пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства України стосовно захисту комерційної таємниці.

Виклад основного матеріалу. З огляду на суспільно-економічні відносини, що існували за часів СРСР, Кримінальні кодекси УРСР, зокрема, від 28.12.1960, не містили норм, які б кримінально-правовими засобами захищали від порушення права на комерційну таємницю. Суспільно небезпечні діяння, пов'язані з порушенням права на комерційну таємницю, були криміналізовані вітчизняним законодавцем лише в 1994 році, зокрема Законом України № 3888-12 від 28.01.1994 главу VI «Господарські злочини» Особливої частини Кримінального кодексу УРСР було доповнено ст. 148-7 «Розголошення комерційної таємниці». Стаття 148-7 КК УРСР передбачала кримінальну відповідальність за умисне розголошення комерційної таємниці без згоди її власника особою, якій ця таємниця відома через професійну або службову діяльність, якщо воно вчинене з корисливих або інших особистих мотивів і завдало великої матеріальної шкоди суб'єкту підприємницької діяльності, яке каралося позбавленням волі на строк до двох років, або позбавленням права займати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або штрафом до п'ятдесяти мінімальних розмірів заробітних плат [3].

Чинний КК України передбачив кримінальну відповідальність за розголошення комерційної таємниці в ст. 232 розділу VII Особливої частини «Злочини у сфері господарської діяльності», при цьому, за своїм змістом, зазнавши окремих «косметичних» законодавчих змін, її редакція, фактично трансформувалася зі ст. 148-7 Кримінального кодексу України (ред. 1960р.). При цьому відповідно до класифікації злочинів, що міститься в ст. 12 КК України, злочин, передбачений ст. 231 КК України, є злочином невеликої тяжкості.

Законом України № 2252-IV від 16.12.2004 до ст. 232 КК України, що передбачала кримінальну відповідальність за розголошення комерційної таємниці, було внесено зміни у вигляді поширення кримінально-правового захисту на банківську таємницю. Дальшою віхою вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства у сфері захисту права на комерційну таємницю стало прийняття Закону України № 4025-VI від 15.11.2011, яким змінено розміри й види покарань, що містяться в санкції ст. 232 КК України, зокрема, було збільшено розмір штрафу, однак, виключено такі види покарань як виправні роботи на строк до двох років та позбавлення волі на той самий строк.

Відповідно до встановленого розміру максимального штрафу злочин, передбачений ст. 232 КК України, залишився злочином невеликої тяжкості.

Родовим об'єктом злочину «Розголошення комерційної або банківської таємниці» законодавець визначив суспільні відносини у сфері господарської діяльності, що поставлені законодавцем під кримінально-правово охорону в розділі VII Особливої частини КК України. Очевидно, що позиція

законодавця в цьому випадку ґрунтується на тому, що суспільні відносини, пов'язані з комерційною таємницею, існують тільки як частина господарських правовідносин, та не можуть існувати поза ними. Зазначене твердження підтверджується позицією законодавця, відповідно до якої потерпілим від цього злочину визнається лише суб'єкт господарської діяльності. На нашу думку, зазначена позиція в аспекті системного аналізу вітчизняного законодавства виглядає не зовсім послідовною з огляду на те, що один з ключових кодифікованих нормативно-правових актів у цій сфері – Цивільний кодекс України акумулює норми, що регулюють суспільні відносини у сфері об'єктів інтелектуальної власності в одній книзі, не виокремлюючи об'єкти інтелектуальної власності за суб'єктивної характеристикою їх правоволодільців [4]. Для надання логічності системі кримінально-правової охорони об'єктів інтелектуальної власності законодавцеві варто розглянути можливість згрупування суспільно небезпечних діянь, які посягають на зазначені об'єкти, у межах одного розділу КК України.

Безпосереднім об'єктом «Розголошення комерційної або банківської таємниці» виступають суспільні відносини, що забезпечують існування між суб'єктами господарювання чесної та добросовісної конкуренції в частині охорони комерційної таємниці, а також суспільні відносини, пов'язані з охороною інформації, що складає банківську таємницю. З огляду на те, що безпосередньому об'єкту злочину при вчиненні суспільно небезпечного діяння завжди завдається шкода або виникає загроза такого завдання, є, на нашу думку, непослідовною та хибною позиція законодавця, закріплена в Законі України № 2252-IV від 16.12.2004, яким під кримінально-правову охорону ст. 232 КК України поставлені суспільні відносини, пов'язані із захистом банківської таємниці. На користь цього твердження свідчить позиція законодавця щодо врегулювання суспільних відносин, пов'язаних з банківською таємницею іншими нормативно-правовими актами, ніж ті, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з комерційною таємницею [5; 6]. Тому, на нашу думку, видається більш виваженою позиція про виключення банківської таємниці з диспозицій ст.ст. 231-232 КК України та закріплення кримінальної відповідальності за порушення суспільних відносин, пов'язаних з банківською таємницею, в окремій статті КК України. У подальшому, зважаючи на межі дослідження, обмежимося тільки кримінально-правовою характеристикою розголошення комерційної таємниці.

З огляду на те, що найбільш обґрунтованою, на нашу думку, є наукова позиція про те, що предметом злочину може бути тільки матеріальна річ, злочинним впливом на яку заподіюється суспільне небезпечна шкода у сфері тих суспільних відносин, що існують з приводу цієї речі [7], предмет злочину, передбаченого ст. 232 КК України, не відноситься до обов'язкових елементів складу цього злочину. Виходячи зі змісту ст. 232 КК України, потерпілим від злочину є тільки суб'єкт господарської діяльності, якому кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Господарський кодекс України оперує поняттям «суб'єкт господарювання», під яким розуміють учасника господарських відносин, який здійснює господарську діяльність, реалізуючи

господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), має відокремлене майно й несе відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. До суб'єктів господарювання відносяться: господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до Господарського кодексу України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку; громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці [8].

Об'єктивна сторона злочину, закріпленого в ст. 232 КК України, передбачає таку форму його вчинення: розголошення комерційної таємниці без згоди її власника. На нашу думку, суспільно небезпечне діяння, яке передбачене ст. 232 КК України, може вчинятися як шляхом дії, так і бездіяльності (наприклад, невжиття відповідальною особою заходів захисту комерційної інформації, які мали бути вжиті). Крім цього, обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього злочину є спричинення істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності та причинний зв'язок між суспільно небезпечною дією та шкідливими наслідками. З огляду на викладене, зазначимо, що склад злочину, який міститься в ст. 232 КК України, відноситься до злочину з матеріальним складом. Зауважимо, що такі елементи об'єктивної сторони, як час, місце, знаряддя, засоби та обстановка не відносяться до обов'язкових елементів складу злочину, що міститься в ст. 232 КК України, окрім способу «без згоди власника» комерційної таємниці.

Звертає на себе увагу очевидна суперечність, яку допустив законодавець, конструюючи склади злочинів, що містяться в ст. 231 та ст. 232 КК України. Зокрема, відповідно до складу злочину, розміщеного в ст. 231 КК України, кримінальна відповідальність настає за вчинення дій, спрямованих на отримання відомостей, що становлять комерційну таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей, а також незаконне використання таких відомостей, тобто перша форма вчинення цього злочину фактично передбачає кримінальну відповідальність за таку попередню злочинну діяльність, як готування незаконного використання комерційної таємниці, а друга форма – за закінчений злочину у вигляді незаконного використання комерційної таємниці. При цьому зі змісту диспозиції ст. 231 КК України випливає, що розголошення комерційної таємниці є одним з видів (способів) використання комерційної таємниці.

Така позиція законодавця є непослідовною з огляду на таке: у науковій літературі справедливо зазначається, що з правової точки зору комерційна таємниця є засобом захисту від недобросовісної конкуренції в рамках реалізації права на інтелектуальну власність. Це загальновизнане у світі положення слідує також зі змісту пункту VIII статті 2 Конвенції 1967, що заснувала Всесвітню організацію інтелектуальної власності [9, с. 74]. Тож ключовим нормативно-правовим актом, що регулює суспільні відносини, пов'язані з комерційною таємницею в аспекті недобросовісної конкуренції, є

Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 (далі – Закон). Зокрема, ст. 1 зазначеного Закону до видів недобросовісної конкуренції відносить розголошення комерційної таємниці, що не є способом використання комерційної таємниці. Стаття 19 цього Закону визначає лише два способи неправомірного використання відомостей, що становлять комерційну таємницю – це впровадження у виробництво або врахування під час планування чи здійснення господарської діяльності без дозволу уповноваженої на те особи. Таким чином, диспозиція ст. 231 КК України відносить «розголошення» до виду використання відомостей, що становлять комерційну таємницю, а зміст Закону дозволяє стверджувати, що «розголошення» не є способом використання відомостей, що становлять комерційну таємницю. Безперечно, позитивним моментом Закону є наявність законодавчого визначення поняття розголошення комерційної таємниці, під яким потрібно розуміти ознайомлення іншої особи без дозволу особи, уповноваженої на те, з відомостями, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, особою, якій ці відомості було довірено або стали відомі у зв'язку з виконанням відповідних обов'язків, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання.

Установивши кримінальну відповідальність спеціального суб'єкта за розголошення комерційної таємниці в ст. 232 КК України та визначивши відповідні види та розміри покарань, законодавець, з огляду на розмір штрафу, фактично створив привілейований склад, порівняно з тим, який міститься в ст. 231 КК України. Таким чином, законодавець визнав умисне розголошення комерційної таємниці, учинене спеціальним суб'єктом з корисливого чи іншого особистого мотиву менш суспільно небезпечним діям, ніж використання комерційної таємниці, зокрема у формі розголошення, загальним суб'єктом з будь-якого мотиву.

Також дещо невдалою, на нашу думку, є законодавча конструкція ст. 231 та ст. 232 КК України з огляду на вживанням законодавцем в одному випадку терміна «незаконне», а в іншому – «без згоди її власника». Уважаємо більш вдалим термін «незаконне», яким слід замінити словосполучення «без згоди її власника» у диспозиції ст.232 КК України. Як аргумент на цю користь зазначимо, що розголошення комерційної таємниці в законний спосіб може відбуватися і без згоди її власника, якщо, наприклад, останній передав свої права на використання комерційної таємниці іншій особі, яка, так само, маючи від власника відповідні повноваження, дозволила її розголошення.

Крім цього, конструюючи склади злочинів, що містяться в ст. 231 та ст. 232 КК України, законодавець для опису тотожного поняття вживає різні терміни, зокрема, в одному випадку це «відомості, що становлять комерційну таємницю», в іншому – це «комерційна таємниця». При цьому юридичний термін «комерційна таємниця» було введено в правове поле Законом України «Про підприємства в Україні» від 27.03.1991 (наразі втратив чинність), у якому під комерційною таємницею підприємства розумілися відомості, пов'язані з виробництвом, технологічною інформацією, управлінням, фінансами й іншою діяльністю підприємства, що не є державною таємницею, розголошення (передача, витік) яких може

заподіювати збиток його інтересам. З набуттям чинності Цивільного кодексу України законодавець увів нове поняття комерційної таємниці – це інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з чим має комерційну цінність та була предметом адекватних наявним обставинам заходів щодо збереження її секретності, ужитих особою, яка законно контролює цю інформацію. Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці [4]. З огляду на викладене, на нашу думку, треба замінити словосполучення «відомості, що становлять комерційну таємницю» у диспозиції ст.231 КК України на термін «комерційна таємниця».

Важливим елементом об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 232 КК України, є наявність суспільно небезпечних наслідків у вигляді спричинення злочином суб'єкту господарської діяльності істотної шкоди. Безперечно, не сприяє ефективності та єдності правозастосування відсутність законодавчого визначення розміру істотної шкоди, що дозволило б виключити будь-який суб'єктивізм під час установлення слідчо-судовим органам наявності або відсутності в конкретному діянні суб'єкта складу злочину. Більш вдалою, як нам видається, була законодавча конструкція, що містилася в КК України (ред. 1960 р.), де в примітці до ст. 148-4 містилося чітке визначення поняття великої матеріальної шкоди, яка була обов'язковим елементом об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 148-7. Зокрема, матеріальна шкода вважалася великою, якщо вона в п'ятдесят і більше разів перевищувала встановлений законодавством неоподаткований мінімум доходів громадян на місяць. Звертає на себе увагу непослідовна позиція законодавця щодо визначення в чинному КК України розміру матеріальної шкоди практично у всіх випадках злочинів з матеріальним складом, де наявний великий (значний) розмір шкоди як обов'язковий елемент об'єктивної сторони, та відсутність законодавчо визначеного розміру істотної шкоди, спричиненої суб'єкту господарської діяльності, у разі вчинення злочину, передбаченого ст. 232 КК України. На нашу думку, є доцільним унесення змін до чинної редакції ст. 232 КК України шляхом закріплення примітки, де законодавцем має бути визначено розмір істотної шкоди з прив'язкою до неоподаткованого мінімуму доходів громадян, що також сприятиме стабільності та єдності правозастосовної практики, а також дозволить безпомилково проводити відмежування складу злочину, що міститься в ст. 232 КК України, від адміністративного проступку, відповідальність за який передбачена ч. 3 ст. 164-3 «Недобросовісна конкуренція» Кодексу України про адміністративні проступки.

До обов'язкових елементів об'єктивної сторони складу злочину, що міститься в ст. 232 КК України, треба віднести вину у формі прямого умислу.

Крім цього, для розголошення комерційною таємницею, обов'язковою є корисливий чи інші особисті мотиви вчинення цього злочину, зокрема, помста, ревнощі, заздрість тощо. Таким чином, учинення цього діяння з хуліганського мотиву не може бути кваліфіковане за цією кримінально-правовою нормою.

Суб'єкт цього злочину є спеціальним, адже вчинити цей злочин може лише особа, якій комерційна таємниця відома через професійну або службову діяльність. Отже, особа, яка випадково (не займається професійною чи службовою діяльністю або така діяльність не пов'язана з отриманою комерційною таємницею) ознайомилися чи отримала у володіння комерційну таємницю, не може бути суб'єктом цього злочину.

Висновки. Виходячи з наведеного вище, зазначимо, що на виконання міжнародних зобов'язань Україна закріпила в національному законодавстві кримінально-правові засоби захисту такого об'єкта інтелектуальної власності як комерційна таємниця. Водночас законодавча конструкція ст. 232 КК України має окремі неузгодженості з іншими законодавчими актами, що регулюють суспільні відносини у сфері комерційної таємниці, а також окремі термінологічні недоліки. Тож є потреба в унесенні до КК України виважених та науково обґрунтованих змін.

Використані джерела:

1. Конституція України: Основний Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. Ст. 141. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
3. Кримінальний кодекс УРСР від 28.12.1960 : закон України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2002-05>.
4. Цивільний кодекс України : закон України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
5. Про банки і банківську таємницю : закон України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
6. Про затвердження Правил зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці : постанова Національного банку України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0935-06>.
7. Кримінальне право. Загальна частина : мультимедійний навчальний посібник / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, Е.М. Кісілюк, І.А. Вартилицька та інші: Нац. академія внутрішніх справ України. К. 2012. URL : http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_zag/Files/Lekc/T5/T5_P2.html.
8. Господарський кодекс України : закон України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page2>
9. Андрощук Г. А., Крайнев П. П. Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны: монография. Киев: Издательский Дом «Ин Юре», 2000. 400 с.

Стаття надійшла до редколегії 16.01.2018

Панькевич В. Н. Уголовно-правовая характеристика разглашения коммерческой тайны

В статье представлена уголовно-правовая характеристика разглашения коммерческой тайны (статья 232 Уголовного кодекса Украины). Автором рассмотрены объективные и субъективные признаки состава преступления, который посягает на коммерческую тайну как объект интеллектуальной собственности. Внесены предложения по усовершенствованию действующего уголовного законодательства Украины относительно защиты коммерческой тайны.

Ключевые слова: уголовная ответственность, диспозиция уголовно-правовой нормы, разглашение коммерческой тайны, уголовное наказание.

Pankevych V. Criminal-legal Characteristic of the Disclosure of the Commercial Secret

In article the criminal-legal characteristic of disclosure of the trade secret (article 231 of Criminal Code of Ukraine) is carry out. The objective and subjective signs of corrup delict which is encroached to the trade secret as object of intellectual property are considered by the author's. The some aspects of the historical development of the institution of criminal law protection of commercial secrets as an object of intellectual property rights and carry out comparative analysis of the Criminal Code of Ukraine from 2001 and the Criminal Code of Ukraine from 1960 are considers by the author. In this regard are indicates the expediency of amending the current edition of Article 232 of the Criminal Code of Ukraine by fixing a note where the legislator should determine the size of the material damage with an attachment to the non-taxable minimum of incomes of citizens, which in turn will contribute to the stability and unity of law enforcement practice, and will allow to unmistakably are distinguish the crime from administrative misconduct.

The article deals with the generic and direct objects of the crime, which is enshrined in Article 232 of the Criminal Code of Ukraine and opinion about exclusion of bank secrecy from the criminal law of this article. The author points out the imperfection of the terminology used to form the disposition of Articles 231 and 232 of the Criminal Code of Ukraine, which is contrary to other applicable legislation of Ukraine, in particular Law of Ukraine "On Protection from Unfair Competition". In the article the author is advocates the statement that the crime provided for in Article 212 of the Criminal Code of Ukraine is only by special subject and in the presence of direct intent and selfish or personal motives.

The deals are improved in the existing criminal legislative of Ukraine by protecting of on trade secret.

Keywords: criminal responsibility, disposition of criminal-legal norm, disclosure of trade secret, criminal punishment.

УДК 343.71

С. Д. Подгородний

**ЗМІСТ ДЕФІНІЦІЇ «ОБСТЕЖЕННЯ ЖИТЛА
ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ ШЛЯХОМ
ТАЄМНОГО ПРОНИКНЕННЯ В НИХ»**

У статті з метою визначення змісту дефініції «обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них» проаналізовано семантичне значення слів, що входять до вказаної дефініції, а також чинні нормативні акти. У результаті проведеного дослідження зроблено висновок, що

обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них – це один з дозволених законами видів спеціальної діяльності правоохоронних органів, метою якого є отримання первинної оперативно-розшукової інформації, превенція та розслідування злочинів.

Ключові слова: обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них, негласні слідчі (розшукові) дії, підрозділи Національної поліції.

Постановка проблеми. Аналіз емпіричного матеріалу свідчить, що останніми роками серед великої кількості різновидів негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, які корелюють між собою в питаннях тактики та змісту, практичні працівники все частіше досягають мети кримінального провадження та оперативно-розшукової діяльності через здійснення обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них. Водночас, попри надання певного статусу обстеженню житла чи іншого володіння особи підрозділами Національної поліції шляхом таємного проникнення до них, вітчизняний законодавець у національному законодавстві не цілком розкрив змістове наповнення такої діяльності, зокрема використовуваних у теорії та практиці понять (обстеження, житло, інше володіння особи, проникнення), від яких залежить успішність документування чи розслідування злочинів. З огляду на це вважаємо за доцільне визначити дефініцію поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідивши історико-правову літературу щодо генезису обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення до них встановлено, що така діяльність протягом тривалого періоду існувала як спосіб виявлення орієнтувальної та доказової інформації, зокрема за часів Російської імперії у вигляді особливої поліцейської діяльності, що надавала можливість отримати доказову інформацію про вчинення злочину, а за радянських часів – у вигляді оперативного огляду. З огляду на це є очевидним, що певною мірою питання обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них було досліджено в працях таких учених, як К.В. Антонов, О.М. Бандурка, В.Д. Берназ, О.А. Білічак, М.П. Водько, А.Ф. Волобуєв, В.І. Галаган, С.М. Гусаров, О.Ф. Долженков, О.В. Капліна, С.М. Кислий, О.І. Козаченко, Є.Д. Лук'яничков, М.А. Погорецький, В.Д. Пчолкін, Г.П. Середа, Є.Д. Скулищ, Р.Л. Степанюк, В.Є. Тарасенко, С.Б. Фомін, С.І. Халимон, В.В. Шендрік, В.Ю. Шепітько, О.М. Юрченко, О.О. Юхно та ін. Проте аналізуючи наукові праці названих учених, доходимо висновку, що на сьогодні зміст дефініції «обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них» розкрито не цілком.

Формування цілей. Метою статті є встановлення змісту дефініції «обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них».

Виклад основного матеріалу. Передусім вважаємо за доцільне визначити семантичне значення слів і словосполучень «обстеження», «проникнення», «житло особи», «інше володіння особи».

Відповідно до Академічного тлумачного словника української мови «обстеження» – це дія за значенням обстежити, оглянути, дослідити, визначити [1].

Водночас Всесвітній словник Української мови визначає наведене слово як синонім до слів огляд, обслідування та оглядини [2].

Свою чергою слово «проникнення» згідно з Академічним тлумачним словником української мови визначається як:

1) удаючись до хитрощів, обману і т. ін., спритно пробиратися, прокрадатися куди-небудь;

2) бути здатним пролазити, проходити куди-небудь та ін. [3].

Аналізуючи наведене, доходимо висновку, що в разі використання словосполучення «обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них» слово проникнення повинно використовуватися в значенні «удаючись до хитрощів, обману, спритно пробиратися, прокрадатися куди-небудь або проходити».

Що ж до семантичного значення слова «житло», то воно визначається як:

а) приміщення, пристосоване, призначене для життя людей; дім, оселя;

б) узагалі місце для проживання, перебування [4].

Зазначимо також, що відповідно до тлумачних словників «інше володіння особи» є похідним від слів «володіння» та «особа» та єдиного семантичного визначення не має, проте його зміст досить детально розкрито в нормативних актах.

Зокрема, Міністерство юстиції України в листі від 31.07.2013 № 423-0-2-13/11 дещо роз'яснює тлумачення поняття «інше володіння особи», зазначаючи, що під «іншим володінням особи» розуміється транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи (частина друга ст. 233 КПК) [5].

Згідно зі ст. 317 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) власникові належать права володіння, користування та розпоряджання своїм майном. На зміст права власності не впливають місце проживання власника та місцезнаходження майна.

Суб'єктами права власності відповідно до частини першої ст. 318 ЦК України є Український народ та інші учасники цивільних відносин, визначені ст. 2 ЦК України.

Фізичні та юридичні особи можуть бути власниками будь-якого майна, за винятком окремих видів майна, які відповідно до закону не можуть їм належати. Склад, кількість і вартість майна, яке може бути у власності фізичних та юридичних осіб, не є обмеженими (частини друга, третя ст. 325 ЦК України).

Відповідно до положень ст. 397, ст. 398 ЦК України володільцем чужого майна є особа, яка фактично тримає його в себе.

Право володіння чужим майном може належати одночасно двом або більше особам.

Фактичне володіння майном вважається правомірним, якщо інше не випливає із закону або не встановлено рішенням суду.

Право володіння виникає на підставі договору з власником або особою, якій майно було передане власником, а також на інших підставах, установлених законом.

Зауважимо, що в теорії цивільного права під «володінням» розуміють юридично забезпечену власникові можливість мати майно у своєму безпосередньому фізичному чи юридичному віданні, у сфері свого фактичного господарського чи іншого впливу.

Водночас зазначимо, що в юридичній літературі поняття «житло» розглядається з декількох точок зору, а значення цього слова як терміна подано й у багатьох нормативно-правових актах, інколи навіть не узгоджених між собою.

У 2003 р. було вперше закріплено на законодавчому рівні термін «житло» як об'єкт права власності чи іншого титульного права. Зокрема, у ст. 379 ЦК України визначено, що житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них [6]. До його прийняття в Україні не було законодавчого визначення терміна «житло» ані в Житловому кодексі Української РСР [7], ані в нечинному Законі України «Про власність» [8], ані в іншому законодавчому акті. Лише в постанові Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» у п. 22 наводилося визначення житла, під яким пропонувалося розуміти приміщення, призначене для постійного або тимчасового проживання людей (будинки, квартири, дача, номер у готелі тощо). До житла порівнюються також ті його частини, у яких може зберігатися майно (балкон, веранда, комора тощо), за винятком господарських приміщень, не пов'язаних безпосередньо з житлом (гараж, сарай тощо) [9]. Як убачається з цього визначення, під житлом малося на увазі будь-яке приміщення, призначене для проживання людини (зокрема й тимчасового) та забезпечення її потреб.

Утім, у коментарях до ЦК України фахівці-юристи вказують, що зміст поняття «житло» в цивільному та житловому праві дещо відрізняється [10]. Під житлом в житловому праві розуміють не тільки житлові (серед них і багатоквартирні) будинки та дачі, призначені для постійного проживання, але й відокремлені квартири та інші ізольовані приміщення (наприклад, окремі ізольовані кімнати в квартирах), гуртожитки, будинки-інтернати, спеціальні будинки для громадян похилого віку й інвалідів тощо, які зареєстровано в державних органах у такій якості. У цивільному праві під житлом насамперед розуміють об'єкт права власності та інших речових прав, що має особливий правовий режим. Житло є нерухомістю та, окрім цього, має суворо цільове призначення, що обумовлено зростою нестачею житла та його особливою соціальною значністю [10].

Придатність житла для проживання визначається згідно з Постановою Ради Міністрів СРСР від 26 квітня 1984 року № 189 «Про порядок обстеження стану жилих будинків з метою встановлення їх відповідності санітарним та

технічним вимогам та визнання жилих будинків і жилих приміщень непридатними для проживання» [11]. На підставі цього нормативного акта обстеження стану жилих будинків проводиться інженерно-технічними працівниками житлово-експлуатаційних організацій за участю представників громадськості не менше одного разу на п'ять років.

Відповідно до Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» від 08 жовтня 1992 року право власності на житло в громадянина може виникнути на таких підставах: приватизація будинку (квартири), який входить до складу державного житлового фонду, отримання житла на підставі цивільно-правових угод (купівля-продаж, дарування тощо), у порядку спадкування, у порядку новостворення, за набувальною давністю [12].

Аналізуючи наведене, доходимо висновку, що в цивільному та житловому праві існують різні погляди на визначення «житла». По-перше, як місце проживання особи та, по-друге, як об'єкт права власності, проте незалежно від того, з якої точки зору воно розглядається, житло має низку спільних ознак.

Першою ознакою є призначення для проживання в ньому людини, що засвідчує належність житла до житлового фонду України [7].

Зміст «призначення житла» визначається ст. 6 Житлового Кодексу УРСР, відповідно до якого жилі будинки й жилі приміщення призначаються для постійного проживання громадян, а також для використання у встановленому порядку як службових жилих приміщень і гуртожитків. Також забороняється надавати приміщення в жилих будинках для потреб промислового характеру (за новим ЦК України – для потреб промислового виробництва) [7].

Як уже зазначалося, житло можна розглядати як місце проживання, що обирається громадянином для постійного чи переважного проживання в ньому. Під місцем проживання розуміється житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель, тощо), у відповідному населеному пункті, у якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово (ст. 29 ЦК) [7].

Як прослідковується з цього визначення, термін «житло» містить більш жорсткі вимоги порівняно з «місцем проживання». Отже, не будь-яке місце проживання може бути визнано житлом (наприклад, готель, санаторій, притулок тощо).

Другою ознакою житла є його придатність для проживання в ньому людини. Тобто, житло має відповідати всім будівельним, архітектурним, санітарним, пожежним та іншим нормам, з огляду на які можливе безпечне проживання в ньому людини. Це визначається безпосередньо в процесі введення житлового будинку в експлуатацію [13].

Придатність житла для проживання в ньому людини регламентується житловим законодавством України. Відповідно до Закону України «Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду» від 22 грудня 2006 року непридатні для проживання будинки – це

житі будівлі, які згідно із законодавством визнані аварійними або ветхими. Зокрема, непридатним для проживання визнається будинок, який має більше ніж 81 % фізичного зносу. Крім того, придатність для проживання людини в новому будинку визначається через введення його в експлуатацію відповідними спеціалістами та відповідною державною реєстрацією новозведеного будинку як житлового в порядку, визначеному для реєстрації об'єктів нерухомості [14].

Відповідно до ст. 379 ЦК України існують такі види житла: житловий будинок, квартира та інші приміщення, визначення яких подано в статтях 380–382 [6].

Водночас у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 2008 року № 2 «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства», житлом особи визначено:

1) особистий будинок з усіма приміщеннями, які призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, а також ті приміщення, які хоча й не призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, але є складовою будинку;

2) будь-яке житлове приміщення, незалежно від форми власності, яке належить до житлового фонду і використовується для постійного або тимчасового проживання (будинок, квартира в будинку будь-якої форми власності, окрема кімната в квартирі тощо);

3) будь-яке інше приміщення або забудова, які не належать до житлового фонду, але пристосовані для тимчасового проживання (дача, садовий будинок тощо) [15].

Зазначимо, що КПК України встановлено, що житлом не є приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені законом. Тобто, можна резюмувати, що будь-яке приміщення, у якому мешкає особа, є житлом.

Утім, ураховуючи, що згідно з вимогами ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» судам потрібно враховувати, що відповідно до практики Європейського суду з прав людини поняття «житло» у ч. 1 ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод охоплює не лише житло фізичних осіб. Воно може поширюватися на офісні приміщення, які належать фізичним особам, а також офіси юридичних осіб, їх філій та інші приміщення [16].

Термін «житло» тлумачиться також і в положеннях КПК України. Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 233 КПК України житло особи – це будь-яке приміщення, яке перебуває в постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення й правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові частини такого приміщення [17]. Таким чином, з наведеного

вбачається, що в ч. 2 ст. 233 КПК України надано неповне визначення змісту поняття «житло», з огляду на що існує потреба усунення цього недоліку.

Висновки. Ураховуючи викладене, доходимо висновку, що обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них – це один із дозволених законами видів спеціальної діяльності правоохоронних органів, метою якого є отримання первинної оперативно-розшукової інформації, превенція та розслідування злочинів.

Використані джерела:

1. Академічний тлумачний словник української мови : позначення «обстеження». URL: <http://sum.in.ua/s/obstezhennja>
2. Всесвітній словник Української мови – «обстеження». URL : <http://uk.worldwidedictionary.org/>
3. Академічний тлумачний словник української мови : позначення «проникнення». URL: <http://sum.in.ua/s/pronyknennja>
4. Академічний тлумачний словник української мови : позначення «житло». URL: <http://sum.in.ua/s/zhytlo>.
5. Щодо надання роз'яснення терміна "інше володіння особи" : лист Міністерства юстиції України від 31.07.2013 № 423-0-2-13/11. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v423-323-13>
6. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV (поточна редакція на підставі Закону України від 06 листопада 2014 року № 1206-18). URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
7. Житловий кодекс Української РСР від 30 червня 1983 року № 5464-X (поточна редакція на підставі Закону України від 01 січня 2016 року № 928-19). URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>
8. Про власність : Закон України від 07 лютого 1991 року № 697-XII (утратив чинність на підставі Закону України від 20 червня 2007 року № 997-16). URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/697-12>
9. Про судову практику у справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 2009 року № 10. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>
10. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. Т. 1. URL : <http://meگو.info/%D0>
11. Про порядок обстеження стану жилих будинків з метою встановлення їх відповідності санітарним та технічним вимогам та визнання жилих будинків і жилих приміщень непридатними для проживання : постанова Ради Міністрів СРСР від 26 квітня 1984 року № 189. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/189-84-%D0%BF12>.
12. Про приватизацію державного житлового фонду : Закон України від 08 жовтня 1992 року № 2482-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2482-12>
13. Про Порядок прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів : постанова Кабінету Міністрів України від від 13 квітня 2011 року № 461. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/461-2011-%D0%BF>
14. Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду : Закон України від 22 грудня 2006 року № 525-V. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/525-16>

15. Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства : постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 2008 року №2. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-08>

16. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>

17. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

Стаття надійшла до редакції 17.01.2018

Подгородний С. Д. Содержание дефиниции «обследования жилья или иного владения лица путем тайного проникновения в них»

В статье с целью определения содержания обследования жилья или иного владения лица путем тайного проникновения в них проанализированы семантические значения слов, входящих в указанную дефиницию, действующие нормативные акты. В результате проведенного исследования сделан вывод, что обследование жилища или иного владения лица путем тайного проникновения в них – это один из разрешенных законами видов специальной деятельности правоохранительных органов, целью которого является получение первичной оперативно-розыскной информации, превенция и расследования преступлений.

Ключевые слова: обследование жилища или иного владения лица путем тайного проникновения в них, негласные следственные (розыскные) действия, подразделения Национальной полиции.

Podgorodnyi S. Content of the Definition of Inspection of Accommodation or other Possession of a Person by Secretly Penetrating into them

The article is devoted to determining the content of the survey of housing or other possession of a person by secretly penetrating them in connection with the fact that, despite the provision of a certain status of the examination of housing or other possession of the person by units of the National Police by secretly penetrating them to the domestic legislator in the national legislation, the content is weakly revealed. The filling of the indicated activity, in particular the concepts used in theory and practice (inspection, housing, other possession of the person, penetration), on which the success of the document depends entuvannya or investigate crimes. At the same time, the article defines the semantic meaning of the words "survey", "penetration", "person's dwelling", "other possession of a person" in order to determine the content of the examination of a dwelling or other possession of a person by secretly penetrating them in the first place.

Secondly, the normative acts of the current legislation are analyzed, in particular: the Civil and Criminal Procedural Codes of Ukraine, the Housing Code of the RSFSR of June 30, 1983, the Laws of Ukraine of October 8, 1992 "On the Privatization of the State Housing Fund", dated 22.12.2006. On the Complex Reconstruction of Quarters (Neighborhoods) of an Outdated Housing Fund ", dated February 23, 2006: "On the Implementation of the Decisions and Application of the Practice of the European Court of Human Rights", the Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of November 6, 2009 No. 10" On Judicial Practice in Cases ah on crimes against property

", dated 28.03.2008 №2" On some issues of application by the courts of Ukraine of legislation when granting permits for the temporary restriction of certain constitutional rights and freedoms of man and citizen during the conduct of operational-search activities, inquiry and pre-trial investigation ", the resolution Council of Ministers of the USSR dated April 26, 1984, No. 189 "On the procedure for inspection of the condition of residential buildings in order to establish their compliance with sanitary and technical requirements and the recognition of residential buildings and dwellings unsuitable for living", p Class Cabinet of Ministers of Ukraine from 13.04.2011 number 461 "On the Procedure for the commissioning of completed construction projects."

As a result of the correlation of the normative definition of "housing of the person" noted the problematic aspects, in particular, that in Part 2 of Art. 233 CPC of Ukraine provided incomplete definition of the content of the concept of "housing", in connection with which there is a need to eliminate this disadvantage.

As a result of the study, it was concluded that examination of housing or other possession of a person through secret access to them is one of the permitted laws of the types of special activities of law enforcement agencies whose purpose is to obtain primary operational intelligence information, prevention and investigation of crimes.

Keywords: examination of housing or other possession of a person by secretly penetrating them, secret investigation (search) actions, units of the National Police.

УДК 340.12:342.15

В. М. Янко

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАРОДНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті розкрито механізм правового регулювання відносин із забезпечення народного суверенітету кримінально-правовими засобами. Висвітлено позицію щодо дефініції народного суверенітету та його кримінально-правової охорони. Виділено три стадії механізму правового регулювання відносин із забезпечення народного суверенітету. Звернуто увагу, що наявна в Україні система кримінально-правової охорони народного суверенітету з урахуванням останніх подій на Донбасі та в Криму потребує оновлення та повинна містити адекватну відповідь на усі нинішні та можливі форми загроз у цій сфері.

Ключові слова: народний суверенітет, механізм правового регулювання, кримінальне право, кримінально-правова охорона, суспільні відносини.

Постановка проблеми. Проголошення Конституцією України 1996 року нашої країни суверенною й незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою значно підвищило актуальність та значущість аналізу фундаментальних принципів, що лежать в основі конституційного ладу України та формують підвалини розвитку і взаємодії держави, суспільства та права. У системі цих базових принципів одну з ключових позицій займає принцип народного суверенітету, який установлює не лише те, що народ визнається в Україні носієм суверенітету і є єдиним джерелом влади (ст. 5 Конституції України), але й задає характер та тип відносин, що формуються між державою й громадянами в ході державно-правового розвитку

України. У цьому сенсі принцип народного суверенітету становить своєрідний рамковий принцип, відповідно до якого має формуватися й розвиватися система інших принципів суспільного та державного ладу України.

Проблема суверенітету та похідних від нього – «суверенітету народу» (народного суверенітету), «суверенітету нації» і «суверенітету держави» є однією з найбільш фундаментальних і складних проблем правової науки на сьогодні. У межах цієї публікації основна увага буде прикута саме механізму правового регулювання відносин із забезпечення народного суверенітету як основоположного принципу демократичної правової держави, якою, відповідно до Конституції, є Україна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про народний суверенітет у юридичній площині передусім розглядалося в науці конституційного та міжнародного права [1]. Окремої цілісної концепції кримінально-правової політики у сфері забезпечення народного суверенітету України у вітчизняній доктрині кримінального права до цього часу не сформульовано. Основна увага вчених (О. Костенка, В. Батиргарєва, Н. Нетеса, О. Бантишева, О. Шамари, І. Дюрдіца, М. Рубашенко, Л. Мошняга та ін.) [6; 1, с. 65-70] була прикута дослідженню проблем забезпечення державного суверенітету, проблем кримінальної відповідальності за окремі види злочинів, що посягають на відносини, пов'язані з насильницькою зміною чи поваленням конституційного ладу, захопленням державної влади, територіальною цілісністю та недоторканністю України, забезпеченням національної безпеки.

Натомість проблеми кримінально-правової охорони народного суверенітету у вітчизняній кримінально-правовій науці окремо практично не розглядалися. Також належної уваги не приділено питанням щодо механізму правового регулювання відносин із забезпечення народного суверенітету, що створює додаткові ускладнення під час правозастосування.

Формування цілей. За мету ставимо з кримінально-правових позицій дослідити основні елементи та зміст механізму правового регулювання відносин із забезпечення народного суверенітету.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 2 Конституції держава України є суверенною та її суверенітет поширюється на всю її територію. Територія України в межах наявного кордону є цілісною й недоторканою. Стаття 5 Конституції України проголошує, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є *народ* (як певна соціально-історична спільність людей, узята на будь-якому етапі етногенезу), та визначає способи здійснення народовладдя: безпосередньо, а також через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Тлумачення терміна «народний суверенітет» міститься лише в рішенні Конституційного Суду України. Так, в абзаці 3 п. 4.1 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 05 жовтня 2005 року (справа про здійснення влади народом) «положення «носієм суверенітету... є народ» визначається, що «*влада Українського народу є первинною, єдиною і невідчужуваною, тобто органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють владу в Україні, що походить від народу*». Згідно з пунктом 1

резолютивної частини цього рішення зазначене вище положення «треба розуміти так, що в Україні вся влада належить народові. Влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною...» та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії в порядку, визначеному Конституцією та законами України*, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України [9].

Суверенні права, якими володіє народ, не зводяться лише до виборчого права, права доручення певним особам виконувати ті чи інші функції та права законотворчості. Ч. 2 ст. 5 Конституції України розширила перелік суверенних прав народу України, зокрема: «право визначати й змінювати конституційний лад в Україні належить тільки народові й не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами». Це конституційне положення висвітлює ще одне дуже важливе виключне (суверенне) право народу – право визначати й змінювати конституційний лад. Це підтверджується п. 1 ст. 85 Конституції України, яка не передбачає права Верховної Ради України на прийняття Конституції України, а також ст. 156 Конституції України, згідно з якою законопроект про внесення змін до розділів, які встановлюють засади конституційного ладу в Україні, після його прийняття у Верховній Раді України має затверджуватися всеукраїнським референдумом [8].

У теорії права категорія народний суверенітет також «живе скоріше як відповідна концепція, і основна її суть полягає у визначенні першоджерела влади» [13, с. 25]. *Народний суверенітет розуміють – як політико-юридичну властивість народу, що означає його здатність та реальну можливість бути верховним і повновладним суб'єктом у вирішенні найважливіших питань внутрішньої і зовнішньої політики у формах, що не заборонені Конституцією і законами* [4, с. 13]. При цьому, на жаль, народний суверенітет дійсно дуже часто сприймається поки що як декларація, фікція, утопія.

* Форми здійснення народного суверенітету, передбачені Конституцією України, традиційно поділяються на безпосередні та представницькі

Безпосередня (пряма) демократія – це безпосередня участь громадян в управлінні справами суспільства й держави, безпосереднє здійснення державної влади в межах усієї країни або в межах окремої її частини. Основними формами прямої демократії є вибори та референдуми. Право брати участь у виборах і референдумах закріплене лише за громадянами України, які мають відповідний віковий ценз.

Представницька демократія – це форма здійснення народного суверенітету, для якої характерним є те, що громадяни беруть участь в управлінні державою й суспільством через представників, обраних в органи державної влади та місцевого самоврядування. В Україні діють певні групи громадян держави, які є повноважними представниками населення, від імені та за дорученням якого вони приймають рішення, що стають обов'язковими до виконання. Група, яка представляє все населення держави, утворює загальнодержавний орган, що дістає право виступати від імені всієї держави й приймає рішення, обов'язкові до виконання на всій її території (ВР України). Поряд з колективними загальнодержавними органами можуть створюватися й одноособові органи, уповноважені виступати від імені держави (Президент). Група осіб, яка виступає від імені певної частини населення держави, утворює орган місцевого самоврядування, який може приймати рішення, що є обов'язковими до виконання в межах відповідної частини території країни.

Отже, виходячи з аналізу літературних і нормативно-правових джерел та відповідних положень рішення Конституційного Суду України, можна сформулювати дві основні ознаки принципу народного суверенітету:

1) *верховенство влади народу*, основною сутністю якого є право приймати остаточні та обов'язкові до виконання рішення;

2) *повнота влади народу*, яка характеризується обсягом його владних повноважень.

Що стосується другої обов'язкової ознаки народного суверенітету, то має рацію А.О. Селіванов, який вважає, що «народний суверенітет слід розглядати як природне право народу самостійно й у повному обсязі розпоряджатися своєю долею, створювати такий суспільний і конституційний лад, який відповідає його волі та інтересам...» [11, с. 309]. Конституційний Суд України в пункті 1 резолютивної частини свого рішення [8] таку характеристику суверенітету як «повнота влади», подає через формулювання «вся влада», а в підпункті 2.1 пункту 2 свого іншого рішення [7] уже використовує формулювання «вся повнота і верховенство влади в Україні належить народу».

Будь-які суспільні відносини в державі, зокрема ті, що пов'язані з реалізацією суверенних прав громадян, потребують свого належного правового регулювання. Не є винятком і сфера суспільних відносин, що пов'язані із забезпеченням народного суверенітету.

Так, загальнотеоретичне уявлення про механізм правового регулювання допомагає відобразити глибинний взаємозв'язок між окремими частинами правової системи. Правове регулювання (як інструмент соціального управління) за своїм призначенням спрямоване на упорядкування суспільних відносин та забезпечення позитивних інтересів їх суб'єктів, оскільки воно являє собою узгоджену систему взаємопов'язаних складових елементів.

Отже, правове регулювання соціальних відносин, як одна з форм правового впливу – це основна соціальна функція права. Особливою ознакою правового регулювання є наявність специфічного механізму, що забезпечує ефективність правового впливу на суспільні відносини, а зкупність правових (юридичних) засобів, за допомогою яких саме здійснюється такий вплив і складають поняття механізму правового регулювання.

Метою правового регулювання є – укріплення суспільних відносин, сприяння їх розвитку, оскільки найважливіший і безпосередній результат правового регулювання полягає завжди в правомірній поведінці громадян.

Щодо цілей правового регулювання, то вони зводяться до такого:

- закріплення за допомогою юридичних засобів уже наявних суспільних відносин;

- стимулювання тих суспільних відносин, що вже існують і відповідають загальному інтересу суспільства;

- створення умов для виникнення й розвитку нових форм суспільних відносин;

- вилучення з практики соціально небезпечних відносин.

Таким чином, механізм правового регулювання – це система правових засобів, за допомогою яких здійснюється упорядкованість суспільних відносин відповідно до мети та цілей (завдань) правового регулювання.

Як і будь-який складний процес механізм правового регулювання складається з певних взаємопов'язаних стадій. Так, *перша стадія* такого механізму визначає загальну дію юридичних норм, які регламентують умови виникнення прав та обов'язків, повноважень та відповідальності суб'єктів. *Друга стадія* пов'язана з виникненням конкретних суб'єктивних прав і обов'язків, тобто з виникненням правовідносин. Необхідною умовою цієї стадії, як уважає О.Ф. Скакун, стає юридичний факт (система фактів), з яким норми права пов'язують настання юридичних наслідків [12, с. 546]. *Третя заключна стадія* виникає у випадках неправомірної поведінки суб'єкта.

Оже, перша – найважливіша стадія механізму правового регулювання, пов'язана з нормативною регламентацією правового статусу народу, як носія суверенітету і єдиного джерела влади в державі та конституційно-правових правовідносин, що виникають у зв'язку з цим. Як уже було зазначено, сутність народного суверенітету закріплена ст. 5 Конституції України, яка проголошує: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [3]. За юридичною природою народний суверенітет є виразом конституційно-правових відносин, а народ – суб'єктом народного суверенітету, який виявляється як прояв державної волі її громадян, яка реалізується через конституційні інститути народного волевиявлення, вибори, усеукраїнський референдум, інші форми безпосередньої демократії, а також через єдиний представницький орган усього народу – Верховну Раду України. Це – основні форми реалізації народного суверенітету, які законодавчо закріплено в розділах III, IV та V Конституції України. Оскільки ж тільки народ висловлює свою суверенну волю, установлює основні принципи організації держави й суспільства, Конституція є єдиним юридичним актом, яка проголошує й захищає суверенітет народу [14, с. 19-20]. Не випадково європейська інтеграція, до якої прагне Україна, порушує питання для активного обговорення шляхів подальшого розвитку країни, і в цьому зв'язку – питання про те, якою мірою цей шлях передбачає залучення до процесів глобалізації держави, і чи не означає згода держави на відмову від одного з головних проявів демократичного устрою – суверенітету народу.

На другій стадії на підставі норм права та за наявності юридичних фактів виникають суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів конституційно-правових правовідносин. Тобто загальні приписи правових норм трансформуються в конкретну модель поведінки конкретних суб'єктів. Особливістю механізму правового регулювання на цій стадії є те, що права громадян мають бути захищеними починаючи зі вступу в конституційно-правові правовідносини й закінчуючи їх припиненням. Тобто йдеться про окремі юридичні факти, наприклад: призначення виборів (референдуму), сам процес виборів, підрахунок голосів та оголошення результатів.

Підтвердження запропонованої тези зафіксовано в ст. 21 Преамбули до Загальної декларації прав людини, у якій зазначено, що: «Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися в періодичних і несафальсифікованих виборах, які повинні провадитися при загальному й рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування» [2]. Суб'єктивні права та юридичні обов'язки, які виникають у громадян у зв'язку з їх участю в конституційно-правових правовідносинах, крім Конституції України (розділи III, IV та V) також закріплено в спеціальних Законах України.

Правовою підставою останньої заключної стадії механізму правового регулювання є факт учинення кримінального правопорушення, а також наявність норм права, що встановлюють санкції за їх скоєння та визначають порядок застосування відповідальності. Правоохоронні органи України й посадові особи реалізують свою компетенцію через розслідування обставин скоєння кримінального правопорушення, установлення й покарання винних, а інша сторона – правопорушники – повинна зазнати заходів примусу, що застосовується від імені держави, і полягають у передбаченому законом обмеженні їх прав і свобод.

Отже, Кримінальний кодекс України має одним з найважливіших своїх завдань забезпечення засобами кримінальної юстиції охорони суверенітету України. Суверенітет держави поряд з повновладдям Українського народу як носія і єдиного джерела влади в Україні, територіальною цілісністю й недоторканністю державних кордонів виступає необхідною складовою конституційного ладу. Відповідно, і засади народного суверенітету в Україні охороняються нормами, передбаченими статтями 109 КК України (Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади) та 110 КК України (Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України). Спрямованість на охорону засад народного суверенітету зумовлює сумісне розташування в КК України норм, присвячених охороні конституційного ладу, державної влади та цілісності й недоторканності території України [10]. Однак, з огляду на безпосередній зв'язок народного суверенітету з державним, до злочинів, передбачених КК України, об'єктом яких виступає чи може виступати крім державного ще й народний суверенітет України, можуть бути віднесені й інші протиправні дії, відповідальність за які передбачено КК України.

Висновки. Отже, наявна в Україні система кримінально-правової охорони народного суверенітету з урахуванням останніх подій на Донбасі та в Криму потребує оновлення та повинна містити адекватну відповідь на всі нинішні та можливі форми загроз у цій сфері. У вітчизняній доктрині кримінального права до цього часу не сформульовано окремої цілісної концепції кримінально-правової політики у сфері забезпечення народного суверенітету України. Виділення злочинних посягань проти народного суверенітету зумовлено потребами кримінально-правової науки й практики. Воно надає можливість забезпечити комплексний підхід до протидії

найбільш небезпечним загрозам для народного й державного суверенітету України.

Використані джерела:

1. Батиргарєєва В. С. Щодо проблеми визначення кримінально-правових форм сепаратизму. *Право і безпека*. 2014. №1. С. 65–70.
2. Загальна декларація прав людини : прийнята й проголошена в Резолюції 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015.
3. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Людвік В. Д. Принцип народного суверенітету в історії політико-правової думки, теорії права та політичній практиці : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2009. 20 с.
5. Мірошниченко Ю. Р. Конституційно-правове забезпечення народовладдя в Україні : монографія / за ред. Ю. Л. Копиленка. Київ: Фенікс, 2012. 360 с.
6. Шемшученко Ю. С., Шаповал В. М. та ін. Правове забезпечення державного суверенітету України : монографія / за заг. ред.: Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2011. 300 с.
7. Рішення Конституційного Суду України від 10 червня 2009 року № 14-рп/2009. *Офіційний вісник України*. 2009. 03 липня. № 47. С. 58. Ст. 1594.
8. Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2008 року № 6-рп/2008 (у справі за конституційними поданнями Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 5, статті 69, частини другої статті 72, статті 74, частини другої статті 94, частини першої статті 156 Конституції України (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі). *Офіційний вісник України*. 2008. 08 травня. № 32. С. 35. Ст. 1056.
9. Рішення Конституційного Суду України від 05 жовтня 2005 року № 6-рп/2005 (справа про здійснення влади народом). *Офіційний вісник України*. 2005. 26 жовтня. № 41. С. 31. Ст. 2605.
10. Рубашенко М. А. Видовий об'єкт посягання на територіальну цілісність і недоторканність України. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/39_1.pdf.
11. Селіванов А. О. Суверенітет народу і публічна влада. *Влада в Україні: шляхи до ефективності* / за заг. ред.: О. Д. Святоцького. Київ : Ін Юре, 2010. С. 303–311.
12. Скаун О. Ф. Теория государства и права : учебник. Харьков : Консум; Ун-т вступ. дел, 2000. 704 с.
13. Сліденко І. Д. Теоретичні та конституційні засади народного суверенітету. *Конституція і народний суверенітет в Україні: проблеми теорії і практики реалізації* : зб. наук. праць / Т-во конституційного права ; за заг. ред.: В. М. Кампо, М. В. Савчина. Київ, 2008. С. 9–28.
14. Тодыка Ю. Н. Конституция Украины : проблемы теории и практики. Харьков: Факт, 2000. 608 с.

Стаття надійшла до редколегії 23.01.2018

Янко В. М. Особенности механизма правового регулирования отношений по обеспечению народного суверенитета: уголовно-правовой аспект

В статье раскрывается механизм правового регулирования отношений по обеспечению народного суверенитета уголовно-правовыми средствами. Освещено позицию относительно дефиниции народного суверенитета и его уголовно-правовой охраны. Выделено три стадии механизма правового регулирования отношений по обеспечению народного суверенитета. Обращено внимание, что существующая в Украине система уголовно-правовой охраны народного суверенитета с учетом последних событий на Донбассе и в Крыму нуждается в обновлении и должна содержать адекватный ответ на все существующие и возможные формы угроз в этой сфере.

Ключевые слова: народный суверенитет, механизм правового регулирования, уголовное право, уголовно-правовая охрана, общественные отношения.

Yanko V. Peculiarities of the Mechanism of Legal Regulation of the Relations for Ensuring National Sovereignty: Criminal-Legal Aspect

The article reveals the mechanism of legal regulation of relations with the provision of national sovereignty by means of criminal law. The position on defining popular sovereignty and its criminal law protection is highlighted.

There are three stages of the mechanism of legal regulation of relations for ensuring national sovereignty. The first is the most important stage of the mechanism of legal regulation, which is related to the normative regulation of the legal status of the people, as the bearer of sovereignty and the sole source of power in the state and the constitutional and legal relations that arise in this regard.

At the second stage, based on the norms of law and in the presence of legal facts, there are subjective rights and legal obligations of subjects of constitutional and legal relations. That is, general rules of law are transformed into a concrete model of behavior of specific subjects. The peculiarity of the mechanism of legal regulation at this stage is that the rights of citizens must be protected from the entry into the constitutional-legal relationship and ending with their termination. That is, it is a matter of separate legal facts, for example: the appointment of elections (referendum), the election process itself, the count of votes and the announcement of results.

The legal basis for the final stage of the mechanism of legal regulation is the fact of committing a criminal offense, as well as the existence of rules of law that impose sanctions for their commission and determine the procedure for the application of liability.

It is noted that the existing system of criminal law protection of national sovereignty in Ukraine, taking into account recent events in the Donbass and Crimea, needs to be updated and should contain an adequate response to all existing and possible forms of threats in this area. In the national doctrine of criminal law, a separate holistic concept of criminal-law policy in the sphere of ensuring the national sovereignty of Ukraine has not been formulated by this time. The isolation of criminal offenses against popular sovereignty is due to the needs of criminal science and practice. It provides an opportunity to provide a comprehensive approach to counteract the most dangerous threats to the national and state sovereignty of Ukraine.

Keywords: national sovereignty, mechanism of legal regulation, criminal law, criminal law protection, social relations.

РОЗДІЛ ІІІ. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 342.9

Г. О. Блінова

ОРГАНИ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН

У статті проаналізовано правові норми та наукові концепції щодо визначення змісту понять «публічна адміністрація», «інформаційні правовідносини», «інформаційна правосуб'єктність». Охарактеризовано правове регулювання інформаційних відносин за участю органів публічної адміністрації; досліджено їх інформаційну правосуб'єктність, визначено їх ознаки як учасників інформаційних відносин та сформульовано відповідне авторське поняття. Виявлено недоліки правового регулювання інформаційної діяльності органів публічної адміністрації, що є наслідком відсутності концепції їх інформаційного забезпечення, а також вивчено перспективи удосконалення українського законодавства в інформаційній сфері.

Ключові слова: орган публічної адміністрації, інформація, публічна влада, місцеве самоврядування, органи виконавчої влади, інформаційні відносини, інформаційна правосуб'єктність, інформаційне забезпечення.

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій та глобалізація правового регулювання сфери інформаційних відносин у світі спонукає еволюціонувати інформаційне суспільство і в Україні. Ці тенденції обумовлюють зміни інформаційного середовища публічної влади. Яременко О.І. наголошує, що одним з найважливіших суб'єктів інформаційно-правових відносин є держава та її органи, водночас статус яких у інформаційній сфері потребує подальших наукових досліджень [20, с. 161]. На наш погляд, з урахуванням проєвропейського вектора розвитку України, вітчизняне інформаційне законодавство потребує ґрунтовного дослідження рівня визначення правового статусу органів публічної адміністрації як суб'єктів інформаційно-правових відносин, а також його удосконалення відповідно до норм глобального інформаційного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях останніх років питання змісту поняття «публічна адміністрація» та правового статусу органів публічної адміністрації досліджували такі вчені, як В.Б. Авер'янов, Т.О. Білозерська, Т.М. Кравцова, В. Я. Малиновський, А.А. Пухтецька та інші. Особливості правового регулювання участі представників органів публічної влади в інформаційних відносинах вивчали І.Л. Бачило, В.М. Брижко, В.Д. Гавловський, О.М. Кальченко, Р.А. Каложний, А.І. Марущак, В.С. Цимбалюк, О.І. Яременко та інші. З урахуванням інтенсивності реформ вітчизняної системи органів публічної влади та системи нормативно-правових актів, що регулюють їх діяльність, питання правового статусу органів публічної адміністрації як суб'єктів

інформаційних відносин не втрачає актуальності та потребує поглибленого вивчення з урахуванням євроінтеграційних процесів.

Формування цілей. Метою статті є з'ясування ролі органів публічної адміністрації як учасників інформаційних відносин, змісту їх інформаційної правосуб'єктності та кола повноважень в інформаційній сфері, визначених чинним вітчизняним законодавством. Предмет розгляду цього наукового дослідження – правові норми, наукові теорії, що визначають зміст інформаційних відносин, правовий статус органів публічної адміністрації та їх інформаційну правосуб'єктність.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень права Європейського Союзу, зазначає Білозерська Т.О., існує два підходи до визначення поняття «публічна адміністрація»: у вузькому та в широкому сенсі. Вузьке розуміння публічної адміністрації визначає її як «регіональні органи, місцеві та інші органи публічної влади», «центральні уряди» та «публічна служба». Під органами публічної влади при цьому, уточнює Білозерська Т.О., розуміється: «інституції регіонального, місцевого або іншого характеру, інші органи, діяльність яких регулюється нормами публічного права або діями держав-членів; органи, наділені достатніми суверенними повноваженнями країни, які з формального погляду не є частиною адміністративного апарату держави-члена, але структура та завдання якого визначені в законі». Широкий підхід до визначення «публічної адміністрації» в європейському праві, узагальнює Білозерська Т.О., відносить крім органів публічної влади, ще й органи, які не входять до неї організаційно, але виконують делеговані нею функції. Це чітко зазначено в Резолюції щодо публічної (державної) відповідальності, де під «публічною владою» (або органами публічної влади), розуміється будь-яка установа публічного права: держава, регіональні та місцеві органи державної влади, незалежні публічні підприємства та будь-які фізичні особи під час виконання ними повноважень офіційних органів [3]. Таким чином, на нормативному рівні Європейського Союзу переважає широкий підхід до визначення поняття «публічна адміністрація». Чинне вітчизняне законодавство не містить визначення цього терміна, лише використовує його, наприклад, у таких документах, як Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань «Децентралізація влади в Україні. Розширення прав місцевого самоврядування» [14] та Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»» [15] у ракурсі реформування публічної адміністрації в Україні.

У словнику термінів і понять з державного управління Малиновського В. Я. визначено, що публічна адміністрація – це сукупність державних і недержавних суб'єктів публічної влади, ключовими структурними елементами якої є а) органи виконавчої влади; б) виконавчі органи місцевого самоврядування [17, с. 168–169]. Представниками вітчизняної наукової спільноти термін «публічна адміністрація» визначається по-різному. Так, наприклад, Авер'янов В.Б. під терміном «публічна адміністрація» пропонує розуміти сукупність органів виконавчої влади та органів виконавчого самоврядування, підпорядкованих політичній

владі, які забезпечують виконання закону та здійснюють інші публічно-управлінські функції [1, с. 117]; Кравцова Т.М. під поняттям «публічна адміністрація» пропонує розуміти систему органів державної виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та інші суб'єкти, наділені адміністративно-управлінськими функціями, які діють для забезпечення як інтересів держави, так і інтересів суспільства загалом, а також сукупність цих адміністративно-управлінських дій та заходів, установлених законом [8, с. 523]. Наведені наукові позиції також ілюструють вузький та широкий підхід до розуміння поняття «публічна адміністрація». Тільки концепція реформування публічної адміністрації в Україні, підготовлена Центром політико-правових реформ (ЦППР), і не оформлена як законопроект, визначає, що публічна адміністрація – це органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та інші суб'єкти, які відповідно до закону чи адміністративного договору мають повноваження забезпечувати виконання законів, діяти в публічних інтересах (виконання публічних функцій) [17]. З урахуванням запропонованого ЦППР визначення публічної адміністрації, що відповідає, на наш погляд, широкому тлумаченню в європейському праві, вважаємо за можливе визнавати органами публічної адміністрації органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та відповідні інші суб'єкти, які виконують публічні функції. Розглянемо загальні засади правового статусу саме цих органів як учасників інформаційних відносин.

Через гнучкість та сутнісну природу інформації як предмета відносин вітчизняні науковці не одностайні в трактуванні поняття інформаційно-правових відносин: Брижко В.М. та Кальченко О.М. визначають інформаційно-правові відносини як відносини, що виникають у всіх сферах життя й діяльності людини, суспільства та держави при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації [4, с. 86]; Бачило І.Л. під інформаційно-правовими відносинами розуміє суспільні відносини, які виникають у процесі інформаційної діяльності [2, с. 22]; Л.В. Туманова та А.А. Ситников трактують інформаційні відносини як суспільні відносини, які виникають відповідно до норм права і юридичних фактів при формуванні й використанні інформаційних ресурсів на основі створення, збору, обробки, накопичення, зберігання, пошуку, поширення й надання споживачу документованої інформації; створення й використання інформаційних технологій і засобів забезпечення; захисту інформації, прав суб'єктів, які беруть участь в інформаційних процесах та інформатизації [18, с. 101]; М.Я. Швець, Р.А. Калюжний, В.Д. Гавловський, В.С. Цимбалюк визначають ці відносини як суспільні відносини щодо інформації, яка є основним об'єктом регулювання інформаційного права [19, с. 88]; Копилов В.А. пропонує кілька визначень інформаційно-правових відносин: у динамічному контексті, на його думку, це комплекс суспільних відносин, що виникають при реалізації інформаційних процесів, тобто при створенні, отриманні, обробці, накопиченні, зберіганні, пошуку, розповсюдженні та споживанні інформації, а також процесів створення й

застосування інформаційних систем, інформаційних технологій і засобів інформаційної безпеки [6, с. 68] або як відокремлену однорідну групу суспільних відносин, які виникають в процесі обороту інформації в інформаційній сфері, у результаті здійснення інформаційних процесів у порядку реалізації кожним інформаційних прав та свобод, а також у порядку виконання обов'язків органами державної влади й місцевого самоврядування по забезпеченню гарантій інформаційних прав та свобод [7, с. 99]; Яременко О.І. вважає, що інформаційно-правові відносини є одним з видів правових відносин, які мають ряд специфічних особливостей, унаслідок того, що їх основним об'єктом є інформація та похідні від неї категорії [20, с. 161].

Нормативне визначення поняття інформаційних відносин та роль у них органів публічної адміністрації містить Закон України «Про інформацію». Так, у Законі України «Про інформацію» до внесення змін від 13 січня 2011 року в ст. 3 містилося визначення інформаційних відносин як відносини, які виникають у всіх сферах життя й діяльності суспільства й держави при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації [12]. Стаття 4 чинного Закону України «Про інформацію» визначила суб'єкти інформаційних відносин, а саме фізичні особи; юридичні особи; об'єднання громадян та суб'єкти владних повноважень, а об'єктом інформаційних відносин визначила інформацію [12]. Стаття 1 Закону України «Про інформацію» суб'єктом владних повноважень визначає орган державної влади, орган місцевого самоврядування, інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції відповідно до законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень [12]. Закон України «Про доступ до публічної інформації» суб'єктами владних повноважень визнає органи державної влади, а також інші державні органи [11]. Зазначені законодавчі положення чітко закріпили статус суб'єктів владних повноважень як суб'єктів інформаційних відносин. Водночас спостерігається деяка розбіжність у термінах «суб'єкти владних повноважень» та «органи публічної адміністрації» як учасників інформаційних відносин. Надалі це питання потребує ґрунтовнішого наукового дослідження.

Органи публічної адміністрації як учасники інформаційних відносин наділені певною правосуб'єктністю. На думку А.І. Марущака, інформаційна правосуб'єктність – це здатність суб'єкта інформаційних правовідносин мати інформаційні права та набувати своїми діями суб'єктивні інформаційні права й обов'язки, які складають зміст інформаційних правовідносин. Зміст інформаційної правосуб'єктності, констатує А.І. Марущак, для всіх суб'єктів інформаційних відносин не є однаковим, для кожного суб'єкта інформаційного права є своя певна правосуб'єктність з конкретним змістом. Їх інформаційна правосуб'єктність також складається, зазначає цей науковець, з інформаційної правоздатності, інформаційної дієздатності та деліктоздатності, тобто здатності нести юридичну відповідальність за вчинене правопорушення. Оскільки органи публічної адміністрації є юридичними особами, то їх правоздатність, дієздатність та

деліктоздатність наступають практично завжди одночасно. Для органів державної влади змістом інформаційної правосуб'єктності, уважає А.І. Марущак, є компетенція як сукупність певних повноважень [10, с. 45-46]. Такі загальні повноваження органів публічної влади в інформаційній сфері, на наш погляд, розміщено в Законі України «Про центральні органи виконавчої влади», а відповідні повноваження органів місцевого самоврядування – у Законі України «Про місцеве самоврядування» [16; 13]. Детальний аналіз повноважень в інформаційній сфері зазначених органів публічної адміністрації стане предметом подальших наукових досліджень.

Водночас проведене дослідження, на наш погляд, дозволяє виокремити такі ознаки органів публічної адміністрації як учасників інформаційних відносин: 1) це органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та відповідні інші суб'єкти, які виконують публічні функції; 2) наділені інформаційною правосуб'єктністю, що включає в себе інформаційну правоздатність, інформаційну дієздатність та деліктоздатність; 3) змістом їх інформаційної правосуб'єктності є повноваження в інформаційній сфері; 4) беруть участь у всіх сферах життя й діяльності людини, суспільства та держави при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації; 5) реалізують свою інформаційну правосуб'єктність у процесі інформаційної діяльності; 6) участь в інформаційних відносинах обумовлена їх власними інформаційними потребами та інформаційними потребами інших суб'єктів. Наведені ознаки не є вичерпними та можуть бути дискусійними, однак, дозволяють сформулювати визначення органів публічної адміністрації як учасників інформаційних правовідносин: це органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та відповідні інші суб'єкти, які виконують публічні функції, наділені інформаційною правосуб'єктністю, що реалізується через їх повноваження в інформаційній сфері для задоволення інформаційних потреб учасників відповідних суспільних відносин.

Висновки. Проаналізовані нормативно-правові акти свідчать про відсутність системного підходу до регулювання інформаційних відносин органів публічної адміністрації, оскільки законодавство України не визначає ключових етапів інформаційного забезпечення порядку створення, наділення компетенцією, функціонування, реорганізації, кадрової політики, припинення діяльності органів публічної адміністрації. У чинному законодавстві демонструється фрагментарне регулювання інформаційного забезпечення органів публічної адміністрації, відсутня концептуальність та системність викладення повноважень в інформаційній сфері органів публічної адміністрації. На наш погляд, така ситуація обумовлена не достатнім рівнем визначення інформаційних потреб та інтересів органів публічної адміністрації, інформаційно-технічних, організаційних та юридичних засобів їх задоволення. Усе це свідчить про недооцінку представниками публічної влади ролі інформації у сфері публічного управління. З урахуванням зазначеного, вважаємо за потрібне розробити та прийняти Закон України «Про інформаційне забезпечення органів

публічної адміністрації», у якому визначити ключові поняття цієї сфери, інформаційні потреби, інтереси та інформаційні повноваження органів публічної адміністрації, засади інформаційного забезпечення цих органів, їх підрозділів та посадових осіб, інформаційно-технічні, організаційні, правові засоби реалізації відповідних повноважень та їх відповідальність за вчинені правопорушення в інформаційній сфері.

Використані джерела:

1. Авер'янов В. Б. Реформування українського адміністративного права: ґрунтовний привід для теоретичної дискусії. *Право України*. 2003. № 5. С. 117–122.
2. Бачило И. Л. Информационное право: основы практической информатики : учеб. пособие. М. : Изд-во г-на Тихомирова М. Ю., 2001.
3. Білозерська Т. О. Реформування публічної адміністрації в Україні як крок до європейської інтеграції. *Форум права*. 2007. № 2. С. 11–19. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07btodei.pdf>.
4. Брижко В. М., Кальченко О. М., Цимбалюк В. С. Інформаційне суспільство. Дефініції. Київ : Інтеграл, 2002.
5. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про інформацію» від 13 січня 2011 року № 2938-VI. *Голос України* від 09.02.2011. № 24.
6. Копылов В. А. Информационное право: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2003. 512 с.
7. Копылов В. А. О структуре и составе информационного законодательства. *Государство и право*. 1996. № 6. С. 99.
8. Кравцова Т. М. Поняття та принципи діяльності публічної адміністрації. *Форум права*. 2010. № 4. С. 522–525. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/20104/10ktmdpa.pdf>.
9. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління. Київ: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2005. 254 с.
10. Марущак А. І. Поняття суб'єктів інформаційних правовідносин та їх класифікація. *Правова інформатика*. 2006. № 4 (12). С. 44 – 48.
11. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI. *Голос України* від 09.02.2011. № 24.
12. Про інформацію: Закон України від 02 жовтня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
13. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. *Голос України* від 12.06.1997.
14. Про Рекомендації парламентських слухань «Децентралізація влади в Україні. Розширення прав місцевого самоврядування»: Постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. N 1. Ст.144.
15. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. *Урядовий кур'єр* від 15.01.2015. № 6.
16. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 року № 3166-VI. *Голос України* від 09.04.2011. № 65.
17. Реформа публічної адміністрації в Україні: Проекти концепції та законів / Упоряд. І. Коліушко, В. Тимошук. Київ, 2005. 192 с. URL: <http://pravo.org.ua/img/books/files/reforma-public-admin-koliushko-2005.pdf>.

18. Чухлебів І. О. Інформаційно-правові відносини у сфері кадрової політики органів публічної адміністрації. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 4 (76). С. 146-156.

19. Швець М. Я., Калужний Р. А., Гавловський В. Д., Цимбалюк В. С. Інформаційне законодавство України: концептуальні основи формування. *Право України*. 2001. № 7. С. 88.

20. Яременко О. І. Інформаційні відносини як предмет правового регулювання: теоретичний аспект. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. С. 156-161.

21. Яременко О.І. Правова ідентифікація суб'єктів владних повноважень у системі інформаційних відносин. *«Інформація і право»*. 2015. № 3(15). С. 11-18.

Стаття надійшла до редколегії 07.02.2018

Блинова А. А. Органы публичной администрации как субъекты информационных отношений

Анализируются правовые нормы и концепции по определению содержания понятий «публичная администрация», «информационные правоотношения», «информационная правосубъектность». Характеризуется правовое регулирование информационных отношений с участием органов публичной администрации, исследуется их информационная правосубъектность, определяются их признаки как участников информационных отношений и формулируется соответствующее авторское понятие. Выявляются недостатки правового регулирования информационной деятельности органов публичной администрации, что является следствием отсутствия концепции их информационного обеспечения, а также изучаются перспективы совершенствования украинского законодательства в информационной сфере.

Ключевые слова: орган публичной администрации, информация, публичная власть, местное самоуправление, органы исполнительной власти, информационные отношения, информационная правосубъектность, информационное обеспечение.

Blinova A. Bodies of Public Administration as Subjects of Information Relations

Legal norms and concepts are analyzed to determine the content of the concepts "public administration", "information legal relations", "information personality". Legal regulation of information relations with the participation of public administration bodies is described, their information personality is investigated, their signs as participants in information relations are determined and a corresponding author's concept is formulated. The shortcomings of the legal regulation of the information activity of the public administration are revealed, which is a consequence of the lack of the concept of their information support, and also the prospects of improving the Ukrainian legislation in the information sphere.

The analysis of the mentioned regulatory acts testifies to the lack of a systematic approach to the regulation of information relations of the bodies of public administration, since the legislation of Ukraine does not define the key stages of the information provision of the procedure of creation, competence, functioning, reorganization, personnel policy, and the termination of the activities of public administration bodies. The current legislation demonstrates fragmentary regulation of

information provision of public administration bodies, there is no conceptual and systematic definition of powers in the information sphere of public administration bodies. In our opinion, this situation is due to the lack of an adequate level of identification of the information needs and interests of public administration bodies, informational and technical, organizational and legal means of their satisfaction. All this testifies to the underestimation by public authorities of the role of information in the field of public administration. Taking into account the above, we consider it necessary to develop and adopt the Law of Ukraine "On Information Support of Public Administration Bodies", which defines the key concepts of this sphere, information needs, interests and information powers of public administration bodies, the basics of information provision of these bodies, their units and official persons, information and technical, organizational, legal means of realization of the corresponding powers and their responsibility for the committed violations in the information sphere.

Keywords: body of public administration, information, public authority, local government, executive authorities, information relations, information personality, information support.

УДК 656.1:504.75:614.8(477.76)

З. У. Болоташвілі

АВТОМОБІЛЬНЕ ТРАНСПОРТУВАННЯ НЕБЕЗПЕЧНИХ ВАНТАЖІВ У ЗОНІ АТО ТА ШЛЯХИ ЗНИЖЕННЯ РИЗИКУ ЗАГРОЗИ ЖИТТЮ Й ЗДОРОВ'Ю НАСЕЛЕННЯ

У статті розглянуто правові відносини при перевезенні небезпечних вантажів автомобільним транспортом в Україні. Запропоновано пропозиції правових способів зниження ризику загрози життю, здоров'ю населення, порушенню екологічної безпеки в зоні проведення антитерористичної операції. Запропоновано деякі доповнення до закону України «Про перевезення небезпечних вантажів».

Ключові слова: автомобільний транспорт, перевезення небезпечних вантажів, нормативно-правові акти, здоров'я людей, диверсійно-терористичні акти.

Постановка проблеми. У сучасних умовах транспортування небезпечних вантажів автомобільним транспортом по території України не відповідає в повній мірі вимогам Правил перевезення небезпечних вантажів автомобільним транспортом (ПНГАТ) і Європейській угоді про міжнародне дорожнє перевезення небезпечних вантажів (ДОПНВ), що несе за собою ризик для населення й довкілля при безпосередньому впливі дорожньо-транспортних подій, які в основному виникають через порушення правил дорожнього руху України. Перевезення небезпечних вантажів автомобільним транспортом є об'єктом загрози диверсійно-терористичних актів у зоні проведення антитерористичної операції (Луганська й Донецька області).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом у всіх країнах світу приділяється особлива увага при перевезенні небезпечних вантажів. Велика кількість аварій при перевезенні небезпечних вантажів різними видами транспорту, часто з дуже тяжкими наслідками, змусили міжнародне співтовариство й національні органи влади в окремих державах розробити спеціальні нормативно-правові акти, що регламентують

перевезення таких вантажів. Перевезення небезпечних вантажів з мінімальним ризиком можливе тільки за умови дотримання встановлених вимог. Нині в міжнародній практиці перевезення деяких небезпечних вантажів заборонено. Цьому слугували трагічні події 11 вересня 2001 року після серії чотирьох координованих самогубних терористичних актів [1-4], учинених у Сполучених Штатах Америки. Теракт було учинено членами терористичної організації «Аль-каїда» (практично припинила своє існування після ліквідації ватажка Усама бен Ладена спецпідрозділом DEVGRU США в Пакистані 02 травня 2011 року) [5]. Уранці того дня чотири групи терористів загальною кількістю 19 осіб захопили чотири рейсові пасажирські авіалайнери. Кожна терористична група мала як мінімум одного члена, який пройшов льотну спецпідготовку. Терористи-смертники встигли направити два з цих лайнерів у вежі Всесвітнього торгового центру, розташовані в південній частині Манхеттена в Нью-Йорку. Рейс 11 American Airlines направили у вежу ВТЦ-1 (північну), а рейс 175 United Airlines – у вежу ВТЦ-2 (південну). У результаті цього обидві вежі обвалилися, викликавши серйозні руйнування прилеглих будов [4]. Третій літак (рейс 77 American Airlines) було спрямовано в будівлю Пентагону, розташовану недалеко від Вашингтону. Пасажири й команда четвертого авіалайнера (рейс 93 United Airlines), практично захопивши управління літака в терористів, не змогли справитися з керуванням [3], у результаті чого сталося падіння літака в полі біля боро Шанксвилл у штаті Пенсильванія. Дев'ятнадцять терористів-смертників через сплановану атаку призвели до загибелі 2977 осіб, в основному цивільних [3; 4], також 24 особи вважаються зниклими безвісти.

Не варто забувати й про терористичний акт у Німці, який було учинено 14 липня 2016 року приблизно о 22:30 (UTC+2). 31-річний виходець з Тунісу [6-8] Мохамед Лауаж-Булель [6] на 19-тонній вантажівці врізався у велике скупчення людей, які спостерігали на Англійській набережній за салютом на честь Дня узяття Бастилії. Вісімдесят шість осіб загинули й 308 отримали поранення [6-8]. Ця біда не обійшла і двох громадян України, які отримали серйозні травми. Терорист Мохамед Лауаж-Булель, який зробив теракт проти мирних цивільних людей, був застрелений поліцією [6]. Відповідальність за подію взяла на себе терористична організація «Ісламська держава» [8].

Уночі з 03 на 04 червня мали місце дві терористичні атаки в центрі Лондона (Великобританія). Троє осіб на мікроавтобусі наїхали на пішоходів на Лондонському мосту, потім зїхали з мосту, вийшли з машини на розташованому поруч ринку Боро і з ножами вчинили напад на перехожих. Усі троє були застрелені правоохоронцями. Жертвами теракту стали вісім осіб, 48 – поранені. Відповідальність за напад узяло на себе терористичне угруповання "Ісламська держава" [9].

07 квітня в центрі Стокгольма (Швеція) на головній пішохідній вулиці міста Дроттнінгатан вантажівка на великій швидкості врізалася в натовп пішоходів. Машина зупинилася після того, як вїхала у вітрину одного з магазинів. У

результаті наїзду вантажівки загинули чотири особи, 15 осіб отримали травми різного ступеня тяжкості. Влада заявила, що це був теракт [10].

22 березня в Лондоні (Великобританія) злочинець на машині проїхав по Вестмінстерському мосту, заїхав на тротуар, збиваючи людей, дійшов до парламенту, де машину зупинив поліцейський. Особа, яка перебувала в машині, нанесла поліцейському ножове поранення й була застрелена іншим поліцейським. Жертвами теракту стали п'ять осіб, було поранено 50 громадян з 10 країн [11].

Формування цілей. Метою статті є розгляд правових відносин при перевезенні небезпечних вантажів автомобільним транспортом в Україні й пропозиція правових способів зниження ризику загрози життю, здоров'ю населення, порушення екологічної безпеки в зоні проведення антитерористичної операції.

Виклад основного матеріалу. Автомобільний транспорт в умовах технічного розвитку займає провідне місце в єдиній транспортній системі нашої держави. Нині автомобільний транспорт є об'єктом-центром підвищеної небезпеки (припадає близько 75% усіх вантажоперевезень по Україні щодо залізничного, водного й повітряного транспорту), тому сертифікація й ліцензування спрямовані на безпеку дорожнього руху, життя й здоров'я громадян України, а також довкілля.

Дуже вагомим чинником, який примушує суспільство привернути увагу до транспортної системи як украй важливої для держави, є різко збільшена значущість безпеки перевезень. Транспорт, що є, як відомо, джерелом підвищеної небезпеки, опинився у фокусі особливої уваги Національної поліції України, депутатів верховної ради України, власників великих транспортних компаній, учених і громадськості.

Ринок транспортних послуг України не гарантує єдності інтересів споживачів і суспільства з інтересами окремих виробників. Державним структурам України відводиться важлива роль, основними завданнями яких є розмежування правового простору й проведення ефективних контролюючих і регулюючих заходів відповідно до чинного законодавства. Особлива й відповідальна роль у цьому напрямі відводиться Міністерству внутрішніх справ і Національній поліції України.

Досвід передових країн світу Німеччини, Франції, Італії, Великобританії, Канади й США демонструє, що саме сертифікація, яка проводиться незалежною стороною, є тією багатофункціональною складовою, що дає можливість ефективно здійснювати контроль за діяльністю операторів ринку автотранспортних послуг на відповідність нормативним вимогам як міжнародним, так і внутрішньодержавним.

Аспект регулювання ринку автомобільних перевезень за рахунок розробки механізмів допуску господарюючих суб'єктів до автотранспортної діяльності стає все більш перспективним і повинен визначатися, виходячи із загальноновизначених міжнародних критеріїв професійної компетенції, правової репутації, фінансової незалежності, технічно-технологічної готовності й виконавської дисципліни з дотриманням балансу інтересів держави та власників.

Виходячи з вищеприведеної статистики терористичних актів уряду світових держав, які є членами ООН, та інші міжнародні організації зіткнулися з новою надзвичайно складною проблемою: яким чином ефективно боротися з тероризмом і запобігати терористичним актам з використанням транспортних засобів. Адже саме транспортне устаткування було основним інструментом нападів, і згодом висловлювалося припущення, що транспортне устаткування, призначене для перевезення небезпечних вантажів, або найважливіші транспортні інфраструктури можуть використовуватися або як інструмент, або як мета можливих терористичних актів у майбутньому. Для ефективного запобігання актам тероризму в нормативно-правові документи, що регламентують перевезення небезпечних вантажів, унесено додаткові вимоги із забезпечення безпеки. Міжнародне законодавство з питань перевезення небезпечних вантажів ґрунтується на рекомендаціях Комітету експертів по перевезенню небезпечних вантажів Економічної й соціальної ради Організації Об'єднаних Націй для всіх видів транспорту. Цей Комітет розробляє Рекомендації по перевезенню небезпечних вантажів у формі Типових правил перевезення небезпечних вантажів, які ще називають «помаранчевою книгою», і які щорічно переглядаються. При цьому Типові правила є рекомендаційним документом. Але на їх основі міжнародні організації й національні органи влади різних держав розробляють нормативні документи, що регламентують перевезення небезпечних вантажів різними видами транспорту. У них передбачається таке [12]:

- перелік небезпечних вантажів, які найчастіше перевозяться, їх ідентифікація й класифікація;
- процедури відправки вантажів; порядок нанесення етикеток, маркування й підготовки транспортних документів;
- стандарти по упакувці, процедури випробувань і сертифікації;
- стандартні вимоги до контейнерів для перевезення різними видами транспорту, процедури проведення випробувань і видача відповідної документації.

Крім того, у цих рекомендаціях пропонується система розподілу вантажів по категоріях залежно від виду ризику, пов'язаного з їх перевезенням. Система міжнародного регулювання перевезень небезпечних вантажів включає велику кількість конвенцій і угод, основними з яких є :

- Правила безпечного перевезення радіоактивних матеріалів (Правила МАГАТЕ);
- Міжнародний кодекс морського перевезення небезпечних вантажів (МКМПНВ=IMDG CODE);
- Міжнародна конвенція про охорону людського життя на морі (СОЛАС-74);
- Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню із судів (МАРПОЛ);
- Кодекс безпечної практики перевезення не зернових навалювальних вантажів;

- Технічні інструкції щодо безпечного перевезення небезпечних вантажів по повітряю (ІКАО ТИ);
- IATA DGR (IATA Правила перевезення небезпечних вантажів);
- Європейська угода про міжнародне дорожнє перевезення небезпечних вантажів (ДОПНВ=ADR);
- Правила міжнародного перевезення небезпечних вантажів по залізницях (МПНВ=RID);
- Додаток 2 Правил перевезень небезпечних вантажів до Угоди про міжнародне вантажне сполучення (СМВС);
- Правила перевезення небезпечних вантажів залізницями, затверджені на 15-му засіданні Ради із залізничного транспорту держав - учасниць Співдружності 05 квітня 1996 року;
- Європейська угода про міжнародне перевезення небезпечних вантажів по внутрішніх водних шляхах (ВОПНВ=ADN).

Базельська конвенція по контролю за транскордонним перевезенням небезпечних відходів і їх видаленням. На відміну від Типових правил усі ці документи є обов'язковими для виконання при здійсненні міжнародних перевезень небезпечних вантажів по територіях держав, що ратифікували відповідні конвенції й угоди. Що ж таке небезпечний вантаж? На технічній номенклатурній мові це вантаж, який за певних умов транспортування через притаманні йому властивості здатний стати причиною вибуху, пожежі, хімічного зараження, унаслідок чого може бути завдано шкоди здоров'ю людей і довкіллю. До таких вантажів можна віднести різні вибухові матеріали, світлі нафтопродукти, усі види спирту тощо.

Нині на всій території України діє Закон «Про перевезення небезпечних вантажів» (N 1644-III від 06 квітня 2000 року) [13]. У Законі чітко прописано терміни, які вживаються в такому значенні:

- небезпечний вантаж – речовини, матеріали, вироби, відходи виробничої та іншої діяльності, які внаслідок притаманних їм властивостей за наявності певних чинників можуть під час перевезення послужити причиною вибуху, пожежі, ушкодженню технічних засобів, пристроїв, споруд і інших об'єктів, заподіяти матеріальні збитки й шкоду довкіллю, а також призвести до загибелі, травмування, отруєння людей, тварин і які за міжнародними договорами, згоду щодо зобов'язання на виконання яких надала Верховна Рада України, або за результатами випробувань в установленому порядку залежно від міри їх впливу на довкілля або людей віднесено до одного з класів небезпечних речовин. Небезпечні речовини підрозділяються за такими класами: клас 1 – вибухові речовини й вироби; клас 2 – гази; клас 3 – легкозаймисті розчини; клас 4.1 – легкозаймисті тверді речовини; клас 4.2 – речовини, схильні до самозаймання; клас 4.3 – речовини, які виділяють легкозаймисті гази при взаємодії з водою; клас 5.1 – речовини, які окислюють; клас 5.2 – органічні пероксиди; клас 6.1 – токсичні речовини; клас 6.2 – інфекційні речовини; клас 7 – радіоактивні матеріали; клас 8 – корозійні речовини; клас 9 – інші небезпечні речовини й вироби;

– компетентний орган по перевезенню небезпечних вантажів – орган, який таким визнається Кабінетом Міністрів України для виконання міжнародних договорів України у сфері перевезень небезпечних вантажів;

– суб'єкт перевезення небезпечних вантажів – підприємство, установа, організація або фізична особа, які відправляють, перевозять або отримують небезпечні вантажі (відправники, перевізники та одержувачі);

– відправник небезпечного вантажу – указана в перевізних документах юридична (резидент і нерезидент) або фізична особа (громадянин України, іноземець, особа без громадянства), яка готує й подає цей вантаж для перевезення;

– перевізник небезпечного вантажу – юридична (резидент і нерезидент) або фізична особа (громадянин України, іноземець, особа без громадянства), яка здійснює перевезення небезпечного вантажу;

– одержувач небезпечного вантажу – указана в перевізних документах юридична (резидент і нерезидент) або фізична особа (громадянин України, іноземець, особа без громадянства), яка отримує небезпечний вантаж від перевізника;

– перевезення небезпечних вантажів – діяльність, пов'язана з переміщенням небезпечних вантажів від місць їх виготовлення або збереження до місця призначення з підготовкою вантажу, тари, транспортних засобів та екіпажу, прийомом вантажу, здійсненням вантажних операцій і короткостроковим збереженням вантажів на усіх етапах переміщення;

– місця збереження небезпечних вантажів – спеціально обладнані місця, майданчики, складські приміщення й споруди, де зберігаються прийняті до/після перевезення небезпечні вантажі;

– маршрути перевезення небезпечних вантажів – залізничні колії, автомобільні дороги, внутрішні водні шляхи, морський і повітряний простір, де дозволений рух транспортних засобів, які перевозять небезпечні вантажі;

– міжнародне перевезення небезпечних вантажів – перевезення небезпечних вантажів з території України на територію іноземної держави; з території іноземної держави на територію України; транзитом через територію України.

Особливу увагу при перевезенні небезпечних вантажів потрібно приділяти промисловим вибуховим матеріалам. Номенклатура промислових вибухових матеріалів складає близько 300 найменувань, не рахуючи вибухові речовини й вироби на їх основі зарубіжного виробництва та ті, що перебувають у стадії промислових випробувань [13; 14]. Останніми роками в Україні спостерігається збільшення обсягів споживання вибухових матеріалів промислового призначення. Аналіз показує, що ця тенденція найближчим часом збережеться, причому значних змін уживаних вибухових матеріалів не станеться. Процес транспортування вибухових матеріалів на території проведення антитерористичної операції несе за собою загрозу диверсійно-терористичних актів з боку невідконтрольних територій і супроводжується ризиком завдання шкоди населенню й природному

довкіллю, причому ризик при перевезенні небезпечних вантажів у кілька разів вищий у порівнянні з перевезенням звичайних вантажів. При цьому треба враховувати, що нерідко об'єкти, на яких здійснюються навантаження й вивантаження небезпечних вантажів, зокрема отруйних сильнодіючих і вибухових матеріалів, знаходяться поблизу населених пунктів, що значно підвищує ризик виникнення аварій з важкими наслідками для населення. Донині не вирішено проблему безпеки перевезень вибухових матеріалів автомобільним транспортом. Як і раніше, до перевезення допускаються автомобілі, не призначені для таких цілей, включаючи самоскиди. Значна частина автомобілів, які систематично використовуються для перевезення вибухових матеріалів, зокрема по дорогах загального користування, не відповідають вимогам Правил перевезення небезпечних вантажів автомобільним транспортом (ПНВАТ) і Європейській угоді про міжнародне дорожнє перевезення небезпечних вантажів (ДОПНВ).

Зазначимо, що великий ризик при транспортуванні небезпечних вантажів зберігається від впливу дорожньо-транспортних подій, які в основному виникають через порушення правил дорожнього руху України. Надамо коротку статистику за минулий 2017 рік [16]. Компетентна служба Національної поліції України зафіксувала понад 114 тисяч випадків управління транспортом у стані сп'яніння. Управління транспортом у стані сп'яніння спричинило 115 смертей в Україні за 2017 рік [16]. За результатами статистичної оцінки це більше на 25 % у порівнянні з 2016 роком. За минулий 2017 рік по факту зафіксовано 162500 дорожньо-транспортних подій [16]. Учинено ДТП з вини водіїв у стані алкогольного сп'яніння – 5800 випадків. На дорогах України загинули 3432 людини. З даних сайту Національної поліції України, у 2017 році в країні було зареєстровано 27 220 ДТП з потерпілими [16]. Зазначимо, що 34677 осіб отримали травми різного ступеня тяжкості. Левова частка ДТП сталася через порушення Правил дорожнього руху України.

Згідно зі ст. 6. «Стандартизація й сертифікація у сфері перевезення небезпечних вантажів» закону України «Про перевезення небезпечних вантажів» [17, 18] при організації дорожнього перевезення відповідність транспортних засобів, оснащення, підготовка водіїв перевіряється підрозділами Міністерства внутрішніх справ України, які забезпечують безпеку дорожнього руху України з видачею відповідних посвідчень про допуск до перевезення. Упаковка (тара), контейнери, цистерни й засоби упаковки, які можуть за результатами випробувань використовуватися для перевезення вказаної продукції й відходів, повинні мати сертифікати відповідності. Стандарти, які торкаються дорожнього перевезення небезпечних вантажів, розробляються підрозділами Міністерства внутрішніх справ України, які забезпечують безпеку дорожнього руху за узгодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі транспорту. Стандартизація й сертифікація здійснюються відповідно до законодавства України.

Особливу роль у законі України «Про перевезення небезпечних вантажів» має ст. 16 «Компетенція Міністерства внутрішніх справ України,

Національної поліції у сфері дорожнього перевезення небезпечних вантажів» [17; 18]. Нас цікавить компетенція Національної поліції у сфері дорожнього перевезення небезпечних вантажів. Основним підпунктом є: здійснення «контролю» за безпекою дорожнього руху, під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів; розробка й видача в установленому порядку узгоджень маршрутів руху транспортних засобів під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів. На наш погляд, цей підпункт вимагає ретельного доопрацювання з певними доповненнями для умов проведення антитерористичної операції (Луганська й Донецька області), оскільки його недосконалість несе за собою загрозу диверсійно-терористичних актів з боку непідконтрольних територій. У зоні проведення антитерористичної операції (Луганська й Донецька області) для ст. 16 у підпункті «здійснення «контролю» за безпекою дорожнього руху під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів» пропонуємо викласти в такій редакції: «здійснення контролю *та суворо наглядю*» та здійснювати обов'язковий супровід небезпечних вантажів співробітниками Національної поліції у сфері дорожнього перевезення небезпечних вантажів.

У зоні проведення антитерористичної операції (Луганська й Донецька області) дозволити видачу в установленому порядку узгоджень маршрутів руху транспортних засобів під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів тільки особі – співробітникові Національної поліції у сфері дорожнього перевезення небезпечних вантажів (особа, яка супроводжує небезпечний вантаж). Маршрути руху транспортних засобів під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів заборонити до загального розголосу, тобто засекретити. Вищевказані пропозиції зведуть ризик загрози диверсійно-терористичних актів з боку непідконтрольних територій до мінімуму, тим самим підвищиться захист населення й природного довкілля.

На території проведення антитерористичної операції пропонується суворо закріпити перевезення особливо небезпечних вантажів автомобільним транспортом мирного призначення тільки за військовослужбовцями Збройних сил України з відповідною підготовкою при узгодженні маршрутів руху транспортних засобів з компетентним органом Національної поліції України у сфері дорожнього перевезення небезпечних вантажів і зі спеціально уповноваженими органами військово-цивільної адміністрації у сфері перевезення небезпечних вантажів (відповідно до розділу 8.1.5 ДОПНВ (ДНВНВ)).

Висновки. Проведені дослідження в галузі правових відносин при перевезенні небезпечних вантажів автомобільним транспортом в Україні дозволяють запропонувати деякі доповнення до закону України «Про перевезення небезпечних вантажів» щодо ст. 16 «Компетенція Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції у сфері дорожнього перевезення небезпечних вантажів» для території проведення антитерористичної операції (Луганська й Донецька області) : здійснювати обов'язковий супровід небезпечних вантажів співробітниками Національної поліції України у сфері дорожнього перевезення небезпечних вантажів;

здійснювати видачу в установленому порядку узгоджень маршрутів руху транспортних засобів під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів тільки особі – співробітникові Національної поліції України у сфері дорожнього перевезення небезпечних вантажів; суворо закріпити перевезення особливо небезпечних вантажів мирного призначення автомобільним транспортом тільки військовослужбовцями Збройних сил України відповідно до розділу 8.1.5 ДОПНВ.

Використані джерела:

1. Wayne Barrett, Dan Collins. Grand Illusion: The Untold Story of Rudy Giuliani and 9/11. New York: Harper Collins, 2006. ISBN 0-06-053660-8. URL: http://ipfs.io/ipfs/.../wiki/Wayne_Barrett.html.

2. Звіт Комісії Кина-Зеликова: National Commission on Terrorist Attacks. The 9/11 Commission Report: Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States, W.W. Norton and Company, 2004, ISBN 0-393-32671-3. URL: <http://www.amazon.com/Commission-Report-Terrorist>.

3. Therese McAllister et al. Chapter 1. Introduction // World Trade Center Building Performance Study: Data Collection, Preliminary Observations, and Recommendations (FEMA 403). – Federal Emergency Management Agency, September 2002. – P. 1-10. URL: http://www.fema.gov/media-library.../pub_1_final.pdf.

4. NIST NCSTAR 1: Federal Building and Fire Safety Investigation of the World Trade Center Disaster: Final Report of the National Construction Safety Team on the Collapses of the World Trade Center Tower. – NIST, September 2005. – P. 19. URL: <http://www.nist.gov/.../federal-building-and-fire-safety-inve>.

5. Cooper, Helene. Obama Announces Killing of Osama bin Laden. The New York Times (May 1, 2011). URL: <http://www.theede.blogs.nytimes.com/author/helene-cooper/>

6. Corpo de brasileira desaparecida em Nice é encontrado. O Globo (18 July 2016). URL: <http://oglobo.globo.com/Mundo>.

7. Кількість українців, які були поранені під час теракту в Ніцці, зросла до двох. *Європейська правда*: URL: <https://www.eurointegration.com.ua>

8. A Third of Nice Truck Attack's Dead Were Muslim, Group Says, New York Times (19 July 2016). URL: <http://www.nytimes.com/2016/.../nice-truck-attack-victims>.

9. Police, Metropolitan Info available at this stage: from 2208hrs officers responded to reports of a vehicle in collision with pedestrians on London Bridge. 1/3. @metpoliceuk. URL: <http://twitter.com/metpoliceuk/status/871135423048896516>.

10. Was wir über die Tat in Stockholm wissen - und was nicht. SZ (8. April 2017). URL: <http://www.sueddeutsche.de/Politik>.

11. Parliament shooting: Woman dies in Westminster attack, BBC News (22.03.2017). URL: <http://www.bbc.co.uk/news/uk-39365569>.

12. ДОПНВ. Європейська угода про міжнародне дорожнє перевезення небезпечних вантажів. Том I / Організація Об'єднаних Націй, Нью-Йорк і Женева, 2008. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/994_217.

13. Європейська угода, що стосується роботи екіпажів транспортних засобів, що роблять міжнародні автомобільні перевезення (ECTP): прийнятий в Женеві 01 липня 1970 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/994_016.

14. Компанія «Інтерфрайт». URL: <http://partner@interfreight.biz>.
15. ДНАОП 0.00-1.19-97. Правила безпеки при перевезенні вибухових матеріалів автомобільним транспортом. URL: http://dnaop.com/html/43352/doc-ДНАОП_60.24-1.19-97.
16. Компанія «Інтерфрайт». URL: <https://www.interfreight.biz/ru/nashi-uslugi.html>.
17. Закон України «Про перевезення небезпечних вантажів» № 1644 - III від 06 квітня 2000 року. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
18. *Офіційний вісник України* від 19.05.2000 - 2000 р., № 18, стор. 6, стаття 733, код акта 15794/2000. URL: <http://ovu.com.ua/proceedings/archive>

Стаття надійшла до редакції 25.01.2018

Болоташвили З. У. Автомобильная транспортировка опасных грузов в зоне АТО и пути снижения риска угрозы жизни и здоровью населения

В статье рассмотрены правовые отношения при перевозке опасных грузов автомобильным транспортом в Украине и предложены правовые пути снижения риска угрозы жизни, здоровью населения, нарушению экологической безопасности в зоне проведения антитеррористической операции. Предложены некоторые дополнения к закону Украины «О перевозке опасных грузов».

Ключевые слова: автомобильный транспорт, перевозка опасных грузов, нормативно-правовые акты, здоровье людей, диверсионно-террористические акты.

Bolotashvili Z. Motor-car Transporting of Dangerous Cargos in the Area of ATO and Ways of Lowering the Risk of Threatening the Population Life and Health

The aim of the article is consideration of legal relations at transportation of dangerous loads a motor transport in Ukraine and suggestion of legal ways of decline of risk of threat of life, health of population, ecological security breach in the area of realization of anti-terror operation.

An author offers some adding to the law of Ukraine «On transportation of dangerous loads» an item 16 «Competence of Ministry of internal affairs of Ukraine, to the National police in the field of travelling transportation of dangerous loads» for the terms of territory during realization of anti-terror operation (Luhansk and Donetsk to the area): to carry out obligatory accompaniment of dangerous loads the employees of the National police of Ukraine in the field of travelling transportation of dangerous loads; delivery in accordance with established procedure of concordances of routes of motion of transport vehicles during travelling transportation of dangerous loads only to the person - employee of the National police of Ukraine in the field of travelling transportation of dangerous loads; strictly to fasten transportation of the special dangerous loads the motor transport of the peaceful setting only by servicemen of military powers of Ukraine in accordance with a division 8.1.5 to travelling organization of transportation of dangerous loads.

Keywords: motor transport, transportation of dangerous loads, normatively-legal acts, health of people, environment, statistics, diversionary assassinations, Rules of transportation of dangerous loads a motor transport, European agreement about international travelling transportation of dangerous loads.

У дослідженні проведено огляд доктринальних і суб'єктивних наукових поглядів на методи й форми управлінської діяльності. На підставі наявних досягнень адміністративно-правової теорії та аналізу законодавства визначено загальні та спеціальні методи й форми ювенальної превенції, а також установлено їх змістовне наповнення. Розкрито значення в ювенальної превенції таких універсальних методів, як переконання, примус і заохочення. Крім того, поряд із загальними методами в діяльності суб'єктів ювенальної превенції виділено низку спеціальних методів: метод безпосереднього управління, соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді, піклування, превентивне виховання, збір даних, облік і аналіз.

Ключові слова: діти, метод, переконання, превентивне виховання, примус, профілактика, соціальний захист, форма, ювенальна превенція.

Постановка проблеми. Процес входження України в Європейський Союз передбачає імплементацію європейських стандартів і підходів до забезпечення прав дітей, основні напрями яких визначено Стратегією Ради Європи з прав дитини (2016-2021). Водночас, як зазначено в Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, наявна в Україні система захисту прав та інтересів дитини є недосконалою та не повною мірою відповідає вимогам часу [1]. Опосередковано на таке положення справ впливає й відсутність чіткого теоретичного уявлення про зміст та характер ювенальної превенції, а також суміжних інститутів (понять), які становлять комплексну систему соціалізації дитини та попередження девіантної поведінки з її боку. Покращання адміністративно-правового забезпечення діяльності суб'єктів ювенальної превенції потребує визначення форм та методів такої діяльності, оскільки розуміння їх сутності та ознак може дати матеріал для визначення напрямів удосконалення суспільних відносин у досліджуваній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітність проявів девіантної поведінки дитини обумовлює наявність розгорнутого набору форм та методів діяльності певного кола фахівців у галузі педагогіки, психології, юриспруденції, посадових осіб органів публічного адміністрування та громадськості.

У цьому дослідженні було проаналізовано та прийнято до уваги погляди плеяди вчених, які розглядали методи та форми як окремих інститутів права або їх особливості в певній сфері діяльності. До них належать: В. Б. Авер'янов, О. П. Альохін, Д. М. Бахрах, І. В. Бенедик, Ю. П. Битяк, М. Ю. Веселов, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко, В. О. Закриницька, І. В. Зозуля, С. В. Ківалов, О. М. Клюєв, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, Я. В. Лазур, В. П. Петков, О. С. Проневич.

У кожній сфері відносин форми та методи діяльності мають свої особливості. Наприклад, уявлення про форми та методи превентивної

діяльності в педагогічній та юридичній науках суттєво відрізняються. Крім того, якщо розглядати саме методи та форми ювенальної превенції, слід зазначити, що цей термін та інститут (як сукупність більш-менш самостійних правовідносин) є відносно новим явищем для українського суспільства, який тільки починає привертати увагу науковців та практичних фахівців.

Формування цілей. Метою статті є з'ясування методів та форм ювенальної превенції, які відбиваються в організаційно-правових проявах діяльності уповноважених суб'єктів (органів публічного адміністрування).

Виклад основного матеріалу. Правова форма діяльності органів держави – це визначений законодавством (юридично оформлений) порядок здійснення ними юридично значущих дій та операцій, спрямованих на здійснення функцій держави. Від правових форм діяльності держави відрізняють організаційні (або фактичні) форми, оскільки вони являють собою фактичні дії, спрямовані на сприяння реалізації функцій держави. Вони не пов'язані з виданням юридичних актів і тому не спричиняють юридичні наслідки, хоча реалізуються в межах певного правового регулювання, на основі виконання вимог законності [2, с. 396-400; 3, с. 132-134]. Так само методи державного управління більшість учених розглядають як способи та прийоми безпосереднього та цілеспрямованого впливу органів публічної адміністрації на підпорядковані їм об'єкти [4, с. 298; 5, с. 185-188]. В адміністративно-правовій науці методи державного управління традиційно поділяють на: наукові та ненаукові; демократичні та недемократичні; гнучкі та жорсткі; прямого та непрямого впливу; адміністративні та економічні тощо [4, с. 299-302; 6, с. 196-198; 7, с. 187-188; 8, с. 155]. Як критерій у цьому випадку використовується вид конкретних засобів, які застосовуються при розв'язанні управлінських завдань.

Адміністративні методи, на думку В. К. Колпакова, це засоби впливу на діяльність підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян з боку органів управління шляхом прямого встановлення їх обов'язків, через наказ, що спирається на владні повноваження й стан підпорядкування. [7, с. 188]. Наприклад, ч. 1 ст. 15-3 Закону України «Про державне регулювання виробництва й обігу спирту етилового, коньячного й плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» забороняє продаж пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв, вин столових та тютюнових виробів: 1) особами, які не досягли 18 років; 2) особам, які не досягли 18 років. Прямий вплив виражає волю відповідного органу – наказ. Непрямий вплив – це створення умов зацікавленості у виконавців, надання їм можливості обрати варіант поведінки [3, с. 161]. Економічні методи задовольняють економічні чи матеріальні інтереси об'єктів керування за умови їх належної поведінки [6, с. 199]. Формами прояву цього методу в діяльності суб'єктів ювенальної превенції можна вважати створення й функціонування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; державне утримання таких дітей. Указані заходи сприяють запобіганню дитячої безпритульності, жебрацтву, утягуванню дітей у злочинну діяльність тощо.

Загальними (універсальним) методами державного управління, що використовуються в усіх сферах та на всіх рівнях, а в багатьох випадках визначають зміст та конкретний прояв інших методів, – є переконання та примус [4, с. 299]. Метод переконання полягає в доведенні суб'єктів суспільних відносин до впевненості в необхідності певної поведінки, яка відповідає

загальним інтересам без застосування силового тиску. Метод примусу застосовується при порушенні правових норм, їх невиконанні. Він виражається в схиленні суб'єктів суспільних відносин до певної поведінки за допомогою силового тиску (супроти волі тих, ким управляють), у такий спосіб обмежуючи свободу їх вибору [2, с. 400-401]. Зазначені методи є пріоритетними, утім, не єдиними. Питання щодо класифікації методів управління (публічного адміністрування) у юридичній науці є дещо дискусійним. Визначення методів та форм певного виду діяльності в кожній конкретній сфері або ситуації пов'язано з проблемою співвіднесення цілей та засобів їх досягнення.

Щоб з'ясувати особливості та види форм і методів діяльності суб'єктів ювенальної превенції потрібно враховувати, що це комплексний інститут, який покликаний вирішувати питання дитячої соціалізації та попередження девіантних проявів. На підставі аналізу завдань суб'єктів ювенальної превенції нами було встановлено, що сьогодні ювенальну превенцію (у широкому сенсі) слід розглядати як урегульовану нормами права комплексну систему соціальних, економічних, виховних, психологічних та правових заходів впливу певного кола уповноважених суб'єктів (органів публічного адміністрування) на суспільство, родину, окремих фізичних та юридичних осіб для усунення факторів, що детермінують девіантну поведінку дітей у будь-яких її негативних проявах. У такому вигляді ювенальна превенція повністю чи частково вирішує завдання та включає ті заходи, які властиві іншим суміжним суспільно-правовим інститутам у цій сфері соціального управління: соціальний захист дітей, зокрема й безпритульних; превентивне виховання; попередження фактів жорстокого поводження з дітьми або загрози їх учинення; профілактика правопорушень серед неповнолітніх; ювенальна юстиція. Законодавство подекуди розглядає їх як самостійні види правовідносин, які вирішують комплекс загальних та спеціальних завдань ювеналістики, проте окремі аспекти цих видів діяльності впевнено можна вважати складовою частиною ювенальної превенції. З'ясування спільних і відмінних рис наведених інститутів з рисами ювенальної превенції дозволить правильно сконструювати увагу на визначенні форм та методів діяльності суб'єктів останньої.

В. О. Закриницька слушно підкреслює також і профілактичну спрямованість соціальної роботи з дітьми та сім'єю такої роботи [9, с. 16]. З ювенальною превенцією вказаний інститут поєднує загальна мета щодо нівелювання (усунення або згладжування) негативних процесів, у середовищі дитини, які можуть детермінувати її асоціальну поведінку зараз чи в майбутньому або призвести до інших небезпечних для дитини подій. Характерними методами цього напрямку роботи можна вважати соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді, а також піклування. У цьому контексті такі види соціальної роботи як: оцінка потреб, соціальне інспектування, соціальна профілактика, соціальна реабілітація, направлення дитини до закладу соціального захисту дітей, з'ясування місця знаходження дитини і т. ін., – можна розглядати як форми ювенальної превенції.

Аналіз положень деяких правових актів (зокрема й таких, що діяли раніше) свідчить про те, що Уряд країни розглядає просвітницьку діяльність та виховання як один із способів подолання проблем профілактики правопорушень (Концепція Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016-2020 роки [10] тощо). У профілактиці ризикованої та протиправної поведінки важливу роль відіграє просвітницько-профілактична діяльність, що спрямована

саме на попередження негативних явищ через формування в дітей та підлітків знань, умінь та навичок, які сприяють відповідальній, адаптивній, безпечній поведінці [11, с. 5]. Певна частина вчених вважає, що виховний, роз'яснювальний і заохочувальний методи є різновидами або складовими елементами загального методу переконання. Ця система заходів спрямовується на формування в громадян розуміння необхідності чіткого виконання законів та інших правових актів [3, с. 162]. Утім, слід зважати, що визначення методу залежить не лише від способу досягнення кінцевого результату, а й від змісту цього результату. Висока відповідальність, свідомість і дисципліна, як умова переконання, про яку згадує В. П. Петков, [12, с. 59-60] у багатьох випадках не властива дитині через її психологічну незрілість. Тому невід'ємним компонентом виховання є фізичний, психічний, духовний та соціальний розвиток особистості, що дозволяє окремо розглядати такий спеціальний метод як превентивне виховання. При цьому переконання як загальний метод ювенальної превенції може застосовуватися до широкого кола суб'єктів впливу (як дітей, так і дорослих). Превентивне ж виховання спрямовується тільки на неповнолітніх. До речі, на правильність цієї позиції вказує зміст другого абзацу ч. 1 ст. 2 Закону України «Про органи і служби в справах дітей та спеціальні установи для дітей», де переконання та виховання розглядаються як самостійні методи.

Так само метод переконання, на який дуже схоже превентивне виховання (за характером впливу на об'єкт та формами здійснення), є пріоритетним серед методів ювенальної превенції. Ці методи реалізуються в таких формах: проведення ознайомлювальних, попереджувальних та виховних бесід з дітьми та їх батьками, законними представниками, членами сім'ї для усунення причин та умов, які сприяли вчиненню адміністративного чи кримінального правопорушення дитиною; залучення дітей до участі в просвітницько-профілактичних чи психокорекційних програмах; виступи в ЗМІ, використання наочної агітації та пропагування, створення й обмін користувацьким контентом через Інтернет тощо.

Особливості примусових заходів, які застосовуються в ювенальній превенції багато в чому обумовлюються наявністю спеціального об'єкта – дитини. Ці заходи можуть спрямовуватися як на захист дитини, так і на захист суспільних інтересів та інтересів інших осіб від протиправних дій неповнолітніх. Заходи примусу, які властиві для ювенальної превенції, можна поділити за різними критеріями. 1. Залежно від суб'єкта впливу примус поділяється на: а) судовий (розгляд справ щодо неповнолітніх, які вчинили адміністративні правопорушення у віці від 16 до 18 років; відібрання дітей та позбавлення батьківських прав тощо) – такі засоби можуть застосовувати суди (судді); б) адміністративний (складання протоколів про адміністративні правопорушення дітей, а також їх батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), які не виконують обов'язків щодо виховання й навчання дітей; унесення захисних приписів тощо) – результат реалізації державно-владних повноважень органами публічного адміністрування; в) громадський або суспільний (вимагання власниками закладів, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладів громадського харчування та уповноваженими ними особами у відвідувачів таких закладів документів, що підтверджують досягнення ними 16-річного віку) – такі заходи мають недержавний характер і можуть застосовуватися представниками громадських організацій, іншими юридичними або фізичними особами. 2. Залежно від об'єкта

впливу примусові заходи поділяються на такі: а) що спрямовуються на дорослих осіб (направлення на медичне обстеження й лікування батьків або осіб, які їх замінюють, якщо хвороба перешкоджає виконанню ними батьківських обов'язків); б) що застосовуються лише до неповнолітніх, зокрема дітей певного віку (повернення дітей, яких було підкинуто, або які заблукали, або залишили сім'ю чи навчально-виховні заклади до місця постійного проживання, навчання або направлення до спеціальних установ для дітей); в) можуть бути застосовані як до дорослих, так і до дітей (відвідування сім'ї, члени яких перебувають на профілактичному обліку, за місцем їх проживання). Залежно від мети застосування адміністративний примус використовують для: а) запобігання вчиненню правопорушень та інших небезпечних подій (опитування особи; унесення офіційного попередження членам сім'ї про неприпустимість учинення насильства в сім'ї); б) припинення адміністративних проступків та забезпечення адміністративного провадження (складення протоколів про адміністративні правопорушення дітей); в) притягнення до адміністративної відповідальності (застосування до осіб віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення заходів впливу, передбачених ст. 24-1 КУпАП; накладення адміністративних стягнень на батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), які не виконують обов'язків щодо виховання й навчання дітей); г) адміністративно-правові відновлювальні заходи примусу (направлення осіб, які вчинили насильство в сім'ї, до кризових центрів для проходження корекційної програми).

Численні наукові праці містять різноманітні варіації й інших методів. Наприклад, у публікаціях І. В. Зозулі [13, с. 61], О. С. Проневича [14, с. 85-86] (на прикладі діяльності органів поліції) згадується про так званий метод безпосереднього управління. Цей метод передбачає одночасно односторонній вплив суб'єкта на об'єкт управління й зворотній зв'язок (через проведення нарад для колегіального пошуку оптимальних варіантів вирішення колізій). Уважаємо, що в діяльності суб'єктів ювенальної превенції цей метод також має місце. Так, у червні 2017 року було створено систему протидії домашньому насильству «Поліна» (поліція проти насильства), у межах якої запрацювали мобільні групи, до складу яких входять поліцейські з різних підрозділів. «Поліна» – це не окремий спеціальний підрозділ, а лише алгоритм взаємодії між операторами лінії «102» та патрульними, дільничними, ювенальною поліцією, слідчими та оперативниками для реагування та профілактики насильства в сім'ї [15, с. 9]. І це лише один з багатьох прикладів.

Окремо серед спеціальних методів ювенальної превенції треба виділити такі методи, як збирання даних, а також метод обліку та аналізу. Використання методу збирання даних може застосовуватися суб'єктами ювенальної превенції під час установлення місцезнаходження дитини, яка зникла безвісти, або навпаки встановлення дитини, яка залишилася без батьківського піклування, припинення фактів жорстокого поводження з дітьми тощо. Своєю спрямованістю, способом дій суб'єктів ювенальної превенції цей метод у чистому вигляді не схожий ані на переконання, ані на примус. Хоча такі заходи, як приймання звернень та повідомлень про випадки жорстокого поводження щодо дитини; збирання даних про дитину та їх аналіз для встановлення причини самовільного залишення дитиною сім'ї, загальноосвітньої школи-інтернату; обстеження матеріально-побутових умов сім'ї, у якій проживає дитина мають деякі загальні риси із запобіганням учиненню правопорушень (різновид примусу), утім, виконують

самостійні завдання. У них не простежується будь-який вплив на особу. Ці заходи або не пов'язані з правопорушенням (стосуються інших небезпечних або небажаних подій), або виконують допоміжну «оціночну» роль при встановленні факту порушення його реєстрації. При цьому форми збирання даних (інформації) суб'єктами ювенальної превенції мають адміністративно-правовий характер і відрізняються від отримання відомостей через проведення оперативно-розшукових заходів або слідчих дій (кримінально-правові відносин).

Облік та аналіз статистичних матеріалів допомагає теоретично усвідомити правозахисну проблему, обґрунтувати варіанти її альтернативного вирішення [16, с. 202]. У діяльності суб'єктів ювенальної превенції облік виконує ще й профілактичну функцію щодо керованого об'єкта, дає підстави для проведення інших превентивних (примусових та виховних) заходів, установлення додаткових обмежень, або навпаки надання соціальної підтримки. Зазначений метод ювенальної превенції втілюється в таких формах: а) облік сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах; б) облік дітей, які залишилися без батьківського піклування, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; в) облік правопорушників, що не досягли 18 років, зокрема звільнених зі спеціальних виховних установ; облік осіб, які втягують дітей в антигромадську діяльність; г) профілактичний облік дітей (які вчинили адміністративні, кримінальні правопорушення); д) профілактичний облік осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї тощо.

Деякі заходи ювенальної превенції можна розглядати як частину ювенальної юстиції, але лише в частині, що стосується запобігання злочинів та реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, для їх перевиховання та ресоціалізації [17, с. 17-20].

Висновки. Викладене дає підстави розглядати ювенальну превенцію як нову парадигму комплексної діяльності уповноважених суб'єктів, що раніше становили окремі напрями ювенальної політики держави (профілактика правопорушень неповнолітніх, захист інтересів та прав дітей, запобігання дитячій бездоглядності, жорстокого поводження з дитиною тощо). Отже, треба визнати, що ювенальна превенція здійснюється широким набором методів та форм діяльності. Покладаючи в основу їх класифікації доктринальні положення адміністративної науки та результати аналізу особливостей правового регулювання предмета ювенальної превенції, як комплексної системи заходів, можна окреслити види методів та форм ювенальної превенції.

Методи ювенальної превенції поділяються на такі види: 1) економічні та адміністративні; 2) прямого впливу та непрямого впливу; 3) універсальні (переконання, примус, заохочення) та спеціальні (метод безпосереднього управління, соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді, піклування, превентивне виховання, збирання даних, облік та аналіз). Так само форми ювенальної превенції, з огляду на їх розмаїття, доцільно згрупувати, використовуючи доктринальний підхід поділу їх на 1) правові – такі, що пов'язані з установленням або застосуванням норм права; 2) організаційні – проведення організаційних заходів і здійснення матеріально-технічних операцій чи інших управлінських дій, безпосередньо не пов'язаних з прийняттям юридичних актів управління.

З'ясування та розподіл за видами методів та форм ювенальної превенції дозволяє точніше окреслити зміст та особливості адміністративно-правового регулювання цієї діяльності безпосередньо, а також визначити взаємозв'язок та співвідношення з іншими суміжними суспільно-правовими інститутами. У перспективі нашого дослідження, знання про методи та форми допоможуть окреслити систему суб'єктів ювенальної превенції та наповненість їх компетенції, визначити місце та роль підрозділів Національної поліції в цій діяльності. Утім, це буде об'єктом подальших наукових розвідок.

Використані джерела:

1. Концепція Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: затв. постановою Каб. Міністрів України від 05.04.2017 № 230-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-p> (дата звернення: 27.11.2017).
2. Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юрид. ВНЗ / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.] за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
3. Адміністративне право України: підручник / [Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, О. В. Дьяченко та ін.]. Київ, 2007. 544 с.
4. Адміністративне право України: Академічний курс: підручник : у 2 т. / [редкол.: В. Б. Авер'янов та ін.]. Київ, 2004. Т. 1 : Загальна частина. 584 с.
5. Бахрах Д. Н. Административное право: учебник. М., 1999. 368 с.
6. Административное право Украины: учеб. / под общ. ред. С. В. Кивалова. Харьков, 2004. 880 с.
7. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підручник 2-ге вид., допов. Київ, 2000. 752 с.
8. Административное право Российской Федерации: учебник / [Алехин А. П., Кармолицкий А. А., Козлов Ю. М.]. М., 2003. 608 с.
9. Закриницька В. О. Адміністративно-правові засади управління у сфері соціального захисту сім'ї, дітей та молоді: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2014. 26 с.
10. Концепція Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016-2020 роки: схвал. розпорядженням Каб. Міністрів України від 30.08.2015 р. № 1018-р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 80. Ст. 78.
11. Методичні рекомендації щодо проведення просвітницько-профілактичних занять з учнями 1-11 класів за програмою «школа і поліція» / Мін. освіти і науки України; Нац. поліція України. Київ, 2016. 197 с.
12. Петков В. П. Основи переконання в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ (організаційно-правові аспекти). *Форум права*. 2005. № 1. С. 58-64. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2005-1/05rvpupa.pdf>. (дата звернення: 21.12.2017).
13. Зозуля І. В. Нові форми й методи діяльності органів внутрішніх справ: практика проголошення та запровадження. *Форум права*. 2015. № 2. С. 58-63. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/592/FP_3O3_UYA_2015_2.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 21.12.2017).

14. Проневич О. С. Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2011. 445 с.

15. Інформаційний бюлетень про реформу органів правопорядку в Україні. Київ: Експертна група «Поліція під контролем», 2017. Вип. 2 (черв.-серп. 2017 р.). 16 с.

16. Лазур Я. В. Забезпечення прав і свобод громадян у сфері публічного управління: дис. д-ра юрид. наук. Київ, 2011. 454 с.

17. Іщенко І. В. Ювенальна превенція та інші суміжні інститути впливу на поведінку дитини в суспільстві: порівняльно-правовий аналіз. *Правова система держави: проблеми формування та перспективи розвитку*: матер. Всеукр. наук. конф. (Одеса, 12 груд. 2017 р.). Одеса, 2017. С. 17–20.

Стаття надійшла до редколегії 27.02.2018

Іщенко И. В. Виды методов и форм деятельности субъектов ювенальной превенции

В исследовании проведен обзор доктринальных и субъективных научных взглядов на методы и формы управленческой деятельности. На основании имеющихся достижений административно-правовой теории и анализа законодательства определены общие и специальные методы и формы ювенальной превенции, а также установлено их содержательное наполнение. Раскрывается значение в ювенальной превенции таких универсальных методов как убеждение, принуждение и поощрение. Кроме того, наряду с общими методами в деятельности субъектов ювенальной превенции выделяется ряд специальных методов: метод непосредственного управления, социальное обслуживание семей, детей и молодежи, попечительство, превентивное воспитание, сбор данных, учет и анализ.

Ключевые слова: дети, метод, превентивное воспитание, принуждение, профилактика, социальная защита, убеждения, форма, ювенальная превенция.

Ishchenko I. Types of Methods and Forms of the Subjects of Juvenile Prevention Activity

The study reviewed the doctrinal and subjective scientific views on the methods and forms of management activities. On the basis of the existing achievements of the administrative-legal theory and the analysis of legislation, general and special methods and forms of juvenile prevention are defined, as well as their content content is determined. The attention is paid to the peculiarities of the manifestation of the activity of juvenile prevention entities along with administrative methods of economic methods – stimulation of the desired behavior of the object of influence by providing material and financial assistance, social support that promotes the prevention of child homelessness, begging, involvement of children in criminal activity, etc. The importance of juvenile prevention of such universal methods as persuasion, coercion and encouragement is revealed. In a relationship that is directly related to the influence on the consciousness and behavior of the child, the method of persuasion is a priority. Given the psychological «immaturity» of a minor, it is expedient to allocate a separate method of preventive upbringing of the child. In addition, along with general methods in the activities of juvenile preventive measures, a number of special methods are allocated: the method of direct management, social care of families, children and youth,

care, preventive education, data collection, accounting and analysis. In turn, the forms of juvenile prevention, taking into account their diversity, are proposed to be divided (using the doctrinal approach) into two groups: legal ones – those related to the establishment or application of rules of law; organizational – organization of events and the implementation of logistics operations or other management activities that are not directly related to the adoption of legal acts of management. Such a distribution of methods and forms of juvenile prevention can more accurately outline the content and peculiarities of the administrative-legal regulation of this activity directly, as well as determine the relationship and relationship with other related social and legal institutions.

Keywords: children, method, preventive education, coercion, prevention, social protection, beliefs, form, juvenile prevention.

УДК 351.81

А. В. Червінчук

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД АВТОМАТИЧНОЇ ФІКСАЦІЇ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Статтю присвячено дослідженню адміністративних процедур притягнення до відповідальності за порушення законодавства у сфері безпеки дорожнього руху, які були зафіксовані за допомогою технічних приладів, що працюють в автоматичному режимі в різних країнах світу. На підставі аналізу зарубіжного досвіду автоматичної фіксації визначено основні засади провадження в справах про застосування стягнень за такі правопорушення.

Ключові слова: автоматична фіксація, адміністративне правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. В умовах упровадження в Україні систем автоматичної фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху особливу увагу привертають питання механізму притягнення до відповідальності. Зважаючи на те, що попередні спроби застосування систем фото- відеофіксації для документування проступків у галузі дорожньої безпеки без участі суб'єкта владних повноважень не привели до бажаного результату, далі кроки для реалізації цих завдань мають бути виваженими та достатньо обґрунтованими. Надійним підґрунтям для впровадження сучасних технологій у сферу контролю за дотриманням правил дорожнього руху має стати зарубіжний досвід країн, де автоматична фіксація дорожніх правопорушень уже працює та дає позитивний ефект профілактики аварійності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання автоматичної фіксації правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху активно обговорюються в суспільстві та стають предметом досліджень як науковців, так і юристів-практиків, а також фахівців у галузі дорожньої безпеки. Зокрема, цій тематиці було присвячено публікації В.В. Білоуса, В. В. Володарського, В.В. Гаркуші, С.Г. Голубова, Т.О. Гуржія, В.В. Доненка, В. О. Караваєва,

Ю. С. Коллера, В.О. Кривенка, М.В. Лазаренка, А.О. Собакаря, В.Ю. Шепітька та інших.

Формування цілей. Метою статті є визначення на основі аналізу чинного законодавства іноземних держав, наукових поглядів учених основних засад застосування процедур притягнення до відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі.

Виклад основного матеріалу. Сучасний рівень технічних засобів, які використовуються для нагляду за дорожнім рухом, дозволяє фіксувати адміністративні правопорушення без участі суб'єкта владних повноважень, що виключає можливість впливу суб'єктивного фактора на прийняття рішень при здійсненні провадження в справах про адміністративне правопорушення. Використання таких технічних засобів під час контролю за дорожнім рухом широко поширене в більшості розвинених країн світу. Однак у жодній з них докорінно не вирішено найголовніше питання – ідентифікація особи, яка керувала транспортним засобом у момент учинення порушення дорожнього законодавства. Для уникнення безпідставного притягнення до відповідальності невинної особи законодавці кожної держави в різний спосіб намагаються забезпечити дотримання прав і свобод автовласників. Так, у переважній більшості штатів США власник транспортного засобу, отримавши повідомлення про порушення, обирає один із запропонованих способів поведінки:

- 1) прийняти на себе відповідальність за порушення, сплативши штраф;
- 2) відмовитися від відповідальності за порушення та надати відомості про дійсного порушника;
- 3) оскаржувати порушення на слуханні в суді.

Дорожній Кодекс Італії установлює принцип солідарності, згідно з яким за порушення, які тягнуть за собою накладення адміністративного штрафу, відповідальність несе власник транспортного засобу або причепа, у разі комбінації транспортних засобів. Вигодонабувач, орендар або користувач несе спільну відповідальність з порушником. Сума штрафу виплачується власником, якщо він не може довести, що транспортний засіб може використовуватися проти його волі. Якщо порушення вчинено під час керування транспортним засобом іншою особою, уважається, що воно скоєно власником спільно з правопорушником, тому він зобов'язаний виплатити належну суму, якщо не доведе, що він не міг запобігти факт протиправної поведінки. Юридична особа – власник транспортного засобу також несе солідарну відповідальність з порушником та має виплачувати належну суму штрафу. Той, хто сплатив штраф, має право вимагати регресного відшкодування від особи, яка вчинила правопорушення [1].

Національне законодавство Республіки Болгарія передбачає використання співробітниками дорожньої поліції для фіксації порушень правил дорожнього руху як стаціонарних камер, що постійно розміщені на об'єктах дорожньої інфраструктури й працюють за відсутності поліцейського, так і мобільних, які розташовані на дорозі або прикріплені до

службового автомобіля чи мотоцикла і працюють не лише під час зупинки, а й під час руху.

У разі фіксації правопорушення такою камерою власникові транспортного засобу за місцем проживання поштою рекомендованим листом з повідомленням про вручення направляється електронний квиток, який за своєю сутністю відповідає адміністративній постанові. У такому випадку автовласник може:

- протягом 14 днів оскаржити прийняте рішення, подавши скаргу в районний суд, що діє на території, де було вчинено правопорушення;

- у разі викрадення транспортного засобу до порушення протягом семи днів, надати свої письмові заперечення до підрозділу поліції, де накладене стягнення може бути скасоване;

- якщо в момент учинення правопорушення транспортним засобом керувала інша особа, після отримання електронного квитка, у власника є 14 днів, протягом яких він може подати заяву із зазначенням відомостей про особу, у володінні якої перебував автомобіль, та надати копію посвідчення водія цієї особи. Тоді електронний квиток скасовується, а стосовно істинного порушника видається новий квиток, уже з його ім'ям;

- сплатити штраф. При своєчасній оплаті стягується лише тільки 70% від штрафу. Якщо електронний квиток оскаржувався в суді та правопорушення було підтверджено, особа зобов'язана сплатити всю суму штрафу [2].

На автомобільних шляхах Франції працюють декілька видів дорожніх камер:

- фіксований радар - установлюється на аварійно-небезпечних ділянках відповідно до статистики аварійності для зниження швидкості і, відповідно, зменшення кількості ДТП;

- мобільний радар - установлюється в автомобілі, розташованому на краю дороги, для виявлення й фіксації перевищення швидкості;

- дистанційний радар - контролює середню швидкість руху автомобіля на ділянці дороги в кілька кілометрів між двома точками;

- радар (камера), який контролює проїзд на "червоне світло" та фіксує порушення правил проїзду на регульованих перехрестях;

- залізничний радар - принцип його дії аналогічний дії камери, яка контролює проїзд на "червоне світло";

- дискримінантний радар - дозволяє фіксувати швидкість у різних категоріях транспортних засобів, включаючи вантажні автомобілі;

- пересувний-мобільний радар - установлюється в рухомому автомобілі.

Повідомлення про правопорушення надсилається власникові транспортного засобу з пропозицією сплатити суму штрафу протягом 15 днів. [3]

Рішення про притягнення до відповідальності може бути оскаржено, але спочатку має бути сплачена сума накладеного штрафу, про що письмово має бути повідомлений орган, який направив квитанцію, та надано підтверджувальні документи.

Оскаржити накладене стягнення можна до суду через співробітника Громадського міністерства (*officier du Ministère public*), який виконує функцію прокурора. Отримавши скаргу, цей співробітник надає оцінку, чи є це заперечення допустимим або неприпустимим. У першому випадку можливі два варіанти подальшого реагування:

- *officier du Ministère public* наводить докази й суддя вирішуватиме, скасовувати накладене стягнення, чи залишити його в силі. У разі звільнення від покарання, стягнута сума штрафу повертається;

- *officier du Ministère public* залишає звернення без розгляду й повертає заявникові.

Заперечення може бути визнане неприпустимим у разі відсутності причин оскарження, ненадання потрібних документів, недотримання порядку звернення тощо. У такому випадку заперечення відхиляється.

Якщо особа, за якою зареєстровано транспортний засіб, надала його в користування третій особі, то при отриманні квитанції про правопорушення, вона повинна надати відомості про водія, який дійсно вчинив порушення. Для цього передбачений відповідний розділ бланку, де зазначаються контактні дані особи: ім'я, стать, дата народження, адреса та номер ліцензії. У такому разі повідомлення про правопорушення направляється зазначеній особі. Проте власник транспортного засобу може не надавати інформацію про водія, якщо його неможливо ідентифікувати за фотографією, він може продемонструвати докази своєї невинуватості за допомогою будь-яких засобів (рахунки, квитанції кредитної картки, рахунки, фотографію, зроблену вуличною камерою тощо), які підтверджують, що він не керував транспортним засобом у момент фіксації порушення, тоді він несе лише «фінансову відповідальність» відповідного до встановлених санкцій, а штрафні бали йому не нараховуються.

У разі викрадення транспортного засобу або номерних знаків власник повинен звернутись із заявою до поліції або жандармерії свого району. Тоді при отриманні повідомлення про порушення його можна буде повернути із запереченням і справу буде закрито.

У Республіці Білорусь спеціальні технічні засоби, що працюють в автоматичному режимі та мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, використовуються для виявлення перевищення водіями транспортних засобів установленної швидкості руху. У разі фіксації таких правопорушень, адміністративній відповідальності підлягає власник (володілець) транспортного засобу [4]. Уповноваженою посадовою особою виноситься постанова про накладення адміністративного стягнення без участі особи щодо якої ведеться адміністративний процес. Ця постанова набирає законної сили з дати винесення. Її копія протягом трьох днів з дня винесення надсилається рекомендованим листом особі, стосовно якої ведеться адміністративний процес.

У разі, якщо власником транспортного засобу є юридична особа, притягненню до адміністративної відповідальності підлягає особа, яка

керувала таким транспортним засобом. Інформацію про водія юридична особа зобов'язана надати уповноваженому органу в п'ятиденний термін.

Постанову про накладення адміністративного стягнення може бути оскаржено особою, яка притягається до відповідальності або опротестовано прокурором.

Якщо власник (володілець) транспортного засобу не погоджується з притягненням його до адміністративної відповідальності або має докази того, що в момент фіксації адміністративного правопорушення транспортний засіб знаходився у володінні чи в користуванні іншої особи або до цього моменту вибуло з його володіння внаслідок протиправних дій інших осіб, він має право протягом одного місяця з дня отримання копії постанови подати письмову заяву до Державної автомобільної інспекції за місцем проживання. У день отримання такої заяви або протесту прокурора постанова про накладення адміністративного стягнення втрачає силу. Надалі адміністративний процес за цим фактом ведеться стосовно іншої особи. При цьому стягнення може бути накладене не пізніше двох місяців з дня втрати чинності постанови про накладення адміністративного стягнення.

Також особа вважається не підданою адміністративному стягненню, якщо в результаті адміністративного процесу буде встановлено, що в момент фіксації адміністративного правопорушення транспортний засіб знаходився у володінні чи в користуванні іншої особи або до цього моменту вибув з його володіння внаслідок протиправних дій інших осіб.

Законодавство Німеччини більш прискіпливо ставиться до доведеності вини власника транспортного засобу у вчиненні порушення правил дорожнього руху, яке було виявлено за допомогою фотокамер фіксації правопорушень (Blitzerfotos). Факт дорожнього правопорушення має бути доведено. Це робиться за допомогою різних вимірювальних приладів на основі фотографій або відеофрагментів. Ідентифікації лише транспортного засобу недостатньо, адже відповідальність несе водій. Він може бути підданий стягненню лише за наявності зображення особи, яка керувала транспортним засобом у момент учинення правопорушення. Хоча порядок ідентифікації особи з фотографією та перелік збігів зовнішності не визначено, суддя під час розгляду скарги повинен переконатися в особі порушника за формою обличчя, волосся, підборіддя, очей, носа, вух індивідуальних характеристик, такі як зростання брів або видимим шрамом тощо [5]. Тому фотознімки, зроблені позаду транспортного засобу, не визнаються доказами. Як наслідок, до відповідальності за порушення, зафіксовані Blitzerfotos, не притягаються мотоциклісти, зважаючи, що ідентифікаційний номер на мотоциклі розміщено тільки позаду.

На відміну від багатьох інших країн, у Німеччині не існує так званої «відповідальності власника». Проте суддя може зобов'язати власника транспортного засобу в майбутньому зберігати журнал реєстрації осіб, які перебували за кермом.

Влада Німеччини припускає, що технічні прилади можуть допускати помилки при фіксації правопорушень, тому близько десяти відсотків штрафних повідомлень у результаті скасовується.

Висновки. За всієї різноманітності процедур провадження щодо фактів фіксації порушень правил дорожнього руху в різних країнах світу, серед них убачається низка спільних рис:

1. Установлюється презумпція притягнення до відповідальності власника транспортного засобу, на якому було вчинено правопорушення.

2. Не передбачається ідентифікація особи, яка перебувала за кермом транспортного засобу в момент учинення правопорушення.

3. Забезпечується законодавчо врегульована процедура звільнення власника транспортного засобу від відповідальності в разі:

- протиправного вибуття транспортного засобу чи його номерних знаків з володіння власника;

- перебування за кермом транспортного засобу на законних підставах іншої особи.

4. Обов'язок надання доказів щодо своєї непричетності до вчиненого правопорушення покладається на власника транспортного засобу.

5. Передбачена можливість власника транспортного засобу оскаржити накладене стягнення в адміністративному чи судовому порядку.

Використані джерела:

1. Codice della strada. URL: <http://www.aci.it/i-servizi/normative/codice-della-strada.html>.

2. Снимаха ме! Имам си вече електронен фиш! / Мариана Розованова. URL: [http://infolaw.bg/НАКАЗАТЕЛНИИ-\(30,1,law=177\)](http://infolaw.bg/НАКАЗАТЕЛНИИ-(30,1,law=177)).

3. Fonctionnement des radars automatiques : Les Radars automatiques et la procédure de contrôle sanction automatisé / Franck Cascino. URL: <http://www.agirpoumlasecuriteroutiere.asso.fr/Fonctionnement-des-radars.html>.

4. Указ Президента Республики Беларусь от 03.09.2010 N 454 «О мерах, направленных на обеспечение безопасности дорожного движения с использованием специальных технических средств». URL: <http://www.newsby.org/documents/ukazp/2012/ukase-by1/ukaz2012-belarus-0661.htm>.

5. Geblitzt – was Sie jetzt wissen müssen / Rote Ampel überfahren - Autobild / Uwe Lenhart. URL: <http://www.autobild.de/artikel/rote-ampel-ueberfahren-1766567.html>.

Стаття надійшла до редколегії 05.03.2018

Червинчук А. В. Зарубежный опыт автоматической фиксации правонарушений в сфере безопасности дорожного движения

Статья посвящена исследованию административных процедур привлечения к ответственности за нарушения законодательства в сфере безопасности дорожного движения, которые были зафиксированы с помощью технических средств, работающих в автоматическом режиме в различных странах мира. На основании анализа зарубежного опыта автоматической фиксации определяются основные принципы производства по делам о применении взысканий за такие правонарушения.

Ключевые слова: автоматическая фиксация, административное правонарушение в сфере безопасности дорожного движения, зарубежный опыт.

Chervinchuk A. Foreign Experience of Automatic Fixation of Legal Infringements in the Field of Road Traffic Safety

The article is devoted to the investigation of administrative procedures for bringing to justice responsibility for violations of legislation in the field of road safety, which were recorded with the help of technical devices operating in automatic mode in different countries of the world. On the basis of analysis of foreign experience of automatic fixing, the main principles of the proceedings in cases of enforcement of penalties for such offenses are determined.

In the context of the introduction in Ukraine of systems for the automatic fixing of administrative offenses in the field of road safety, the issue of the mechanism of prosecution is of particular interest. In view of the fact that previous attempts to apply photo-video fixing systems for documenting misconduct in the field of road safety without the participation of the authority of the subject did not lead to the desired result, the next steps for the implementation of these tasks should be weighed and sufficiently substantiated. A reliable basis for the introduction of modern technologies into the sphere of control over compliance with traffic rules should become the foreign experience of countries where automatic fixing of road traffic offenses already works and gives a positive effect of prevention of accidents.

In particular, it is noted that the national legislation of these countries establishes the presumption of bringing to responsibility the owner of the vehicle on which the offense was committed. Identification of a person who was driving a vehicle at the time of the commission of the offense is not foreseen. Legally regulated procedure for the dismissal of the owner of a vehicle from liability in case of illegal dispossession of a vehicle or its license plates in the ownership of the owner, as well as in case of - driving a vehicle on the legal grounds of another person, is provided. The burden of proving that he is not involved in the offense is to the owner of the vehicle. The possessor of the vehicle is expected to appeal the imposed administrative or judicial punishment.

Keywords: automatic fixing, administrative violations in the field of road safety, foreign experience.

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

УДК 349.6

М. І. Єрофєєв

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ ТА ЗОНИ НАДЗВИЧАЙНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ

У статті проаналізовано законодавче забезпечення правових режимів надзвичайного стану та зони надзвичайної екологічної ситуації, які можуть запроваджуватися в разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Звернено увагу на недоліки законодавчого регулювання цієї сфери суспільних відносин, яке не забезпечує чіткого розмежування застосування зазначених режимів та обґрунтовано пропозиції щодо усунення таких недоліків.

Ключові слова: правовий режим, зона надзвичайної екологічної ситуації, надзвичайний стан, екологічна безпека, охорона навколишнього природного середовища.

Постановка проблеми. Для забезпечення нормальної життєдіяльності населення в разі виникнення надзвичайних ситуацій, створення сприятливих умов щодо вирішення різного роду проблем, які виникають в державі, запроваджуються спеціальні адміністративно-правові режими, котрі базуються на певних правилах, якими мають керуватися органи державної влади, органи місцевого самоврядування та яких мають дотримуватися фізичні та юридичні особи. У структурі державного механізму адміністративно-правові режими відіграють важливу роль, а тому вони є предметом спеціальних наукових досліджень. Зазначене стосується й правових режимів надзвичайного стану та зони надзвичайної екологічної ситуації. Особливістю цих режимів є те, що сфера їх дії пересікається, а отже, виникає питання щодо їх розмежування. Проте цей аспект зазначених видів адміністративно-правових режимів не отримав належної уваги в науковій літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазвичай режими надзвичайного стану та зони надзвичайної екологічної ситуації розглядаються в навчальній та науковій літературі в контексті аналізу загальної системи адміністративно-правових режимів. Це, зокрема, такі автори, як В. Б. Авер'янов, О. В. Адабаш, А. В. Басов, Д. О. Беззубов, Р. А. Калюжний, Л. К. Крупа, В. К. Колпаков, В. В. Конопльов, С. О. Магда, В. Б. Рушайло та ін. Також пересікання сфери дії зазначених режимів обумовило те, що при здійсненні дослідження одного з них кореспондуюча увага приділялася й іншому. Таке мало місце в працях Г. І. Балюк, Н. М. Бірюкової, С. О. Кузніченка, В. М. Комарницького, Н. Р. Малишевої, Т. А. Шараєвської та ін. Утім, у зазначених дослідженнях питанню про пошук оптимального варіанту взаємодії правих режимів надзвичайного стану та зони надзвичайної екологічної ситуації не було приділено належної уваги.

Формування цілей. Метою цього дослідження є аналіз законодавчих положень, що передбачають в умовах виникнення надзвичайних екологічних ситуацій запровадження за певних підстав обох зазначених режимів, та обґрунтування пропозицій щодо узгодженого їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації – це особливий правовий режим, який може тимчасово запроваджуватися в окремих місцевостях у разі виникнення надзвичайних екологічних ситуацій і спрямовується для попередження людських і матеріальних втрат, відвернення загрози життю й здоров'ю громадян, а також усунення негативних наслідків надзвичайної екологічної ситуації. За наявності достатніх підстав у межах зони надзвичайної екологічної ситуації може бути введено правовий режим надзвичайного стану¹ в порядку, установленому Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» (ст. 8 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» [1]). В умовах правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації здійснюються різноманітні аварійно-рятувальні та відновлювальні, природоохоронні та правоохоронні, організаційні та фінансові й інші заходи. Серед них, зокрема, є й ті, що мають здійснюватися в межах зони надзвичайної екологічної ситуації у випадку запровадження на ній правового режиму надзвичайного стану відповідно до Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [2], а саме: установлення особливого режиму в'їзду й виїзду; посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення; відселення людей з місць, небезпечних для їх проживання, з обов'язковим наданням їм житлих приміщень для постійного або тимчасового проживання; запровадження особливого порядку розподілення продуктів харчування й предметів першої необхідності серед населення; проведення мобілізації ресурсів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, зміна режиму їх роботи та профілю виробничої діяльності в межах, потрібних для проведення аварійно-рятувальних та відновлювальних робіт; примусове відчуження об'єктів права приватної власності з обов'язковим дальшим повним відшкодуванням їх вартості тощо. Очевидно, що склад цих заходів, який

¹ Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю й здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України у спосіб насильства й передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки й здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження в здійсненні конституційних прав і свобод людини й громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень – ст. 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану».

відтворений у частині п'ятій ст.10 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», мав би точно повторити той, що передбачений у Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану» (статті 16, 17). Проте цього не сталося. Перелік відповідних заходів відтворено в частині п'ятій ст.10 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» вибірково, з елементами інтерпретації та окремими доповненнями складами заходів, не передбаченими Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану». Останній, зокрема, у своїх статтях 16 та 17 не передбачає таких заходів, як «проведення необхідних робіт по наданню допомоги тваринам у разі їх захворювання, загрози їх загибелі», «виконання комплексу робіт щодо нормалізації екологічного стану на території зони надзвичайної екологічної ситуації», а такі заходи, як «обмеження руху транспортних засобів та їх огляд», «заборона проведення масових заходів, крім заходів, заборона на проведення яких установлюється судом», передбачено пунктами 2, 4 абзацу 1 ст. 16 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», трансформувалися в розглядуваній частині Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» відповідно в «обмеження руху транспортних засобів та проведення їх огляду з метою необхідної їх обробки, тимчасової затримки в разі виявлення можливого небезпечного їх впливу на життя й здоров'я людей або загрози погіршення екологічної ситуації», «установлення обмежень чи заборони на проведення масових заходів, зокрема в разі загострення епідеміологічної обстановки, крім заходів, заборона та проведення яких установлюється судом».

Зазначене утворює ситуацію, що визначається в юридичній літературі як конкуренція законів. Постає питання, яким з них треба керуватися, коли два закони передбачають два рішення однієї проблеми, що не збігаються одне з одним. На практиці не виникало потреби шукати відповіді на нього в розглядуваному нами випадку. Є тільки один приклад запровадження надзвичайного стану через виникнення надзвичайної ситуації природного характеру. Ідеться про Указ Президента України від 03 грудня 2005 року № 1692/2005 «Про введення надзвичайного стану в населених пунктах Автономної Республіки Крим» (затверджений Законом України № 3182- IV від 06.12.2005 [3], згідно з яким через захворювання птаці високопатогенним грипом на території Советського, Нижньогірського та Джанкойського районів Автономної Республіки Крим, що створює загрозу життю й здоров'ю населення, та відповідно до пункту 21 частини першої статті 106 Конституції України та Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» на території цих населених пунктів було введено надзвичайний стан. Цей приклад не вписується в правове регулювання режиму зони надзвичайної екологічної ситуації, але повністю узгоджується із законодавством про цивільний захист України та орієнтованим на це законодавство Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану», зокрема його статті 17 «Додаткові заходи режиму надзвичайного стану у зв'язку з надзвичайними ситуаціями техногенного або природного характеру».

У юридичній літературі було висловлено думку про неприйнятність ситуації щодо положень, які збігаються (однакові), що містяться в законах, котрі встановлюють різні надзвичайні правові режими й про потребу розведення дії законів України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» та «Про правовий режим надзвичайного стану». Як аргумент доводилося, що це дозволить уникнути «небезпеки застосування суворих надзвичайних заходів до громадян, які потерпають від екологічного лиха, переживають техногенну катастрофу, аварію, епідемію тощо». Наголошувалося також на тому, що вибір конкретного виду надзвичайного режиму повинен залежати від ситуації, що склалася [4].

Погоджуючись, зауважимо, зокрема, що варіант можливого запровадження на одній території одночасно двох особливих правових режимів само по собі утворює юридично некоректну ситуацію. Вона розмиває значення правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації, робить його начебто залежним від іншого правового режиму, і при цьому він не скасовується. За такої обставини й режим надзвичайного стану на території, на якій уже запроваджено правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації, не може бути повноцінним, адже має якимось чином підлаштовуватися під уже чинний особливий правовий режим. На законодавчому рівні жодним чином не врегульовано питання узгодження застосування двох особливих надзвичайних правових режимів. На наш погляд, конституційний рівень регулювання правового режиму зон надзвичайних ситуацій такий же, як правових режимів воєнного та надзвичайного стану (пункт 31 частини першої ст. 85 та пункт 21 частини першої ст.106 Конституції України), однакова спеціальна процедура прийняття рішень щодо введення цих режимів та оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації, передбачено главою 31 Регламенту Верховної Ради України, затвердженого законом України № 1861-VI від 10.02.2010 [5], свідчить про те, що він призначений виконувати певну самостійну роль у вирішенні проблем, що виникають у державі в разі аварій, катастроф, стихійного лиха. Цей режим уособлює відповідальність держави в особі органів державної влади, що приймають рішення про його встановлення на певній території, за забезпечення екологічної безпеки на постраждалих від руйнівних наслідків стихійних сил природи, техногенних інцидентів територіях. Такий режим повинен мати здатність створювати всі умови для подолання надзвичайної екологічної ситуації на відповідній території, нормалізації на ній життєдіяльності населення, без залучення до вирішення проблеми ліквідації надзвичайної екологічної ситуації інших особливих правових режимів. Тобто все, що потрібно для того, аби правовий режим надзвичайної екологічної ситуації виправдав своє призначення повинно в повному обсязі передбачатися в Законі України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», включаючи заходи, пов'язані з обмеженням прав і свобод людини, прав та інтересів юридичних осіб.

Вищевказане не виключає того, що подекуди в разі виникнення надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру може бути введено надзвичайний стан згідно із Законом України «Про надзвичайний

стан». Але це не буде пов'язано з оголошенням місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації. Однією з умов уведення надзвичайного стану є виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихийного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемія, панзоотія тощо), що створюють загрозу життю й здоров'ю значних верств населення (пункт 1 частини другої ст. 4 Закону України «Про надзвичайний стан»). У такому разі можуть бути застосовані не тільки загальні заходи та право обмеження, передбачені правовим режимом надзвичайного стану, а й додаткові заходи цього режиму через надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру (зокрема тимчасова чи безповоротна евакуація людей з місць, небезпечних для проживання, з обов'язковим наданням їм стаціонарних або тимчасових жилих приміщень; установа для юридичних осіб квартирної повинності для тимчасового розміщення евакуйованого або тимчасово переселеного населення, аварійно-рятувальних формувань та військових підрозділів, залучених до подолання надзвичайних ситуацій; тимчасова заборона будівництва нових, розширення діючих підприємств та інших об'єктів, діяльність яких не пов'язана з ліквідацією надзвичайної ситуації або забезпеченням життєдіяльності населення та аварійно-рятувальних формувань; установа карантину та проведення інших обов'язкових санітарних та протиепідемічних заходів; запровадження особливого порядку розподілення продуктів харчування й предметів першої необхідності тощо) (ст. ст. 16, 17 Закону України «Про надзвичайний стан»). Закон (ст. 7) передбачає максимальний термін уведення надзвичайного стану на строк до 90 днів (надзвичайний стан в окремих місцевостях України може бути введено на строк не більш як 60 діб, а в разі потреби його може продовжити Президент України, але не більш як на 30 діб). Проте може бути, що цього терміну буде недостатньо для ліквідації на певній території негативних екологічних наслідків надзвичайної ситуації, тоді й може постати питання про оголошення цієї території зоною надзвичайної екологічної ситуації.

Зазначене вказує на можливість комбінування правовими режимами надзвичайного стану та зони надзвичайної екологічної ситуації, вибіркового застосування їх залежно від характеру та наслідків конкретної надзвичайної екологічної ситуації, а в разі потреби передбачати їх послідовне застосування, уникаючи при цьому непотрібного нагромадження одного правового режиму на інший. Для цього доцільно при дальшому удосконаленні Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» передбачити його відмежування від Закону України «Про надзвичайний стан», визначити в ньому весь комплекс заходів, потрібних для ліквідації надзвичайних екологічних ситуацій, включаючи ті, що мають застосування в умовах правового режиму надзвичайного стану, але можуть бути використані для потреб правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації.

Висновки. Чинне законодавство про зону надзвичайної екологічної ситуації потребує відмежування від законодавства про надзвичайний стан. Кожне з них визначає особливості відповідного правового режиму й має оперувати достатнім комплексом приписів, що роблять відповідний режим автономним, здатним у повній мірі вирішити проблеми, з приводу яких він запроваджується. З огляду на це, із Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» має бути вилучено посилання на Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» і зафіксований увесь склад заходів, що може бути безпосередньо застосований у разі оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації. Це дозволить комбінувати правовими режимами надзвичайного стану й зони надзвичайної екологічної ситуації, застосовувати залежно від особливостей надзвичайної ситуації, що виникає, один з них.

Використані джерела:

1. Про зону надзвичайної екологічної ситуації: Закон України від 16.03.2000 № 1908-III. *Верховна Рада України: офіц. веб-портал*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1908-14>.
2. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 № 1550-III. *Верховна Рада України: офіц. веб-портал*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>.
3. Про введення надзвичайного стану в населених пунктах Автономної Республіки Крим: Указ Президента України від 03 грудня 2005 року № 1692/2005, затверджений Законом України № 3182-IV від 06.12.2005. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 1. Ст.19.
4. Проблеми права екологічної безпеки: навч. посіб. / [М. В. Краснова, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкова та ін.]. Дніпро: НГУ, 2016. С.71.
5. Кузніченко С. О. Надзвичайні спеціальні адміністративно-правові режими в законодавстві України. *Право України*. 2000. №12. С.23-24.
6. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 № VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 14-15, № 16-17. Ст. 133.

Стаття надійшла до редколегії 03.01.2018

Ерофеев Н.И. Соотношение правовых режимов чрезвычайного положения и зоны чрезвычайной экологической ситуации

В статье анализируется законодательное обеспечение правовых режимов чрезвычайного положения и зоны чрезвычайной экологической ситуации, которые могут возникнуть в случае возникновения чрезвычайных ситуаций техногенного и природного характера. Обращается внимание на недостатки законодательного регулирования данной сферы общественных отношений, которое не обеспечивает четкого размеживания применения указанных режимов и обосновываются предложения по устранению этих недостатков.

Ключевые слова: правовой режим, зона чрезвычайной экологической ситуации, чрезвычайное положение, экологическая безопасность, охрана окружающей природной среды.

Yerofeyev M. Ratio of Legal Regimes of the State of Emergency and the Zone of Ecological Emergency

The article examines the issue of the application of legal regimes of the state of emergency and the zone of emergency ecological situation in the conditions of emergency ecological situations in certain areas. It is proved, that their simultaneous application in separate territories creates a legally incorrect situation, in which the meaning of the legal regime of the zone of the emergency ecological situation becomes blurred, it seems to be dependent on another legal regime, and thus it is not abrogated. At the same time, the state of emergency in a territory, where another legal regime is already in place can not be complete, because it must somehow be adjusted to the prior.

The article analyzes the legislative requirements ensuring the introduction of the legal regimes of the state of emergency and the zone of emergency environmental situation. The possibility of combining these legal regimes, selective application of one of them depending on the nature and consequences of a particular emergency environmental situation, and if necessary, their consecutive use, while avoiding the unnecessary accumulation of one legal regime to another is indicated.

According to the author, each of these legal regimes must be autonomous, capable of fully addressing the problems they are caused by. In this regard, the article substantiates the proposals for the introduction of appropriate amendments to the Law of Ukraine "On the Emergency Situation Zone", which will ensure implementation of the complex of administrative, financial, environmental and other necessary measures in the areas declared as zones of emergency ecological situation without the additional introduction of a legal regime of state of emergency.

Keywords: legal regime, emergency environmental situation, emergency state, environmental safety, environmental protection.

УДК 342.7(477):341.231.14

І. С. Загоруй

**ПРО ЗНАЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ
ЛЮДИНИ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ
СТАНДАРТІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ**

У статті розкрито значення ЗДПЛ з початку її створення в справі формування міжнародних стандартів інституту соціально-економічних прав людини. Досліджено історичний аспект їх концептуального теоретико-правового обґрунтування, включаючи й участь у цьому процесі українських учених-правознавців. Виокремлено права другого покоління та показано необхідність їх дотримання як обов'язок держави, що набуває парадигмального значення в розвитку її взаємодії з громадянином.

Ключові слова: Загальна декларація прав людини, соціально-економічні права, Атлантична хартія, права першого покоління, права другого покоління.

Постановка проблеми. Ми сьогодні переживаємо часи, коли події, що відбуваються, обговорюються надто часто з апеляцією до історичних прикладів, які б мали нагадати чи то щось схоже, чи то щось повчальне, а здебільшого – і перше, і друге. Порушення прав людини, охоплюючи й права соціально-економічні, викликають потребу в знаходженні ефективних шляхів їх захисту, що вимагає, своєю чергою, звернення до їхніх джерел і розуміння процесів формування та юридичного оформлення. Одним з

найавторитетніших і впливових з них є Загальна декларація прав людини 1948 року (далі – ЗДПЛ або Декларація), яку такі відомі науковці, як Г. Лаутерпахт, М. Макдугал і Л. Чен, за свідченням авторитетного вітчизняного дослідника О. Задорожного, вважали «Великою харгією вольностей усього людства» [1, с. 338].

Цим обумовлюється й *актуальність теми* статті, що поглиблюється, безсумнівно, недостатніми знаннями багатьох процесів і подій, які відбувалися за межами колишнього СРСР і доводилися в ті часи не тільки до пересічного громадянина, а й до науковця ідеологічно дозовано і завжди у вигляді критики негативного характеру

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лише з набуттям незалежності, питання, пов'язані з правами людини, набули ваги, що відповідає не тільки ставленню до них міжнародної спільноти, а й реальній значущості в житті будь-якої людини. Оскільки з часом ЗДПЛ стала джерелом створення міжнародних стандартів прав людини, про що констатувала міжнародна Конференція з прав людини (Відень, 1993), Л. Ульяшина вважає, що за формальними ознаками Декларація тяжіє до «М'якого» права, використовуваного як основу для міжнародних стандартів з прав людини [2, с. 155]. Вона не пройшла процедури ратифікації державами-членами ООН, і це викликає багато запитань щодо юридичної сили цього документа (М. Антонович) [3, с. 61-62], бо резолюції Генеральної Асамблеї ООН носять рекомендаційний характер. Утім, чимало правників (І. Берн, Т. Езер, Дж. Коен, Дж. Оверал, І. Сенюта та інші) [4, с. 22] поділяють думку, що норми Декларації є відображенням звичаєво-правових норм і тому мають характер міжнародно-правового зобов'язання [5, с. 369]. Таким чином, особливістю норм ЗДПЛ полягає в їх універсальності: вони існують у формі резолюції ГА ООН, носять рекомендаційний характер, але мають обов'язкову юридичну силу як звичаєві норми міжнародного права.

Питанню статусу ЗДПЛ приділено увагу як у вітчизняній, так і в зарубіжній правничій думці. Наприклад, у «Загальній теорії права» (за ред. М. І. Козюбри) зазначається, що Декларація хоч і не вважається зобов'язальним міжнародно-правовим документом, утім є на сьогодні загальновизнаною, а також одним з найважливіших документів ХХ ст., а отже, «ніхто не сумнівається в тому, що Декларація становить собою той мінімальний набір прав людини, якого мають дотримуватися всі держави-члени ООН» [6, с. 62]. Координатор ООН з прав людини Мартен Кьєрум у промові «Права, які роблять нас людьми» (2008 р.) підкреслював зокрема, що оскільки в ЗДПЛ перетинаються політичні й соціально-економічні права, проектна Комісія, котра розробляла документи, що визначають конкретні зобов'язання кожної держави, учинила правильно, коли розділила вихідну політичну декларацію і юридично зобов'язуючі документи [7, с. 19, 20]. У цих працях, а також працях інших авторів, зокрема вітчизняних (П. Рабінович, І. Земан, М. Бем, інші), розглядаються різні аспекти значення та ролі ЗДПЛ на розвиток ідей прав людини у світі, але питання соціально-економічних прав вони торкаються безпосередньо, що значною мірою обумовлює *новизну* постановки проблеми в цій статті.

Формування цілей. Досліджуючи проблему значення Загальної декларації прав людини в процесі формування стандартів соціально-економічних прав постає питання не тільки з'ясування її правової природи, а й втілення в ній, як в одному із первинних документів ООН ідей подальшого розвитку доктрини прав людини, зокрема логічного поєднання «класичних» (прав першого покоління) та «некласичних» соціально-економічних прав як прав «другого покоління».

Виклад основного матеріалу. Для реконструкції парадигматичної концепції прав людини загалом і соціально-економічних прав зокрема, фундаментальне значення має ЗДПЛ, а також Міжнародні пакти про права людини. Важливим є такий факт: у 1946 році ООН, відразу після першої сесії, взялася за реалізацію програми, спрямованої на прийняття Міжнародного білля (хартії) про права людини, концепція і структура якої передбачали прийняття трьох документів: 1) Декларації прав людини; 2) Пакту про права людини і 3) засобів його імплементації. Для розв'язання цього завдання передусім було створено робочий орган ООН – Економічну і Соціальну Раду та її постійний підрозділ – Комісію з прав людини (КПЛ) [8], через яку безпосередньо скеровувалася робота щодо підготовки проекту хартії прав людини за трьома робочими групами.

Перше завдання з цієї програми ГА ООН розв'язала 10 грудня 1948 року, ухваливши перший з трьох документів найбільш загального, не обов'язкового характеру – Загальну декларацію прав людини, у якому в узагальненій формі викладено та запропоновано всім державам світу визнати основні права людини. Саме тому цей день у всьому світі відзначається як День прав людини. Джерельною базою документа, з якою працювала КПЛ, стали ідеї, що мали широку підтримку людей в багатьох країнах, котрі боролися проти націоналізму й тоталітаризму, інших негативних соціально-політичних явищ як умов для утвердження авторитарних режимів. Треба зазначити, що до її складу, крім представників Австралії, Канади, Китаю, СРСР, США, Франції та ін., входили й представники Української РСР, тобто, маємо й вітчизняні коріння не тільки теоретичного опанування ідеї прав людини, але й дотичності до створення цієї надзвичайної пам'ятки світової правової думки.

Теоретико-правову основу ЗДПЛ склало широке коло концептів про свободи і права людини з попередніх епох, а також безпосередніх її творців. Зокрема, погляди на сучасне бачення проблеми прав і свобод людини були викладені Г. Дж. Уеллсом у праці «Декларація прав человека» (1940) [9]; в ініціативах президента США Франкліна Д. Рузвельта щодо чотирьох свобод людини, утілених в «Атлантичній хартії» (14 серпня 1941 р.), – це свобода слова та вираження, свобода віросповідання, свобода від нужди, свобода від страху [10, с. 2]; у науково обґрунтованих ідеях професора Г. Лаутерпахта (Кембридж), викладених ним у праці «Міжнародний білля про права людини» (1945) [11]; в ідеях колишнього президента Панами Рікардо Альфаро [12] та в інших кращих ідеях людства, уже втілених в тогочасних конституціях.

Особливе значення для нас має п'ята клаузула «Атлантичної хартії» («Звільнення від страху і нужди»), якою визначався обсяг співробітництва між країнами у повоєнній перебудові світу в економічній сфері. Конструктивними цілями такої співпраці повинно стати забезпечення для всіх більш сприятливих умов праці, економічного зростання й соціальної захищеності людини. «Бідні люди – невільні люди»; голодні й безробітні люди – це ресурс, на якому будуються диктаторські режими, – з такого дискурсу виходили підписанти цієї Хартії в 1941 році [13]. Слід наголосити, що Президент США Ф. Рузвельт уперше зв'язав порушення економічних прав зі свободою людини, і таким чином поставив економічні і соціальні права на один щабель з політичними. Заклик до «свободи від нужди» фактично проклав шлях до визнання соціально-економічних і культурних прав у міжнародних угодах з питань прав людини, а сама Хартія загалом ознаменувала виникнення Міжнародного білля про права людини, Європейської соціальної хартії, повоєнних конституцій, у яких визнавались економічні та соціальні права.

Розроблення й підготовка ЗДПЛ тривала більше двох років. У процесі роботи над її проектом КПЛ дійшла висновку, що вона повинна прийматися рекомендацією ГА ООН, а Пакт – міжнародно-правовим договором. До розроблення проекту Декларації були залучені досвідчені дипломати, науковці в галузі філософії, теорії права, міжнародного права, правозахисники, інші експерти. У розробці документа брав участь і професор В. Корецький [14], ім'я якого сьогодні носить Інститут держави і права НАН України в Києві.

Текст ЗДПЛ, розміщений у «Розділі А» Резолюції ГА ООН 217 (III), структурно включає Преамбулу і 30 статей, у яких викладені основні права людини і свободи, на які мають право всі чоловіки і жінки у світі без будь-якої різниці. Декларація розширила поняття основних прав і свобод, а також платформу, на якій засновується система загальних прав і вперше, на рівні міжнародного документа, закріпила майже повний спектр цих прав, показала невід'ємність і взаємозв'язок між усіма їх видами, необхідних для забезпечення гідності людини.

Ідея єдності усіх груп і видів прав досягається наріжними філософсько-правовими ідеями, сформульованими в Декларації до кожної групи прав і роз'ясненням умов і порядку їх здійснення. З огляду на це основна частина ЗДПЛ представлена декількома засадничими положеннями. Першим є положення (ст. 1), що «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах...». Хоча цей філософський постулат скерований на класичні права, але він також стосується й соціально-економічних прав, оскільки «людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення та на здійснення необхідних для підтримання її гідності й для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях...» (ст. 22), а тому й на визнання державою таких прав [15, с. 72]. Саме з такої ідеї єдності особистих чи громадянських прав з економічними і соціальними правами, взаємообумовленості поняття «людської гідності» як іманентно притаманної основи прав людини загалом, виходить Філадельфійська

Декларація про цілі і принципи Міжнародної організації праці (1944 р.). Вона проголошує, що «всі люди, незалежно від раси, віросповідання чи статі, мають право використовувати свій **матеріальний добробут і свій духовний розвиток в умовах свободи і гідності** (підкреслено нами – І. З.), економічної стабільності і рівних можливостей» [16].

Друге положення ЗДПЛ стосується загальних принципів, серед яких – принцип рівності у правах і заборона дискримінації (ст. 2) щодо користування правами і свободами людини. Зазначені принципи відіграють ключову роль для всієї системи прав і свобод людини, а не лише тих, що закріплені Декларацією. Наприклад, не передбачене ЗДПЛ право на підприємницьку діяльність нині визнається конституційними основами правопорядку у сфері господарювання в Україні, встановленими Конституцією (ст.ст. 13, 14, ч.1 ст. 15, ст. 42) і Господарським Кодексом України [17, ст. 5].

Третє положення підтверджує зобов'язання кожної людини перед суспільством «у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особистості» (п. 1, ст. 29) і передбачає припустимість тільки тих обмежень при здійсненні своїх прав і свобод людини, «які встановлені законом тільки з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» (п. 2, ст. 29). Морально-правовий аспект цього положення – визнання необхідності соціального середовища і деяких обов'язків людини перед колективом жодним чином не повинен приводити до визнання переваги суспільства, якщо виникає конфлікт між повагою гідності людини і добробутом суспільства.

У системі прав людини, викладених у ЗДПЛ, більшу частину складають основні права першого покоління, і меншу – другого покоління – економічні, соціальні та культурні права. Перелік цих прав (статті 22-27) утворюють три взаємозв'язаних компоненти з об'ємних комплексів економічного, соціального і культурного життя суспільства, необхідних для підтримки гідності людини та вільного розвитку її особистості, а, відтак, вони передбачають зв'язок з особистими, громадянськими та політичними правами. Блок економічних прав представляють право на працю і вільний вибір роботи, на справедливий та сприятливий умови праці й захист від безробіття (ч.1 ст.23); право працюючих на рівну оплату за рівну працю та сукупно – право на справедливий й задовільний винагороду (ч. 2 і 3. ст. 23), а також інші права, що пов'язані з правом на працю – право на об'єднання як підгрунтя права на створення професійних спілок і входження до них для захисту своїх інтересів (ст. 20 і ч.4 ст. 23); право на відпочинок і на розумне обмеження робочого дня та оплачувану відпустку (ст. 24); право на особливу опіку й допомогу матерям і дітям (ч. 2 ст. 25). Важливим економічним правом проголошеним ЗДПЛ є право кожної людини одноосібно або разом з іншими володіти майном та неможливість безпідставного позбавлення свого майна (ч. 1-2 ст. 17). Ці права мають подвійну функцію, найбільш чітко виявлену в праві на власність. З одного боку, це право є основою спеціальних

прав, що можуть забезпечити достатній рівень життя, а з іншого – фундамент незалежності, а значить, і свободи. Перший інтерес до права власності, сформульований, як відомо, Дж. Локком, був спрямований проти феодалного устрою. Право власності стало ключовим елементом перших пошуків свободи та рівності. Оскільки право власності в традиційному розумінні світу не може належати всім і кожному на рівних підставах, воно має бути доповнене щонайменше двома іншими правами: а) правом на працю (це накладає зобов'язання на державу передбачити право на працю та створити гідні умови праці для всіх працездатних) [18, с. 56], що забезпечує достатній рівень життя; і б) право на соціальне забезпечення, котре може доповнити або повністю замінити недостатній дохід, отримуваний від власності або роботи [19, с. 33].

Блок соціальних прав представлений у ЗДПЛ правом на справедливую винагороду за працю; правом на життєвий рівень людини, включаючи їжу, одяг, житло, необхідне соціальне обслуговування та медичний догляд; правом на соціальне забезпечення в разі хвороби, каліцтва та інших обставин; правом на захист материнства і дитинства; правом на відпочинок і дозвілля (ст. 25 ЗДПЛ). Право на соціальне забезпечення має суттєве значення, особливо якщо особа не має в наявності необхідної власності або неспроможна забезпечити достатній рівень життя за допомогою праці – через безробіття, похилий вік або непрацездатність.

Висновки. Згідно з основоположними ідеями ліберальних доктрин громадянські та політичні права і свободи як природні й невід'ємні від людської особистості є пріоритетними, і їм треба віддавати перевагу. Ухвалення ЗДПЛ відкинуло ідею ранжування прав людини в ієрархічному порядку – їх поділ на більш та менш важливі, чи що від чого залежить. Усі права і свободи людини, проголошені Декларацією, визнані як неподільні, взаємозалежні й взаємозв'язані. Саме в цьому насамперед полягає значення Загальної декларації прав людини в процесі формування стандартів соціально-економічних прав, оскільки вплив цього непересічного документа на національне законодавство різних країн неможливо переоцінити.

Використані джерела:

1. Задорожній О. В. Анексія Криму – міжнародний злочин : монографія. Київ: К.І.С., 2015. 576 с.
2. Ульяшина Л. Правовые стандарты в области прав человека: формирование новых источников международного права и их применение в Беларуси. *Европа: новое соседство 2008* : Сб. науч. тр. / редкол.: Г. Я. Миненков (отв. ред.) [и др.]. Вильнюс : ЕГУ, 2009. С.154–167.
3. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини : монографія. Київ : KM ACADEMIA, 2000. 262 с.
4. Берн І., Езер Т., Коен Дж., Оверал Дж., Сенюта І. Права людини у сфері охорони здоров'я: практ. посіб. / за наук. ред. І. Сенюти. Львів: Вид-во ЛЮБФ «Медицина і право», 2012. 552 с.
5. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: навч. посіб. / за заг. ред. Теліпко В. Е. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

6. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіге, 2015. 392 с.
7. Мартен Кьерум. Права людини та їх історія з європейської точки зору. *Права людини у фокусі повітньої історії* / за ред. Є. Ю. Захарова. Харків: Права людини, 2013. С.18–24.
8. Экономический и Социальный Совет. Резолюции : Первая сессия 23 января – 18 февраля 1946 года. E/RES/5 (I). URL: <http://bit.ly/1UcfjZB>.
9. H.G. Wells. The New World Order. First published by Secker & Warburg, London, 1940. URL: <http://gutenberg.net.au/ebooks04/0400671h.html#chap10>
10. The Atlantic Charter // Yearbook of the United Nations 1946-47. Department of Public Information United Nations, Lake Success, New York, 1947.
11. Lauterpacht H. An International Bill of the Rights of Man / H. Lauterpacht. – Columbia University Press. – N. Y., 1945. – 230 p.
12. Сюзан Уолт. Хто написав Загальну декларацію прав людини? URL: <http://historymoippo.blogspot.com/2012/12/10.htm>
13. 1941: The Atlantic Charter // United Nations official site. URL: http://cdn.un.org/unyearbook/yun/pdf/1946-47/1946-47_37.pdf
14. Commission on Human Rights. Drafting Committee on an International Bill of Human Rights. First Session report of the Drafting Committee to the Commission on Human Rights: URL: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.4/21
15. Загальна декларація прав людини (Док. ООН/RES/217 А). *Вісник Конституційного Суду України*. 2006. № 3.
16. Декларация относительно целей и задач Международной организации труда от 10 мая 1944 года. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_328
17. Господарський кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст.144.
18. Тунендгат Е. Спір про права людини. *Філософія прав людини* / за редакції Ш. Госепата та Г. Ломанна; пер. з нім. Київ : Ніка-Центр, 2012. 320 с.
19. Економічні, соціальні й культурні права / під ред. А. Ейде, К. Краузе, А. Розаса; пер.з англ. Г. Є. Краснокутського; наук. ред. Г. Л. Чанишева. Одеса : АО Бахва, 2006. 728 с.

Стаття надійшла до редколегії 14.03.2018

Загоруї І. С. О значенні Всеобщей декларации прав человека в процессе формирования стандартов социально-экономических прав

Раскрывается значение ВДПЧ с начала её создания в деле формирования международных стандартов института социально-экономических прав человека. Исследуется исторический аспект их концептуального теоретико-правового обоснования, включая и участие в этом процессе украинских ученых-правоведов. Выделяются права второго поколения и показывается необходимость их соблюдения как обязательство государства, что получает парадигмальное значение в развитии его взаимодействия с гражданином.

Ключевые слова: Всеобщая декларация прав человека, социально-экономические права, Атлантическая хартия, права первого поколения, права второго поколения.

Zagorui I. About the Value of Universal Declaration of Human Rights in the Process of Formation the Standards of Socio-economic Rights

One of the major tasks today is the protection of socio-economic rights of the citizens of our country that makes the items of sources and history of becoming and forming of these rights urgent. In this process Universal Declaration of Human Rights of 1948 year is of great significance where international standards of the institute of socio-economic rights had been formulated. Many of socio-economic rights proclaimed by this document were known to humanity long time ago but they were not concerted and recognized by the international community. At the same time only those of them were included into Declaration which began to acquire international acknowledgment between XIX-XX centuries and got afterwards the name of rights as "the second generation".

Universal Declaration of Human Rights became the first international document that summed up the lengthy fight of humanity against injustice and respect of human dignity. It could unite fundamental human rights in their general system and laid the foundation for the creation of other international documents in this sphere, extended the catalogue of human rights, formed the basis for the formation of the mechanism of realization of fundamental human rights as well as by international means.

The article considers theoretical, legal and conceptual bases of Declaration which have historical substantiations in a number of documents inaccessible before for the wide circle of soviet scientists. Research of this items allows to establish the sources of ideas of substantiation of socio-economic rights, for example, in the "Atlantic charter" (1941) and other documents. Participating of the Ukrainian jurists in such work was also marked, it was reported about this fact in soviet time but it was not reported about its content. Rights of the second generation are distinguished in their logical unity and general morally-philosophical context with rights of the first generation. There follows a conclusion about the necessity of their observance as the state duties that gets a paradigmatic significance in the development of its interaction with a citizen.

Keywords: Universal Declaration of Human Rights, socio-economic rights, Atlantic charter, rights of the first generation, rights of the second generation.

УДК 349.6

В. М. Комарницький

**ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА
ПРО ЗОНИ НАДЗВИЧАЙНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ
СИТУАЦІЙ**

У статті здійснено ретроспективний аналіз становлення законодавства України про зони надзвичайної екологічної ситуації, проведено оцінку його сучасного стану та аргументовано пропозиції щодо вдосконалення, зокрема наголошено на необхідності його узгодження із законодавством про цивільний захист України.

Ключові слова: зона надзвичайної екологічної ситуації, цивільний захист, екологічна безпека, охорона навколишнього природного середовища.

Постановка проблеми. Передбачена на законодавчому рівні можливість оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації є однією з гарантій забезпечення конституційного права

громадян на екологічну безпеку в умовах виникнення надзвичайних ситуацій, викликаних небезпечними екологічними наслідками руйнівної дії стихійних сил природи, аварій, катастроф. Утворення таких зон дозволяє окреслити територіальні масштаби негативних змін довкілля, зумовлених різного роду екологічними інцидентами, а також мобілізувати фінансові, матеріально-технічні, людські ресурси, потрібні для вжиття заходів з нейтралізації та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Таке значення зон надзвичайних екологічних ситуацій зумовило значний інтерес щодо дослідження їх правового режиму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання відносин щодо оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації досліджувалися в працях В. І. Андрейцева, Г. І. Балюк, Л. А. Бондаря, П. О. Гвоздика, М. І. Єрофєєва, М. В. Краснової, С. О. Кузнiченка, С. О. Магди, Н. Р. Малишевої, Т. А. Шарасвської та інших. Учені, зокрема, були зосереджені на аналізі особливостей правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації, реалізації окремих положень законодавства про зону надзвичайної екологічної ситуації. Сучасний стан цього законодавства свідчить про потребу продовження відповідних досліджень.

Формування цілей. Автор має на меті проаналізувати розвиток законодавства про зону надзвичайної екологічної ситуації, дати оцінку його сучасного стану та аргументувати пропозиції щодо вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Початок розвитку законодавства про зону надзвичайної екологічної ситуації поклав Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», прийнятий 24 липня 1991 року [1], у якому було передбачено статтю щодо формування в Україні зон надзвичайної екологічної ситуації (ст. 65). Дальшим важливим кроком у розвитку правового регулювання цього питання було внесення положень, що визначають порядок прийняття рішень про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації, до тексту Конституції України (п. 31 ч. 1 ст. 85, п. 21 ч. 1 ст. 106), прийнятої 28 червня 1996 року. Вона ж встановила, що тільки законом має визначатися правовий режим зон надзвичайних екологічних ситуацій (п.1 9 ч. 1 ст. 92). І такий документ був прийнятий 16 березня 2000 року – це Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» [2]. Він, продовжуючи загальну лінію розвитку законодавства з відповідного питання, визначену Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», натомість радикально змінив правову концепцію формування в Україні зон надзвичайної екологічної ситуації та зумовив внесення відповідних змін до ст. 65 зазначеного Закону.

Нагадаємо, що початкова редакція ст. 65 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачала можливість оголошення «окремих територій зонами екологічної катастрофи, зонами підвищеної екологічної небезпеки» чи віднесення до інших категорій зон надзвичайних екологічних ситуацій. Зонами екологічної катастрофи могли визнаватися території, «де внаслідок діяльності людини чи руйнівного

впливу стихійних сил природи виникли стійкі або необоротні негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що призвели до неможливості проживання на них населення і ведення господарської діяльності». До зон підвищеної екологічної небезпеки мали відноситися території, «де внаслідок діяльності людини або руйнівного впливу стихійних сил природи в навколишньому природному середовищі на тривалий час виникли негативні зміни, що ставлять під загрозу здоров'я людини, збереження природних об'єктів і обмежують ведення господарської діяльності». Така класифікація зон надзвичайних екологічних ситуацій не міститься в Законі України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» (ст.1), який обмежився визначенням, що «Зона надзвичайної екологічної ситуації – це окрема місцевість України, на якій виникла надзвичайна екологічна ситуація», а надзвичайна екологічна ситуація – «надзвичайна ситуація, при якій на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави».

Виникає цілком слушне запитання: чому після майже десяти років дії зазначеного положення Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» виникла потреба змінити ставлення законодавця до визначення відповідних зон (?). Відповідаючи, звернемо увагу на час прийняття згаданого Закону – це початок 90-х років минулого сторіччя, період, коли чорнобильський фактор суттєво впливав на розвиток усіх сфер суспільного життя в Україні, зокрема й на законодавчу галузь. Вона відреагувала на Чорнобильську катастрофу прийняттям законів «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого 1991 року [3] та «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року [4] і цим не вичерпалась. Адже названі закони стосувалися тільки проблеми подолання наслідків Чорнобильської катастрофи й не могли бути використані для вирішення питань, пов'язаних з іншими екологічними інцидентами (аваріями, катастрофами), від яких суспільство не застраховано. Було очевидно, що в разі їх виникнення, має бути закон, який дозволить не гаяти часу на вирішення правових, організаційних, економічних та інших питань, пов'язаних з нейтралізацією та ліквідацією надзвичайних екологічних ситуацій, а надасть можливість оперативно діяти за чітко визначеним у законі сценарієм. Це суспільне замовлення було враховано при розробці та прийнятті Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», проте, як показала практика, не найкраще. Узятий у ньому для відповідних цілей за взірць метод зонування території за її екологічними показниками, що свідчать про певний рівень небезпеки проживання на ній населення, запозичений із законів, що мали вирішувати питання подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, загальмував подальший процес законотворення з цього питання. Адже стало очевидно, що за запропонованим у першій редакції ст. 65 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» варіантом визначення зон

надзвичайних екологічних ситуацій чимало місцевостей України, стан довкілля яких незадовільний, могли претендувати на оголошення їх однією з категорій цих зон для отримання певних економічних преференцій (дотацій з державного бюджету тощо). Ця обставина затримувала опрацювання спеціального закону з відповідного питання, оскільки не можна було запропонувати оптимальні критерії визначення зон надзвичайної екологічної ситуації. Будь-які варіанти викликали зауваження (заперечення) з боку тих представників, чії території не відповідали критеріям, що пропонували розробники майбутнього закону про зону надзвичайної екологічної ситуації. Це зумовило зміщення акцентів щодо розуміння призначення такого роду зон, а саме: відмову від погляду на них як форми екологічного зонування. Такі зони мали розглядатися лише як засіб вирішення проблем, пов'язаних з виникненням надзвичайних екологічних ситуацій [5]. Саме цей погляд і знайшов відображення в Законі України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» та в оновленій редакції ст. 65 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Прийняття Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» можна оцінювати як певний підсумок розвитку правового регулювання цієї сфери суспільних відносин. З огляду на це доцільно провести історичний екскурс такого розвитку. Ретроспективний аналіз показує, що правові акти (окрім уже згаданої ст. 65 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища») з питань подолання в окремих місцевостях наслідків надзвичайних ситуацій почали прийматися ще задовго до появи Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації». Власне, вони мали пробний характер, даючи змогу набуту досвіду, який потім був використаний при опрацюванні зазначеного закону. Серед перших з таких актів назвемо постанову Президії Верховної Ради України від 12.02.1993 № 3010-ХІІ «Про екологічну ситуацію в зоні Григорівського лиману Одеської області» [6]. У ній констатувався небезпечний для екології регіону вплив на довкілля діяльності промислових підприємств, розмічених у місті Південне Одеської області. З огляду на це, давалося доручення Міністерству охорони навколишнього природного середовища України щодо проведення комплексної екологічної експертизи Григорівського лиману та визначення, спільно із зацікавленими сторонами, конкретних заходів щодо поліпшення екологічної ситуації в цій місцевості. Окремо в постанові вказувалося на необхідність розгляду питання про визначення статусу Григорівського лиману Одеської області після прийняття Закону «Про зони надзвичайних екологічних ситуацій, їх класифікацію та статус». Ця постанова є першим актом, у якому розглядалася можливість оголошення певної території зоною надзвичайної екологічної ситуації та навіть подавалася назва закону, на підставі якого це мало відбутись. Проте вирішення питання про прийняття відповідного закону затягнулося, і в інших актах того періоду про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації безпосередньо не йшлося. У разі виникнення в окремих місцевостях

надзвичайних ситуацій, що мали екологічне забарвлення, приймалися акти з різними акцентами у своїх назвах та змісті, які мали визначити заходи щодо ліквідації негативних наслідків. До прикладу, Кабінет Міністрів України прийняв такі постанови: «Про розв'язання соціальних і екологічних проблем житлового масиву Павло-Кічкас міста Запоріжжя» від 12.06.1997 № 587; «Про подолання надзвичайного стану у басейні р. Горинь та забезпечення якісною питною водою населення м. Рівне і сіл Гоцанського району Рівненської області» від 17.11.1997 № 1275; «Про виділення коштів для проведення аварійно-відновних робіт з метою запобігання екологічній катастрофі і забезпечення водою належної якості населення м.Червонограда, м.Соснівки та смт Гірник Львівської області» від 13.07.1998 № 1066 тощо.

Уперше конституційна процедура оголошення окремих місцевостей зоною надзвичайної екологічної ситуації була застосована в листопаді 1998 року через катастрофічний паводок у Закарпатській області, який призвів до зруйнування великої кількості будівель, унаслідок чого мешканці багатьох населених пунктів напередодні зими залишилися без житла, зазнали інших великих матеріальних збитків, значного ускладнення екологічної ситуації. Тоді для забезпечення безпеки громадян, надання їм ефективної допомоги та якнайшвидшої нормалізації обстановки було прийнято Указ Президента України від 07 листопада 1998 року № 1223/98 «Про заходи щодо ліквідації наслідків стихійного лиха в Закарпатській області», згідно з яким Закарпатська область була оголошена зоною надзвичайної екологічної ситуації. Цей Указ відповідно до п. 31 ст. 85 Конституції України був затверджений постановою Верховної Ради України від 10.11.1998 № 242-XIV «Про затвердження Указу Президента України «Про заходи щодо ліквідації наслідків стихійного лиха у Закарпатській області»».

Після прийняття 13 липня 2000 року чинного Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», який встановив вимоги щодо оформлення Указу Президента України про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації, відповідні укази, прийняті у наступні роки, набули більш уніфікованого вигляду (зокрема, за редакцією назв, визначенням підстав прийняття указу тощо), що виділяє їх серед інших указів Президента України, спрямованих на подолання негативних наслідків стихійних лих (див. Укази Президента України «Про оголошення територій у межах населених пунктів Болеславчик, Мічуріне, Підгір'я, Чаусове-1, Чаусове-2 Первомайського району Миколаївської області зоною надзвичайної екологічної ситуації» від 31 серпня 2000 року № 1039/2000; «Про оголошення окремих районів та міст Вінницької, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Хмельницької та Черкаської областей зоною надзвичайної екологічної ситуації» від 11 грудня 2000 року № 1324/2000; «Про оголошення територій міста Калуш та сіл Кропивник і Сівка-Калуська Калуського району Івано-Франківської області зоною надзвичайної екологічної ситуації» від 10 лютого 2010 року № 145/2010).

Зазначимо також внесення до Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України від 10 лютого 2010 року № VI [7], глави 31, що встановила спеціальну процедуру розгляду указів Президента України з

питань національної безпеки, зокрема й оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації. Це забезпечило надійне оперативне вирішення питання про прийняття парламентом відповідного рішення у термін, встановлений Конституцією України (протягом двох днів з дня звернення Президента України до Верховної Ради України), оформлення його як закону про затвердження указу Президента про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації.

Особливістю дії законодавства про зону надзвичайної екологічної ситуації є його взаємозв'язок із законодавством про цивільний захист. Це стосується насамперед тієї його (законодавства про цивільний захист) частини, що визначає організаційні, фінансові та інші механізми реалізації законодавчих приписів з ліквідації наслідків надзвичайних екологічних ситуацій. Саме законодавство про цивільний захист передбачає: класифікацію надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, яка охоплює всі аспекти ситуацій, визнаних надзвичайними, зокрема й екологічні; порядок організації аварійно-рятувальних та інших відновлювальних робіт у разі стихійного лиха, аварії, катастрофи з небезпечними екологічними наслідками; вимоги щодо матеріально-технічного та фінансового забезпечення заходів з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; умови та порядок відшкодування шкоди потерпілим від стихійного лиха, аварії та катастрофи тощо. Зазначені, а також інші аспекти організації здійснення заходів щодо ліквідації наслідків надзвичайних екологічних ситуацій регламентуються численними нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Кодексу цивільного захисту України від 02 жовтня 2012 року [8]. Зокрема, серед них: Положення про єдину державну систему цивільного захисту, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 09.01.2014 № 11; Типове положення про функціональну підсистему єдиної державної системи цивільного захисту, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 11.03.2015 № 101; Типове положення про територіальну підсистему єдиної державної системи цивільного захисту, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 11.03.2015 № 101; Положення про Державну комісію з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26.01.2015 № 18; Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30.10.2013; Порядок здійснення компенсації вартості послуг і розміру фактичних (понесених) витрат суб'єкту господарювання та громадянину, транспортні засоби яких залучені для вивезення населення із зони надзвичайної ситуації, районів можливих бойових дій, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14.08.2013; Порядок надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій, які залишилися на попередньому місці проживання, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18.12.2013; Порядок створення та використання матеріальних резервів для запобігання і ліквідації наслідків

надзвичайних ситуацій, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 № 775; Положення про організацію оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій та зв'язку у сфері цивільного захисту, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 27.09.2017; Статут дій у надзвичайних ситуаціях органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, затверджений наказом МНС України від 13.03.2012 № 575 тощо.

Фактичний зв'язок законодавства про зону надзвичайної екологічної ситуації із законодавством про цивільний захист України є очевидним, тому з огляду на це укладаються всі коментарі відповідного законодавства, навчальна та наукова література з питань екологічної безпеки, запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних екологічних ситуацій. Але щодо такого зв'язку є один нюанс – він юридично не зафіксований, не визнаний у жодному законодавчому акті. Адже, ані Кодекс цивільного захисту України, ані прийняті відповідно до нього нормативно-правові акти не містять жодного посилання на Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» і взагалі не використовують термін «надзвичайні екологічні ситуації». Але й у Законі України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» не згадується про Кодекс цивільного захисту України, обмежуючись у відповідних випадках формулюваннями загального характеру, зокрема, «відповідно до закону», «відповідно до чинного законодавства» тощо. Відсутність кореспондуючого зв'язку між двома законами, що регулюють споріднені суспільні відносини, треба визнати суттєвою вадою законотворчого процесу, який допустив виникнення такої юридично некоректної ситуації. Вона не дозволяє отримати повноцінну інформацію про сферу правового регулювання Кодексу цивільного захисту України, про характер зв'язків законодавства про зону надзвичайної екологічної ситуації із законодавством про цивільний захист. Адже пересічні громадяни зможуть зорієнтуватися в особливостях правового регулювання цього роду суспільних відносин тільки скориставшись консультаціями, коментарями, що з відповідного питання публікують фахівці.

Ігнорування законодавством про цивільний захист України існування Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» створює передумови для появи в ньому викривленої інформації. Зокрема, він (ст. 2 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації») досі в складі законодавства про зону надзвичайної екологічної ситуації згадує Закон України «Про аварійно-рятувальні служби», який, як і деякі інші закони, втратив чинність після прийняття 02 жовтня 2012 року Кодексу цивільного захисту України (п. 2 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення»). Усе зазначене свідчить, що узгодження законодавства про зону надзвичайної екологічної ситуації із законодавством про цивільний захист України є на сьогодні нагальним. Для вирішення його слід переглянути Кодекс цивільного захисту України та Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» щодо визначення можливостей їх взаємного наповнення інформацією один про одного. Зокрема, доцільно в статтях, що визначають склад законодавства в цих законодавчих актах, зробити

посилання на відповідний закон/кодекс (у ст. 3 Кодексу про цивільний захист України на Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», а в ст. 2 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» на Кодекс про цивільний захист України). Також у Кодексі цивільного захисту України повинні міститися визначення понять «надзвичайна екологічна ситуація», «зона надзвичайної екологічної ситуації», а до класифікаційних ознак надзвичайних ситуацій у ньому (ст. 5) треба віднести екологічні наслідки таких ситуацій, що дозволить доповнити класифікацію надзвичайних ситуацій таким видом як надзвичайні екологічні ситуації. Окрім того, є сенс внести до Кодексу цивільного захисту України окрему статтю щодо оголошенню окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації, ув'язавши її створення з певним рівнем надзвичайних ситуацій, який визначається в порядку, установленому частинами 3, 4 ст. 5 зазначеного Кодексу та Порядком класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнем, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.03.2004 №368 [9].

Висновки. Розвиток законодавства про зони надзвичайної екологічної ситуації відтворює всі зміни у ставленні держави щодо їх запровадження – від розгляду такого роду зон як інструмента екологічного зонування території України до засобу вирішення проблем, пов'язаних з виникненням конкретних надзвичайних екологічних ситуацій. Важливим для впорядкування цього законодавства є узгодження його із законодавством про цивільний захист України. Цьому має сприяти внесення до Кодексу цивільного захисту України положень про надзвичайні екологічні ситуації та уточнення переліку нормативно-правових актів, зазначених у ст. 2 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації».

Використані джерела:

1. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 24 липня 1991 року №1264-ХІІ. *Верховна Рада України*: [офіц. веб-портал]. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

2. Про зону надзвичайної екологічної ситуації: Закон України від 16 березня 2000 року № 1908-ІІІ. *Верховна Рада України*: [офіц. веб-портал]. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1908-14>.

3. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27 лютого 1991 року № 791а-ХІІ. *Верховна Рада України*: [офіц. веб-портал]. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12>.

4. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28 лютого 1991 року № 796-ХІІ. *Верховна Рада України*: [офіц. веб-портал]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/796-12>.

5. Єрофєєв М.І. Конституційне право громадян на безпечне довкілля та його забезпечення в умовах виникнення надзвичайних екологічних ситуацій. *Конституція України – основа подальшого розвитку законодавства*. Інститут законодавства Верховної Ради України. Збірник наукових праць. Вип. 2. Київ, 1997. С. 172–178.

6. Про екологічну ситуацію в зоні Григорівського лиману Одеської області: [Електронний ресурс] Постанова Президії Верховної Ради України від 12.02.1993 № 3010-ХІІ // *Верховна Рада України*: офіц.веб-портал. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3010-12>.

7. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 № VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 14– 15, № 16– 17. Ст. 133.

8. Кодекс цивільного захисту України: Закон від 02.10.2012 № 5403-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34–35. Ст.458.

9. Порядок класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнем: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2004 № 368. *Офіційний вісник України*. 2004. № 12. Ст. 740.

Стаття надійшла до редколегії 24.02.2018

Комарницький В. М. Вопросы развития законодательства о зонах чрезвычайной экологической ситуации

В статье осуществлен ретроспективный анализ становления законодательства о зонах чрезвычайной экологической ситуации, проведена оценка его современного состояния и аргументированы предложения по его совершенствованию, акцентировано внимание на необходимости его согласования с законодательством о гражданской защите Украины.

Ключевые слова: зона чрезвычайной экологической ситуации, гражданская защита, экологическая безопасность, охрана окружающей природной среды.

Komarnytskyi V. Issues of the Development of Legislation in Zones of Ecological Emergency

The article analyzes the development of legislation on the zones of emergency ecological situation. The attention is drawn to the changes in the legislative concept of their formation. Initially, the Law of Ukraine "On Environmental Protection", in 1991 considered this type of zones as an instrument of ecological zonation by criteria of the state of negative changes in the environment on particular territory. Almost ten years later – as a method of rapid response to a natural disaster, an accident, catastrophes that have created a life-threatening ecological situation, and made it impossible for a normal livelihoods in a certain territory (in 2000, the Law of Ukraine " On the Zone of Emergency Ecological Situation").

The article considers the preconditions for the mentioned change in legislation on the approaches to the formation of the relevant zones. It is proved, that this change contributed to the adopting of a special law devoted to zones of emergency ecological situation. The article also contains a retrospective analysis of legal acts on the elimination of emergency ecological situations, which began to be adopted before the 2000 Law of Ukraine "On the Zone of Emergency Ecological Situation» came into force. According to the author, these acts were essentially trial-oriented, and allowed to gain experience, that was afterwards used in the elaboration of the named law.

Upon analyzing the current state of the legislation on the areas of emergency ecological situation, author draws attention to its close connection with the legislation on civil protection of Ukraine. The necessity to consolidate this connection at the legislative level by introducing the mutually agreed amendments to the Code of Civil Protection of Ukraine and The Law of Ukraine "On the Zone of Emergency Ecological Situation" is proved.

Keywords: zone of emergency ecological situation, civil protection, ecological safety, environmental protection.

В українській та зарубіжній навчальній і науковій літературі з міжнародного митного права неодноразово наголошувалося на тому, що міжнародному митному праву як самостійній галузі міжнародного права властиві специфічні (спеціальні) принципи права. Проте до сьогодні представники доктрини міжнародного права не виробили узгодженого підходу до розуміння правової природи таких принципів, що можна пояснити як недостатнім рівнем розробленості теорії міжнародного митного права, так і відсутністю кодифікованого міжнародно-правового акта, у тексті якого було б закріплено перелік чинних основних принципів міжнародного митного права. Відсутні в українській та зарубіжній юридичній науці й самостійні комплексні дослідження, присвячені виявленню характерних для міжнародного митного права принципів та здійсненню їх класифікації, що додатково підтверджує актуальність окресленої нами проблеми.

Ключові слова: система принципів міжнародного митного права, класифікація принципів міжнародного митного права, основні принципи міжнародного права, міжнародні договори, Конвенція Кіото.

Постановка проблеми. В українській та зарубіжній навчальній і науковій літературі з міжнародного митного права неодноразово наголошувалося на тому, що міжнародному митному праву як самостійній галузі міжнародного права властиві специфічні (спеціальні) принципи права. Проте до сьогодні представники доктрини міжнародного права не виробили узгодженого підходу до розуміння правової природи таких принципів, що можна пояснити як недостатнім рівнем розробленості теорії міжнародного митного права, так і відсутністю кодифікованого міжнародно-правового акта, у тексті якого було б закріплено перелік чинних основних принципів міжнародного митного права. Відсутні в українській та зарубіжній юридичній науці й самостійні комплексні дослідження, присвячені виявленню характерних для міжнародного митного права принципів та здійсненню їх класифікації, що додатково підтверджує актуальність окресленої нами проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження з проблематики міжнародного митного права свідчить про те, що представники юридичної науки неодноразово писали в працях про існування системи принципів міжнародного митного права, яку зазвичай розглядали як певний перелік принципів, пропонували до обговорення авторські переліки таких принципів, піддавали сумніву обрані іншими вченими підходи до їх установа, проте не акцентували увагу на видовій диференціації принципів міжнародного митного права та не проводили спеціальних досліджень, спрямованих на розв'язання цього теоретичного завдання.

Серед зарубіжних та українських авторів, які присвятили увагу окремим аспектам природи принципів міжнародного митного права, треба

згадати таких науковців, як: С. Т. Алібеков, К. А. Бекашев, К. Г. Борисов, Н. Е. Буваєва, Є. Г. Моїсєєв, С. М. Овчинніков, М. Е. Романова, К. К. Сандровський.

Формування цілей. Метою статті є з'ясування наявних у сучасній міжнародно-правовій доктрині підходів до розуміння системи принципів міжнародного митного права та їх класифікації, а також обґрунтування авторського підходу до видової диференціації принципів міжнародного митного права.

Вклад основного матеріалу. Представники української та зарубіжної доктрини міжнародного права неодноразово наголошували в працях на наявності в системі міжнародного митного права спеціальних принципів права або заявляли про існування властивої міжнародному митному праву системи специфічних принципів права. Однак охарактеризувати систему таких принципів чи обґрунтувати власну точку зору щодо можливої їх кількості або стосовно можливого їх поділу на певні види спробували лише окремі з них.

Учений з Російської Федерації (далі – РФ) К. Г. Борисов був першим, хто у своїх працях описав систему специфічних галузевих принципів міжнародного митного права, виклавши її як такий перелік: принцип сприяння становленню нового економічного порядку, заснованого на справжній справедливості, суверенній рівності національних економік, взаємозалежності, спільності інтересів, взаємній і рівній вигоді в митному співробітництві між усіма державами незалежно від їх економічних і соціальних систем; принцип заборони прямих або непрямих дій, спрямованих на перешкоджання здійсненню економічного суверенітету держав; принцип забезпечення постійного й усеозростаючого розширення та лібералізації міжнародної торгівлі, що ґрунтується на універсальному застосуванні режиму найбільшого сприяння; принцип рівноправного використання державами переваг міжнародного поділу праці, що сприяє розвитку широкого різностороннього торгового обміну товарними масами з дотриманням рівноправності всіх форм власності на основі використання переваг від історично сформованих форм інтернаціоналізації господарського життя; принцип сприяння економічному зростанню країн, що розвиваються, і подолання наявного економічного розриву між ними та промислово розвиненими країнами для зміцнення економічного суверенітету країн, що розвиваються; принцип удосконалення організаційного механізму міжнародного митного співробітництва в рамках організації, конференцій універсального, континентального, регіонального та субрегіонального масштабу як засобу зміцнення миру, підвищення рівня добробуту народів та їх економічного суверенітету; принцип невзаємності, що притаманний практиці міжнародних відносин за участі країн, що розвиваються («Група 77») [1, с. 23–24].

Тривалий час підхід К. Г. Борисова до розуміння системи принципів міжнародного митного права не ставився під сумнів, а розроблений ним перелік принципів використовувався представниками російської науки міжнародного права як основа для формування власних (авторських) систем принципів міжнародного митного права, або запозичувався ними без

жодних змін, серед них: Л. М. Анісімов, К. А. Бекашев, Н. В. Живенко, В. М. Малиновська, Є. Г. Моїсєєв, О. В. Шорніков та ін. Так, наприклад, К. А. Бекашев та Є. Г. Моїсєєв запропонували таку систему принципів міжнародного митного права: принцип сприяння становленню справедливого економічного порядку, суверенної рівності держав та їх економічних систем, спільності інтересів та взаємної вигоди; принцип забезпечення постійного й усезростаючого розширення міжнародної торгівлі, рівноправного використання державами переваг міжнародного поділу праці; принцип сприяння економічному зростанню держав, що розвиваються, і подолання економічного розриву між розвиненими державами та державами, що розвиваються; усебічного співробітництва держав та інших суб'єктів у митній сфері; прагнення до більш високого рівня гармонізації та уніфікації митних систем; усебічного вдосконалення митного законодавства та митних технологій; посилення боротьби з контрабандою, незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин, іншими митними правопорушеннями [2, с. 277-279].

Не вдаючись до дискусії з приводу використаних К. А. Бекашевим та Є. Г. Моїсєєвим словесних позначень для формулювання пропонованих ними принципів міжнародного митного права, загалом позитивно треба оцінити здійснену науковцями спробу зменшити кількість визначених К. Г. Борисовим принципів, що, як видно з їх змісту, переважно спрямовані на регулювання міжнародних економічних відносин, з одночасним доповненням їх переліку принципами, які відображають певні ідеї саме міжнародного митного права. Проте погодитися з пропозицією вчених визнати визначені ними принципи принципами міжнародного митного права ми не можемо, бо вважаємо, що: перераховані принципи не відображають основоположних ідей виникнення, функціонування й розвитку міжнародного митного права; міжнародному митному праву властиві також і власні принципи, що не пов'язані з іншими галузями міжнародного права, зокрема з міжнародним економічним правом; точна кількість принципів міжнародного митного права та їх видова диференціація відсутні в чинних джерелах міжнародного митного права та не визначені його доктриною, тому їх перелік недоречно розглядати як вичерпний.

Наголосимо, що К. Г. Борисов також розглядав як невичерпний перелік специфічних галузевих принципів міжнародного митного права, але жоден з його послідовників не звернув на це увагу. Так, до найважливіших принципів міжнародного митного права та регулювання міжнародної торгівлі, науковець відносив також закріплені на багатосторонній основі в статтях Генеральної угоди з тарифів та торгівлі такі принципи: найбільшого сприяння й недискримінації у відносинах між державами-членами; визнання митного тарифу як головної форми регулювання зовнішньої торгівлі; послідовного скасування митно-тарифних і нетарифних бар'єрів; консолідації митних ставок тощо. При цьому принцип найбільшого

сприяння К. Г. Борисов розглядав як основу норм міжнародного митного права [1, с. 31-32].

Інший, відмінний від запропонованого К. Г. Борисовим погляд на розуміння системи принципів міжнародного митного права обстоює Н. Е. Буваєва, яка вважає перераховані вченим принципи спеціальними принципами міжнародного економічного права та пропонує визнати спеціальними принципами міжнародного митного права зафіксовані в Міжнародній конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур від 18 травня 1973 року (Конвенція Кіото або Кіотська конвенція) такі принципи: співробітництва митних органів з іншими органами влади, митними службами іноземних держав і торговельними співтовариствами; слідування міжнародним стандартам у галузі митної справи; надання заінтересованим сторонам усієї потрібної інформації щодо правових актів у галузі митної справи; забезпечення безперешкодного доступу заінтересованим сторонам до адміністративних та судових процедур оскарження; застосування сучасних методів роботи, таких як контроль на основі управління ризиками та методів аудиту й максимальне практичне використання інформаційних технологій; передбачуваності, послідовності та відкритості під час застосування митних правил і процедур; ефективності митних правил і процедур. Адже, як пише автор, «Оскільки Кіотська конвенція є універсальною міжнародною угодою в галузі митної справи, що регулює практично всі питання міжнародного співробітництва в галузі митної справи, то й зафіксовані нею принципи фактично представляють собою спеціальні принципи міжнародного митного права. Ці принципи потрібно поширити на все міжнародне-правове регулювання митних відносин у цілому, тобто враховувати їх як основні засади такого регулювання» [3, с. 47, 48-49].

Не поділяє доктринальний погляду К. Г. Борисова на систему принципів міжнародного митного права й дослідниця з Республіки Білорусь М. Е. Романова, яка вказує на те, що превалювання принципів, призначених для регулювання тільки економічної взаємодії між державами, призвело до прирівнювання міждержавного співробітництва в митній сфері до суто економічного співробітництва, чим суттєво звузило цю сферу. На її переконання, виявлення спеціальних принципів міжнародного митного права має відбуватись або на основі тлумачення міжнародних угод та інших документів, що діють у сфері міжнародного митного права, або на основі узагальнення доктринальних підходів. Утім, власну систему спеціальних принципів міжнародного митного права, до якої увійшли принцип свободи транзиту, принцип захисту національних економік за допомогою узгоджених митних тарифів, принцип винятковості нетарифних заходів захисту національних економік та принцип максимально можливого спрощення митних формальностей, М. Е. Романова побудувала лише на основі тлумачення положень міжнародних договорів, зокрема, Генеральної угоди з тарифів та торгівлі 1947 р., Конвенції про транзитну торгівлю внутрішньоконтинентальних держав 1965 р., Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур від 18 травня 1973 року,

Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки міжнародного дорожнього перевезення 1975 р., Міжнародної конвенції про узгодження умов проведення контролю вантажів на кордонах 1982 р. та ін. [4, с. 126-127, 131].

Загалом, не заперечуючи обраним Н. Е. Буваєвою та М. Е. Романовою підходам до виявлення спеціальних принципів міжнародного митного права, зауважимо, що міжнародні договори є лише однією з можливих форм закріплення принципів міжнародного митного права. З цього приводу В. Г. Буткевич слушно зауважує, що «Практика – а це насамперед міжнародні судові рішення – виокремлює галузеві принципи права. ... часто такі вказівки на галузеві принципи міжнародного права трапляються в правових актах спеціалізованих міжнародних організацій» [5, с. 217]. Так, наприклад, майже всі держави – члени Всесвітньої митної організації погодилися впроваджувати на практиці принципи Рамкових стандартів безпеки й сприяння світовій торгівлі, закріплені резолюцією Всесвітньої митної організації від 23 червня 2005 року.

Крім цього, ми також не можемо погодитися з позицією Н. Е. Буваєвої щодо поширення принципів Конвенції Кіото на все міжнародно-правове регулювання митних відносин у цілому, бо діяльність щодо спрощення та гармонізації митних процедур, відповідає тільки одному з напрямів міжнародно-правового регулювання митних відносин.

Щодо позиції М. Е. Романової стосовно чинних спеціальних принципів міжнародного митного права, то крім штучного звуження форм їхнього закріплення до прескриптивних текстів міжнародних договорів, нашу увагу привернув також висновок автора щодо існування принципу максимального можливого спрощення митних формальностей, текстуальне закріплення якого, як зазначає науковець, має місце в багатьох міжнародних конвенціях, зокрема й у Конвенції Кіото [4, с. 130]. Зазначимо, що в Конвенції Кіото та інших міжнародних конвенціях дійсно йдеться про спрощення митних формальностей, які, як слушно наголошують Д. В. Приймаченко і В. В. Прокопенко, є складовою частиною митних процедур» [6, с. 194]. Водночас треба підкреслити, що в преамбулі Конвенції Кіото спрощення та гармонізація митних процедур, а отже, і митних формальностей, розглядається як мета, досягнення якої можливе, зокрема завдяки застосуванню принципів. Таким чином, принцип максимально можливого спрощення митних формальностей, який запропонувала М. Е. Романова, треба розглядати як складову частину однієї з цілей Конвенції Кіото, стосовно якої закріплені в Конвенції Кіото принципи та правила поведінки виступають засобами її досягнення.

На залежність принципів міжнародного митного права від визначених цілей та завдань, зокрема від основної мети міжнародного митного права – забезпечення економічної безпеки та охорони суверенітету держав, указує і представник Республіки Казахстан С. Т. Алібеков. На думку вченого, який на відміну від згаданих вище представників міжнародно-правової доктрини не використовує термін «система» для характеристики властивих

міжнародному митному праву принципів, принципи міжнародного митного права можуть бути класифіковані за колом регульованих суспільних відносин на міжгалузеві (галузеві) принципи та спеціальні принципи галузі права. Однак як жодного міжгалузевого принципу, властивого одночасно міжнародному митному праву, міжнародному економічному праву, міжнародному торговому праву, міжнародному туристському праву та ін., так і жодного спеціального принципу, характерного тільки для міжнародного митного права, автор не наводить. Замість них С. Т. Алібеков розглядає генезу видозмінення принципів міжнародного права, починаючи від ст. 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) 1945 р., Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р. до Заключного акта Наради з безпеки й співробітництва в Європі 1975 р., додатково пояснюючи, що в запропонованій ним класифікації принципів використовується своєрідна їх модифікація за змістом як загальних, міжгалузевих (галузевих) та спеціальних принципів [7, с. 16–19].

На нашу думку, ідея включення до класифікації принципів міжнародного митного права так званих основних принципів міжнародного права не позбавлена сенсу, а тому заслуговує на окрему увагу. Адже зазвичай учені-міжнародники, визнаючи за основними принципами міжнародного права універсальну сферу дії та керівне для всього міжнародно-правового регулювання значення, безпосередньо не конкретизують їх вплив на галузеві міжнародні відносини. Зі свого боку висловлювання окремих науковців щодо підпорядкованості галузевих принципів міжнародного права його загально визнаним основним принципам, про відсутність у галузевих принципів міжнародного права притаманної його основним принципам імперативності, щодо основного призначення галузевих принципів, яке полягає в розвитку та конкретизації основних принципів міжнародного права тощо, призводять до появи авторських переліків галузевих міжнародно-правових принципів, головною метою створення яких стає не виявлення характерних конкретній галузі міжнародних відносин принципів міжнародного права, а встановлення таких принципів, що обов'язково відмінні від основних принципів міжнародного права, або до конструювання на їх основі галузевих принципів-клонів, наприклад, принципу всебічного співробітництва держав та інших суб'єктів у митній сфері (див. вище). З огляду на те, що термін «основні принципи міжнародного права» застосовується переважно стосовно принципів міжнародного права, закріплених у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р. та Заключного акта Наради з безпеки й співробітництва в Європі 1975 р., то в частині дружніх відносин та міжнародного митного співробітництва відповідні принципи міжнародного права, на нашу думку, також притаманні й міжнародному митному праву, а тому обов'язково повинні бути відображені в класифікації його принципів.

Про можливість поширення дії основних принципів міжнародного права на сферу дії міжнародного митного права висловлювалися й інші науковці. Скажімо, К. Г. Борисов зазначав, що міжнародні митні відносини, як різновид міжнародних економічних відносин, повинні здійснюватися в строгій відповідності із загально визначеними принципами сучасного міжнародного права та специфічними принципами міжнародного митного права [1, с. 23]. К. К. Сандровський стверджував, що міжнародне митне право як самостійна галузь міжнародного права, складається з принципів та норм останнього [8, с. 32]. К. А. Бекашев та Є. Г. Моїсєєв уважають, що міжнародному митному праву властиві всі десять основних принципів міжнародного публічного права [2, с. 277]. На думку М. Е. Романової, у сфері міжнародного митного права діють тільки чотири основні принципи міжнародного права, а саме: принцип співробітництва держав; принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань; принцип незастосування сили або загрози силою; принцип мирного вирішення спорів; принцип невтручання [4, с. 124].

Висновки. Отже, щодо розуміння системи принципів міжнародного митного права та їх класифікації в сучасній міжнародно-правовій доктрині існує декілька підходів. Найбільшого поширення серед них отримав підхід, відповідно до якого головна мета міжнародного митного права полягає в забезпеченні економічної безпеки держав, а його принципи та норми використовуються для забезпечення правового регулювання міжнародних економічних відносин, одним з видів яких розглядаються й міжнародні митні відносини. Його прихильники погоджуються з тим, що міжнародні економічні відносини повинні здійснюватися відповідно до загально визначених принципів міжнародного права та специфічних принципів міжнародного митного права, але не обтяжують себе розробкою класифікації останніх, бо використовують замість неї перелік принципів міжнародного митного права, яке запропонував К. Г. Борисов. Представники іншого підходу заперечують доцільність побудови системи галузевих принципів міжнародного митного права на основі керівних ідей та правил поведінки, що використовуються для регулювання переважно міжнародних економічних відносин між державами, тобто на основі принципів міжнародного економічного права. На їхнє переконання, міжнародному митному праву, як самостійній галузі міжнародного публічного права, притаманні власні спеціальні принципи, що відповідають специфіці предмета його правового регулювання та закріплені в текстах різних міжнародних договорів. Відповідно до третього підходу, термін «система» не використовується для характеристики властивих міжнародному митному праву принципів, а основу для їх класифікації складають модифіковані за змістом принципи міжнародного права, текстуально закріплені в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р. та Заключного акта Ради з безпеки й співробітництва в Європі 1975 р.

На нашу думку, застосування жодного з наведених вище підходів не дозволяє сформувавши цілісного уявлення про видову диференціацію чинних принципів міжнародного митного права. Ще однією причиною цього, крім уже указаних нами вище зауважень, є усталена в доктрині міжнародного митного права точка зору, відповідно до якої видова диференціація його принципів здійснюється не на основі науково обґрунтованих критеріїв, а пропонується до обговорення як певний перелік, який, до того ж, без належних на те підстав називають системою. Щодо класифікації принципів міжнародного митного права, яку запропонував С. Т. Алібеков, то, з урахуванням використаного ученим критерію для видової диференціації, вважаємо її неповною та такою, що може бути розширена за рахунок інших критеріїв.

Правовій доктрині відомі різні спроби класифікації принципів права. Неодноразово це питання ставало предметом досліджень й українських теоретиків права, зокрема, А. М. Колодія [9] та С. П. Погребняка [10]. Проте питанню вироблення загальноновизнаних критеріїв для видової диференціації принципів міжнародного митного права в українській доктрині міжнародного права належної уваги не приділялось.

З огляду на вищевикладене, для започаткування дискусії щодо опрацювання класифікації принципів міжнародного митного права, пропонуємо використати за основу для її побудови такі науково обґрунтовані критерії:

- залежно від функціонального призначення: 1) основні принципи міжнародного права; 2) міжгалузеві принципи; 3) галузеві (спеціальні або специфічні) принципи міжнародного митного права; 4) принципи інститутів міжнародного митного права;

- залежно від кола суб'єктів міжнародного митного права: 1) загальні; 2) спеціальні; або 1) багатосторонні; 2) двосторонні;

- за просторовою сферою дії: 1) універсальні; 2) регіональні; 3) локальні; 4) партикулярні;

- за формою існування: 1) писані; 2) звичаєві;

- залежно від джерела міжнародного митного права: 1) принципи міжнародних договорів; 2) принципи міжнародних звичаїв; 3) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями; 4) принципи актів міжнародних організацій;

- за субординацією в правовому регулюванні: 1) матеріальні; 2) процесуальні.

Таким чином, до здійснення класифікації принципів міжнародного митного права можна підходити у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні – диференціації підлягають тільки галузеві (внутрішньогалузеві) принципи міжнародного митного права. У широкому розумінні – види принципів міжнародного митного права визначаються з урахуванням як галузевих (внутрішньогалузевих), так і інших принципів міжнародного права, дія яких поширюється на правове регулювання міжнародних митних відносин.

Підсумовуючи вищезазначене, зауважимо, що запропонована нами класифікація принципів міжнародного митного права є лише одним з можливих її варіантів. Поява інших підходів до класифікації принципів міжнародного митного права дозволить суттєво збагатити уявлення про їх видову диференціацію та сприятиме виявленню взаємозв'язків як між ними, так і з іншими принципами та нормами міжнародного та внутрішньодержавного права. Тому й надалі наукове дослідження означеної проблематики зберігає актуальність.

Використані джерела:

1. Борисов К. Г. Международное таможенное право : учеб. пособие. 2-е изд., доп. Москва : Изд-во РУДН, 2001. 616 с.
2. Бекяшев К. А. Моисеев Е. Г. Таможенное право : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : ТК Велби, Проспект, 2007. 360 с.
3. Буваева Н. Э. Международное таможенное право : учебник для магистров / под общ. ред. А. В. Зубача. Москва : Изд-во Юрайт, 2013. 376 с.
4. Романова М. Е. Принципы международного таможенного права : понятие и характеристика. *Актуальные проблемы международного публичного и международного частного права : сборник научных трудов* / отв. ред. Е. В. Бабкина. Минск : БГУ, 2009. Вып. 1. С. 124–131.
5. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2002. 608 с.
6. Приймаченко Д. В., Прокопенко В. В. Митні формальності: правова природа та зміст поняття (міжнародно-правовий аспект). *Адміністративне право і процес*. 2014. № 3. С. 186–197.
7. Алибеков С. Т. Международное таможенное право : Электронный учебник. 2-е изд., испр. и доп. Алматы : КазУМОиМЯ им. Абылай хана, 2012. 1454 с.
8. Сандровский К. К. Международное таможенное право : учебник. 2-е изд., испр. Киев : Знання, КОО, 2001. 461 с.
9. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01, 12.00.02. Київ, 1998. 382 с.
10. Погребняк С. П. Основоположні принципи права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2009. 433 с.

Стаття надійшла до редколегії 14.02.2018

Перепелкин С. М. Классификация принципов международного таможенного права

Статья посвящена выяснению существующих в современной международно-правовой доктрине подходов к пониманию системы принципов международного таможенного права и их классификации, а также обоснованию авторского подхода к видовой дифференциации принципов международного таможенного права.

Ключевые слова: система принципов международного таможенного права, классификация принципов международного таможенного права, основные принципы международного права, международные договоры, Конвенция Киото.

Perepelkin S. Classification of Principles of International Customs Law

The article is devoted to the clarification of the approaches in the modern international legal doctrine to the understanding of the system of international customs law principles and their classification, as well as the substantiation of the author's approach to the specific differentiation of the international customs law principles. It is noted that the use of any of this approaches does not allow to form a holistic view of the various differentiates of the existing international customs law principles. One of the reasons for this can be found in the doctrine of international customs law - it is the point that the differentiation of its principles is not based on scientifically substantiated criteria, but is proposed for discussion in the form of a certain list, which, moreover, is considered as a system without proper justification. It is noted that the classification of the principles of international customs law can be approached in a narrow and a broader sense. In the narrow sense - only sectoral (inter-sectoral) principles of international customs law shall be subject to the differentiation. In the broader sense - types of principles of international customs law are determined taking into account both sectoral (inter-sectoral) and other principles of international law, the effect of which extends to the legal regulation of international customs relations.

In order to initiate a discussion on the elaboration of the classification of international customs law principles, we propose to use the following scientifically grounded criteria as the basis for its construction:

- depending on the functional purpose: 1) the basic principles of international law; 2) cross-sectoral principles; 3) sectoral (special or specific) principles of international customs law; 4) the principles of the institutes of international customs law;

- depending on the circle of subjects of international customs law: 1) general; 2) special; or 1) multilateral; 2) bilateral;

- depending on the spatial sphere of action: 1) universal; 2) regional; 3) local; 4) particular;

- the form of existence: 1) written; 2) custom;

- depending on the source of international customs law: 1) the principles of international treaties; 2) the principles of international customs; 3) the general principles of law recognized by civilized nations; 4) principles of acts of international organizations;

- the subordination in the legal regulation: 1) material; 2) procedural.

Keywords: system of principles of international customs law, classification of principles of international customs law, basic principles of international law, international treaties, Kyoto Convention.

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98

В. С. Бондар

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВ ПОРУШЕНЬ, УЧИНЕНИХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

На підставі аналізу здобутків судової балістики й матеріалів практики проведення слідчих експериментів розглянуто проблеми, які виникають під час реконструкції обставин події кримінальних правопорушень, учинених із застосуванням вогнепальної зброї. Надано рекомендації щодо підвищення ефективності проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Ключові слова: версія, вогнепальна зброя, метод візування, реконструкція, слідчий експеримент, спеціаліст, судова балістика.

Постановка проблеми. Слідчий експеримент – це слідча (розшукова) дія, що проводиться слідчим або прокурором відповідно до ст. 240 КПК України. Важливість такої слідчої (розшукової) дії під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених із застосуванням вогнепальної зброї, зумовлена тим, що результати її:

– є пізнавальним засобом експертного аналізу та джерелом об'єктивної інформації про обстановку події для подальшого проведення судових експертиз й обґрунтування відповідей на питання (зокрема й з вирішення ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних завдань);

– можуть бути використані для перевірки показань потерпілого, свідків, підозрюваного, оцінки експертних висновків;

– слугують засобом й підґрунтям перевірки робочих і висунення нових версій про динаміку подій, основу яких складають показання підозрюваного, що зіставляються з фактичним (об'єктивним) матеріалом, отриманим під час проведення експертизи; додаткового огляду місця події, аналізу специфічних ознак події, що перевіряється для їх відтворення; руху від деталей, окремих дослідницьких дій до загального уявлення про ціле (реконструктивна індукція); складання програм (планів) розслідування та алгоритмів їх реалізації, до прикладу: а) чи знаходить своє підтвердження в матеріалах кримінального провадження версія гр-на К. про завдання поранення гр-ну Р. пострілом з пістолета за обставин, про які повідомляє гр-н К.?; б) чи знаходить своє підтвердження в матеріалах кримінального провадження версія про завдання вогнепального поранення гр-ну К. гр-ном Р. натисненням пальцями правої руки Р. на спусковий гачок пістолета в момент його демонстрації гр-ну К.?; в) чи можливо безперешкодно проводити постріли з певного місця за певних обставин, та чи могла особа отримати вогнепальне поранення за таких обставин?

Проте проведений аналіз слідчої, експертної (особливо повторних судових експертиз та оглядів місць подій) і судової практик свідчить про те, що сторони кримінального провадження та суд не задоволені висновками експертів, які формулюються переважно в ймовірнісній формі, що, своєю чергою, зумовлює призначення додаткових, повторних, зокрема комплексних експертиз, проведення повторних слідчих експериментів, допитів, оглядів місць подій, які здебільшого вже не здатні отримати втрачену інформацію та об'єктивізувати висновки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне обґрунтування особливостей тактики слідчого експерименту розглянуто такими науковцями та практиками: Р.С. Белкіним, В.І. Білоусовим, О.О. Волобуєвою, В.Г. Гончаренком, Є.О. Гусаченко, О.А. Калгановою, І.Ю. Макаровим, О.Р. Ратіновим, С.А. Шейфером, В.Ю. Шепітьком, Ю.А. Чаплинською, О.Ф. Ягодніним та іншими. Водночас результати аналізу публікацій у предметній галузі, що розглядається, свідчать про те, що комплексного дослідження особливостей підготовки та проведення слідчого експерименту під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених із застосуванням вогнепальної зброї, до цього часу не проводилось. Отже, вони потребують більш глибокого вивчення.

Формування цілей. Метою статті є висвітлення особливостей підготовки та проведення слідчого експерименту під час досудового розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії та надання відповідних рекомендацій.

Виклад основного матеріалу. За допомогою слідчого експерименту під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених із застосуванням вогнепальної зброї, перевіряються:

- можливість, уміння та навички підозрюваного виготовити (переробити), відремонтувати вогнепальну зброю, патрони, здійснювати дії, пов'язані з професійними та злочинними навичками;
- можливість здійснення тих чи інших дій з урахуванням конкретної обстановки: подолати певну відстань до місця події для «наведення» стрільця на потерпілого, проводити постріли за певних обставин;
- можливість бачити, чути з певної точки та за певних умов те, що відбувалося на місці вбивства;
- можливість існування явища чи факту, скажімо, зберігання предметів у певних місцях (місткість сховища).

У разі вогнепальних пошкоджень під час експерименту (реконструкції події) основна увага приділяється перевірці версій та вирішенню питань:

- про відстань пострілу;
- про місце, з якого був здійснений постріл (-ли);
- про позу та перебування потерпілого й нападника стосовно один одного в момент пострілу щодо елементів обстановки місця події, тобто встановлення або виключення нанесення поранення в умовах конкретних обставин;
- про співвідношення слідів та пошкоджень на тілі та одязі потерпілого з одного боку й на предметах довколишнього середовища - з іншого;

- про встановлення конкретної перешкоди на шляху польоту кулі та умов зовнішнього рикошету;
- про можливість нанесення пошкодження власною рукою;
- про можливість нанесення конкретного вогнепального пошкодження при заданому положенні зброї та потерпілого, при певному положенні потерпілого й того, хто стріляв;
- про можливість здійснення пострілу з конкретної зброї при зазначених діях того, хто стріляв, та потерпілого тощо.

У процесі підготовки експерименту встановлюють дані про вид та властивості вогнепального снаряду, особливості спорядження набоїв, властивості зброї (модель, система, калібр, кількість стволів та дульних отворів, використання спеціальних дульних пристроїв, конструктивні зміни тощо), дані про відстань та місце, з якого було здійснено постріл (-ли) за версіями різних учасників експерименту, відомості про режим вогню та кількість пострілів; кількість вхідних і вихідних пошкоджень (слідів) на одязі, тілі та перешкодах (предметах обстановки), їх точну локалізацію, відстань від рівня стоп або інших постійних анатомічних орієнтирів, про напрям (у градусах) та глибину (у сантиметрах) пошкоджень, слідів рикошету; про напрям ранового каналу в тілі постраждалого або кут зустрічі з іншою перешкодою, розташування того, хто стріляв, його позу, позу потерпілого тощо.

Крім того, слідчі експерименти виконуються окремо за кожною версією, яка перевіряється.

Неодмінною умовою проведення слідчого експерименту є обов'язок прокурора чи слідчого отримати згоду на участь та роз'яснити всім присутнім учасникам експерименту їхні права та обов'язки.

При проведенні слідчих експериментів потрібно дотримуватися певних правил:

1. Статисти обов'язково підлягають освідчуванню на предмет їхньої подібності за віком, антропометричними ознаками та фізичному розвитку як з відсутніми, так і з присутніми (які також підлягають освідчуванню), але такими, які не беруть участь в експерименті учасниками досліджуваних подій, котрих ці статисти замінюють.

2. Використовуються макети зброя, реальні транспортні засоби або їх однотипні моделі, які мають максимально відповідати за конструктивними властивостями оригіналам.

3. Експеримент проводиться в реальному місці подій або максимально наближеному до нього за документально зафіксованими параметрами обстановки приміщення, проїжджої частини тощо.

4. Усі дії учасників експерименту фіксуються за допомогою відеозапису із зображенням загального плану (вузлова зйомка) та локально (детальна зйомка) з акцентуацією уваги на опорних етапах та фазах (розташування макета зброї в руці нападника, взаєморозташування потерпілого та нападника, траєкторія руху руки з макетом зброї,

послідовність, локалізація та напрям впливів, дальші переміщення учасників події).

5. Фіксуванню підлягають не тільки статичні етапи, але й фази динаміки рухів. Обов'язковим є використання масштабної лінійки та дотримання правил судової фотографії.

Зазначені цілі обраних видів слідчих експериментів передбачають реконструкцію подій. Практика участі спеціалістів у слідчому експерименті в окремих випадках може бути усічена фактичною динамікою тривалості слідчої (розшукової) дії, адже остання є складною у взаємодії між самими учасниками його. Склад учасників (крім спеціалістів, прокурора, слідчого) досить значний, хоча і є процесуально необхідним. Це й підозрюваний, а також потерпілий, статисти, поняті, захисники, особи, які здійснюють охорону місця проведення слідчого експерименту. До того ж, слідчий експеримент, з огляду на складність його організації, найчастіше відбувається «одноактно». При цьому слідчий (прокурор) намагається інтенсифікувати перевірені випробування у відтвореній предметній обстановці й провести їх багаторазово. Це може створювати надлишкове психологічне навантаження на спеціаліста, особливо коли він перед цим детально не апробував можливі варіанти версій обставин завдання пошкоджень при експериментальних дослідженнях під час провадження дослідницької частини судової експертизи.

Тому експертові до зазначеної слідчої (розшукової) дії потрібно бути підготовленим, тобто провести перед тим дослідження з реконструкції події. Також до участі в слідчому експерименті провести експериментальні дослідження з кожної версії, яка перевіряється.

Так, з огляду на обставини, що склались об'єктивно, за фактом завдання вогнепального пошкодження з пістолета Макарова (ПМ) сторона обвинувачення мала лише дві несумісні версії, які впливали з показань потерпілого та підозрюваного. Розглядалися можливі обставини завдання сліпого вогнепального поранення (яке викликало тяжкі тілесні пошкодження) у момент застосування спеціального (больового) прийому боротьби «дожим кисті», направлено на руку суб'єкта, який утримував ПМ.

Виникало основне запитання: за яких обставин завдано вогнепальне поранення, чи так як показує потерпілий (постріл здійснено підозрюваним на відстані, яка унеможливує фізичний контакт з потерпілим) або як показує підозрюваний (постріл здійснено в момент застосування больового прийому щодо потерпілого)?

Алгоритм вирішення проблеми, перед початком слідчого експерименту, під час процесу проведення експертизи здійснено з використанням таких етапів дослідницького аналізу:

1. Порівняльний аналіз між кінематичною нормою рухів, м'язовою силою (роботою) вказівного пальця та кисті загалом: а) при її функціональному положенні; б) при фіксованій насильницькій гіперрефлексії кисті в променево-зап'ястковому суглобі, тобто в умовах вираженого впливу больовим прийомом «дожим кисті».

2. Порівняльний аналіз норми сили та амплітуди мимовільних рухів вказівного пальця щодо його функціонального положення на спусковому гачку технічно справного ПМ, як при нормальному вихідному положенні кисті зі зброєю,

так і в положенні її фіксованої насильницької долонної гіперрефлексії, тобто під впливом больового прийому обеззброювання – «дожим кисті».

3. Порівняльний аналіз взаєморозташування вказівного пальця щодо спускової скоби та спускового гачка ПМ при положенні захвату кистю рукоятки пістолета: а) в нормальній бойовій позиції кисті; б) у змушеному положенні кисті під впливом больового прийому «дожим кисті».

З огляду на сукупність отриманих результатів, формулювання експертного завдання було висловлено таким чином: чи можливо особі, яка утримує в руці ПМ при вихідному положенні «за рукоятку», мимовільним рухом вказівного пальця здійснити натиск на спусковий гачок, який призведе до спрацювання ударно-спускового механізму, коли його озброєна рука знаходиться під вираженим впливом больового прийому «дожим кисті»?

Перші три етапи дослідження не виходять за межі компетенції судово-медичного експерта. У результаті чого, на завершальному етапі, слід надати наведеному вище основному запитанню допустиме експертне завдання. Больовий прийом «дожим кисті» слугує, здебільшого, прийомом обеззброювання при нападі або захисті. Прийом проводять у дві фази.

У першій фазі обома руками захоплюють кисть озброєної руки противника, чим здійснюють багаторазову та локально спрямовану фізичну перевагу в спосіб надання безмежної долонної гіперрефлексії (від 80 до 100-110°) у променево-зап'ястковому суглобі. Таким чином, діють форсованим натиском на тил кисті обома першими пальцями. При цьому необхідно застосування незначного силового навантаження, яке складає близько 20 кг (кілограм-сили).

Таким способом надійно блокують які-небудь активні рухи в кисті «противника» (у променево-зап'ястковому суглобі, у п'ясно-фалангових та міжфалангових суглобах). Це відбувається через виражене натягнення сухожиль м'язів розгиначів та ущемлення в долонній складці, сухожиль суглобів м'язів згиначів кисті та п'яльців, нервів та судин, особливо на рівні трапецієподібної та човноподібної кісток. У такий спосіб викликають різке больове відчуття в проекції тильної та долонної поверхонь променево-зап'ясткового суглоба. При цьому є можливим пошкодження тильної міжзап'ястної зв'язки. Не змінюючи досягнутої позиції, у другій фазі прийому водночас здійснюють насильницьку радіальну абдукцію кисті, біль 25° в поєднанні з максимальною супінацією передпліччя. Збереження повноцінного функціонального захоплення якого-небудь предмета ручного користування в «атакованій» кисті, навіть у першу фазу прийому, стає принципово неможливим.

Здійснено експериментальні дослідження за добровільної участі восьми осіб у віці 23-25 років, які володіють навичками рукопашного бою. Чотири пари статистів двічі поперемінно імітували ситуацію впливу больовим прийомом «дожим кисті» (права рука «противника» була «озброєна» технічно справним ПМ, не спорядженого патронами).

Максимальний розмір тягового зусилля вказівного пальця, кінематично направлено на натиск спускового гачка ПМ для пострілу, досліджували окремо для кожного учасника за допомогою лабораторного спірального-пружинного динамометра. Вимірювання проводили в позиції функціонального положення кисті («позиція-1») та в позиції максимальної мимовільної рефлексії кисті, що складає 75-80°, яка не викликає больового ефекту («позиція-2»).

В експериментальних дослідженнях використали два справних зразки ПМ. Попередньо досліджували технічні характеристики роботи їх ударно-спускового механізму.

Для встановлення кількісних значень вказаних вище параметрів, у використаних в експериментах зразків ПМ, здійснили динамометрію роботи ударно-спускового механізму кожного пістолета. Це зайняло тривалій проміжок часу. Отож, здійснення проведених робіт у часовій динаміці «одноактного» слідчого експерименту організаційно й технічно є неможливим. Тому експертів проблематично теоретично належно відпрацювати та сприяти «інсценуванню» усіх деталей можливих реконструйованих обставин події в умовах слідчого експерименту.

Проведені дослідження показали: 1 – у функціональному положенні кисті, озброєної ПМ, тягові зусилля вказівного пальця більш ніж у три рази переважають максимальне зусилля з подолання механізму спуску; 2 – у всіх експертних імітаціях застосування прийому обеззброєння «дожим кисті», функціональне захоплення кистю рукоятки пістолета порушувалося, навіть у першій фазі прийому; 3 – у жодному експериментальному дослідженні не досягли ситуації приведення в дію ударно-спускового механізму технічно справного ПМ, за умов вираженого впливу на озброєну кисть, обраним больовим прийомом.

Тобто, без предметного відпрацювання версії під час проведення експертизи, яка передувала слідчому експерименту, ефективність участі спеціаліста буде знижена до ролі спостерігача, який лише констатує факт ситуації, що інсценується в експерименті.

Для проведення слідчого експерименту залучаються спеціалісти таких спеціальностей: 1) експертизи зброї (балістичне дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів до неї, балістичне дослідження слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу); 2) трасологічної експертизи (дослідження слідів людини та слідів тварини, дослідження знарядь, агрегатів, інструментів і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами, дактилоскопічні дослідження); 3) вибухотехнічної експертизи (дослідження вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу, вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху); 4) судово-медичної експертизи.

При цьому завданням судового медика буде аналіз та реконструкція пошкоджень на тілі людини (вхідних та вихідних отворів, ранового каналу тощо), спеціалістів у галузі експертизи зброї та вибухотехнічної експертизи – вивчення умов, які зумовили траєкторію польоту кулі (відстань, наявність перешкоди, встановлення куту напряму пострілу, а також причин виникнення помилок при визначенні напряму та місця прямого пострілу в результаті відхилення кулі від первинної траєкторії при пробиванні нею перешкоди, проведення потрібних вимірювань тощо).

Основним методом вирішення зазначених питань й насамперед взаємного розташування зброї та потерпілого, а також напряму польоту вогнепального снаряду є просторове візування в умовах реконструйованої обстановки місця події. Візування охоплює декілька прийомів, вибір яких залежить від виду кульового пошкодження, умов пострілу, характеру місцевості, де відбулася подія:

1) оптичне візування за центрами двох та більше наскрізних пошкоджень (способом візуального спостереження за допомогою трубки, уставленої в пошкодження, або з використанням видошукача фотокамери, оптична вісь якого проходить через центри пошкоджень тощо);

2) предметне візування за допомогою мотузки, шпагату, нитки, тонкої палички, спиці, стрижня-зонду, шомпола тощо. Такий вид візування проводять за не наскрізними (сліпими) пошкодженням;

3) візування вузьким променем світла, наприклад, променем лазера. Візування за допомогою лазера (лазерне моделювання) проводять зазвичай за двома наскрізними пошкодженнями або одному наскрізному та одному не наскрізному [2].

Як джерела когерентного випромінювання застосовують пристрої лазерно-оптичного візування, лазерні указки з дальністю роботи променя від 100 до 3000 метрів.

Сутність візування полягає в тому, що вектор ранового каналу в тілі постраждалого (при певній позі останнього) продовжується в зворотному напрямку, тобто в бік зброї, з якої було здійснено постріл, та зіставляється з ймовірним напрямом польоту вогнепального снаряда. За *близької відстані* пострілу візування проводять, використовуючи будь-який подовжений та гнучкий предмет. При пострілах з *неблизької дистанції* для цього застосовують прості лазерні випромінювачі, геодезичні інструменти або туго натягнуту мотузку. Один кінець візира фіксують у дульного зрізу зброї, а інший – у місці знаходження вхідної вогнепальної рани та, з огляду на орієнтацію ствола зброї, позу потерпілого, наявність перешкод, визначають, наскільки напрям польоту кулі в різних варіантах та експериментальних моделях ситуації збігається або не збігається зі встановленим раніше напрямом ранового каналу в тілі потерпілого. У разі їх незбігу в процесі моделювання домагаються відповідності повздовжньої осі ствола зброї з локалізацією вхідної рани та напрямом ранового каналу в тілі постраждалого (за умови внутрішнього рикошету – з напрямом початкового прямолінійного відрізка ранового каналу). До того ж на ілюстраціях у додатках до протоколу цієї слідчої (розшукової) дії має бути відображено кути зустрічі снаряда з перешкодою у різних площинах (див. рис. 1-3).

Наведемо приклад. 24.04.2013, приблизно о 16 год. 45 хв. *невстановлена особа біля першого під'їзду будинку № 39а по вул. Індустріальній у м. К. скоїла вбивство гр. Б., здійснивши декілька пострілів у нього з автомата «Тип-56» з використанням мисливських патронів калібру 7,62і39, після чого зникла з місця події на автомобілі ВАЗ 21063.*

Цього ж дня вищезазначений автомобіль був виявлений поблизу заводу ЖБВ по вул. Рилєєва в м. К., у процесі огляду якого було вилучено автоматичну зброю з розібраним ударно-спусковим механізмом.

21.05.2013 за участю свідків Л. та О. було проведено слідчі експерименти, під час яких здійснювалося візування передбачуваних польотів снарядів.

Під час проведення слідчого експерименту за участю свідка Л., яка перед цим дала свідчення, що коли вона знаходилася на дитячому майданчику, а саме на відстані 25 метрів від фасадної стіни будинку № 41а, між під'їздами № 2 та № 3

цього будинку, безпосередньо біля лавочки, виготовленої з дерев'яних дощок, вона помітила легковий автомобіль світло-бежевого кольору, який проїхав на великій

Рис. 1. Візування під час слідчого експерименту траєкторії підльоту снаряда, стріляного з гладкоствольної рушниці, до автомобіля (вертикальна площина)

Рис. 2. Візування під час слідчого експерименту траєкторії підльоту снаряда, стріляного з гладкоствольної рушниці, до автомобіля (горизонтальна площина).

Рис. 3. Фіксування кута зустрічі снаряда з перешкодою (вертикальна площина).

швидкості асфальтованою доріжкою вздовж будинку. Через деякий час вона почула звуки, що нагадували звуки пострілу, які доносилися від першого під'їзду будинку, та подивилася в цьому напрямі. Л. побачила автомобіль Б., який стояв біля сходового маршу першого під'їзду будинку, а також з-за огорожі, яка знаходилась у дворі газової підстанції, побачила ближню до неї передню частину автомобіля бежевого кольору. Таким чином, під час слідчої (розшукової) дії було проведено слідчий експеримент, під час якого за вказівкою Л., було виставлено службовий автомобіль бежевого кольору. Автомобіль потерпілого був виставлений згідно з відомостями з протоколу огляду місця події. У процесі експерименту спеціаліст провів орієнтувальні заміри розташування службового автомобіля:

- відстань від правої передньої частини автомобіля до фасадної стіни ліворуч від під'їзду будинку – 17,5 метрів;
- відстань від правої передньої частини до залізобетонної огорожі, розташованої ліворуч від вказаного під'їзду – 10,6 метрів;
- відстань від правої задньої частини бампера службового автомобіля до лівої частини заднього бампера автомобіля потерпілого – 8,95 метрів;
- відстань від правої задньої частини бампера службового автомобіля до ближнього краю нижньої сходишки сходового маршу під'їзду № 1 – 14 метрів;
- відстань від сходового маршу під'їзду № 1 до заднього бампера автомобіля потерпілого склала 7,23 м;
- кут розташування службового автомобіля щодо умовної прямої, яка проходить через моторний відсік, салон та багажник автомобіля потерпілого – 75-80 градусів.

Зі свідком О. також було проведено слідчий експеримент, у результаті якого остання показала, що коли вона йшла з коляскою доріжкою, розташованою паралельно будинку № 41а, у напрямі від останнього до першого під'їзду в момент,

коли вона знаходилася на відстані приблизно п'яти метрів навпроти фасадної ділянки стіни будинку № 41, а саме між першим та другим під'їздами, повз неї на великій швидкості проїхав автомобіль ВАЗ 2106 бежевого або білого кольору, який до того ж на деякий час зупинився у дворі. Після цього О. пройшла до передостаннього під'їзду будинку № 39а, коли вищеописаний автомобіль, проїхавши повз неї, зупинився навпроти першого під'їзду будинку № 39а та вона почула постріли.

Під час експерименту, за вказівками О., був виставлений службовий автомобіль у такому положенні, у якому, за її словами, у момент події знаходився автомобіль ВАЗ 2106 бежевого або білого кольору. Автомобіль потерпілого був виставлений відповідно до відомостей з протоколу огляду місця події. Під час експерименту було проведено орієнтуючі заміри розташування службового автомобіля:

- відстань від правої передньої частини автомобіля до фасадної стіни ліворуч від під'їзду № 1 буд. 39а – 13,24 м;
- відстань від лівої передньої частини автомобіля до залізобетонної огорожі, розташованої ліворуч від указанного під'їзду – 11,83 м;
- відстань від правого переднього бампера автомобіля до ближнього краю нижньої сходинки сходового маршу під'їзду № 1 буд. 39 а – 12,7 м;
- відстань від правої задньої частини бампера службового автомобіля й до лівої частини заднього бампера автомобіля потерпілого – 8,40 м;
- відстань від правої задньої частини бампера службового автомобіля й до ближнього краю нижньої сходинки і сходового маршу під'їзду № 1 буд. 39а – 15,30 м;
- відстань від сходового маршу раніше вказаного під'їзду й до заднього бампера автомобіля потерпілого склала 7,23 м;
- кут розташування службового автомобіля відносно умовної прямої, яка проходить через моторний відсік, салон та багажник автомобіля потерпілого – 45 градусів.

Під час проведення слідчого експерименту за участю свідків проводилося візування польоту снарядів, стріляних у потерпілого. У процесі візування використовувався лазерний цілевказувач, установлений на штатив. Фіксація напрямку польоту снаряда здійснювалася фотозйомкою за допомогою візирочної мотузки, натягнутої по траєкторії променя. Штатив з лазерним цілевказувачем установлювався по чергово на рівні правого, переднього та бічного скла службового автомобіля, встановленого за вказівками свідків Л. та О. З огляду на те, що під час досудового слідства не були виявлені достовірні прямі вогнепальні пошкодження на нерухомих об'єктах, невідомо, під яким кутом відносно тіла потерпілого розташовані ранові канали, а також у матеріалах кримінального провадження відсутні відомості про те, у якому положенні знаходився потерпілий безпосередньо в момент пострілів, напрям візування здійснювався з урахуванням розташування тіла потерпілого в момент проведення огляду місця події, безпосередньо в напрямі відкритих лівих передніх водійських дверей автомобіля, який належав потерпілому. У процесі візування встановлено, що розташування службового автомобіля, установленого за вказівками свідків Л. та О. під час проведення експериментів, дозволяє безперешкодно проводити постріли як з переднього, так і з заднього сидіння в напрямі відкритих лівих водійських дверей автомобіля потерпілого. Отже,

ймовірно, потерпілий Б. міг отримати вогнепальне поранення за обставин, на які вказують під час проведення слідчих експериментів свідки Л. та О.

Важливо враховувати розмір приміщення, наявність перешкод та обстановку місця події в цілому, а також те, що:

- при пробиванні перешкоди під гострим кутом зі швидкістю, яка не набагато перевищує балістичну межу, куля може суттєво змінити свою траєкторію;

- напрям відхилення снаряда залежить від виду матеріалу, з якого виготовлена перешкода, та від конструктивних особливостей виду снаряда;

- розмір відхилення снаряда від первинної траєкторії залежить як від власних його характеристик, так і від властивостей перешкоди (за інших умов відхилення тим більше, чим менший кут зустрічі снаряда з поверхнею перешкоди та нижча його швидкість);

- за швидкості, нижчу за балістичну межу та малому куті зустрічі з перешкодою, куля, яка зрикошетила від листового скла, може пробити в ньому отвір, який зовнішньо подібний до отвору, що утворюється при пробиванні скла кулею наскрізь зі швидкістю, близькою до балістичної межі.

Висновки. Виконане дослідження дозволяє констатувати необхідність ретельної підготовки проведення слідчого експерименту під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених із застосуванням вогнепальної зброї, а також подальшого дослідження питань:

- взаємодії спеціалістів різного фаху під час підготовки та проведення цієї слідчої (розшукової) дії;

- виділення системи закономірностей, що формують явище пострілу, механізм утворення та уражуючі фактори пострілу.

- розробка рекомендацій з використання цих закономірностей в оцінці зброї, патронів та слідів їх застосування як безпосередніх об'єктів діагностичних та ситуаційних судово-балістичних досліджень.

Використані джерела:

1. Кримінальна справа №12/12/0335.
2. Федоренко В. А. Актуальные проблемы судебной баллистики : монография. Москва: Издательство «Юрлитинформ», 2011. 208 с.

Стаття надійшла до редколегії 06.03.2018

Бондарь В. С. Особенности подготовки и проведения следственного эксперимента во время производства досудебного расследования уголовных правонарушений, совершённых с применением огнестрельного оружия

На основе анализа достижений судебной баллистики и материалов практики проведения следственных экспериментов рассмотрены проблемы, возникающие при реконструкции обстоятельств происшествия уголовных преступлений, совершённых с применением огнестрельного оружия. Сформулированы рекомендации по повышению эффективности проведения данного следственного (розыскного) действия.

Ключевые слова: версия, огнестрельное оружие, метод визирования, реконструкция, следственный эксперимент, специалист, судебная баллистика.

Bondar V. Peculiarities of the Preparation and Conduct of the Investigative Experiment during the Pre-trial Investigation of Criminal Offenses Committed with the Use of Firearms

Based on the analysis of the achievements of judicial ballistics and materials of the practice of conducting investigative experiments, problems encountered in the reconstruction of the circumstances of an incident of criminal offenses committed with the use of firearms were considered. Recommendations are formulated to increase the effectiveness of this investigative (investigative) action.

The need for the experiment preparation process to establish data on the type and characteristics of the firearm, ammunition and weapons equipment (model, system, caliber, number of barrels of duel holes, use of special muzzle devices, structural changes), data on the location and distance from which shot on the versions of various participants in the experiment, information on the mode of fire and the number of shots; the number of input and output damage on clothes, body and obstacles (objects of the situation), their exact location, distance from the level of stops or other permanent landmarks, the direction (in degrees) and the depth (in centimeters) of damage, traces of bounce; about the direction of the wound channel in the victim's body or the angle of the encounter with another obstacle, the placement of the shooter, his pose, the victim's posture.

It is recommended to involve experts of such specialties for conducting an investigative experiment: 1) examination of weapons; 2) the trarological examination; 3) explosion engineering expertise; 4) forensic medical examination.

The tasks of specialists are formulated: participation in monitoring the correct implementation of the investigative experiment, that is, ensuring the adequacy of criteria for comparing circumstances that require specification or verification; participation in obtaining data that will be initial for solving specific expert tasks. In this case, the task of the forensic physician will be the analysis and reconstruction of injuries on the human body, experts in the field of weapons expertise - the study of the conditions that determined the trajectory of the flight of the bullet, the necessary measurements, etc.

The efficiency of using the sighting method in solving the problems of the investigative action of the sighting method with the purpose of establishing the mutual location of the weapon and the victim, the direction of the flight of the firearm was demonstrated. The methods of sighting are analyzed, the choice of which depends on the type of bullet damage, the conditions of the shot, the nature of the situation in which the event occurred.

Keywords: version, firearms, sighting method, reconstruction, investigative experiment, specialist, judicial ballistics.

УДК 343.985

М. А. Готвянська

**ТАКТИКА ДОПИТУ ДОРОСЛОГО, ЯКИЙ
ВТЯГНУВ НЕПОВНОЛІТЬОГО В ЗЛОЧИННУ
ДІЯЛЬНІСТЬ (ОКРЕМІ АСПЕКТИ)**

У статті розглянуто окремі аспекти тактики допиту дорослої особи, яка втягнула неповнолітнього в злочинну діяльність. Акцентовано на важливості підготовчого етапу допиту, висвітлено типові слідчі ситуації, що мають місце під

час проведення розглядуваної слідчої (розшукової) дії та окреслено напрями дій слідчого. Звернуто увагу на роль криміналістичних знань під час допиту.

Ключові слова: кримінальне провадження, тактика допиту дорослого, неповнолітній, криміналістичні рекомендації, втягнення в злочинну діяльність.

Постановка проблеми. Серед досить значного масиву слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування злочинів переважна більшість припадає на допит (за даними М. В. Салтєвського – це 80-90% усього робочого часу слідчого) [1, с. 358]. З огляду на це, у процесі розслідування слідчий постійно вступає у відносини з людиною (злочинець, потерпілий та інші учасники (сторони) кримінального процесу). Отже, виникають передусім суб'єкт-суб'єктні (спілкування, комунікації), а не суб'єкт-об'єктні відносини. Тому головне завдання пізнавальної діяльності слідчого – зрозуміти чуже «Я» не як об'єкт, а як інший суб'єкт, як суб'єктивно діюче начало [2, с. 395]. Звідси особливого значення набуває саме тактика проведення означеної слідчої (розшукової) дії. Водночас реалії практичної діяльності засвідчують, що далеко не завжди слідчі можуть тактично правильно та вміло проводити допит, досягаючи його мети [3, с. 377]. Унаслідок чого зростає потреба постійного оновлення та вдосконалення тактичного арсеналу слідчих, поглиблення знань про тактику злочинної діяльності, і що найважливіше на сьогодні – істотного підвищення рівня тактико-криміналістичної готовності слідчих та інших працівників правоохоронних підрозділів, на що правильно звертають увагу окремі науковці [4, с. 101-106].

Під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних з втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність, важливу роль відіграє якісне й ефективне (з точки зору отримання криміналістично значущої інформації) проведення допиту дорослого злочинця слідчим. Його завдання полягає в тому, щоб у процесі цієї слідчої (розшукової) дії отримати від обвинуваченого об'єктивну та повну інформацію. Досягнення такого результату потребує від слідчого володіння певною інформацією (криміналістичною, психологічною тощо) та її правильне використання, оскільки на тактику допиту впливають певні обставини, обумовлені як предметом доказування в кримінальному провадженні, слідчою ситуацією, що склалася, так й особливостями особи втягувача. Згадувані обставини мають важливе наукове й практичне значення, проте вони майже залишилися поза увагою науковців щодо злочинів, пов'язаних з втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість вітчизняних науковців-процесуалістів і криміналістів аналізували різну проблематику допиту, виходячи з мети своїх досліджень, а саме: Л.Є. Ароцкер, О.Я. Басєв, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, В.Г. Гончаренко, Л.М. Карнесєва, В.Г. Лукашевич, М.І. Порубов, О.Б. Соловійов, В.М. Стратонов, В.М.Шевчук, Ю.А. Чаплинська, У.А. Усманов та ін. Свого часу з різних аспектів допиту захистили дисертації В.О. Коновалова (1953 р.), О.О. Закатов (1971 р.), В.С. Комарков (1973 р.), В.С. Богинський (1980 р.), М.В. Бахарєв (1981 р.), В.А. Журавель (1983 р.),

В.Ю. Шепітько (1991 р.), В.К. Весельський (1999 р.), Н.В. Грищенко (2012 р.). Безпосередньо питанням допиту саме щодо злочинів, пов'язаних з втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність частково свої наукові напрацювання присвячували М.М. Сидорін (1972 р.), Н.В. Шость (1973 р.), К.К. Сперанський (1993 р.), О.В. Кушпель (1998 р.), О.М. Сажаєв (2002 р.), Д.В. Флоря (2002 р.), О.В. Полікашина (2003 р.), О.В. Сокол (2006 р.), Ю.В. Лисюк (2006 р.), О.Г. Предместніков (2009 р.), Т.П. Матюшкова (2006 р.), Є.О. Селєзньова (2007 р.), О.В. Яцечко (2007 р.), Ю.В. Сокол (2012 р.) та ін. Наукові доробки згаданих учених стали фундаментом для подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Формування цілей. Метою статті є висвітлення окремих аспектів тактики допиту дорослих осіб щодо злочинів, пов'язаних з втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Допит підозрюваних та обвинувачених займає важливе місце в структурі методики розслідування злочинів, передбачених ст. 304 Кримінального кодексу України (далі – КК). Тактика його проведення багато в чому залежить від слідчої ситуації, що склалася на той час. Так, якщо поведінка втягувача не суперечить інтересам встановлення істини в кримінальному провадженні, то процес спілкування слідчого з ним проходить у формі погодженої взаємодії, направленої на отримання повних і об'єктивних свідчень про злочин і ролі підозрюваного в ньому. Але цей процес нерідко ускладнюється, оскільки пов'язаний з подоланням можливих помилок сприйняття, усвідомлення, збереження, відтворення та передачі свідчень, а іноді й прямої протидії з боку цих осіб. Як наслідок, тактична поведінка слідчого змінюється під впливом системи факторів протидії, якою визначається система тактичних цілей, а засоби й способи їх здійснення складають зміст тактичної поведінки слідчого [5, с. 64]. Крім того, на діяльність слідчого можуть чинити вплив, що перешкоджає успішному розкриттю та розслідуванню злочинів, і низка факторів, обумовлених дією інших осіб, які, зокрема, можуть виявлятися у вигляді рефлексивних дій, дій-перешкод і протидії [6, с. 283–284]. Особливе місце серед них займає протидія розкриттю і розслідуванню злочину з боку несумлінних осіб, що має різні форми свого прояву [7, с. 132–133].

У науковій літературі зазначається, що залежно від того, чи визнає дорослий свою вину у втягненні неповнолітнього в злочинну діяльність, можуть виникати такі слідчі ситуації:

- 1) обвинувачений визнає свою вину й дає розгорнуті правдиві свідчення;
- 2) обвинувачений не визнає факту втягнення, а неповнолітній дає суперечливі свідчення;
- 3) обвинувачений частково визнає свою вину (факт конкретного злочину), але не визнає факту втягнення неповнолітнього в цей злочин, а неповнолітній викриває його провини [8, с. 339].

До того ж зауважується, що найбільш поширеною є остання слідча ситуація. Непоодинокі випадки відмови обвинувачених від визнання факту втягнення неповнолітнього в злочинну діяльність пов'язані, зокрема з тим, що раніше засуджені втягувачі або особи, які раніше мали досвід

спілкування з правоохоронними органами, зазвичай, займають конфліктну позицію. У випадках, коли втягувачами є родичі неповнолітнього, вони також є зацікавленими в результатах розслідування і, як наслідок, можуть давати неправдиву інформацію про обставини втягнення.

Сам факт вчинення злочину викликає конфлікт суб'єкта злочину з встановленим правопорядком, із суспільством і, як можливий результат цього, – намагання злочинця уникнути відповідальності способом ухилення від правоохоронних органів, фальсифікації доказів, дачі неправдивих свідчень, заявити про своє алібі, симулювати психічне захворювання тощо [9, с. 19]. Не тільки сам злочинець, але й інші суб'єкти відносин, що складаються в процесі розкриття та розслідування злочину, нерідко мають різні інтереси, що далеко не завжди відповідають інтересам протидії злочинності, можуть намагатися ввести в оману слідство та суд, перешкоджати пізнанню істини в справі, зокрема, свідок, бажаючи вигородити, або навпаки, обмовити обвинуваченого, може дати завідомо неправдиві свідчення тощо [10, с. 10–11]. Це пояснюється тим, що такі свідчення можуть зачіпати інтереси багатьох осіб, нести в собі небезпеку їх життєвому благополуччю. Звідси, слідчий повинен бути готовим до протидії, припускаючи її можливість [11, с. 42], проте уникаючи таких крайнощів, коли співробітники правоохоронних органів у кожній людині вбачають особу, яка протидіє розкриттю та розслідуванню злочину, а до підозрюваного або обвинуваченого ставляться як до злочинця, оскільки незгода особи з висунутим обвинуваченням не завжди може розглядатися як «конфліктна ситуація», яку слідчому потрібно вирішити на свою користь [8; 12] Обвинувачуваний може не погоджуватися з обвинуваченням незалежно від своєї вини або невинуватості. Завдання полягає в тому, щоб з'ясувати ці протиріччя, вияснити їх причини та, по можливості, усунути [13, с. 103–104].

Для подолання негативних наслідків допиту в криміналістиці розроблено тактичні прийоми, зміст яких не обмежується тільки прийомами, направленими на подолання протидії ходу встановлення істини з боку зацікавлених осіб, а й виділено прийоми, спрямовані на надання допомоги допитуваним особам, зокрема для подолання з їх боку добросовісної омани відносно деяких обставин, а також для надання їм допомоги в згадуванні окремих фактів тощо. Це пов'язано з тим, що нерідко трапляються випадки несвідомого спотворення інформації людьми при її отриманні (сприйнятті), збереженні в пам'яті й відтворенні слідчому. У подібних випадках діями вказаних осіб також створюються перепони для об'єктивного встановлення обставин учиненого злочину. Згадані ситуації можуть трактуватися як хибно конфліктні, оскільки ускладнюють процес встановлення істини, а втім позиція цієї особи відповідає (або хоча б не суперечить) завданням кримінального судочинства.

Від слідчого вимагається грамотне застосування розробленого криміналістикою арсеналу засобів тактичного впливу на допитуваного для отримання від нього правдивих свідчень. Це потребує ретельної підготовки

до допиту дорослого, який втягнув неповнолітнього в злочинну діяльність. Підготовка до допиту складається з проведення комплексу дій, що забезпечують його ефективність і результативність, отримання від допитуваного правдивої інформації. Зазвичай це: 1) вивчення матеріалів розслідуваного кримінального провадження, уточнення обставин, які можуть бути відомі втягувачеві; 2) уточнення даних, що безпосередньо стосуються предмета допиту, виявлення джерел, з яких стали відомі обставини, факти втягнення; при підготовці до допиту обвинуваченого (підозрюваного) потрібно заздалегідь з'ясувати, які докази підтверджують їх винність; 3) збір і вивчення відомостей про особу допитуваного: окрім відомостей біографічного характеру, потрібно з'ясувати також дані про спеціальні знання, навички, фізичні й психічні недоліки, моральність, зацікавленість у справі, взаємовідносини з особами, які проходять у справі; 4) визначення способу виклику на допит, визначення місця допиту, черговості допиту тощо; 5) технічне забезпечення допиту; 6) тактичне забезпечення допиту, зокрема підготовка матеріалів справи і доказів, які можуть бути пред'явлені на допиті, визначення послідовності пред'явлення доказів, вибору тактичних прийомів, а також запитань, які можуть бути поставлені допитуваному.

При складанні плану допиту доцільно вибрати коло запитань, які потрібно з'ясувати, а також визначити їх послідовність (серед іншого й момент пред'явлення доказів) і навіть продумати редакцію запитань [14, с. 123–124]. Такий підхід обумовлюється можливою різною поведінкою допитуваного (чи буде він давати правдиві свідчення, чи ні), на що орієнтують й інші науковці [15, с. 18–19].

Найчастіше допит втягувача проводиться з урахуванням свідчень раніше допитаного неповнолітнього та інших свідків. При допиті злочинця потрібно з'ясувати такі обставини:

1) знайомство обвинуваченого з неповнолітнім (час, місце, свідки, тривалість, зміст зустрічей, хто був лідером у стосунках); чому обрав саме цього підлітка тощо;

2) обізнаність дорослого про вік підлітка;

3) умисел на втягнення неповнолітнього у вчинення злочину, причина умислу, яка запланована роль відводилася неповнолітньому;

4) способи втягнення неповнолітнього в злочинну діяльність; за яких обставин проходило втягнення; тривалість дій, спрямованих на втягнення; чи застосовувалося насильство стосовно неповнолітнього, яке саме; у якій формі надійшла пропозиція вчинити злочин тощо;

5) підготовка неповнолітнього до вчинення конкретного злочину (навчання злочинним прийомам, використання зброї тощо);

6) сумісні дії дорослого з втягненим підлітком у процесі злочину, їх зміст;

7) дії, спрямовані на приховання факту втягнення неповнолітнього у вчинення злочину або участі в цьому злочині;

8) чи вчиняв дорослий раніше злочини (зокрема щодо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність);

9) чи має допитуваний постійне джерело доходів;

10) чи відомо батькам, педагогам, друзям (неповнолітнього) про факт підтримання відносин з дорослим, чи намагалися вони обмежити таке спілкування.

Важливе значення на допиті втягувача має деталізація його свідчень, особливо при закріпленні дій щодо втягнення й обізнаності про неповноліття втягнутої особи (може підтверджуватися тривалим знайомством, присутністю дорослого на дні народження неповнолітнього тощо). Утім, на практиці такі рекомендації нерідко ігнорують, обмежуючись лише записами слів обвинуваченого на зразок «я запропонував вчинити злочин», без детального зазначення способу втягнення, а також часу, місця та інших обставин вчинення злочину. Пасивність у закріпленні результатів проведених допитів виявляється й у тому, що майже половина досліджених нами протоколів допитів обвинувачених за ст. 304 КК України не містили відомостей про те, чи ставили слідчі допитуваним додаткові або уточнювальні запитання про обставини втягнення ними неповнолітніх у злочинну діяльність. Така ситуація є не прийнятною, оскільки може призвести до юридичної помилки. Адже якщо дорослий не знав і не міг знати про неповноліття своєї жертви, то він не може притягуватися до кримінальної відповідальності за ст. 304 КК України. Від таких випадків потрібно відрізнити ті, коли втягувач заперечує цей факт, проте за обставинами справи міг і повинен був передбачати неповноліття підлітка (тривале знайомство з неповнолітнім, ознайомлення з його документами тощо).

Одним з найважливіших тактичних завдань, що вирішується досудовим слідством, є виявлення всіх співучасників втягнення неповнолітнього в злочинну діяльність, встановлення ролі кожного з них у такій діяльності. Трудність полягає в тому, що особи, які втягнули неповнолітнього у вчинення конкретного злочину, можуть не брати участі в його вчиненні. У ситуаціях, коли втягнення неповнолітнього відбувається за схемою «група втягувачів – один або декілька неповнолітніх» особливо складними є випадки, коли втягувачами виступають представники злочинних угруповань. Як член організованої злочинної групи або злочинного угруповання обвинувачений зазвичай не схильний співпрацювати з органами слідства, оскільки в членів таких організацій нерідко є установка на протидію органам розслідування, яка є відображенням наявної в такій структурі колективної моралі, що полягає в запереченні співробітництва з будь-якими державними органами, серед них і слідчими.

Дослідження структури цих злочинних організацій (зокрема релігійної та націоналістичної спрямованості), особливостей доказування вини окремих учасників угруповання на сьогодні є надзвичайно актуальними та складними проблемами як для практичних, так і для наукових співробітників. Щоб правильно збудувати тактику допиту, слідчому потрібно з'ясувати, чи є допитувана ним особа членом злочинної групи (організації). Важливо володіти інформацією про склад групи, мету її існування, структуру, учасників, лідера, взаємовідносини в групі, можливі протиріччя тощо.

Якщо втягувачів декілька або вони є членами злочинної групи, у яку був втягнений неповнолітній, при допиті слідчий особливої ваги повинен надавати таким запитанням:

- характер взаємовідносин з іншими учасниками злочинної структури;
- розподіл ролей при виборі неповнолітнього та втягненні його у злочинну діяльність;
- залежність допитуваного й втягненого неповнолітнього від інших учасників структури тощо.

При допиті інших учасників злочинних груп (організацій) увагу потрібно звертати на визначення їх ролі в злочинній структурі, на характер дій організаторів злочинної групи з планування та організації злочинної діяльності, захисту інтересів злочинної структури, охоплюючи діяльність з рекрутування нових членів з числа неповнолітніх.

Важливо звертати увагу на отримання криміналістично значущої інформації від допитуваного з невербальних каналів спілкування, яка служить важливим орієнтиром сприйняття, правильною розшифровки, оцінки та використання вербальної інформації [16].

У науковій літературі існують різні класифікації тактичних прийомів і їх систем [9; 17, с. 60–64]. На нашу думку, найбільше практичне значення має класифікація, що ґрунтується на особливостях механізму психологічного впливу на обвинуваченого, яка дозволяє виділяти: 1) тактичні прийоми вивідання; 2) тактичні прийоми переконання; 3) тактичні прийоми примусу; 4) тактичні прийоми навіювання.

1. Тактичні прийоми вивідання являють собою практичні способи дій, що спонукають допитуваного до передачі інформації, яка знаходиться в прихованому від його свідомості стані, або такої, що свідомо ним приховується. Вказані прийоми базуються на закономірностях психічної діяльності людини. Наприклад, отримання інформації від її носіїв може бути основане на механізмі асоціацій (за схожістю, суміжністю і контрастом).

Тактичні прийоми вивідання, що ґрунтуються на механізмі асоціації, можуть бути представлені у вигляді демонстрації окремих дій або конкретних предметів; вербального впливу за допомогою лінгвістичних засобів (наприклад, використання суміжної теми бесіди; деталізація відомостей; постановка певних запитань; повідомлення певної інформації); впливу за допомогою експресивних засобів (міміка, пантоміміка тощо); впливу наочно-знаковими або умовно-знаковими засобами (креслення, схеми, карти, різного роду умовні знаки тощо).

2. Прийоми переконання основані на роз'ясненні (поясненні), доказуванні (доказі), спростуванні, переконанні.

3. Прийоми тактичного впливу, засновані на примушенні – попередженні, заборона.

4. Прийоми навіювання впливають на психічну сферу людини при зниженні рівня свідомості й критичності сприйняття та реалізації навіюваного: навіювана команда (наказ), навіювана настанова, порада (пропозиція), натяк, непряме схвалення, непряме засудження, обхідний маневр, несправджене очікування, звертання до почуття власної гідності,

проявлення байдужості, «гра» на почутті власної гідності, вияв співчуття тощо.

У криміналістиці вироблено значну кількість тактичних прийомів допиту, проте потрібно зазначити, що вони не завжди використовуються на практиці. Це залежить від особи слідчого, його готовності застосовувати ці прийоми у своїй діяльності.

Важливо також вказати на необхідність урахування національно-психологічних і релігійних особливостей допиту. Скажімо, для представників кавказьких національностей традиційним є повага до старших: те, що вирішили або підтвердили старійшини чи мулли буде зазвичай виконане; перевага родових цінностей над національними й особистими; страх перед громадською думкою та перед кровною помстою щодо роду тощо [18]. Указана обставина безпосередньо впливає на вибір позиції допитуваного, яка здебільшого буде залежати від думки й позиції авторитетної для нього особи або родових цінностей.

При допиті втягувача, який є лідером або членом релігійної секти, урахування такого фактора потрібне для вибору тактики його допиту, особливо при встановленні психологічного контакту й застосування щодо нього тактичних дій. Нерідко допитуваний, навіть розуміючи логічну безглуздість своєї поведінки, вчиняти інакше не може, оскільки почуття віри пригнічує не тільки почуття соціальної справедливості, але й здоровий глузд [19]. Важливо пам'ятати, що для деяких допитуваних такої категорії характерне хворобливе сприйняття критики звичаїв і традицій. Тому слідчий не повинен виходити за межі предмета допиту й дозволяти втягувати себе в обговорення сторонніх питань на релігійні теми.

Висновки. Таким чином, вибір і застосування слідчим конкретних тактичних засобів залежить від характеру ситуації, що виникає в процесі розслідування злочину, її складності та конфліктності. Незастосування слідчим відповідного арсеналу тактичних засобів спрямованого впливу на обвинуваченого, зокрема у випадках наміру чинення ним протидії встановленню істини, суттєво обмежують пізнавальні можливості слідчого, що може не тільки ускладнити розкриття та розслідування злочину, але й зробити його неможливим. Своєчасне застосування слідчим дозволених тактичних засобів, вирішення тактичних завдань розширяє його пізнавальні можливості, забезпечуючи успішне встановлення істини.

Використані джерела:

1. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
2. Стратонов В. М. Криміналістична теорія пізнавальної діяльності : монографія. Харків : Вид-во Херсон. держ. ун-ту, 2009. 440 с.
3. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довілля: монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.
4. Алексєєв О. О. Актуальні питання вдосконалення тактико-криміналістичної підготовки слідчих до проведення допиту у ВНЗ МВС України. *Наше право*. № 4. Ч. 2. 2010. С. 101- 106.

5. Далин В. Е. Поведение следователя как элемент следственной тактики. *Наука и техника на службе предварительного следствия*. Вып.12. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1976. С.64 - 72.
6. Дулов А. В. Судебная психология. Минск: Вышэйшая школа, 1975. 464 с.
7. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики : учеб. пособ. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1993. 200 с.
8. Гаврилин Ю. В. Криминалистика: методика расследования отдельных видов преступлений : курс лекцій. Москва : Кн. мир, 2004. 466 с.
9. Бахін В. П., Весельський В. К. Тактика допиту : навч. посіб. Київ : Правник, 1997. 64 с. (Серія «Навчально-практичне видання»).
10. Филощенко А. А. Предмет и содержание криминалистической тактики. *Теоретические проблемы криминалистической тактики: межвуз. сб. научнн. тр.* Свердловск: УрГУ, 1982. С.10-11.
11. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология: [учебное пособие]. Харьков: Консул, 1999. 156с.
12. Бахин В. П., Кузьмичев В. С., Лукьянчиков Е. Д. Тактика использования внезапности в раскрытии преступлений органами внутренних дел: учебн. пособ. Киев: НИИРИО КВШ МВД СССР, 1990. 56 с.
13. Ларин А. М. Криминалистика и паракриминалистика : науч.-практ. и учеб. пособ. Москва : БЕК, 1996. 179 с.
14. Фунікова О. В. Теоретичні основи класифікації запитань у криміналістиці. Харків: Право, 2008. 144 с.
15. Кулагин Н. И., Порубов Н. И. Организация и тактика допроса в условиях конфликтной ситуации: учеб. пособ. Минск : Мин. высш. шк. МВД СССР, 1977. 64 с.
16. Вашук О. П. Невербальна інформація на попередній стадії допиту: [сайт legalactivity]. URL:http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=492%3A100313-16&catid=64%3A5-0313&Itemid=79&lang=ru.
17. Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии : учеб. пособ. Москва : Изд-во БЕК, 1998. 208 с.
18. Чечня: Обычаи. Традиции. Нравы. Методические рекомендации сотрудникам МВД России, несущим службу в Чеченской Республике. Ханкала: Временный пресс-центр МВД России по Северо-Кавказскому региону, 2002. С.16-18.
19. Комиссаров В.И. Национально-психологический и религиозный факторы в уголовном судопроизводстве. *Научные и практические проблемы уголовного судопроизводства в свете судебно-правовой реформы: материалы научно-практической конференции.* - Ижевск: Удмурт.ун-т, 1989. С.31-32.

Стаття надійшла до редколегії 05.02.2018

Готвянская М. А. Тактика допроса взрослого, вовлекшего несовершеннолетнего в преступную деятельность (отдельные аспекты)

В статье рассматриваются отдельные аспекты тактики допроса взрослого человека, вовлекшего несовершеннолетнего в преступную деятельность. Акцентировано на важности подготовительного этапа к допросу, рассмотрено типичные следственные ситуации, имеющие место при проведении рассматриваемого следственного (розыскного) действия и очерчены направления

дійсний слідчий. Обращено внимание на роль криміналістических рекомендацій при допросе.

Ключевые слова: уголовное производство, тактика допроса взрослого, несовершеннолетний, криміналістические рекомендации, вовлечение в преступную деятельность.

Hotvyanska M. Tactics of Interrogation of an Adult who Pulled the Juvenile in the Criminal Activity (Some Aspects)

The article examines some aspects of the interrogation tactics of an adult who dragged the juvenile into criminal activity. The emphasis is placed on the importance of the preparatory phase for interrogation, the typical investigative situations that are taking place during the investigative (investigative) investigation under consideration are highlighted. Among them there are situations when: 1) the accused acknowledges his guilt and gives the deployed true testimony; 2) the accused does not recognize the fact of involvement, and the juvenile gives contradictory evidence; 3) the accused partially acknowledges his guilt (the fact of a specific crime), but does not recognize the fact of involving a minor in this crime, and the minor reveals his guilt. It is noted that the most widespread is the last investigative situation.

Of great importance in the interrogation of the trainer is the detail of his testimony, especially when securing the activities of drawing and awareness of the juvenile person (can be confirmed by long acquaintance, the presence of an adult at the birthday of a minor, etc.). At the same time, in practice, these recommendations are often ignored, limited to records of the accused's type of "I proposed to commit a crime" without a detailed indication of the method of engagement, as well as the time, place, and other circumstances of the commission of the crime. The passivity in securing the results of the interrogation was also evident in the fact that almost half of the interrogated protocols of the interrogations of the accused under art. 304 of the Criminal Code of Ukraine did not contain information as to whether investigators put additional or specific questions on the circumstances of juvenile involvement in criminal activities. This situation is not acceptable, as it can lead to a legal error. So, if the adult did not know and could not know about the childhood of his victim, he could not be prosecuted under Article 304 of the Criminal Code of Ukraine.

It is determined that the most practical significance is the classification of tactical techniques, which is based on the peculiarities of the mechanism of psychological influence on the accused, which allows to allocate: 1) tactical methods of exploration; 2) tactical methods of persuasion; 3) tactical methods of coercion; 4) tactical techniques of suggestion.

Keywords: criminal proceedings, interrogation tactics of adult, minors, forensic recommendations, involvement in criminal activity.

УДК 343.98

В. О. Гусева

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ПОСЯГАНЬ НА ЖИТТЯ ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

На підставі аналізу наукової літератури та практики органів досудового слідства розглянуто тактичні особливості проведення огляду місця події при розслідуванні посягань на життя працівника правоохоронного органу. Також

проаналізовано зміст, завдання та значення огляду місця події, сформовано деякі тактичні прийоми з підготовки та проведення огляду місця події, визначено правила фіксації та вилучення об'єктів огляду. З огляду на вивчений матеріал, надано рекомендації, спрямовані на вдосконалення роботи з дослідження місця події із зазначеної категорії кримінальних проваджень.

Ключові слова: огляд місця події, початковий етап розслідування, посягання на життя працівника правоохоронного органу, тактичні особливості.

Постановка проблеми. Рівень розкриття вчиненого злочину здебільшого залежить від проведених первинних слідчих дій, серед яких найважливіше значення має огляд місця події, що є основним джерелом доказів на початковому етапі розслідування злочину. Вивчення обстановки місця події при розслідуванні посягань на життя працівника правоохоронного органу (ст. 348 КК України) [1] вимагає різнобічних зусиль слідчого, застосування різноманітних технічних засобів і тактичних прийомів виявлення, закріплення й вилучення слідів і речових доказів. Проте аналіз практики показує, що якість огляду місця події у справах зазначеної категорії найчастіше є низькою, що, своєю чергою, призводить до втрати цінної інформації, зниження ефективності огляду місця події а, отже, до труднощів у розкритті та розслідуванні кримінальних проваджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Криміналістична література містить значну кількість досліджень з проблематики огляду місця події. Зокрема, ці питання розглядали В. П. Колмаков [3, с. 108]; Р. С. Белкін [4, с. 150]; О. Я. Басєв [5, с. 75]; А. Н. Васильєв [6, с. 68]; А. А. Давидов [7, с. 130]; В. О. Коновалова [8, с. 49; 9, с. 377]; О. В. Одерій [10, с. 85-86]; В. І. Алексєйчук [11, с. 113] та інші. Проте тактичні особливості проведення огляду місця події при розслідуванні посягань на життя працівника правоохоронного органу раніше не аналізувались, а ґрунтовна розробленість загальної тактики огляду місця події не враховує рекомендації щодо специфіки проведення цієї слідчої дії під час розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень.

Формування цілей. Мета статті полягає у визначенні тактичних особливостей огляду місця події, що у вигляді рекомендацій допоможуть практичним підрозділам правоохоронних органів проводити дослідження місця події на більш високому та якісному рівні.

Виклад основного матеріалу. При розслідуванні злочинів, пов'язаних з посяганнями на життя працівників правоохоронних органів, найзатребуванішою слідчою дією на початковому етапі розслідування є огляд місця події, оскільки за допомогою проведення огляду можуть бути виявлені сліди злочинного посягання. Окрім цього, така процедура дозволяє слідчому детальніше ознайомитися з обстановкою місця події, глибше зрозуміти сутність розслідуваного злочину.

Зазвичай при посяганні на працівника правоохоронного органу місце події і місце злочину збігаються. Проте інколи виникають певні труднощі, пов'язані зі встановленням місця злочину. На те, що злочин скоєно в іншому місці, може вказувати низка обставин. Скажімо, на місці виявлення трупа можуть бути відсутні плями крові на землі або під ним, хоча на тілі є

характерні ушкодження; локалізація трупних плям не характерна для положення трупа; присутність на ґрунті біля трупа слідів волочиння тощо.

Для встановлення можливого місця скоєння злочину слідчому потрібно з'ясувати маршрут руху потерпілого територією, яку він обслуговує (наприклад, якщо потерпілий дільничний офіцер поліції), маршрут руху потерпілого з роботи додому й дослідити зазначену територію на предмет наявності слідів злочину, а також місця проживання осіб, раніше судимих за аналогічні злочини, які потрапляли в поле зору потерпілого.

Крім цього, установленню можливого місця злочину може сприяти проведення огляду місцевості. У цьому випадку здійснюється «прочісування» місцевості, у процесі якого огляду піддається значний її простір. Під час проведення огляду місця події за фактом вчиненого посягання на життя співробітника правоохоронного органу вирішуються основні завдання, які є загальними для всіх категорій злочинів: з'ясування обстановки місця події, а також інших обставин, що мають значення для справи; виявлення слідів злочину та інших речових доказів; висування первинних слідчих версій про подію злочину та його учасників; отримання вихідних даних для проведення оперативно-розшукових заходів і провадження подальших слідчих дій.

У процесі спільного огляду вивчається обстановка місця події. Встановлюється послідовність проведення огляду: що оглядати, за допомогою яких засобів. За допомогою фотографування, відеозйомки і плану огляду місця події фіксується розташування об'єктів і трупа (за його наявності) до моменту огляду. Ретельний огляд у разі виявлення на місці події трупа проводиться ексцентричним методом (від центру по спіралі до периферії). Слідчий проводить огляд трупа за участю судово-медичного експерта, а в разі неможливості його участі – лікаря (ст. 238 КПК України) [2].

Після прибуття на місце події слідчий повинен з'ясувати, що сталося насправді: чи було вчинено посягання на життя працівника правоохоронного органу, який здійснював обов'язки з охорони громадського порядку або забезпечення громадської безпеки? Чи було скоєно вбивство співробітника за мотивами, не пов'язаними із здійсненням ним владно-розпорядчих функцій? Як свідчить практика, у значній кількості слідчих виникають труднощі з розмежуванням вищевикладених обставин. Таким чином, на обставини злочину, скоєного для перешкодження виконанню функцій з охорони громадського порядку або забезпеченню громадської безпеки, вказують такі ознаки:

– на місці події залишені будь-які предмети, що свідчать про те, що потерпілий перебував у форменому одязі (відірвані гудзики, клапті тканини, окремі волокна, головний убір тощо), а також конкретна обстановка (вулиця, житловий будинок тощо), місце події, що дозволило очевидцям досить добре побачити, що відбувалось;

– на місці злочину є ознаки (сліди) застосування конкретного виду зброї або засобів захисту, зокрема з тих різновидів, які знаходяться в розпорядженні працівників правоохоронних органів;

– є об'єкти, які можуть вказати на особу нападника або особу, яка зазнала нападу, серед них і ті, що мають здатність зберегти потожирові нашарування, запах, мікрочастинки, слину, кров тощо. За наявності таких ознак слідчий висуває версію про вчинення посягання на життя працівника правоохоронного органу, який здійснював охорону громадського порядку або забезпечував громадську безпеку, і починає перевірку цієї версії, проводячи огляд місця події.

Також характерною ознакою того, що злочин скоєно стосовно працівника правоохоронного органу є те, що на місці події виявлено сліди, що свідчать про застосування потерпілим табельної зброї. У цьому випадку об'єктом пошуку має бути безпосередньо табельна зброя (наприклад, пістолет марки ПМ), що належить потерпілому, а також гільзи. Пошук вищевказаних предметів повинен здійснюватися за допомогою металошукача, що знаходиться на озброєнні експертних підрозділів органів внутрішніх справ, і (або) із застосуванням службово-розшукової собаки. У разі виявлення на місці події знарядь злочину, зокрема вогнепальної зброї, слідчий зобов'язаний вирішити питання про направлення виявлених і вилучених куль і гільз в експертні підрозділи.

У судовій та слідчій практиці відомі факти, коли одночасно з проведенням огляду місця події здійснюються заходи, спрямовані на вивчення оперативної обстановки на території вчиненого посягання, а також щодо встановлення очевидців та інших свідків злочину. Зазначені особи можуть надати істотну допомогу в з'ясуванні наслідків, спричинених злочином, точної картини події, а отже, висунення на цій основі первинних слідчих версій.

У процесі огляду місця події треба проводити фотографування. На практиці склалося так, що фотографування на місці події здійснює фахівець-криміналіст. Якщо в результаті злочинного посягання смерть працівника правоохоронного органу не наступила, доцільно організувати проведення огляду місця події за участю останнього. Це пов'язано з тим, що потерпілий має інформацію про подію злочину. Крім цього, працівник правоохоронного органу може бути професійно орієнтований щодо тих ознак, які повинні бути враховані при огляді місця події. Проте неприпустимо, щоб потерпілий, який володіє знаннями в галузі криміналістики, виявив поспішність і провів «самостійний огляд». Ця вимога викликана тим, щоб потерпілий самостійно не вилучив предмети не процесуальним способом, які потрібно зафіксувати в протоколі огляду місця події в регламентованому законом порядку. Доцільна також участь очевидців злочину в огляді місця події.

Роль понятих в огляді місця події у справах про посягання на життя працівника правоохоронного органу вкрай важлива. Це пов'язано з тим, що потерпілий може бути в дружніх стосунках зі співробітниками правоохоронних органів – учасниками слідчо-оперативної групи, а ця обставина може негативно вплинути на значимість і допустимість отриманих у процесі огляду речових доказів. Діяльність зі збору доказів не

вичерпується встановленням слідів злочину. Важливо, щоб отримана інформація була належно зафіксована.

Закріплення та збереження даних, отриманих під час слідчої дії, дозволяє використовувати їх для обґрунтування висновків у кримінальному провадженні як самим слідчим, так і іншими учасниками слідства. Тому фіксація доказів – це не самостійний етап процесу доказування, а завершальний елемент збирання доказів. Фіксація ходу й результатів огляду здійснюється за допомогою складання протоколу огляду місця події. Через те, що протокол огляду місця події є джерелом доказів у кримінальному провадженні, його складання має здійснюватися в суворо регламентованих законом межах.

Висновки. Таким чином, виконання завдань огляду місця події при розслідуванні посягань на життя працівника правоохоронного органу допомагає отримати вихідні дані для розкриття злочину, розшуку й викриття злочинця. Значення тактики огляду місця події, знання та вміння осіб, які беруть участь у його проведенні, дотримання порядку фіксації та вилучення об'єктів злочину є гарантією успішності цієї слідчої дії. Усе це зумовлює потребу всебічного й більш глибокого дослідження проблем огляду місця події при розслідуванні посягань на життя працівника правоохоронного органу з урахуванням сучасних теоретичних досліджень у цій галузі криміналістики.

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26, ст.131 (із поточними змінами). URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88 (із поточними змінами). URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Колмаков В. П. Следственный осмотр. М. : Юридическая литература, 1969. 196 с.
4. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия : 2-е изд. М. : Мегатрон XXI, 2000. 334с.
5. Баев О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. М. : Экзамен, 2003. 432 с.
6. Васильев А. Н. Тактика отдельных следственных действий. М. : Юридическая литература, 1981. 68 с.
7. Давидов А. А. Осмотр места происшествия : учебн. пособ. Нальчик : Каб.-Балк. ун-т, 2003. 130 с.
8. Коновалова В. О. Психология в расследовании преступлений. Харків : Вища шк., 1978. 144 с.
9. Коновалова В. О. Слідчий огляд. Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Вид. дім ІнЮре, 2001. 377 с.
10. Одерій О. В. Розслідування злочинів, пов'язаних з насильством у сім'ї : [науково-практичні рекомендації]. Донецьк : ТОВ «ВПП Промінь», 2011. 132 с.

11. Алексейчук В. І. Криміналістичні засоби діагностики особи невідомого злочинця під час огляду місця події. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. Вип. 9. С. 132–138.

Стаття надійшла до редколегії 02.02.2018

Гусева В. А. Тактические особенности проведения осмотра места происшествия при расследовании посягательств на жизнь сотрудника правоохранительного органа

На основании анализа научной литературы и практики органов досудебного следствия рассмотрены тактические особенности проведения осмотра места происшествия при расследовании посягательств на жизнь сотрудника правоохранительного органа. Также проанализированы содержание, задачи и значение осмотра места происшествия, сформированы некоторые тактические приемы по подготовке и проведению осмотра места происшествия, определены правила фиксации и изъятия объектов осмотра. На основании изученного материала выработаны рекомендации, направленные на совершенствование работы по исследованию места происшествия по указанной категории уголовных производств.

Ключевые слова: осмотр места происшествия, начальный этап расследования, посягательство на жизнь сотрудника правоохранительного органа, тактические особенности.

Huseva V. Tactical Peculiarities of the Inspection of the Scene of an Incident During the Investigation of Encroachments on the Life of a Law Enforcement Officer

Based on the analysis of the scientific literature and the practice of the pre-trial investigation bodies, tactical features of the inspection of the scene of an incident in the investigation of encroachments on the life of a law enforcement officer were considered. Also, the content, tasks and significance of the site inspection were analyzed, some tactical methods were developed to prepare and conduct an inspection of the scene, rules for fixing and seizing the objects of inspection were defined. Based on the material studied, recommendations were developed aimed at improving the work on the investigation of the scene of the incident in this category of criminal proceedings.

The level of disclosure of a crime depends to a large extent on the initial investigative actions conducted, among which the review of the place of occurrence, which is the main source of evidence at the initial stage of the crime investigation, is of paramount importance. Investigation of the situation of the place of the event in investigating the encroachments on the life of the law enforcement officer (Article 348 of the Criminal Code of Ukraine) requires the various efforts of the investigator, the use of various technical means and tactical methods of detecting, fixing and extracting traces and material evidence. So, in investigating crimes related to attacks on the lives of law enforcement officials, the most common investigative action at the initial stage of the investigation is an overview of the place of the event. This is due to the fact that by means of a survey, traces of a criminal offense can be detected. In addition, this procedure allows the investigator to fully understand the location of the event, to understand the essence of the crime under investigation more deeply.

Thus, performing tasks of reviewing the place of the event in investigating encroachments on the life of an employee of a law enforcement agency helps to obtain the initial data for the disclosure of a crime, the search and disclosure of the offender.

The value of the tactics of the survey, the knowledge and skills of the persons involved in its conduct, compliance with the order of fixing and extracting objects of the crime is a guarantee of the success of this investigative action. All this leads to the need for a comprehensive and deeper investigation of the problem of reviewing the place of the event when investigating encroachments on the life of a law enforcement officer, taking into account modern theoretical studies in this field of criminalistics.

Keywords: inspection of the scene, initial stage of the investigation, encroachment on the life of a law enforcement officer, tactical characteristics.

УДК 351.741.343.37(477)

В. В. Дараган

**ОРГАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ПІДРОЗДІЛІВ
ЗАХИСТУ ЕКОНОМІКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ
КОНТРОЛЮ ЗА ЗДІЙСНЕННЯМ ДЕРЖАВНИХ
ЗАКУПІВЕЛЬ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ У
СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ**

Статтю присвячено визначенню основних напрямів взаємодії підрозділів захисту економіки Національної поліції України з іншими суб'єктами контролю за здійсненням державних закупівель під час протидії злочинам у сфері державних закупівель та розробленню пропозицій щодо вдосконалення такої взаємодії. Розглянуто та проаналізовано особливості взаємодії підрозділів захисту економіки Національної поліції України з підрозділами Державної казначейської служби України, Рахункової палати України, Антимонопольного комітету України та Державної аудиторської служби України.

Ключові слова: взаємодія, контроль, державні закупівлі, протидія злочинам, Національна поліція.

Постановка проблеми. На сьогодні поширеним явищем є проведення державних закупівель із залученням посередницьких структур, взаємопов'язаних учасників торгів, штучне обмеження кола учасників, встановлення дискримінаційних умов у тендерній документації, що, безумовно, має значну корупційну складову і, зрештою, може призвести до значного завищення ціни предмета закупівлі. Наслідком таких негативних явищ у системі державних закупівель є значні витрати, які лягають надмірним тягарем на державний бюджет та на економіку країни загалом. Для сприяння економічності та підвищення ефективності державних закупівель, а також для припинення зловживань у цій сфері велике значення має організація фінансового контролю з боку держави [1, с. 169].

Високий рівень латентності злочинів у сфері державних закупівель та трудність їх виявлення вимагає від оперативних підрозділів захисту економіки Національної поліції України (далі НП України) застосування всієї різноманітності форм і методів протидії таким злочинним явищам. Одним з перспективних шляхів покращання діяльності з протидії злочинам у сфері державних закупівель є налагодження взаємодії підрозділів захисту економіки НП України з іншими суб'єктами контролю за здійсненням державних закупівель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових публікацій показав, що окремі питання здійснення контролю у сфері державних закупівель вивчали О.Г. Асхабов, О.А. Бурбело, К.Ю. Водоласкова, М. Галуцак, Ю.О. Голуб, С.С. Гула, Г.Ю. Єрмілова, Л.В. Катроша, Д. Красніков, О.О. Критенко, Р.Р. Кузьмін, В.П. Міняйло, О.О. Мицик, О.А. Нагорнічевський, І.М. Нестругіна, О.О. Олійник, А.Б. Павловський, О.О. Підмогильний, Г.І. Пінькас, Л.М. Письмаченко, Т. Пиндус, М.С. Письменна, Д.В. Скірта, А.В. Токар, Л.В. Фалько, О.М. Шукіч, О.Л. Юдіцький та інші.

Проте жоден з авторів не звернув достатньої уваги на питання організації взаємодії підрозділів кримінальної поліції з іншими суб'єктами контролю за здійсненням державних закупівель під час оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель.

Формування цілей. Метою статті є дослідження основних напрямів взаємодії підрозділів захисту економіки НП України з іншими суб'єктами контролю за здійсненням державних закупівель під час протидії злочинам у сфері державних закупівель та надання пропозицій щодо покращання такої взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Державне регулювання і контроль за законністю у сфері державних закупівель, згідно з положеннями Закону України «Про публічні закупівлі» [2], здійснюють: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України; Державна казначейська служба України; Рахункова палата України; Антимонопольний комітет України; Державна аудиторська служба України.

Проте не всі із зазначених суб'єктів наділені функцією контролю у сфері державних закупівель. Зокрема, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України наділено функціями державного регулювання сферою державних закупівель.

Пропонуємо розглянути контрольні повноваження кожного з вище вказаних суб'єктів контролю за здійсненням державних закупівель та визначити можливі напрями взаємодії підрозділів захисту економіки НП України з цими суб'єктами в процесі оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель.

Державна казначейська служба України відповідно до покладених на неї обов'язків здійснює контроль за дотриманням розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів, іншими клієнтами вимог законодавства у сфері закупівель щодо наявності, відповідності та правильності оформлення документів. До того ж, Казначейство під час виконання покладених на нього завдань узаємодіє в установленому порядку з іншими державними органами, допоміжними органами й службами.

Згідно з положеннями Закону України «Про публічні закупівлі» Державна казначейська служба України наділена такими повноваженнями: до здійснення оплати за договором про закупівлю перевіряє наявність договору про закупівлю, річного плану закупівель та звіту про результати проведення процедури закупівлі, що підтверджують проведення процедури закупівлі, за результатами якої укладено договір про закупівлю; уживає заходів з недопущення здійснення платежів з рахунка замовника згідно з

узятим фінансовим зобов'язанням за договором про закупівлю у разі: відсутності або невідповідності встановленим законодавством вимогам необхідних документів; відміни процедури закупівлі; набрання законної сили рішенням суду про визнання результатів процедури закупівлі недійсними; на період призупинення процедури закупівлі; наявності відповідного рішення органу оскарження.

З огляду на покладені на Державну казначейську службу України повноваження доходимо висновку, що вона є єдиним суб'єктом контролю за здійсненням державних закупівель, який здійснює такий контроль не вибірково, а суцільно на постійній основі.

Результати опитування працівників підрозділів захисту економіки НП України показали, що взаємодія з підрозділами Державної казначейської служби України здійснюється за такими напрямками: взаємне інформування про виявлені порушення під час проведення тендеру; отримання інформації щодо бюджетних програм, які повинні виконуватися в порядку, установленому КМУ; отримання інформації про розмір фінансування та порядок використання коштів згідно з кодом класифікації видатків.

Організація взаємодії між підрозділами захисту економіки НП України та підрозділами Державної казначейської служби України здійснюється через направлення відповідних листів (у разі взаємного інформування), а також способом надання відповідних запитів на отримання інформації.

Рахункова палата України відповідно до покладених на неї обов'язків проводить державний зовнішній фінансовий контроль (аудит) щодо виконання державного замовлення та здійснення державних закупівель.

У процесі здійснення державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) за ефективністю використання коштів державного бюджету, передбачених на виконання державного замовлення, Рахункова палата досліджує та оцінює систему правових, організаційних і фінансових засад державного замовлення, ефективність формування та виконання державного замовлення. Державний зовнішній фінансовий контроль (аудит) щодо здійснення державних закупівель за рахунок коштів державного бюджету проводиться Рахунковою палатою стосовно всіх стадій державних закупівель і охоплює перевірку й аналіз законності та ефективності здійснення державних закупівель, дотримання передбачених процедур, оцінку своєчасності отримання товарів, послуг та проведення робіт, а також аналіз стану прозорості й додержання встановлених принципів здійснення державних закупівель [3].

Члени Рахункової палати для виконання покладених на них повноважень мають право:

- 1) ознайомлюватися з оригіналами документів об'єктів контролю, отримувати безоплатно копії документів та інформацію в паперовому та електронному вигляді (зокрема й інформацію з автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателем (адміністратором) яких є державні органи або органи місцевого

самоврядування), потрібні для здійснення заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту);

2) отримувати інформацію про стан і рух коштів державного бюджету від центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів;

3) отримувати від державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, інших юридичних осіб та їх посадових осіб, фізичних осіб-підприємців інформацію, документи та матеріали, необхідні для здійснення Рахунковою палатою своїх повноважень;

4) отримувати від центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову і митну політику, Фонду державного майна України, Національного банку України та інших фінансових установ потрібні відомості про здійснювані ними операції і стан рахунків розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування щодо операцій з коштами державного бюджету, зокрема міжбюджетних трансфертів, а також про надходження до державного бюджету податків, зборів, обов'язкових платежів та інших доходів.

Рахункова палата в разі виявлення при здійсненні заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) ознак кримінального або адміністративного правопорушення повідомляє про них відповідні правоохоронні органи.

Функцію налагодження взаємодії апарату Рахункової палати з апаратами інших державних органів, органів місцевого самоврядування покладено на секретаря Рахункової палати [3].

Результати опитування працівників підрозділів захисту економіки НП України показали, що взаємодія з підрозділами Рахункової палати України здійснюється за такими напрямками: узасмне інформування про виявлені порушення під час проведення тендеру; інформування Рахункової палати за наслідками розгляду матеріалів Рахункової палати та про вжиті заходи реагування.

Антимонopolний комітет України відповідно до покладених на нього завдань здійснює контроль щодо створення конкурентного середовища та захисту конкуренції у сфері державних закупівель. Передусім такий контроль спрямований на виявлення антиконкурентних узгоджених дій (змов учасників тендеру) на тендерах та притягнення порушників до відповідальності.

Антимонopolний комітет України як орган оскарження для неупередженого та ефективного захисту прав і законних інтересів осіб, пов'язаних з участю в процедурах закупівлі, утворює постійно діючу адміністративну колегію (колегії) з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель. Рішення постійно діючої

адміністративної колегії (колегій) приймаються від імені Антимонопольного комітету України [2].

Результати опитування працівників підрозділів захисту економіки НП України показали, що в процесі протидії злочинам у сфері державних закупівель взаємодія з підрозділами Антимонопольного комітету України відбувається за такими напрямками: проведення спільних нарад; обмін інформацією про порушення, допущені у сфері державних закупівель; призначення перевірки додержання законодавства про захист економічної конкуренції працівниками Антимонопольного комітету України.

Одним з найбільш поширених заходів, що використовується в процесі протидії злочинам у сфері державних закупівель, є призначення перевірки додержання законодавства про захист економічної конкуренції працівниками Антимонопольного комітету України. Такі перевірки проводяться позапланово; підставою для їх проведення є відповідне подання органів НП щодо порушення законодавства про захист економічної конкуренції об'єктом перевірки. До того ж, така перевірка може проводитися без попереднього письмового повідомлення.

Для проведення перевірки керівники структурних підрозділів Антимонопольного комітету України мають право наділяти працівників Антимонопольного комітету України, які залучаються до її проведення, низкою спеціальних повноважень, зокрема: безперешкодно входити на підприємства, в установи, організації за службовим посвідченням і мати доступ до документів та інших матеріалів, потрібних для проведення перевірки. Для перевірки підприємств, установ, організацій з особливим режимом роботи допускаються державні службовці органів Комітету, що мають відповідний допуск до державної таємниці, оформлений в установленому порядку; вимагати усних або письмових пояснень посадових осіб і громадян; вимагати необхідні документи та іншу інформацію, зокрема й з обмеженим доступом, таку, що є комерційною таємницею, у зв'язку з реалізацією своїх повноважень; вилучати в установленому порядку письмові та речові докази, зокрема документи, предмети чи носії інформації, що можуть бути доказами чи джерелом доказів у справі про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, а в разі, коли вилучити докази немає можливості, накладати арешт на предмети, документи, інші носії інформації, що можуть бути доказами чи джерелом доказів у справі, відповідно до положень Закону України «Про захист економічної конкуренції»; залучати за погодженням з відповідними центральними та місцевими органами влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами й об'єднаннями їхніх спеціалістів, депутатів місцевих рад для проведення перевірки [4].

З огляду на це, під час підготовки органом НП України відповідного подання на проведення перевірки потрібно враховувати можливість надання таких прав працівникам Антимонопольного комітету України, які залучаються до проведення такої перевірки. У зв'язку з цим, під час підготовки подання доцільно передбачити у ньому обставини, що

зумовлюють потребу наділення працівників Антимонопольного комітету України окремими правами.

Якщо в процесі перевірки було встановлено ознаки порушення законодавства про захист економічної конкуренції, що містять ознаки злочину, голова комітету, керівник відділення вирішують питання щодо наділення правоохоронним органам відповідних матеріалів.

Державна аудиторська служба України відповідно до покладених на неї завдань реалізує державний фінансовий контроль через здійснення перевірки державних закупівель та моніторингу закупівель.

Результати опитування працівників підрозділів захисту економіки НП України показав, що в процесі протидії злочинам у сфері державних закупівель взаємодія з підрозділами Державної аудиторської служби України відбувається за такими напрямками: проведення спільних нарад; обмін інформацією про нові способи вчинення злочинів у сфері державних закупівель і способів їх виявлення; залучення працівників Державної аудиторської служби України як спеціалістів до проведення окремих заходів; призначення перевірки суб'єктів господарської діяльності працівниками Державної аудиторської служби України.

Держаудитслужба для виконання покладених на неї завдань наділена низкою повноважень (яких, на жаль, немає в оперативних підрозділів захисту економіки НП України), які сприяють отриманню інформації про злочини, що вчиняються у сфері державних закупівель. Зокрема, Держаудитслужба для виконання покладених на неї завдань має право: залучати в установленому порядку вчених і фахівців, працівників центральних і місцевих органів виконавчої влади, державних фондів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій за погодженням з їх керівниками до виконання окремих робіт, а також для проведення контрольних обмірів будівельних, монтажних, ремонтних та інших робіт, контрольних аналізів сировини, матеріалів і готової продукції, інших перевірок; отримувати безоплатно від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових осіб, фізичних осіб-підприємців, а також громадян та їх об'єднань інформацію, документи і матеріали, потрібні для виконання покладених на неї завдань, зокрема відомості, необхідні для проведення аналізу фінансово-господарської діяльності підконтрольних установ; перевіряти в процесі державного фінансового контролю грошові та бухгалтерські документи, звіти, кошториси та інші документи, що підтверджують надходження та витрачання коштів і матеріальних цінностей, документи щодо проведення процедур державних закупівель, дані на електронних носіях, проводити перевірку фактичної наявності цінностей (коштів, цінних паперів, сировини, матеріалів, готової продукції, устаткування тощо); безперешкодного доступу в процесі державного фінансового контролю на склади, у сховища, виробничі та інші приміщення, які належать підприємствам, установам та організаціям, що контролюються; вимагати від керівників підконтрольних установ проведення інвентаризації основних фондів, товарно-матеріальних цінностей, коштів і розрахунків;

отримувати від підприємств, установ та організацій, що контролюються, завірені копії, витяги з документів (серед них і електронних), які свідчать про порушення законодавства; вилучати під час проведення ревізій у підприємств, установ і організацій копії фінансово-господарських та бухгалтерських документів, які свідчать про порушення, а на підставі рішення суду – вилучати до закінчення ревізії оригінали первинних фінансово-господарських і бухгалтерських документів; проводити на підприємствах, в установах та організаціях зустрічні зв'язки для документального й фактичного підтвердження виду, обсягу та якості операцій і розрахунків для з'ясування їх реальності та повноти відображення в обліку підприємства, установи та організації, що контролюється; порушувати перед відповідними державними органами питання про визнання недійсними договорів, укладених з порушенням законодавства тощо [5].

Організація взаємодії між підрозділами захисту економіки НП України та ДАСУ здійснюється відповідно до наказу «Про затвердження Порядку взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України» від 19.10.2006 № 346/1025/685/53 [6].

Основною формою взаємодії підрозділів захисту економіки НП України із ДАСУ з питань здійснення державних закупівель є проведення перевірки спеціалістом ДАСУ (100 % опитаних респондентів вказало на таку форму взаємодії).

Згідно з Порядком взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України підставою для залучення спеціаліста ДАСУ до проведення перевірки є звернення правоохоронних органів до органів ДАСУ, яке повинно містити: обґрунтування потреби залучення спеціаліста; дату, з якої необхідно буде залучити спеціаліста до проведення перевірки, та на який термін; повну назву об'єкта контролю, його місцезнаходження, дані про організаційно-правову форму; питання, на які спеціалістові треба буде надати відповіді.

Своєю чергою, відповідь на таке звернення органи ДАСУ можуть надати протягом десяти робочих днів після його отримання (реєстрації), якщо інший термін не визначено законодавством.

Проте на практиці непоодинокі випадки, коли оперативні працівники отримують інформацію про злочини або інші правопорушення у сфері державних закупівель, яку неможливо перевірити без залучення відповідного спеціаліста ДАСУ, а строк, виділений на прийняття рішення після реєстрації відповідного рапорту оперативного працівника, складає 24 години. За таких обставин підготовка звернення нікому не потрібна, а іншого терміну законодавством не визначено.

Зазначені обставини негативно впливають на оперативність прийняття рішень за окремими матеріалами, а в деяких випадках призводять до втрати матеріалів доказової бази. До того ж, траплялися випадки, коли керівництвом ДАСУ принципово не йшло назустріч оперативному підрозділу, затягуючи строки виконання таких звернень та строки проведення перевірки.

На нашу думку, вказаний нормативно-правовий акт потребує суттєвих змін, оскільки він не повною мірою відповідає проблемам сьогодення.

Важливого значення процес взаємодії підрозділів захисту економіки НП України з підрозділами ДАСУ в процесі протидії злочинам у сфері державних закупівель набуває під час реалізації матеріалів оперативної розробки.

У процесі реалізації матеріалів оперативної розробки щодо злочинів у сфері державних закупівель перевірка працівниками Державної аудиторської служби України може бути призначена двома способами: по-перше, відповідно до положень наказу від 19.10.2006 № 346/1025/685/5 «Про затвердження Порядку взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України» [6], по-друге, відповідно до положень Постанови КМУ від 01.08.2013 № 631 «Про затвердження Порядку проведення перевірок державних закупівель Державною фінансовою інспекцією та її територіальними органами і внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України» [7].

На нашу думку, під час призначення такої перевірки доцільно використовувати положення Постанови КМУ, оскільки вона забезпечує більш сприятливі умови для процесу реалізації матеріалів оперативної розробки щодо злочинів у сфері державних закупівель. Зазначене обумовлено такими факторами: повідомлення про проведення перевірки державних закупівель та зустрічної звірки не надсилається об'єктові контролю; до участі в перевірці державних закупівель (для проведення контрольних обмірів будівельних, монтажних, ремонтних та інших робіт, контрольних запусків сировини і матеріалів у виробництво, контрольних аналізів сировини, матеріалів і готової продукції, інших перевірок) можуть залучатися на договірних засадах кваліфіковані фахівці відповідних органів виконавчої влади, державних фондів, підприємств, установ і організацій; для документального й фактичного підтвердження виду, обсягу та якості операцій і розрахунків для з'ясування їх реальності та повноти відображення в обліку об'єкта контролю контролюючий орган може проводити зустрічні звірки на підприємствах, в установах та організаціях; під час перевірки державних закупівель посадові особи органу контролю можуть вилучати оригінали документів у разі, коли під час проведення ревізії виявлено документи, що свідчать про порушення законодавства, і на об'єкті контролю не гарантується збереження, а також ймовірна можливість їх підробки.

З огляду на зазначене, доходимо висновку, що на сьогодні підрозділи ДАСУ володіють ексклюзивними правами з проведення перевірок законності здійснення державних закупівель, що обумовлює потребу використання наданих їм повноважень у процесі реалізації матеріалів оперативної розробки щодо злочинів у сфері державних закупівель оперативними підрозділами захисту економіки НП України.

Висновки. Підбиваючи підсумок, доходимо висновку, що на сьогодні одним із способів, направлених на вирішення наявних проблем протидії злочинам у сфері державних закупівель, є налагодження взаємодії підрозділів захисту економіки Національної поліції України з іншими суб'єктами контролю за здійсненням державних закупівель.

Використання допомоги суб'єктів контролю за здійсненням державних закупівель у процесі протидії злочинам у сфері державних закупівель обумовлено такими чинниками: кожен із суб'єктів контролю наділений ексклюзивними правами щодо проведення контролю за здійсненням державних закупівель, якими не наділені підрозділи захисту економіки; працівники суб'єктів контролю володіють специфічними знаннями, які можна використовувати в процесі протидії злочинам у сфері державних закупівель, залучаючи їх як спеціалістів.

Використані джерела:

1. Павловський А. Б. Сучасний стан організації фінансового контролю у сфері державних закупівель. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 63. - С. 168-174.
2. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 9. ст. 89.
3. Про Рахункову палату : Закон України від 02.07.2015 № 576-19. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 36. ст. 360.
4. Про Положення про порядок проведення перевірок додержання законодавства про захист економічної конкуренції : Розпорядження Антимонопольного комітету України від 25.12.2001 №182-р.
5. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України: Постанова КМУ від 03.02.2016 № № 43.
6. Про затвердження Порядку взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України : наказ Головки КПУ, МВС, СБУ та Генеральної прокуратури України від 19.10.2006 № 346/1025/685/53. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua.html>.
7. Про затвердження Порядку проведення перевірок державних закупівель Державною фінансовою інспекцією та її територіальними органами і внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету міністрів України від 01.2013 № 631.

Стаття надійшла до редколегії 15.03.2018

Дараган В. В. Методологические подходы исследования проблем оперативно-розыскной противодействия преступлением в сфере государственных закупок

Статья посвящена определению основных направлений взаимодействия подразделений защиты экономики Национальной полиции Украины с другими субъектами контроля за осуществлением государственных закупок при противодействии преступлением в сфере государственных закупок и разработке предложений по совершенствованию такого взаимодействия. Были рассмотрены и проанализированы особенности взаимодействия подразделений защиты экономики Национальной полиции Украины с подразделениями Государственной казначейской службы Украины, Счетной палаты Украины, Антимонопольного комитета Украины и Государственной аудиторской службы Украины.

Ключевые слова: взаимодействие, контроль, государственные закупки, противодействие преступлением, Национальная полиция.

Darahan V. Organization of the Interaction Between the Economic Protection Units of the National Police of Ukraine and other Subjects of Control over the Implementation of Public Purchasing during Counteracting Crimes in the Field of Public Purchasing

The article is devoted to the identification of the main areas of interaction between the National Police Protection Department of Ukraine and other entities in controlling the implementation of public procurement in counteracting crimes in the field of public procurement and developing proposals for improving such interaction.

The article deals with and analyzes the peculiarities of interaction between the units of the National Police Protection Department of Ukraine with the departments of the State Treasury Service of Ukraine, the Accounting Chamber of Ukraine, the Antimonopoly Committee of Ukraine and the State Audit Office of Ukraine.

The results of the study showed that interaction with other entities controlling the implementation of public procurement in counteracting crimes in the field of public procurement, as a rule, is carried out in the following areas: mutual information on detected violations during the tender; obtain information on budget programs that must be executed in accordance with the procedure established by the Cabinet of Ministers of Ukraine; obtain information on the amount of funding and the procedure for using funds in accordance with the code of classification of expenditures; Informing the Accounting Chamber on the consequences of considering the materials of the Accounting Chamber and on the responses taken⁴ holding joint meetings; appointment of an inspection of compliance with the legislation on the protection of economic competition by employees of the Antimonopoly Committee of Ukraine; exchange of information on new ways of committing crimes in the field of public procurement and ways of their detection; Involvement of employees of the State Audit Office of Ukraine in carrying out certain activities as a specialist; the appointment of the verification of economic entities by the employees of the State Audit Office of Ukraine.

The use of assistance from entities controlling the implementation of public procurement in the process of counteracting crimes in the field of public procurement is due to the following factors: each of the subjects of control has exclusive rights to control the implementation of public procurement, which do not have units of protection of the economy; the employees of the subjects of control have specific knowledge that can be used in the process of counteracting crimes in the field of public procurement, by attracting them as specialists.

According to the results of the study, it was concluded that today one of the ways aimed at solving existing problems of counteraction to crimes in the field of public procurement is the establishment of interaction between the units of the National Police of Ukraine's economic protection with other subjects of control over the implementation of public procurement.

Keywords: interaction; control; government procurement, crime counteraction; National Police.

УДК 343.9

М. Г. Колодяжний

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ НОВИХ ПІДХОДІВ ДО СКОРОЧЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

У статті здійснено спробу узагальнення теоретичних напрацювань західних кримінологів щодо розробки різних форм запобігання злочинності, які є відносно новими для вітчизняної правозастосовної практики. Подано загальний аналіз

стратегії зменшення можливостей учинення злочинів, надано визначення її поняття, перелічено складові.

Ключові слова: теорія запобігання злочинності, західна кримінологія, нові форми профілактики злочинності, стратегія зменшення можливостей учинення злочинів.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що прагнення людей до безпеки є природним, адже воно визначається їх психікою. Тому не випадково протягом тривалого розвитку людство намагалось у різний спосіб гарантувати безпеку проживання, діяльності, переміщення певними територіями.

Доказом прагнення людей до безпеки є особливості давнього містобудування. Воно передбачало складну систему ровів, каналів, валунів, захисних споруд, товстих дерев'яних, а згодом кам'яних, стін, башт, які будувалися навколо самого міста. Тобто, це можна назвати елементами давнього ситуаційного запобігання не лише злочинності, а й іншим негативним проявам (нападам ворогів, утечі засуджених, потраплянню до міста небажаних осіб). Ця діяльність, безперечно, з часом еволюціонувала, змінила свої форми та засоби, проте одне залишилося незмінним: прагнення людей відчувати себе в безпеці, бажання захисту своїх прав (на життя, здоров'я, майно тощо).

Покращання результативності практики протидії злочинності в Україні не уявляється можливим без удосконалення кримінологічної теорії, розширення сучасного уявлення про традиційні напрями антикриміногенного впливу на злочинність. У нашій державі теорія запобігання злочинності є відносно статичною, адже спирається на загалом застарілу радянську кримінологічну думку. Теж саме можна твердити й про правоохоронну діяльність, що із запізненням реагує на динамічні зміни злочинності, посилення її транснаціонального характеру, різноманітні негативні глобалізаційні процеси. У підсумку більшість кримінологічних напрацювань не мають належного зв'язку з практикою органів кримінальної юстиції. Звідси виникає нагальна потреба посилення кримінологічної теорії, особливо сучасними та найбільш прогресивними підходами щодо реагування на загострення криміногенної ситуації, скорочення злочинності способом зміни її структури та характеру.

Беручи до уваги, що за останні кілька десятиліть розвинені західні країни світу (США, Канада, Велика Британія, країни-члени ЄС) досягли значного успіху у сфері контролю та мінімізації злочинності, стає очевидною потреба у вивченні теоретичних здобутків передусім західних учених, спрямованих на підвищення ефективності протидії злочинності, зменшення її «ціни» (чисельності жертв злочинів, витрат на утримання правоохоронних і судових органів, установ виконання покарань), зміщення акценту від каральної практики на профілактику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя для розвитку різних напрямів скорочення злочинності становить науковий доробок багатьох західних кримінологів. Зокрема, питання ситуаційного

запобігання злочинності розробляли Т. Беннетт, Р. Вортлі, Р. Кларк, Д. Корніш, Р. Спаркс, Д. Феррінгтон, Е. Хірш та інші; просторової профілактики злочинності – Дж. Джекобс, Р. Джефрі, О. Ньюман, П. Столлард, Патріція й Павло Брантингеми, Т. Кроу та інші; теорії «розбитих вікон» – Ф. Зімбардо, К. Кейзер, Дж. Келлінг, С. Лінденберг, Дж. Уілсон, Л. Штег та інші.

В Україні кримінологічний аналіз зарубіжного досвіду протидії злочинності здійснювався О. М. Бандуркою, В. В. Голіною, О. М. Литвиновим, В. І. Шакуном, О. Ю. Шостко тощо.

Формування цілей. Мета статті – узагальнення теоретичних напрацювань західних науковців, що визначають основу найбільш поширених сучасних напрямів скорочення злочинності, окреслення на цьому ґрунті перспектив розвитку вітчизняної правозастосовної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Політика держав у сфері запобігання злочинності, включаючи західні країни, аж до першої половини ХХ ст. була доволі жорсткою та мала яскраво виражений каральний характер. Протидія злочинності спиралася загалом на державну репресію, залякування громадян жорсткістю кримінальних покарань, у структурі яких переважало позбавлення волі, допускалось довічне ув'язнення і страти винних у різний спосіб. Натомість профілактичним (некаральним) напрямом правоохоронної діяльності відводилась другорядна роль.

Проте, починаючи із 70-х рр. ХХ ст., поступове пом'якшення державної правозастосовної практики в США та низці європейських країн, на думку вчених і політиків-реформаторів, не повинно було сприйматися населенням як державна слабкість і недалекоглядність у сфері запобігання злочинності. Своєрідна прогалина реагування держави на злочинність має обов'язково заповнитись. Як показав час, це сталося через розширення некаральних напрямів кримінологічної профілактики, особливе місце в якій у західних країнах світу посіла стратегія зменшення можливостей учинення злочинів у її різних проявах.

Уперше вказана Стратегія була згадана на Сьомому конгресі ООН із запобігання злочинності та поводження з правопорушниками (Італія, м. Мілан, 1985 р.) [1, с. 89–91]. У матеріалах Конгресу ООН досліджувана Стратегія зводилася хіба що до поліцейського патрулювання. Проте пропонувалося розглядати її більш широко та залучати до неї більше коло напрямів і заходів запобігання злочинності.

Вивчення низки істотних ознак зазначеної Стратегії дає підстави для визначення її поняття. Зокрема, під нею розуміється законодавчо врегульована некаральна діяльність державних й недержавних суб'єктів, пов'язана зі зміною зовнішніх умов учинення злочинів та ускладненням формування й реалізації злочинної мотивації заходами нормативно-правового, технічного, організаційного, інформаційного, управлінського та іншого характеру, спрямована на запобігання злочинності й зменшення її негативних наслідків.

Потрібно наголосити, що підґрунтя сучасних підходів, охопнює стратегією зменшення можливостей учинення злочинів, у діяльності

правоохоронних органів західних країн, що базуються на принципах демократичної держави, було закладено ще в першій половині XIX ст. Указані підходи пов'язують із Р. Пілем – міністром внутрішніх справ Великої Британії. У законі про столичну поліцію (Metropolitan Police Act) від 1829 р. визначено засади діяльності новоствореної англійської поліції, які здебільшого називають «Дев'ятьма принципами Піля». Вони звучать так:

1. «Основна мета поліції – запобігання злочинності й безладом».
2. «Здатність поліції виконувати свої обов'язки залежить від громадського схвалення її дій».
3. «Поліція має забезпечувати добровільне співробітництво громадськості в дотриманні законності».
4. «Ступінь співробітництва громадськості, що може бути забезпечена, зменшується пропорційно необхідності застосування фізичної сили».
5. «Поліція забезпечує громадську підтримку не за рахунок громадської думки, а через постійну демонстрацію неупередженого служіння закону».
6. «Поліція застосовує фізичну силу так, як це необхідно для забезпечення законності й відновлення правопорядку, але після розуміння недієвості переконання і порад правопорушникам».
7. «Поліція має завжди підтримувати відносини з громадськістю, оскільки поліція – це громадськість і навпаки».
8. «Поліція повинна спрямовувати свої дії відповідно до своїх функцій і не має права узурпувати повноваження судових органів».
9. «Показником ефективності поліції є факт відсутності злочинності й безладів, а не показова демонстрація діяльності» [2].

Зауважимо, що перелічені принципи є актуальними у Великій Британії й на сьогодні; на них спираються у своїй роботі органи правопорядку більшості західних країн. З огляду на засади поліцейської діяльності, констатуємо, що вона в США та більшості країн-членів ЄС характеризується запобіганням злочинності з широким залученням громадськості й мінімальним застосуванням сили до злочинців і правопорушників. Ось чому поліцейські у Великій Британії не носять вогнепальну зброю під час виконання службових обов'язків, що серед іншого сприяє зміцненню авторитету й поваги у підданих цієї країни. Західні кримінологи та інші науковці у сфері запобігання злочинності поступово доповнили принципи Р. Піля. До речі, певні з перелічених принципів децю в іншій інтерпретації закріплено в Законі України «Про Національну поліцію» 2015 року.

Відомий американський учений, представник так званої чикагської школи кримінології, розробник теорії «білокомірцевої» злочинності Е. Сазерленд ще в 40-х рр. XX ст. зазначав, що злочин може бути вчинений не лише під впливом збігу певних життєвих обставин, біологічної схильності. На його думку, вчинення злочину зумовлюється й ситуацією, що пов'язується з просторовими чинниками і місцем злочину, які мають криміногенний характер [3]. Тобто Е. Сазерленд, не відводячи середовищним чинникам основної ролі, не виключав їх криміногенної дії у механізмі злочинної поведінки.

У 1961 році канадсько-американська письменниця й теоретик міського планування Дж. Джекобс написала книгу «Смерть і життя великих американських міст» (The Death and Life of Great American Cities). У ній авторка як прихильник нового урбанізму критикувала створення міських кварталів, що складаються із великої кількості багатоповерхових будинків (як, до речі, й в Україні). Дослідниця зазначала, що подібний міський дизайн не сприяє зменшенню криміногенності, а, навпаки, провокує безконтрольність мешканців подібних житлових комплексів, що збільшує рівень злочинності [4].

Пізніше, у 1971 році Р. Джефрі з урахуванням праць Дж. Джекобс увів до наукового обігу поняття «запобігання злочинності способом дизайну середовища». Зазначимо, що завдяки науковим розробкам Р. Джефрі та інших учених, сформувався так званий просторовий підхід щодо скорочення злочинності, який здебільшого називають запобіганням злочинності способом проектування середовища проживання (Crime Prevention through Environmental Design - CPTED). Згідно з цією теорією відповідний дизайн громадського простору (вулиць, парків, скверів, мікрорайонів, житлових кварталів та інших місць загального користування) й використання у певний спосіб навколишнього середовища здатні скоротити злочинність й покращити загальний рівень життя людей [5]. Ця теорія вказує на важливість дотримання таких принципів, як «територіальність», що уміщує формування взаємозв'язку певних ділянок і споруд з групами осіб; «спостереження», зокрема неформальне, за громадським простором й контроль доступу до нього [6, с. 13].

Ідеї Р. Джефрі знайшли розвиток у працях американського архітектора О. Ньюмана. У 1972 р. він опублікував книгу й запропонував власну теорію під назвою «захисний простір» (Defensible Space). Учений обґрунтував думку, що недоліки фізичного середовища можуть сприяти злочинній поведінці. І навпаки, розроблення спеціальних проектів об'єктів нерухомості, особливо житлової, здатні знизити криміногенність й запобігти великій кількості злочинам [7; 8]. Теорія О. Ньюмана активно застосовується й сьогодні в багатьох країнах світу (США, Велика Британія, Нідерланди, Австралія, Канада, Південна Корея, Чилі) під час будівництва житла й реконструкції житлових кварталів. Ефективність запобігання злочинності з використанням можливостей «захисного простору» стали підґрунтям для створення міжнародної (International CPTED Association - ICA) та європейської (E-DOCA) асоціацій з питань безпеки міського середовища.

Унаслідок потужної наукової розробки нових підходів обмеження злочинності з використанням засобів просторового запобігання в 70-х рр. ХХ ст. у багатьох країнах, передусім західних, значно зростає роль програми запобігання злочинності на кшталт «Сусідське спостереження» (Neighborhood Watch), яка набула широкого поширення. Подібні програми спираються на ідеї, запропоновані Дж. Джекобс, Р. Джефрі та О. Ньюманом. Низка розроблених програм профілактики злочинності в США та Великій Британії охоплюють такі профілактичні заходи, як: громадський нагляд за територією проживання; ушляхетнення місць загального користування;

вирубка кущів; поліпшення освітлення вулиць; усунення перешкод для максимального спостереження громадянами території мікрорайону. Із 70-х рр. XX ст. уряди західних країн на регулярній основі проводять кримінологічні дослідження стану безпеки на державному й місцевому рівнях; серед населення поширюється інформація про рівень злочинності та шляхи її запобігання.

У 80-х рр. XX ст. теорія «захисного простору» (екологічного дизайну) була розширена завдяки іншим *know how* у сфері протидії злочинності. Такою можна назвати теорію «розбитих вікон». Її розробниками стали Дж. Уілсон та Дж. Келлінг [9]. Науковці емпірично обґрунтували зв'язок рівня криміногенності окремих місцевостей з їх санітарним станом, естетичним виглядом, якістю облаштованості й доглянутості [10]. Звідси – рівень злочинності менший там, де мешканці й місцева влада більше піклуються про чистоту та порядок.

Просторовий підхід у поясненні детермінації злочинності застосували також канадські вчені Патріція та Павло Брантингеми, які опублікували книгу під назвою «Середовищна кримінологія» (*Environmental Criminology*). У ній науковці описали відмінні риси злочинності на різних ділянках міст і мегаполісів, запропонували поняття «територія-генератор» злочинів. Ці території пропонувалося вважати своєрідною умовою вчинення злочинів, оскільки вони наділялися підвищеним рівнем криміногенності [11].

Ідею значення криміногенного впливу ситуації (навколишнього середовища) при вчиненні злочину підтримували американські соціологи М. Готтфредсон й Т. Хірші. Науковці зазначали, що хоча злочинність є природним і загальною закономірним соціальним явищем сучасного розвитку, проте лише однієї злочинної мотивації осіб не досить для здійснення кримінальних посягань. Для цього потрібні відповідні ситуаційні стимули, які полегшують таку мотивацію та сприяють її реалізації [12].

Одну з найбільш значущих концепцій протидії злочинності у 80-х рр. XX ст. запропонував Р. Кларк, назвавши її «ситуаційною профілактикою» (*Situational Crime Prevention – SCP*). Її напрями та заходи спрямовані на зменшення можливостей учинення злочинів з огляду на таких п'ять основних напрямів діяльності:

- а) створення умов для ускладнення вчинення злочину;
- б) збільшення ризикованості незаконної поведінки;
- в) зниження вигідності злочинної діяльності;
- г) скорочення провокацій;
- д) недопущення поширеної практики виправдань [13].

Теоретичну й практичну значущість ідей, запропонованих свого часу Р. Кларком та іншими науковцями щодо ситуаційного запобігання злочинності, доводить праця Д. Грехема й Т. Беннетта «Стратегії запобігання злочинності в Європі та Північній Америці» (*Crime Prevention Strategies in Europe and North America*) (1995 р.). У роботі, окрім так званого первинного запобігання злочинності, яке у вітчизняній кримінології носить характер загальносоціального запобігання, участі громадськості у цій діяльності,

плануванні запобігання злочинності, акцент переносився на різноманітні й уже згадані вище напрями ситуаційного запобігання злочинності [14], які охоплюються стратегією зменшення можливостей учинення злочинів.

Висновки. Виходячи з вищевикладеного, констатуємо:

1) західна теорія запобігання злочинності є більш прогресивною порівняно з вітчизняною кримінологією з огляду на реалізацію прикладної функції та зв'язку з практикою профілактики злочинності;

2) стратегія зменшення можливостей учинення злочинів, як показує західна теорія і практика протидії злочинності, є одним з найдієвіших сучасних напрямів скорочення злочинності та правопорушень;

3) структуру стратегії зменшення можливостей учинення злочинів складають такі напрями (теорії, підходи) запобігання злочинності, як: ситуаційне запобігання злочинності; просторова (середова, екологічна) профілактика; запобігання злочинності шляхом архітектурного планування; теорія «розбитих вікон»;

4) з огляду на сучасний стан розвитку науки і технологій, стратегія зменшення можливостей учинення злочинів може бути доповнена реалізацією заходів профілактики злочинності в межах програм «Безпечне місто» (Safe City) і «Розумне місто» (Smart City); складними технічними системами відеоспостереження; використанням можливостей штучного інтелекту та нанотехнологій; поширенням серед населення спеціальних програм і додатків до комп'ютерів і смартфонів, які полегшують діяльність поліції та підвищують її ефективність; картографуванням злочинності (геолокаційні системи оцінки топографії місцевої та регіональної злочинності) тощо;

5) правоохоронна діяльність Національної поліції України, інших органів державної влади та місцевого самоврядування має охоплювати проаналізовані вище, а також нові для України підходи щодо скорочення злочинності, які успішно реалізуються в США, Великій Британії, Канаді, Австралії, країнах-членах ЄС для запобігання багатьом злочинам (крадіжкам, зокрема поєднаним з проникненням у житло; грабежам; розбоям; хуліганствам; угонам автотранспорту; знищенню майна; іншим формам вандалізму);

6) в Україні має бути активізована наукова розробка нових підходів щодо скорочення злочинності з урахуванням сучасного прогресивного зарубіжного досвіду в цій сфері.

Використані джерела:

1. Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию: [сб. материалов]: в 3 кн. / Нац. акад. правовых наук Украины; НИИ изуч. пробл. преступности им. акад. В.В. Сташиса; кол. сост.: В. В. Голина, М. Г. Колодяжний; под общ. ред. В.В. Голины. Кн. 2. Киев: Ред. журн. «Право Украины»; Харьков: Право, 2013. 184 с.

2. The Principles of Policing (1829). URL: <https://improvingpolice.wordpress.com/2015/04/19/the-principles-of-policing-1829/> (дата звернення: 05.03.2018).

3. Sutherland E. H. Principles of criminology / 4-th ed. Chicago: J. B. Lippincott . 1947. 643 p.
4. Jacobs J. The Death and Life of Great American Cities. New York: Random House, 1961. 472 p.
5. Jeffery C. R. Crime prevention through environmental design. Beverly Hills: Sage Publications, 1971. 290 p.
6. Полянцева Е. Р. Архитектурно-планировочные средства обеспечения безопасности гражданских зданий : автореф. дис. ... канд. архитектуры. Санкт-Петербург, 2016. 24 с.
7. Newman O. Defensible space: crime prevention through urban design. New York: Macmillan, 1972. 264 p.
8. Кияненко К. В. Архитектура и безопасность: «Защищающее пространство» Оскара Ньюмана. *Архитектурный вестник*. 2011. № 5. С. 87-92.
9. Wilson J. Q., Kelling G. L. The police and neighborhood safety: Broken windows. *Atlantic Monthly*. 1982. March. P. 29-38.
10. Колодяжний М. Г. Антикриміногенний потенціал теорії розбитих вікон. *Юридичний журнал*. 2014. № 2-3. С. 64-67.
11. Brantingham P. L., Brantingham P. J. Situational crime prevention in practice. *Canadian Journal of Criminology*. 1990. Vol. 32. P. 17-40.
12. Hirschi T., Gottfredson M. The distinction between crime and criminality. Critique and explanation: Essays in honor of Gwynne Nettler. 1986. P. 55-69.
13. Clarke R.V. «Situational» crime prevention: Theory and practice. *British Journal of Criminology*. 1980. Vol. 20, №. 2. P. 136-147.
14. Graham J., Bennett T. Crime Prevention Strategies in Europe and North America; 2 ed. Helsinki: European Institute for Crime Prevention and Control, 1995. 138 p.

Стаття надійшла до редколегії 12.03.2018

Колодяжний М. Г. Теоретическая основа формирования новых подходов к сокращению преступности в Украине

В статье осуществлена попытка обобщения теоретических наработок западных криминологов по разработке различных форм предупреждения преступности, которые являются относительно новыми для отечественной правоприменительной практики. Приведен общий анализ стратегии уменьшения возможностей совершения преступлений, дано определение ее понятия, перечислены составляющие.

Ключевые слова: теория предупреждения преступности, западная криминология, новые формы профилактики преступности, стратегия уменьшения возможностей совершения преступлений.

Kolodyazhnyi M. Theoretical Basis of the Formation of New Approaches to the Reduction of Criminality in Ukraine

The article attempts to generalize theoretical developments of Western criminologists on the development of various ways and forms of crime prevention. Most of these areas are relatively new for law enforcement activities in Ukraine. The article lists the circumstances that indicate the relevance of the study of this problem and the significance of comparative legal criminological research.

The purpose of the article is the generalization of theoretical developments of Western scholars, which determine the basis of the most common modern trends in crime reduction, outlining on this basis the prospects for the development of domestic law enforcement activities.

It is noted that Western countries changed the priorities of crime prevention with a gradual rejection of repression in favor of more effective and cost-efficient criminological prevention. The strategy of reducing the possibilities of committing crimes plays an important role in the formation of a progressive crime prevention system abroad. Numerous scientific developments of Western scientists over the past 50 years have made the given Strategy the most popular, effective and cost-efficient. Significant contribution to the Western theory of crime prevention was carried out by scientists who studied the issues of situational prevention, the spatial approach to crime reduction, the theory of «broken windows» etc.

The conclusions indicate that the structure of the strategy for reducing the possibilities of committing crimes consists of: situational and spatial prevention; the theory of «broken windows»; use of modern achievements of science and technology in the field of counteraction to crime; mapping crime, etc. It is noted that Ukraine should adopt the positive foreign experience of Western countries in preventing many self-interest and violent crimes, based on the relevant criminological theory.

Keywords: the theory of crime prevention, western criminology, new forms of crime prevention, the strategy of reducing the possibilities of committing crimes.

УДК 343.146

В. В. Кузнєцов

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПОРЯДКУ ЗБЕРІГАННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ

У статті, на основі моделювання можливих ситуацій, проаналізовано положення національних нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини у сфері зберігання речових доказів стороною обвинувачення при проведенні кримінального провадження. На основі виявлених недоліків розглянуто напрями удосконалення порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення та запропоновано конкретні зміни до чинного кримінального процесуального законодавства України.

Ключові слова: речові докази, порядок зберігання речових доказів, схоронність тимчасово вилученого майна, зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів.

Постановка проблеми. З моменту усвідомлення необхідності чітких і зрозумілих правил та процедур розслідування кримінально караних діянь виникла природня потреба у визначенні порядку зберігання речових доказів суб'єктами розслідування. Указаний порядок є важливою організаційною складовою досудового розслідування, яка обов'язково повинна відповідати принципам гармонійності, очікуваності, передбачуваності [1], щоб бути прийнятною та визнаною усіма суб'єктами. Також порядок зберігання речових доказів повинен повністю забезпечувати виконання завдань кримінального провадження із захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів

учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду [2].

Однак, як свідчить практика, наявний сьогодні порядок зберігання речових доказів є недосконалим і потребує доопрацювання. На жаль, через прогалини в урегулюванні наведених правовідносин законним інтересам учасників кримінального провадження завдається шкода, наприклад, зберігання речових доказів у вигляді транспортних засобів (автомобілів, автобусів, мотоциклів та інших) на спеціальних майданчиках і стоянках для зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів є платним. Указані витрати повинні здійснюватися за рахунок державного бюджету. Проте дуже часто слідчі поміщують на такі майданчики (стоянки) транспортні засоби, що були знаряддями вчинення злочинів і належать потерпілим. І останні вимушені самостійно оплачувати їх послуги, хоча таке зберігання було викликане тільки слідчою необхідністю.

Через відсутність кримінальної процесуальної регламентації технічної роботи з речовими доказами, системним для слідчих є незаконне проведення слідчих (розшукових) дій для приведення таких доказів у належний стан. Тож ця велика проблема потребує негайного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед закордонних та вітчизняних учених, які опікувалися проблемами пошуку, збирання, процесуального закріплення, дослідження та зберігання речових доказів, можна назвати таких науковців, як: Т.В. Авер'янову, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, І.Є. Биховського, І.О. Возгіна, В.К. Гавла, В.І. Галагана, І.Ф. Герасимова, В.Г. Гончаренка, Г.А. Густова, Л.Я. Драпкіна, В.А. Журавля, Г.Г. Зуйкова, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, О.Н. Колесніченка, В.О. Коновалову, В.К. Лисиченка, І.М. Лузгіна, Г.А. Магусовського, П.П. Михайленка, В.Т. Нора, В.О. Образцова, М.А. Погорецького, М.В. Салтевського, В.М. Тертишника, В.Ю. Шепітька, М.П. Яблокова та інших. Ці вчені зробили істотний внесок у становлення інституту доказів, і значно збагатили теоретичні положення кримінального процесу та криміналістики. Однак порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення потребує регулярного перегляду та удосконалення для приведення його до вимог сьогодення. Принципи та загальні підходи до зберігання речових доказів відображено у фахових публікаціях та дослідженнях [3, с. 107-113; 4, с. 46-48], однак, практики (слідчі, адвокати, прокурори та судді), які щодня безпосередньо стикаються з певними аспектами законодавчо закріпленого порядку зберігання речових доказів, указують на недосконалість, недостатність деталізації та значні труднощі при його дотриманні. Так, у КПК України чи інших нормативно-правових актах не прописана процедура приведення речових доказів у належний стан, а також не деталізовано порядок зберігання транспортних засобів стороною обвинувачення. Указані проблеми призводять до недотримання положень кримінального процесуального закону, послаблюють (ставлять під сумнів) доказову базу в конкретних кримінальних провадженнях та негативно впливають на забезпеченість прав потерпілих і свідків.

Формування цілей. Метою статті є формулювання напрямів удосконалення порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення.

Виклад основного матеріалу. Зберігання речових доказів дозволяє забезпечити їх збереження для подальшого використання в кримінальному провадженні. Сутність зберігання речових доказів у теорії кримінального процесу визначається як забезпечення схоронності самих речових доказів, їх ознак і властивостей [3, с. 107; 5, с. 198; 6, с. 65]. З одного боку, схоронність зобов'язує хранителя підтримувати добрий стан цієї речі та згодом повернути її законному власникові, а з іншого – забезпечити можливість дальшого використання в кримінальному провадженні. Для виконання наведених обов'язків, які є природними й водночас похідними від тріади права власності, хранителі проводять заходи щодо створення умов для забезпечення схоронності речей як цінностей, а також достатні та належні процесуально-технічні дії – для збереження цих речей як речових доказів (слідів, ознак, якостей та властивостей).

Загальні вимоги до зберігання речових доказів визначено в законах України та конкретизовано в низці підзаконних нормативних актів. Так, положення діючого порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення згадуються в статті 100 «Зберігання речових доказів і документів та вирішення питання про спеціальну конфіскацію» КПК України. У другій частині вказаної статті зазначено, що речовий доказ, наданий добровільно або на підставі судового рішення, зберігається в сторони кримінального провадження, якій він наданий (у нашому випадку стороною обвинувачення). Сторона кримінального провадження, якій наданий речовий доказ або документ, зобов'язана зберігати їх у стані, придатному для використання в кримінальному провадженні. Зберігання речових доказів стороною обвинувачення здійснюється в Порядку [2] зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження (далі Порядок), що затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 року № 1104 «Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України».

Розглянемо кілька ситуацій, що трапляються на практиці, і з'ясуємо ступінь дотримання вимог порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення, які містяться в раніше наведених нормативно-правових актах.

Ситуація 1. Під час огляду місця події, де трапилося вбивство, слідчий виявляє, оглядає, детально описує, фотографує, відповідним чином упакує та вилучає одяг, що просякнутий кров'ю. Прибувши до службового кабінету слідчий розуміє, що вилучені речі (з відповідною слідовою картиною) потребують просушування – приведення їх до стану, що забезпечить тривале зберігання та дозволить дальше вивчення, дослідження та використання в кримінальному провадженні як докази. Для вирішення вказаних завдань, не маючи іншої альтернативи, у ході огляду, слідчий розпакує раніше вилучені речі, та проводить їх просушування чи інші дії, які попередять пошкодження, псування, погіршення або втрату властивостей, завдяки чому

вони матимуть доказове значення [7]. Насправді слідчий використовує огляд, як законний спосіб, розпакувати вилучені речі для їх просушування. КПК України чітко передбачає призначення, підстави й порядок проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії, зокрема огляду, який не може й не повинен проводитися для приведення речових доказів у належний стан. Тобто нагальною потребою для слідчих є приведення вилучених речових доказів до стану, який дозволить їх використання в кримінальному провадженні. КПК України та інші нормативно-правові акти не регламентують проведення таких суто технічних дій з доказами, тож слідчі, не маючи вибору, формально проводять таку слідчу (розшукову) дію, як огляд. Хоча насправді вказана технічна дія оглядом, у його класичному розумінні, не є.

Трапляються випадки, коли вогкі чи мокрі речі з трупа неможливо просушити за одну добу, тож слідчі вимушені їх залишати в службовому кабінеті на декілька діб. Кожен розуміє, що огляд речі не може стільки тривати, і слідчі складають протокол про начебто короткочасний огляд. А фактично вказані вилучені речі запаковуються лише тоді, коли будуть приведені до стану для безпечного зберігання. Слідчих можна зрозуміти через природні намагання зберегти речові докази для подальшого встановлення факту чи обставин кримінального діяння, але в благородних спонуканнях та намірах можна уледити ознаки таких службових злочинів, як зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) та службове підроблення (ст. 366 КК України). Гіпотетично вирок суду на основі речових доказів, що були отримані з порушенням установлених процедур, може бути визнаний незаконним, а особа, яка вчинила злочин, не буде притягнута до відповідальності та буде вимагати компенсації за порушення її прав та свобод.

Побачити різницю в проведенні огляду як слідчої (розшукової) дії та технічних заходів, на кшталт сушіння мокрих речей, можна завдяки відмінностям, що виявляються в процесі порівняння:

1) огляд, відповідно до ст. 237 КПК України, проводиться для виявлення та фіксації відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення [2]. Виходячи з цього, дії слідчого з попередження пошкодження, псування, погіршення або втрати властивостей вилучених (отриманих) речових доказів, не можуть бути метою огляду, а лише супутнім завданням. Додатково можна зазначити, що відповідно до ст. 223 КПК України огляд, як будь-яка слідча (розшукова) дія, спрямована на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [2]. А згадані технічні дії слідчого із збереження доказів на це не спрямовані;

2) проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії повинно мати певні підстави, а саме наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети. Виходячи із законодавчо закріпленої мети огляду, потрібно вказати на відсутність підстав для його проведення без виявлення та фіксації відомостей щодо обставин учинення кримінального

правопорушення. Дії ж слідчого з попередження пошкодження, псування, погіршення або втрати властивостей вилучених (отриманих) речових доказів не можуть допомогти у виявленні та фіксації таких відомостей;

3) оформлення процесуального документа, у вигляді протоколу, взагалі є сумнівним, бо слідчому доводиться не фіксувати хід огляду, а щось вигадувати (особливо, коли річ раніше була оглянута) для виправдання проведення слідчої (розшукової) дії;

4) тактика «огляду», що націлений на недопущення зіпсування речових доказів, обмежується двома криміналістичними рекомендаціями: не сушити вогні речі біля джерел тепла (вогонь, радіатор, батарея опалювання) та під прямими променями сонця. Наведені тактичні рекомендації не можна вважати тактикою слідчого огляду в класичному її розумінні. Це більш схоже на проведення окремих технічних маніпуляцій, ніж на повноцінні тактичні прийоми при проведенні слідчої (розшукової) дії.

Підбиваючи попередні висновки можна зазначити, що слідчі:

- у більшості кримінальних проваджень стикаються з пошкодженням, псуванням, погіршенням або втратою властивостей речових доказів, що впливає на їх доказове значення;

- розуміють необхідність забезпечення збереження речових доказів від небажаного впливу;

- знають про відсутність регламентованої законодавством потрібної процедури;

- вивчивши наявні національні нормативно-правові акти й не знайшовши оптимального вирішення, пристосовуються, шляхом маскування технічних дій із збереження речових доказів під виглядом огляду;

- усвідомлюють, що таке маскування дуже часто супроводжується порушенням порядку проведення огляду: 1) проведення пакування/розпакування речових доказів за відсутності понять; 2) невідповідність часу фактичного проведення огляду з указаним у протоколі (речі сушилися дві доби, а огляд, відповідно до часу в протоколі, проводився дві години);

- розуміють, що такі діяння-«огляди», узагалі не мають відповідних підстав та за змістом не є слідчими (розшуковими) діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [2];

- поки не стикаються з адвокатською активністю щодо невизнання доказів недопустимими через процесуальні порушення провадження огляду, а в подальшому результатів усіх проведених судових експертиз по цій речі. Але невдовзі таке питання може постати.

Результати здійсненого аналізу дозволяють дійти висновку, що в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України та інших нормативно-правових актах не прописаний порядок дій для попередження чи зупинки пошкодження, псування, погіршення або втрати властивостей речових доказів. І слідчі органів правопорядку вимушено пристосовуються до такої ситуації, яка інколи призводить до порушення вимог КПК України.

На нашу думку, до можливих варіантів вирішення вказаної складної ситуації відносяться такі:

1. Унести зміни до ст. 237 КПК України, де передбачити можливість проведення огляду для приведення речових доказів до стану, який дозволить їх використання в кримінальному провадженні. Але це буде суперечити цілям проведення слідчих (розшукових) дій, «які спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні» [2].

2. Унести зміни до КПК України, де передбачити можливість проведення слідчим нової процесуальної (технічної) дії для приведення речових доказів до стану, який дозволить їх використання в кримінальному провадженні. Указаний варіант також не є оптимальним, бо вилучені та упаковані під час проведення слідчих (розшукових) дій речі будуть розпаковані. І з ними, навіть за присутності понять, слідчий повинен проводити певні заходи (наприклад сушіння просяклої кров'ю одєжі), які можуть тривати не одну добу. Зрозуміло, що поняті не можуть там знаходитися такий час невідлучно. Якщо ж проводити такі технічні заходи одноосібно слідчим без понять, то втрачається логіка КПК України.

3. Прийнятним варіантом, на думку автора, є разом з передбаченням у КПК України відповідних технічних заходів також утворити у відділках органів правопорядку спеціальних кімнат для приведення речових доказів до стану, який дозволить їх використання в кримінальному провадженні. Слідчий, який вважає за потрібне привести докази до ладу, виносить відповідну постанову, а далі здійснює технічні заходи під об'єктивними відеозаписувального устаткування, що працює безперервно. Також у такій кімнаті, з безперервним відеозаписом, можна залишити речові докази на необхідний час. Після завершення заходів з приведення доказів до бажаного стану відеозапис з усіх камер, за період їх проведення, повинен бути доданий до матеріалів кримінального провадження. Указаний варіант розв'язання нагальної проблеми не є досконалим і потребує доопрацювання, однак, він є найбільш вдалим із запропонованих, і не суперечить дещо несучасному інституту понять.

Ситуація 2. Транспортний засіб було вкрадено і за допомогою нього вчинено розбійний напад чи дорожньо-транспортну пригоду з тяжкими наслідками. У таких випадках слідчі, для можливості подальшого проведення низки слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, приймають рішення про поміщення вказаного доказу для зберігання на спеціальний майданчик (стоянку) для зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів. Послуги вказаних спеціальних майданчиків (стоянок) є платними. Відповідно до Порядку «фінансування витрат, пов'язаних із зберіганням речових доказів, здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, передбачених для утримання органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, який здійснив передачу речових доказів на зберігання» [7]. Проте дуже часто слідчі поміщують на такі майданчики (стоянки) транспортні засоби, що були знаряддями вчинення злочинів і

належать потерпілим. І останні вимушені самостійно оплачувати їх послуги, хоча таке зберігання було викликане тільки слідчою необхідністю.

Практика свідчить про намагання окремих недосвідчених слідчих здешевити зберігання таких транспортних засобів, шляхом їх поміщення у опечатаному вигляді до внутрішнього двору поліцейського відділку. Однак без належної охорони їх розкомплектовують, що тягне за собою відмову від проведення необхідних судових експертиз, а також з'являється привід для сумнівів щодо недопустимості речових доказів у цілому. Цивільну відповідальність за шкоду, що була заподіяна власникам таких транспортних засобів, несуть Головні Управління Національної поліції в областях, а слідчі при розгляді цивільних справ виступають як треті особи. Така практика свідчить про недотримання слідчими попередження про заборону зберігання речових доказів в умовах, що можуть призвести до їх знищення чи псування [7].

Відповідно до п. 20 Порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, зберігання речових доказів у вигляді автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів, здійснюється на спеціальних майданчиках і стоянках територіальних органів Національної поліції для зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів [7]. На виконання вказаного пункту згадані органи поліції взяли самостійно будувати спеціальні майданчики (стоянки), а це: 1) відведення земельної ділянки; 2) укріплення її твердим покриттям; 3) огороження та облаштування під'їзних шляхів; 4) установлення систем сигналізації, контролю доступу та відеоспостереження; 5) упровадження по аналогії нічим нерегламентованого механізму обліку речових доказів із закріпленням конкретної відповідальної особи й таке інше. За наявною в автора інформацією, станом на грудень 2017 року, згадані спеціальні майданчики (стоянки) були побудовані лише в третині територіальних органів Національної поліції в Одеській області, що є незадовільним. Можна припустити, що в інших областях країни буде спостерігатися схожа ситуація, де немає обладнаних місць зберігання власних транспортних засобів, що використовувалися як знаряддя вчинення злочинів, і потерпілі продовжують самостійно здійснювати оплату цих послуг. Указане є лише наслідком відсутності плану з реалізації положень Постанови Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 року № 1104 «Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України» у територіальних органах Національної поліції. У п.п. 7-16 Порядку детально регламентуються: 1) вимоги до приміщення для зберігання речових доказів; 2) особливості обліку доказів та ведення відповідної документації; 3) суб'єкти, які відповідають за облік та перевірку стану та умов зберігання речових доказів тощо. Стосовно ж спеціальних майданчиків і стоянок аналогічної регламентації немає. Тож керівникам

територіальних органів Національної поліції при їх проектуванні, будівництві та організації функціонування таких майданчиків (стоянок) доводиться дотримуватися «не букви закону, а його духу», що в цьому випадку неприпустимо. Також слід акцентувати увагу на тому, що наведений раніше нормативно-правовий акт не містить вимог щодо організації зберігання та обліку тимчасово затриманих транспортних засобів на спеціальних майданчиках (стоянках).

Як вихід зі складної ситуації нами пропонується: 1) унесення змін до Порядку для чіткої регламентації всіх аспектів зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів у територіальних органах Національної поліції (визначення технічних вимог до спеціальних майданчиків (стоянок), закріплення відповідальної особи, порядку обліку та облікової документації та іншого); 2) розробка та виконання плану з реалізації положень Постанови Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 року № 1104 «Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України» у територіальних органах Національної поліції.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що національне кримінально-процесуальне законодавство має певні прогалини, зокрема в регулюванні правовідносин зі зберігання речових доказів стороною обвинувачення, що може призвести до визнання їх недопустимими, а також, можливо, не притягнення особи, яка вчинила злочин, до відповідальності. Крім цього, прогалини призводять до інших негативних наслідків у вигляді зайвої оплати зберігання транспортних засобів, що належать потерпілим особам, і використовувалися як знаряддя вчинення злочинів. Тож необхідність унесення відповідних змін, що будуть відповідати сучасному рівню розвитку науки та техніки є повністю виправданою та вельми потрібною.

Використані джерела:

1. Порядок. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%BE%D0%BA>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI зі змінами станом на 02.02.2014. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
3. Ковальчук С. А. Сущность и содержание хранения вещественных доказательств в уголовном производстве Украины. *Європейські перспективи*. 2015. № 7. С. 107-113.
4. Хахуцяк О. Ю. Речові докази в новому Кримінальному процесуальному кодексі України. *Адвокат*. 2013. № 6 (153). С. 46-48.
5. Белкин А. Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве. М.: Норма, 2007. 528 с.
6. Ляш А. А. Вещественные доказательства в досудебных стадиях уголовного процесса: учебное пособие. Киев: НИиРИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1991. 80 с.
7. Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, що затверджений постановою Кабінету Міністрів

Україні від 19 листопада 2012 року № 1104. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1104-2012-п#n19>.

Стаття надійшла до редколегії 09.02.2018

Кузнецов В. В. Направления совершенствования порядка хранения вещественных доказательств стороной обвинения

В статье, на основе моделирования возможных ситуаций, анализируются положения национальных нормативно-правовых актов, регулирующих правоотношения в сфере хранения вещественных доказательств стороной обвинения при проведении уголовного производства. На основе выявленных недостатков рассматриваются направления совершенствования порядка хранения вещественных доказательств стороной обвинения и предлагаются конкретные изменения в действующее уголовное процессуальное законодательства Украины.

Ключевые слова: вещественные доказательства, порядок хранения вещественных доказательств, сохранность временно изъятого имущества, хранения временно задержанных транспортных средств.

Kuznetsov V. Directions of the Improvement of the Order of Storage of Material Evidences by the Prosecution Party

The article analyzes the provisions of the national normative legal acts governing the legal relationship in the field of the storage of material evidence by the prosecution party in conducting criminal proceedings.

It is indicated on a number of legislative gaps in the settlement of the above legal relations, which leads to damage to the legitimate interests of participants in criminal proceedings, in particular, when storing evidence in the form of vehicles on special platforms and parking lots. It also demonstrates the systematic illegal conduct of investigative (search) actions to bring evidence to the proper state, due to the lack of criminal procedural regulation of technical work with such evidence.

Two situations are modeled. In the first case, the investigator removes a blood-soaked thing that needs to be further brought to a condition that will provide long-term storage and will allow further study, research and use in criminal proceedings as evidence. Describe the differences in the review, as a classical investigation (investigative) action, and technical measures aimed at ensuring the long-term storage of such a thing.

In the second situation - a stolen vehicle was the subject of a serious crime. And investigators place the indicated evidence on a special platform (parking) for the storage of temporarily detained vehicles whose services are payable to victims. And victims of theft are forced to pay extra for specialist services.

On the basis of the revealed shortcomings, the directions of improvement of the order of storage of material evidence by the prosecution side are considered and concrete amendments to the current criminal procedural legislation of Ukraine are proposed. Yes, it is proposed to: 1) create in the departments of the law enforcement agencies special rooms for bringing evidence to a state that will allow their use in criminal proceedings; 2) provide for investigators the procedure for conducting appropriate technical measures to bring evidence to a state that will allow their use in criminal proceedings; 3) to create, at the offices of the National Police, standardized

special platforms (parking) for the storage of vehicles temporarily detained; 4) develop a procedure for the storage of vehicles temporarily detained.

Keywords: material evidence, the order of storage of material evidence, the safety of temporarily seized property, the storage of vehicles temporarily detained.

УДК 343.14

Л. М. Лоневський

**ЗАГАЛЬНИЙ АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД
ДОСЛІДЖЕНЬ РЕЗУЛЬТАТІВ ОПЕРАТИВНО-
РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇХ
ВИКОРИСТАННЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ ЩОДО УХИЛЕННЯ ВІД
СПЛАТИ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ (ОБОВ'ЯЗКОВИХ
ПЛАТЕЖІВ)**

У статті на підставі аналізу наукових досліджень, які здійснені в теорії оперативно-розшукової діяльності, кримінального процесу, криміналістики, щодо змісту та сутності використання результатів оперативно-розшукової діяльності під час досудового розслідування злочинів і, зокрема під час розслідування щодо ухиленнь від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) визначено питання, які потребують свого з'ясування для формування науково обгрунтованих рекомендацій використання результатів оперативно-розшукової діяльності під час досудового розслідування щодо ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) в умовах дії КПК України 2012 року.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, результати оперативно-розшукової діяльності, розшук, доказ, доказування, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Постановка проблеми. Одним із ключових компонентів у системі забезпечення неухильної сплати податків суб'єктами оподаткування є оперативно-розшукова діяльність оперативних підрозділів податкової міліції. Реформа кримінального судочинства 2012 року змінила засади взаємодії оперативно-розшукової діяльності та кримінальної процесуальної діяльності з досудового розслідування злочинів, відповідно й ухиленнь від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). Відповідно до нормативних приписів КПК України та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативно-розшукові заходи не можуть бути проведені в кримінальному провадженні, їх замінили негласні слідчі (розшукові) дії, що також вплинуло на формування в окремих слідчих, прокурорів сприйняття оперативно-розшукової діяльності як такої, що не здатна забезпечити належне фіксування фактичних даних про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачено КК України, через неможливість комплексного здійснення оперативно-розшукових заходів, слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, як це було за умов дії КПК України 1960 року. Така ситуація склалася через недостатню наукову розробку проблематики використання результатів оперативно-розшукової діяльності за сучасним

кримінальним процесуальним та оперативно-розшуковим законодавством під час досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 212 КК України. Визначення ж питань, які потребують першочергової розробки, неможливе без аналізу наукового доробку стосовно використання результатів оперативно-розшукової діяльності під час досудового розслідування щодо ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел з теорії кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності та криміналістики свідчить, що питання стосовно використання в сучасному розумінні результатів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному провадженні досліджується з другої половини 19-го сторіччя. За цей час завдяки працям К.В. Антонова, А.Я. Алексеева, П.О. Баргенева, В.В. Вапнярчука, В.І. Васелинчука, В.О. Глушкова, О.В. Горбачова, С.Г. Гордієнка, Д.В. Гребельського, Ю.М. Грошевого, В. Даневського, М.І. Доброленського, О.Ф. Долженкова, М.В. Духовського, В.Н. Єсіна, В.В. Єфімова, В.І. Жажицького, О.І. Ізотова, А. Квачевського, С.А. Кіріченка, О.І. Козаченка, В.А. Колесника, С.С. Кудінова, Я.Ю. Кондраг'єва, А.Г. Лекаря, В.А. Лукашова, А.В. Мовчана, В.Г. Самойлова, Г.К. Синілова, Д.Й. Никифорчука, Ю.Ю. Орлова, М.А. Погорецького, М.М. Полянського, А.І. Пясецького, В.Л. Рагульського, І.В. Сервецького, Д.Б. Сергеевої, І.Я. Фойницького, С.Б. Фомина, В.В. Шендрика, Р.М. Шехавцова, М.Є. Шумила та багатьох інших учених сформовано потужну теоретичну базу загальних положень щодо використання результатів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному провадженні. У працях А.Ю. Бистрова, С.В. Лукашевича, В.В. Лисенка, Ю.О. Мінасова, К.О. Пірцхалави, Д.Г. Сагайдака, В.Г. Сидоренка, Г.П. Цимбал, П.В. Цимбала, В.В. Топчія, Г.Л. Чигриної та інших приділялася увага особливостям використання таких результатів під час досудового розслідування щодо ухилення від сплати податків.

Однак їхні праці не містять узагальнення наукового доробку в контексті історичного розвитку та сучасного стану досліджень стосовно використання результатів оперативно-розшукової діяльності, зокрема й у кримінальних провадженнях щодо ухилень від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) з урахуванням положень КПК України 2012 року.

Формування цілей. Метою статті є здійснення загального аналітичного огляду досліджень результатів оперативно-розшукової діяльності та їх використання під час досудового розслідування щодо ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Виклад основного матеріалу. А. Квачевський у праці «Про кримінальне переслідування, дізнання та попереднє дослідження злочинів за судовими статутами 1864 року. Теоретичне та практичне керівництво», описуючи співвідношення дізнання та попереднього слідства, указував: «Попереднє слідство обставлене такими формами й обрядами, поєднане з такими примусовими й тяжкими заходами для осіб, стосовно яких воно здійснюється, що не може проводитися на вдачу, без дійсної необхідності, а тому слідчому, перш ніж розпочати слідство, потрібні беззаперечні дані, які свідчать, що злочин, який підлягає розслідуванню, дійсно вчинено, що слідчі дії будуть ним проведені не без користі, а за справжньої необхідності та на

розумних підставах. Перш ніж прийняти рішення на проведення слідства, на прийняття тих чи інших заходів, слідчий повинен мати попередньо зібрані дані, які б виводили його на безпосередній шлях до істини, а не примушували його блукати в темряві, які б указали, з якими особами та предметами він повинен мати справу, дали б можливість скласти план дій, були б надійною запорукою того, що його розпорядження щодо підозрюваних осіб – справедливі. Ці дані та ці відомості здобуваються дізнанням... Займаючи першу сходинку в усьому кримінальному провадженні, дізнання виробляє матеріал, з якого розвивається інша частина цього провадження, воно надає те чи інше спрямування в досягненні кримінальної істини, від більшої чи меншої вдачі його, як і від всякого почину, нерідко залежить успіх усієї справи» [1, с. 4]. Розшук А. Квачевський розглядав як ключову частину дізнання, один зі способів його здійснення, хоча він допускав і ототожнення розшуку з дізнанням. Саме за такого підходу він запропонував учення про дізнання та розшук, основними складовими якого були визначені питання: 1) про осіб, які здійснюють дізнання та розшук; 2) про права та обов'язки по здійсненню дізнання та розшуку; 3) про порядок та акти провадження; 4) про відносини осіб, які здійснюють дізнання до судової влади та їх відповідальність. У межах останніх двох питань ним були розкриті відповідно до положень кримінального процесуального законодавства Російської імперії вимоги порядку, способи, обряди та форми здійснення дізнання та розшуку (зокрема й зразки процесуальних та інших документів) та надання їх результатів представникам судової влади – судовому слідчому, прокуророві або його товаришеві [1, с. 149-371].

Аналогічні підходи до змісту та призначення результатів дізнання, його розшукової складової на підставі положень СКС Російської імперії та з урахуванням у тій чи іншій мірі відповідних відомчих нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ Російської імперії з питань організації та здійснення розшуку спостерігаються й у П. Бартенєва, В. Данєвського, М.І. Доброленського, М.В. Духовського, М.М. Полянського, М.М. Розіна, М. Селіванова, В. Случєвського, А. Соколова, І.Я. Фойницького та інших процесуалістів.

Після Жовтневого перевороту відбулася повна ревізія законодавства Російської імперії та формування кримінального процесуального законодавства й системи нормативно-правових актів, які регламентували діяльність зі здійснення розшуку правоохоронними органами радянських республік, що утворилися на її території. Примітним є те, що коли в 1922 році, а потім у 1927 році відбувалися кодифікації кримінального процесуального законодавства тієї ж УРСР та інших радянських республік, поєднання розшуку й слідства не одержало свого втілення. Так, у главі VIII КПК УРСР 1922 року, де містилася нормативно-правова регламентація дізнання, відсутні серед його засобів розшук, негласне спостереження тощо. У КПК УРСР 1927 року, як і в КПК УРСР 1922 року також були відсутні не тільки пряме визначення, що органами дізнання можуть здійснюватися

оперативно-розшукові заходи для встановлення обставин злочину, але й можливість використання їх результатів у доказуванні в кримінальному провадженні. Хоча за даними М.А. Погорецького тогочасна практика застосування пункту 4 ст. 88 КПК УРСР 1927 року, який передбачав як привід до порушення кримінальної справи безпосередній розсуд органу дізнання, дає змогу дійти висновку про те, що результати оперативно-розшукової діяльності широко використовувалися в кримінальному процесі як підстави для кримінального переслідування особи. І на противагу КПК УРСР 1927 року відомчі нормативно-правові акти покладали на слідчого обов'язок при розслідуванні кримінальних справ постійно підтримувати контакт з оперативними відділами для того, щоб спільними узгодженими діями, використовуючи процесуальні та оперативні засоби, розкривати тяжкі злочини [2, с. 49, 54]. Однак через те, що такі нормативно-правові акти мали грифи обмеження доступу різного рівня, а використання результатів оперативно-розшукової діяльності була за межами нормативно-правової регламентації кримінально-процесуального закону в працях з кримінального процесу питання щодо використання результатів оперативно-розшукової діяльності не досліджувалося.

З прийняттям 25 грудня 1958 року Закону СРСР «Про затвердження основ кримінального судочинства Союзу РСР та союзних республік» ситуація змінилася. Частина 2 ст. 29 «Дізнання» містила положення, що на органи дізнання покладається прийняття необхідних оперативно-розшукових заходів для виявлення ознак злочинів, а також осіб, які їх учинили. Цей нормативний припис послідовно протягом наступних трьох років було втілено в кримінальних процесуальних кодексах союзних республік, зокрема в ст. 103 КПК УРСР. Такі зміни в процесуальному законодавстві стали стимулом для наукової розробки з другої половини 60-х – початку 70-х років 20-го сторіччя теорії оперативно-розшукової діяльності, яку дослідили такі науковці, як: А.Я. Алексеев, Д.В. Гребельський, В.Н. Єсін, А.Г. Лекар, В.А. Лукашов, .Г. Самойлов, Г.К. Синілов та інші. Забезпечили ж поглиблення наявних методичних рекомендацій з розслідування окремих різновидів злочинів, взаємодії під час розслідування слідчого з органом дізнання Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, А.І. Вінберг, І.Ф. Герасімов, О.Н. Колесніченко, І.Ф. Пантелєєв, М.П. Яблоков. Дослідження особливостей діяльності органів дізнання й місця в ній оперативно-розшукових заходів проводили Ю.М. Белозьоров, В.В. Грянко, А.М. Донцов, А.Я. Дубинський, З.Ф. Коврига, О.С. Кузьмін, А.А. Чувильов та визначили питання співвідношення результатів оперативно-розшукової діяльності та доказів, як обов'язкового для висвітлення в роботах з теорії доказування, що проявилось в працях В.Я. Дорохова, М.В. Жогіна, Л.М. Карнеєвої, І.М. Лузгіна, М.М. Михеєнка та багатьох інших науковців. Зазначимо, що спершу в працях з оперативно-розшукової діяльності основна увага приділялася загальнотеоретичним та організаційно-правовим проблемам оперативно-розшукової діяльності, зокрема питанням визначення об'єкта, предмета, завдань теорії оперативно-розшукової діяльності, поняття та сутності оперативно-розшукових заходів, засобів оперативно-розшукової діяльності,

оперативно-тактичних комбінацій, спрямованих на реалізацію інформації, одержаної оперативно-розшуковим шляхом та взаємодії під час таких комбінацій слідчого з оперативними підрозділами. Останнє питання паралельно розроблялося в теорії криміналістики та теорії доказування. У межах першої – у контексті організації взаємодії слідчого з оперативним підрозділом (органом дізнання) на початковому та дальшому етапах розслідування різних категорій злочинів, а другої – проблематики співвідношення інформації, одержаної в результаті здійснення оперативно-розшукових заходів, з доказами. Примітним є те, що в результаті науковці вийшли на аналогічну з процесуалістами Російської імперії щодо розшуку позицію стосовно призначення оперативно-розшукової діяльності в кримінальному провадженні. А саме, що оперативно-розшукова діяльність загалом має допоміжний, підсобний характер стосовно доказування, що оперативно-розшукові заходи можуть сприяти виявленню можливих носіїв доказової інформації, визначити конкретні процесуальні способи її одержання для збирання доказів [3, с. 54; 4, с. 13]. До прийняття на початку 90-х років 20-го сторіччя законів про оперативно-розшукову діяльність у незалежних країнах, які утворилися після розпаду СРСР, питання щодо використання результатів оперативно-розшукової діяльності на монографічному рівні не досліджувалося. Найвні були лише окремі публікації з цього питання у фахових наукових виданнях, збірниках конференцій, семінарів, круглих столів тощо І.П. Воробйова, Е.О. Дідоренка, В.І. Зажицького, Ю.Ф. Карелова, І.П. Козаченка, В.Т. Томіна та інших науковців. Як і в попередні історичні періоди, реформування законодавства стало стимулом для здійснення наукових досліджень. У цьому разі – проблем оперативно-розшукової діяльності. До числа таких проблем, безумовно, було віднесене питання нормативно-правової регламентації та практики використання результатів оперативно-розшукової діяльності під час досудового розслідування злочинів.

У вітчизняній теорії оперативно-розшукової діяльності, кримінального процесу питання щодо використання результатів оперативно-розшукової діяльності під час досудового розслідування злочинів почало виступати предметом різного рівня досліджень через прийняття 18 лютого 1992 року Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та накопичення практики його застосування оперативними підрозділами правоохоронних органів. Однією з перших таких праць став навчальний посібник О.В. Горбачова «Кримінально-процесуальне доказування та оперативно-розшукова діяльність» [5], у якому на основі положень вітчизняного кримінально-процесуального та оперативно-розшукового законодавства послідовно розглянуто у взаємозв'язку особливості доказування за КПК України 1960 року, зміст та сутність оперативно-розшукової діяльності, її результатів та можливості їх використання в доказуванні. Монографія Е.О. Дідоренка, С.О. Кириченка та Б.Г. Розовського «Процесуальний статус ОРД у кримінальному судочинстві» [6] також охоплює проблеми взаємозв'язку оперативно-розшукової діяльності з кримінально-

процесуальною діяльністю, доказового значення оперативно-розшукової інформації та відповідальності суб'єктів оперативно-розшукової діяльності за фальсифікацію результатів здійснення оперативно-розшукових заходів. Саме Е.О. Дідоренко та Б.Г. Розовський виступили одними з ініціаторів доповнення Законом України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» №2533-III від 21 червня 2001 року статті 66 КПК України 1960 року частиною 3 такого змісту: «У передбачених законом випадках особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор і суд у справах, які перебувають у їх провадженні, мають право доручити підрозділам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, провести оперативно-розшукові заходи чи використати засоби для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами в кримінальній справі». У той же рік, що й попередня, була опублікована праця О.Ф. Долженкова, А.Ф. Думка та І.П. Козаченка «Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції» [7], у якій досліджуваній нами проблематиці також було приділено увагу в контексті питань значення результатів оперативно-розшукової діяльності для охорони правопорядку. Однією з найбільш цитованих вітчизняних праць щодо проблематики співвідношення оперативно-розшукової діяльності з кримінальною процесуальною діяльністю стала монографія М.А. Погорецького «Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі». Вона охопила генезис проблеми нормативно-правової регламентації використання результатів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі в дорадянський період, у радянський період до прийняття КПК України 1960 року та після нього, взаємозв'язок гносеологічної природи оперативно-розшукової діяльності й кримінального процесу та оперативно-розшукових і кримінально-процесуальних правовідносин, поняття та види матеріалів оперативно-розшукової діяльності та їх використання для проведення слідчих дій, прийняття інших процесуальних рішень та в доказуванні в кримінально-процесуальному доказуванні [2]. Узагалі в першому десятиріччі 2000-х років побачила світ плеяда наукових праць у вигляді статей у фахових виданнях, тез доповідей на наукових конференціях, семінарах, круглих столах, монографій, навчальних посібників, підручників К.В. Антонова, А.В. Баб'яка, О.М. Бандурки, Б.І. Бараненка, В.В. Вапнярчука, В.І. Васелинчука, В.О. Глушкова, О.В. Горбачова, С.Г. Гордієнка, Ю.М. Грошевого, О.Ф. Долженкова, Г.О. Душейка, В.В. Єфімова, В.П. Захарова, В.С. Зеленецького, О.І. Ізотова, С.А. Кіріченка, О.І. Козаченка, І.М. Коз'якова, В.А. Колесника, С.С. Кудінова, Я.Ю. Кондраг'єва, А.В. Мовчана, Д.Й. Никифорчука, Ю.Ю. Орлова, М.А. Погорецького, А.І. Пясецького, В.Л. Рагульського, І.В. Сервецького, Д.Б. Сергєєвої, С.Б. Фоміна, В.В. Шендрика, Р.М. Шехавцова, М.Є. Шумила та багатьох інших учених-юристів, внесок яких у наукове забезпечення практики використання результатів оперативно-розшукової діяльності під час досудового розслідування злочинів важко переоцінити. Науковці досліджували питання поняття та змісту результатів та матеріалів оперативно-розшукової

діяльності, значення відомостей, одержаних під час здійснення окремих оперативно-розшукових заходів для оперативно-розшукової діяльності, для збирання доказів у контексті організації та проведення тактичних операцій (комбінацій) з так званої легалізації інформації, одержаної оперативно-розшуковим шляхом, і як самостійних доказів під час розслідування в цілому, а також під час розслідування окремих різновидів злочинів. Причому проблематика використання результатів оперативно-розшукової діяльності виступала як окремих предмет дослідження, так і в межах розробки питань реалізації оперативно-розшукової інформації, виявлення, розкриття та розслідування злочинів, взаємодії слідчого з оперативним підрозділом під час досудового розслідування або оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування та кримінального провадження загалом.

Формування наведених вище напрямів, у межах яких здійснюється дослідження щодо використання результатів оперативно-розшукової діяльності вплинуло й на підходи до дослідження цього питання й у працях, присвячених особливостям виявлення, розкриття та розслідування ухилень від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). У контексті заявленої теми здійснювали дослідження В.В. Лисенко, Г.П. Цимбал, П.В. Цимбал, В.В. Топчій, Г.Л. Чигрина та інші [9-15]. Скажімо, В.В. Лисенко в межах навчальних посібників, монографій, присвячених розслідуванню податкових злочинів та в дисертації «Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів» розглядав це питання у зв'язку з особливостями взаємодії оперативних та слідчих підрозділів податкової міліції на етапі реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності та порушення кримінальної справи, акцентуючи основну увагу на загальних положеннях організації збору оперативним підрозділом первинних матеріалів, вибору тактики проведення окремого заходу чи дії, пов'язаної зі збором таких матеріалів, а також порядку надання матеріалів оперативно-розшукової діяльності та визначення заходів щодо захисту джерел оперативно-розшукової інформації [13, с. 72-79; 14, с. 30-36]. В аспекті взаємодії як умови забезпечення виявлення й розслідування податкових злочинів щодо використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності розглянуто в кандидатській дисертації і Г.П. Цимбал. Зокрема, у цьому ключі дослідниця розробила наукові рекомендації стосовно дій слідчого та оперативного підрозділу з використання оперативно-розшукових даних при розслідуванні податкових злочинів, проблемні питання з визначення різновидів матеріалів оперативно-розшукової діяльності по злочинах цієї категорії, обсягу відомостей щодо здійснення оперативно-розшукових заходів в оперативно-розшуковій справі, з якими може бути ознайомлений слідчий, та організації їх реалізації під час досудового розслідування [12, с. 147-159]. Г.Л. Чигрина в дисертації «Джерела доказів у кримінальних справах про ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» розглядала проблемні питання нормативно-правової регламентації вимог до протоколів з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових

заходів, як джерело доказів у цій категорії кримінальних справ [15, с. 158-171]. Значення наукового доробку цих та інших науковців для формування практики використання під час досудового розслідування цієї категорії злочинів важко переоцінити, однак, реформа кримінального судочинства, яка відбулася у 2012 році, показала, що наукові рекомендації щодо використання результатів оперативно-розшукової діяльності під час досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 212 КК України, вироблені за нормативними приписами КПК України 1960 року потребують ревізії. Певні кроки в цьому напрямі зробили В.А. Айдемський, Г.О. Лісовий, Є.М. Найдьонов, В.А. Некрасов, В.П. Поїзд та інші, однак, вони у своїх працях розглядають особливості виявлення та оперативного документування податкових злочинів у контексті вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності оперативними підрозділами податкової міліції з конкретних оперативно-розшукових справ чи використання інформації, одержаної в результаті оперативно-розшукової діяльності для забезпечення податкової безпеки нашої держави. Питання особливостей використання результатів оперативно-розшукової діяльності під час досудового розслідування щодо ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) залишилися поза межами їх предметної, системної розробки.

Висновки. Таким чином, аналіз наукового доробку з питань результатів оперативно-розшукової діяльності та їх використання під час досудового розслідування злочинів, зокрема щодо ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), сформованих на його основі нормативних приписів Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», свідчить про наявність генетичного зв'язку між оперативно-розшуковою діяльністю та кримінальною процесуальною діяльністю з досудового розслідування злочинів, які проявляються в спрямованості оперативно-розшукової діяльності на пошук і фіксацію фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачено КК України, для припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства.

До числа питань, які потребують першочергової розробки, як свідчить проведений нами аналіз спеціальної літератури з урахуванням сучасних потреб слідчої практики за умов дії КПК України 2012 року, належать: поняття результатів оперативно-розшукової діяльності, їх зміст та співвідношення з матеріалами оперативно-розшукової діяльності та доказами в кримінальних провадженнях про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); нормативно-правова регламентація використання результатів оперативно-розшукової діяльності під час досудового розслідування цієї категорії злочинів; загальна характеристика напрямів використання результатів оперативно-розшукової діяльності під час досудового розслідування цих злочинів; пошуково-пізнавальні можливості окремих оперативно-розшукових заходів та напрямів використання їх результатів під час досудового розслідування щодо ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Використані джерела:

1. Квачевський А. Обь уголовномъ пресльдованіи, дознаніи и предварительномі изслъдованіи преступленій по судебнымъ уставамъ 1864 года : теоретическое и практическое руководство. С.Пб.: Тип. Ф.С. Сущинскаго, 1867. Часть вторая. 371 с.
2. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі: монографія. Харків: Арсіс, ЛТД, 2007. 576 с.
3. Колесниченко А. Н. О соотношении доказывания и оперативно-розыскной деятельности. *Социалистическая законность*. 1963. №7. С. 54-55.
4. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. Київ.: Вища школа, 1984. 134 с.
5. Горбачов О. В. Кримінально-процесуальне доказування та оперативно-розшукова діяльність: навч. посіб. Харків, 1996. 67 с.
6. Дидоренко Э. А., Кириченко С. А., Розовский Б. Г. Процессуальный статус ОРД в уголовном судопроизводстве: монография. Луганск: РИО ЛИВД, 2000. 93 с.
7. Долженков О. Ф., Думко А. Ф., Козаченко І. П. Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції. Одеса, 2000. 134 с.
8. Оперативно-розшукова функція податкової міліції ДПА України та її нормативно-правове забезпечення / В.В. Лисенко та ін. Київ: Академія державної податкової служби України, 2000. 416 с.
9. Лисенко В. В. Особливості взаємодії оперативних та слідчих підрозділів податкової міліції на етапі реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності та порушення кримінальної справи. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. № 24. С. 30-36.
10. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції: (Теорія і практика): монографія. Київ: Логос, 2004. 324 с.
11. Цимбал П. В. Попередження, виявлення, розкриття та розслідування податкових злочинів: монографія. Ірпінь, 2009. 408 с.
12. Цимбал Г. П. Взаємодія як умова забезпечення виявлення й розслідування податкових злочинів: дис. канд. юрид. наук. / Національний університет внутрішніх справ. Київ, 2005. 217 с.
13. Лисенко В. В. Проблемі криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів: дис. докт. юрид. наук. / Київський національний університет внутрішніх справ. Ірпінь, 2005. 400 с.
14. Лисенко В. В. Особливості взаємодії оперативних та слідчих підрозділів податкової міліції на етапі реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності та порушення кримінальної справи. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. № 24. С.30-36.
15. Чигрина Г. Л. Джерела доказів у кримінальних справах про ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів: дис. канд. юрид. наук. / Національна академія державної податкової служби України. Ірпінь, 2004. 200 с.

Стаття надійшла до редколегії 16.01.2018

Лоневский Л. М. Общий аналитический обзор исследований результатов оперативно-розыскной деятельности и их использования в ходе досудебного расследования уклонения от уплаты налогов, сборов (обязательных платежей)

В статье на основе анализа научных исследований, осуществленных в теории оперативно-розыскной деятельности, уголовного процесса,

криміналістики, содержания и сущности использования результатов оперативно-розыскной деятельности в ходе досудебного расследования преступлений и, в частности, в ходе расследования уклонений от уплаты налогов, сборов (обязательных платежей) определенны вопросы, которые требуют своего исследования для формирования научно обоснованных рекомендаций по использованию результатов оперативно-розыскной деятельности в ходе досудебного расследования уклонения от уплаты налогов, сборов (обязательных платежей) в условиях действия УПК Украины 2012 года.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность; результаты оперативно-розыскной деятельности; розыск; доказательство; доказывание; уклонение от уплаты налогов, сборов (обязательных платежей).

Lonevskyi L. General Analytical Review of the Research of the Results of Operative-searching Activity and their Use During Pre-trial Investigation as for the Evasion of Taxes Payments, Collection (Compulsory Payments)

The article is based on the analysis of scientific research carried out in the theory of operative-search activities, the criminal process, and criminalistics in relation to the content and essence of the use of the results of operative-search activities during the pre-trial investigation of crimes and, in particular, during the investigation of evasion of taxes, duties (compulsory payments) certain issues that need to be clarified for the formulation of scientifically substantiated recommendations on the use of the results of operative-search activities under the preliminary investigation of evasion of taxes, duties (compulsory payments) under the CPC Ukraine 2012. The cyclicity of the development of representations regarding the ratio of operative-search activity and criminal procedural activity on pre-trial investigation of crimes has been established. It has been determined that scientific recommendations on the use of the results of operative-search activities during the investigation of evasion of taxes, duties (compulsory payments) developed on the basis of the research recommendations made in the theory of operative-search activities, criminal procedure, evidence and criminalistics of general recommendations on the use of the results of operational-search activity during the pre-trial investigation of crimes. Among these issues, as evidenced by the analysis of the practice of the operational units of the tax police and investigative units of the bodies that control the compliance with tax legislation, include: the concept of the results of operative-search activities, their content and the relationship with the materials of operational search activities and evidence in criminal proceedings on evasion of taxes, duties (compulsory payments); legal regulation of the use of the results of operational search activities during pre-trial investigation of this category of crimes, in particular requirements regarding their membership, admissibility and authenticity as evidence; a general description of the directions of using the results of operative-search activity during the pre-trial investigation of these crimes; search and cognitive capabilities of individual operational-search activities and directions of using their results during pre-trial investigation of evasion from payment of taxes, duties (compulsory payments).

Keywords: operative-search activity; results of operative-search activity; search; evidence; proving; evasion of taxes, duties (compulsory payments).

УДК 343.985

Д. А. Морозов

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ВИРОЩУВАННЯ АБО ПОСІВУ СНОТВОРНОГО МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ

У статті на основі вивчення наукових джерел та слідчої практики визначено особливості проведення обшуку при розслідуванні незаконного вирощування або посіву снотворного маку чи конопель. Досліджено питання щодо тактичного, експертного та організаційного забезпечення цієї слідчої (розшукової) дії. Проаналізовано низку найбільш істотних вад під час обшуків у кримінальних провадженнях зазначеної категорії та запропоновано шляхи їх усунення. Надано рекомендації щодо якісного збору доказів, подолання протидії розслідуванню та мінімізації тактичних ризиків.

Ключові слова: обшук, огляд, проникнення до житла чи іншого володіння особи, посів або вирощування снотворного маку чи конопель.

Постановка проблеми. Серед злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів особливо небезпечними та поширеними є незаконне вирощування або посів снотворного маку чи конопель (ст. 310 Кримінального кодексу України (далі – КК). Так, за 10 місяців 2017 року в Україні було обліковано 2096 таких кримінальних правопорушень, а закінчено з обвинувальним актом тільки 1486 проваджень. Результати аналізу практики свідчить, що найбільше труднощів виникає на початковому етапі розслідування, зокрема в момент первинного документування факту незаконного культивування нарковмісних рослин. За результатами вивчених нами матеріалів кримінальних проваджень, розпочатих за статтею 310 КК, встановлено, що у 85 % випадків виявлення незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель сталося під час обшуків на приватних подвір'ях та огородах. Таким чином, відомості, отримані в процесі проведення цієї слідчої (розшукової) дії, є основою для формування доказової бази. Своєю чергою, запровадження досягнень науки і техніки, позитивного досвіду, прогресивних форм і методів проведення обшуків є запорукою успішного вирішення завдань у цьому напрямі, що й зумовлює актуальність теми наукової статті.

Під час вивчення матеріалів кримінальних проваджень, розпочатих за статтею 310 КК, було встановлено низку найбільш істотних недоліків, допущених при обшуках:

- у протоколах слідчих (розшукових) дій не міститься жодних відомостей про ознаки культивування вилучених під час огляду (обшуку) кущів конопель, таких, як розпушування ґрунту, сліди прополювання, видалення бур'янів, поливу тощо;

- зазначено про незастосування технічних засобів фіксації при проведенні процесуальної дії, проте, до відповідних протоколів додано фототаблиці;

- неналежне пакування, опечатування та засвідчення речових доказів;

- відсутність у протоколах описання вилучених об'єктів або не зазначення їх відмінних ознак індивідуалізації, а також місць, де вони були вилучені;

- невідповідність описання місць і об'єктів у протоколі та їх зображенням у додатках (фототаблицях) до них;

- сумісний огляд різнопрофільними спеціалістами засобів вчинення злочину, ділянок місцевості з посівами рослин маку чи конопель для фіксації їх географічних координат, виду та розмірів рослин; слідів, що вказують на спосіб обробки плантацій, а також осіб, які брали участь в обробці або незаконному посіві нарковмісних рослин (слідів рук на залишених знаряддях виробництва, ніг, транспорту на ґрунті тощо), - або не проводиться, або відомості про ці об'єкти й проведені заходи не відображаються в протоколах. Зафіксовано упущення деталей огляду місця події (недостатню увагу приділено виявленню та вилученню мікрооб'єктів (1,1%), слідів біологічного походження (8%), слідів взуття (15,1%)). Сліди транспортних засобів, запаху, зразки ґрунту - узагалі не вилучаються. Наведені дані свідчать про те, що фахівці, які беруть участь в оглядах, фактично надають допомогу у вилученні очевидних слідів, або тих, вилучення яких не утруднене - 90 %. Це зазвичай сліди одного виду, а не комплекс слідової інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проведення обшуків під час розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів викладено в працях таких учених, як: О.А. Вовчанська, Н.А. Запороженко, О.В. Іванова, О.А. Картохіна, В.В. Коваленко, Н.М. Косміна, М.В. Кривонос, Н.М. Прокопенко, О.В. Рубжанська, А.П. Сакаль, А.Р. Сисенко, Д.Ю. Стригун, Л.Є. Чистова та інших. Проте проблемні питання проведення обшуку в кримінальних провадженнях про незаконне культивування нарковмісних рослин, з урахуванням усіх змін законодавства в частині забезпечення прав і свобод громадян під час проникнення до їх житла чи іншого володіння, ще не висвітлювалися ніким.

Формування цілей. Мета й завдання статті полягає в дослідженні особливостей тактичного, техніко-криміналістичного та організаційного забезпечення проведення обшуків під час розслідування незаконного вирощування або посіву снотворного маку чи конопель.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 234 Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК) метою обшуку є виявлення та фіксування відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було одержане внаслідок його вчинення, а також установлення місцезнаходження розшукуваних осіб. Обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться (зареєстрований) орган досудового розслідування як юридична особа.

У разі, якщо фактичне місцезнаходження структурного підрозділу органу досудового розслідування відрізняється від зареєстрованого

місцезнаходження органу досудового розслідування як юридичної особи, обшук проводиться винятково на підставі ухвали слідчого судді місцевого суду за зареєстрованим місцезнаходженням органу досудового розслідування як юридичної особи (ч. 2 ст. 234 КПК).

Обшук в організаційно-тактичному плані є комплексною слідчою (розшуковою) дією, що пов'язана з проведенням пошукових заходів з дальшим вилученням предметів (документів), які мають значення для розслідування злочину.

Ефективність обшуку в кримінальних провадженнях розглядуваної категорії залежить від таких факторів, як раптовість, погодженість дій співробітників, які здійснюють обшук; чіткий розподіл обов'язків, знання цілей та об'єктів обшуку; охорона місця проведення обшуку та забезпечення безпеки його учасників; використання всього комплексу розроблених криміналістичною технікою засобів пошуку різних об'єктів, їх фіксації, а також тактичних прийомів, які сприяли оптимізації діяльності з провадження цієї слідчої (розшукової) дії.

Провадження обшуку під час розслідування незаконного вирощування або посіву снотворного маку чи конопель здебільшого проводиться в три етапи: підготовчий, робочий та заключний. На першому етапі визначається мета процесуальної дії та вирішується питання про об'єкти, які належить відшукати.

Обшук під час досудового розслідування фактів незаконного культивування нарковмісних рослин здійснюється зазвичай упродовж першої доби після початку кримінального провадження. У разі, якщо кримінальне провадження реєструється на підставі оперативних матеріалів, проведення обшуку ретельно планується. У ситуації, зумовленій раптовим виявленням ознак злочину та, відповідно, прийняттям рішення про початок кримінального провадження в умовах дефіциту часу, підготовка до обшуку часто обмежується отриманням санкції слідчого судді на його проведення. У будь-якому разі слідчий має або письмовий, або мислений план про те, що, де і як шукати. Складно однозначно стверджувати, яка ситуація сприятливіша: така, що забезпечує тривале та ретельне планування або раптове проведення обшуку. У першій ситуації поряд з позитивними факторами виникає небезпека виходу ситуації з-під контролю внаслідок витоку інформації про обшук, що готується. У другій ситуації слідчо-оперативна група повною мірою використовує фактор раптовості, але не має можливості прорахувати можливі варіанти розвитку подій.

Отже, пропонуємо та надаємо рекомендації, яких треба дотримуватися слідчим та прокурорам для мінімізації тактичного ризику при проведенні обшуку, зокрема:

1) інструктаж слідчих (прокурорів) – членів групи про правила роботи із закритою інформацією, попередження про відповідальність за її розголошення;

2) усією інформацією, яка складає таємницю досудового розслідування, мають володіти тільки керівник групи та процесуальний керівник. Інші члени

слідчої групи допускаються лише до тієї частини інформації, яка їм необхідна для проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій;

3) проведення службових перевірок з кожного випадку розголошення таємниці досудового розслідування;

4) за можливістю визначити послідовність проведення обшуків та інших слідчих (розшукових) дій таким чином, аби дії за участю або стосовно осіб, щодо яких є сумніви, що вони будуть зберігати таємницю досудового розслідування, було проведено останньою чергою, після того, як буде зібрано досить доказів;

5) дотримання конспірації при підготовці й провадженні обшуку та інших слідчих (розшукових) дій для забезпечення фактора раптовості;

6) забезпечення суворого зберігання, використання, порядку обліку, видачі, використання та повернення документів та інших носіїв, що містять доказову інформацію;

7) забезпечення охорони службових приміщень, у яких зберігаються кримінальне провадження та речові докази;

8) устанавлення системи захисту інформації в комп'ютерах членів слідчої групи для унеможливлення несанкціонованого проникнення до інформації, що в них знаходиться;

9) до проведення обшуку як понятих потрібно залучати незацікавлених осіб, а також осіб, не знайомих з членами злочинної групи, аби запобігти розголошення даних досудового розслідування.

У процесі підготовки до цієї слідчої (розшукової) дії важливо визначити *об'єкт обшуку*, тобто ту місцевість, яка підлягає обстеженню. Ними можуть бути жилі приміщення, господарські споруди, теплиці, городи, клумби та інші присадибні ділянки. Головно, устанавлюється: кому саме належить право власності на цей об'єкт? Яка частка майна припадає особі, яка підозрюється в незаконному культивуванні нарковмісних рослин? На підставі яких правочинів особа користується та розпоряджається цим майном? Устанавлюється також коло осіб, які є співвласниками цього помешкання або спільно ведуть господарство.

Під час вивчення місця проведення запланованого обшуку з'ясуванню підлягають: точна адреса та межі місця його проведення, підступи та можливі шляхи відходу, параметри, кількість поверхів, кімнат, підсобних приміщень, балконів, додаткових виходів тощо, план помешкання. Бажано встановити кількість осіб, які проживають або працюють в цьому приміщенні; взаємовідносини між ними, спосіб їхнього життя та розклад дня [4, с. 121].

На початковому етапі обшуку збирається інформація про земельну ділянку або приміщення, де відбувається культивування коноплі чи снотворного маку. Для цього слід отримати: витяг з Реєстру прав власності на нерухоме майно; документи Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, зокрема витяг з Державного земельного кадастру про земельну ділянку та відомості про право власності на земельну ділянку; довідки органів місцевого самоврядування та виконавчої влади; відповіді на запити з органів Департаменту державної реєстрації та нотаріату тощо. Така процесуальна дія може проводитися не лише за місцем проживання

підозрюваного, але й на інших ділянках місцевості, наприклад, на території дачних, гаражних, сільськогосподарських кооперативів або садово-городніх товариств. У такому разі слідчому потрібно отримати копії або витяги установчих документів, що свідчать про членство особи в кооперативі або товаристві із зазначенням земельної ділянки, яка за нею закріплена. Наведені документи разом з іншими матеріалами обов'язково долучаються до клопотання слідчого про дозвіл на проведення обшуку.

У разі виявлення працівником оперативного підрозділу при виконанні доручення слідчого обставин, що свідчать про необхідність проведення обшуку, обов'язково складається мотивований рапорт для інформування органу досудового розслідування про необхідність прийняття рішення про проведення обшуку. До рапорту долучаються матеріали, що містять інформацію про житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, у якому планується проведення обшуку, особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться, а також інформацію про речі, документи або осіб, яких планується відшукати.

Наступним не менш важливим заходом є визначення кола предметів та матеріальних слідів, які потрібно знайти. До *об'єктів пошуку* належать: насадження нарковмісних культур, посівний матеріал, знаряддя вчинення злочину (сільськогосподарський інвентар, добривний матеріал, транспортні засоби), засоби культивування – лампи, добрива, засоби боротьби зі шкідниками рослин, гідропонні установки, сільськогосподарські знаряддя догляду за рослинами; електронні носії, спеціальна література з культивування рослин; особи, які розшукуються органами слідства та суду; документи, що надають право суб'єктам господарювання здійснювати культивування, розмноження, заготівлю нарковмісних рослин та використовувати їх насіння і посадковий матеріал, за умови, якщо їх було підроблено або навмисно зазначено в них неправдиві відомості для приховання підвищеного вмісту тетрагідроканнабінолу або морфіну; договори (оренди, купівлі-продажу нерухомого майна та земельних ділянок), трудові договори (контракти), якщо до культивування залучалися наймані працівники, інші документи, що містять відомості про посів та вирощування нарковмісних рослин; одяг, взуття та інші речі, на яких могли залишитися сліди, що підтверджують факт перебування особи в певному місці.

Найпильнішу увагу треба приділити виявленню:

– наркотичних засобів, сировини для їх виготовлення та виробничих відходів, конопель, маку, макових коробочок, напівфабрикатів, непресованої конопляної потерті, згуслого, але не вивареного опію-сирцю, екстракційної суміші для вилучення гашишної олії тощо;

– предметів, що застосовуються для виготовлення пакування, розфасування, перевезення та зберігання наркотичних засобів (пристроїв, посуду, целофанових пакетів, фольги, ваг, важків, сита, преси тощо). Важливо мати на увазі можливість виявлення пристроїв для виготовлення тютюнових

виробів з тютюном, змішаним із гашишною олією, наприклад, пристроїв, призначених для набивання патронних гільз.

Важлива інформація може зберігатись у пам'яті комп'ютера та інших носіях комп'ютерної інформації, які знаходяться в приміщенні, де відбувається обшук. До типових об'єктів комп'ютерної інформації належать:

– накопичувачі на жорстких магнітних дисках різного формату, що знаходяться в серверах, системних блоках комп'ютерів, ноутбуках, нетбуках, відеореєстраторах тощо;

– твердотільні накопичувачі (SSD- та флеш- накопичувачі);

– накопичувачі на гнучких магнітних дисках;

– оптичні носії інформації різного формату;

– мобільні телефони, комунікатори, електронні книги, мультимедійні рамки, планшети тощо.

Важливим аспектом підготовчого етапу цього примусового заходу є оформлення клопотання та всіх необхідних матеріалів для отримання дозволу слідчого судді на проникнення до житла чи іншого володіння особи. З огляду на це вагомим значення належить висвітленню наявних доказів, що свідчать про необхідність проведення такого обшуку. Адже в ч. 5 ст. 234 КПК визначається, що слідчий суддя відмовляє в задоволенні клопотання про обшук, якщо прокурор, слідчий не доведе наявності достатніх підстав для необхідності проведення обшуку. У кримінальних провадженнях про незаконне вирощування або посів снотворного маку чи конопель насамперед враховуються юридичні підстави, за яких можливо провести обшук, зокрема: 1) було вчинено кримінальне правопорушення; 2) відшукувані речі та документи мають значення для досудового розслідування; 3) відомості, що містяться у відшукуваних речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду; 4) відшукувані речі, документи або особи знаходяться в зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи; 5) за встановлених обставин обшук є найбільш доцільним та ефективним способом відшукування та вилучення речей і документів, що мають значення для досудового розслідування, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб, а також заходом, пропорційним втручанням в особисте та сімейне життя особи [1; 2; 3; 5].

За результатами анкетування слідчих, у провадженні яких перебували матеріали кримінальних проваджень за ст. 310 КК, встановлено, що основною метою проведення обшуку було: 1) відшукування насаджень нарковмісних культур (65 %); 2) виявлення предметів, які можуть бути додатковими доказами під час досудового розгляду (15 %); 3) відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було одержане внаслідок його вчинення (5 %); 4) виявлення предметів та речей, заборонених або обмежених в обігу (10 %); 5) розшуку особи в житлі чи іншому володінні (5%). Водночас таке рішення виникало через: а) надходження заяви або повідомлення громадянина (35%); б) наявність показань свідків або зізнання підозрюваного (15 %); в) отримання інформації в процесі розслідування інших злочинів, матеріали яких було виділено в окреме провадження; г) самостійне виявлення працівником

правоохоронного органу з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про незаконне культивування нарковмісних рослин (40 %); г) наявність відомостей, отриманих за результатами проведення оперативно-розшукових заходів (5 %); д) виявлення інформації з інших джерел (5 %).

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» від 16 листопада 2017 року встановлює, що під час проведення обшуку обов'язково здійснюється фіксація за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів. За цих умов неодмінно залучаються обізнані особи, які зобов'язані не лише вміло використовувати технічні засоби фіксації, але й належно оформити на відповідних носіях інформації всі додатки до протоколу, адже дії та обставини проведення обшуку, які не зафіксовані таким чином, не можуть бути внесені до протоколу обшуку та використані як докази в кримінальному провадженні (частина друга статті 104 КПК). Для сторони захисту фіксація проведення обшуку за допомогою відеозапису є її правом та може здійснюватися нею безперешкодно [2].

Не менш важливе значення для проведення обшуків щодо незаконного культивування нарковмісних рослин має допомога слідчому (прокуророві) спеціалістів та експертів різних галузей знань, зокрема хімії, біології, агрономії тощо, яка виражається в:

- організації й тактиці підготовки обшуку, провадженні та фіксуванні його результатів;
- пошуку об'єктів обшуку з використанням засобів пошукової техніки;
- збиранні інформації, яка свідчить про належність знайдених об'єктів конкретній особі;
- виявленні, фіксуванні та вилученні слідів, предметів, речовин, матеріалів, які будуть у подальшому піддаватись експертному дослідженню, а також зразків для порівняльного дослідження;
- описі особливостей, виявлених у їх упаковці, яка забезпечує їх подальшу збереженість;
- проведенні експрес-аналізу об'єктів під час проведення обшуку для встановлення їх належності до розслідуваної події та підозрюваній особі;
- мислительному порівняльному дослідженні виявлених об'єктів з предметами злочину за аналогічними злочинами;
- кваліфікованому застосуванні науково-технічних засобів у вищезазначених цілях.

Приклади досить результативної участі спеціалістів у проведенні обшуку за вивченими нами кримінальними провадженнями не є одиничними.

Наприклад, під час обшуку, проведеного за участю спеціаліста-криміналіста, було вилучено згортки, фрагменти поліетиленової плівки та нитки, які використовувалися для пакування макової соломи, ваги, макової соломи. З кишені куртки, одягненої на гр. К., яка мешкала на квартирі, де проводився обшук, також був вилучений згорток з якоюсь речовиною.

Крім того, під вікном їх квартири були виявлені та вилучені 25 пакетиків з поліетиленової плівки з маковою соломою, перев'язаних нитками білого кольору, які К.

у момент проникнення співробітників поліції в квартиру, відкривши кватирку, викинула на вулицю. Аналогічний пакетик був виявлений та вилучений в особистій сумочці гр. К. Відповідно до висновків експертів речовина, яка знаходилася в поліетиленовому згортку, вилученому з кишені куртки, у яку була одягнена К., є наркотичною речовиною. Експертним дослідженням встановлено, що 25 пакетиків з поліетиленової плівки, виявлені під вікном квартири К., та 20 фрагментів плівки, вилучених з пакета для сміття в їх квартирі, раніше склали єдине ціле. Однорідними виявилися й відрізки ниток, якими були перев'язані 25 пакетиків з соломомою, виявлені та вилучені під вікном квартири, а також вилучені із сумочки К. та з кишені куртки, у яку була одягнена О., а також фрагменти та котушка ниток, вилучені з квартири К. На поверхні ваг, вилучених при обшуку, виявлені слідові кількості маку, а також слід папілярного візерунку нігтьової фаланги пальця руки, залишений гр. К.

Останнім часом розробляються комплекси для виявлення наркотичних речовин, які дозволяють дистанційно забирати проби повітря за допомогою дронів та роботизованих транспортних засобів для виявлення наявності слідів наркотиків.

Якщо злочинець або група осіб здійснювали культивування одночасно на різних земельних ділянках, відстань між яким є значною, доцільно провадити одночасний обшук в двох або більше місцях. Такий прийом потребує створення слідчо-оперативної групи (далі – СОГ) або надання письмового доручення в порядку ст. 40 КПК оперативним підрозділам для проведення обшуку в інших місцях. Наведене унеможливає змову та зменшує ризик знищення або приховання речових доказів і матеріальних слідів. Для координації дій між усіма учасниками цих обшуків керівником СОГ складається письмовий план з визначенням їх обов'язків та запланованих заходів. У разі потреби може бути створено декілька СОГ або слідчих груп. Перед початком обшуку з усіма членами групи проводиться інструктаж, під час якого ознайомлюються з планом обшуку, схемою приміщень та мапою місцевості. За цих умов вживаються всі необхідні заходи для запобігання витоку інформації.

Треба також пам'ятати, що збувальники наркотичних засобів зазвичай не зберігають їх вдома або за місцем роботи, а тримають в автоматичних камерах зберігання, у покинутих сараях, на горищах, у підвалах, спеціальних схованках. Наркотичні засоби можуть зберігатися невеликими партіями в декількох місцях у розрахунок на те, що після виявлення їх в одному місці обшук може бути припинений.

Під час основного (робочого) етапу обшуку особливу увагу треба звернути не лише на пошук насаджень коноплі чи снотворного маку, але й на знайдення схованок, де може бути вирощена або перероблена культура наркотичного вмісту. Такими місцями можуть бути приміщення господарського та побутового призначення (горища, сінники, погребі, підвали, балкони, літні кухні тощо). У перемеленому вигляді нарковмісні рослини зазвичай ховають посеред кулінарних спецій, чаїв, ліків, у пакетах зі сміттям тощо.

Перед тим, як приступити до динамічної стадії обшуку, відбувається статичне обстеження місцевості. Для цього доцільно залучити агротехніка,

який може надати допомогу з виявлення ознак спеціального посіву або посадки (гніздової чи рядкової), що в подальшому дозволить нейтралізувати версію підозрюваного про те, що рослини (коноплі або мак) вирости самі, без його допомоги; сліди прищеплень на рослинах, прополки, поливу (наприклад, у спосіб: установок крапельного поливу, гідропонної системи тощо). Якщо вирощування здійснювалось у теплицях та парниках – сліди спеціального утеплення приміщення, наявність додаткового освітлення, вентиляції тощо.

Особливістю незаконного культивування нарковмісних рослин є те, що спосіб їх вчинення складають агротехнічні прийоми вирощування рослин у різних умовах. Тому загальним завданням огляду цих посівів буде встановлення: біологічного виду посіяних або вирощуваних рослин; ознак догляду за посівами; наявності сторонніх рослин, які маскують культури, що містять наркотики, їх біологічний вид; розташування та площі посівів; стан виявлених культур, що містять наркотики на момент огляду (стадія визрівання, давність посіву, стан ґрунту, кількість рослин, приблизний розмір урожаю).

Крім цього, спеціаліст-ботанік може допомогти визначити стадію вегетації та встановити ботанічну належність рослини. До того ж участь цих спеціалістів сприяє належному виявленню, описуванню в протоколі та вилученню покривного ґрунту зі змістом торфу та вермікуліту, а також вилученню спеціальної літератури тощо.

Під час динамічної стадії обстеження місцевість доцільно розбити на окремі ділянки (сектори) довільної форми, позначенні як природними, так і штучними орієнтирами.

У процесі обшуку треба також ретельно оглядати одяг підозрюваного, зокрема той, у якому він проводив культивування рослин і на якому могли залишитися частинки ґрунту, пилку, добривного та посівного матеріалів. Обов'язково відшукується обладнання, що використовувалося злочинцем для створення нормальних умов життєдіяльності рослини (пристрої для освітлення, обігріву, поливу, вентиляції повітря тощо). Рекомендується також звертати увагу на плани та мапи місцевості, фотознімки із зображенням місць різного роду посівів, а також на проїзні квитки, поштові накладні, записи щодо технології вирощування та посіву рослин, контактні дані можливих співучасників злочину, відомості щодо обліку, закупівлі та продажу вирощеної продукції. Якщо наведена інформація міститься на електронних носіях, то вони підлягають вилученню за безпосередньою участю спеціаліста або експерта. Цей процес охоплює: огляд апаратного забезпечення; виявлення та вилучення фактичних даних програмного забезпечення, вивчення списку контактів, вивчення пмз-повідомлень; дослідження даних браузеру тощо.

На *заключному етапі* обшуку відбувається фіксація розміщення земельної ділянки відносно стійких орієнтирів, загальний вигляд посіву та зовнішній вигляд рослин із застосуванням фото- та/або відеозйомки. Відбирається не менше ніж із п'яти місць посіву по 20-25 рослин снотворного маку або по 5-10 рослин коноплі з чотирьох протилежних сторін та з центру земельної ділянки. З відібраних як зразки рослин потрібно механічно відділити верхні частини

(довжиною не більше 30-40 см), які упаковуються та оформляються відповідно до вимог ч. третьої ст. 105 КПК. Усі дії, пов'язані з відбором зразків, спосіб їх упаковки та вжиті заходи щодо знищення залишків рослин позначаються в протоколі та фіксуються за допомогою відеозапису.

Хід і результати обшуку особи підлягають обов'язковій фіксації в окремому протоколі особистого обшуку. Другий примірник протоколу разом із доданим до нього описом тимчасово вилучених речей і документів вручається особі, щодо якої проведено обшук. Таким чином, обшук земельних ділянок, на яких вирощується нарковмісна культура, та особистий обшук причетних до цього осіб проводяться як окремі процесуальні дії. У разі порушення права особи на захист через недопущенням адвоката до обшуку (і це буде доведено в суді), усі отримані результати втрачають своє доказове значення. Проте нез'явлення адвоката чи представника для участі в проведенні обшуку такої особи протягом двох годин після його повідомлення не перешкоджає проведенню особистого обшуку.

Висновки. Специфіка обшуків у кримінальних провадженнях про незаконне вирощування або посів снотворного маку чи конопель полягає в комплексному використанні різного роду спеціальних знань, що набуває вирішального значення для розслідування. Поза сумнівом, належне тактичне, судово-експертне та організаційно-методичне забезпечення цієї слідчої (розшукової) дії сприяє якісному збору доказів, подоланню протидії слідству та значно мінімізує тактичні ризики.

Використані джерела:

1. Бабіч Світлана. Нові вимоги до проведення обшуку у 2018 році. URL:http://protokol.com.ua/ru/novi_vimogi_do_provedennya_obshuku_u_2018r_1/
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування: Закон України від 16.11.2017 № 2213-VIII. Дата оновлення: 16.11.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2213-19> (дата звернення 10.03.2018).
3. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС від 07 липня 2017 року № 575. *Верховна Рада України*: [офіц. веб-сайт]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.
4. Кривонос М. В., Бондар В. С. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : монографія; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Сєверодонецьк : ПВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2017. 412 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88. Дата оновлення 07.12.2017. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1514986731379744> (дата звернення 11.03.2018).

Стаття надійшла до редколегії 26.02.2018

Морозов Д. А. Особенности проведения обыска при расследовании незаконного выращивания или посевов снотворного мака или конопли

В статье на основе изучения научных источников и следственной практики определены особенности проведения обыска при расследовании незаконного выращивания или посева снотворного мака или конопли. Исследован вопрос о тактическом, экспертном и организационном обеспечении этого следственного (розыскного) действия. Проанализированы ряд наиболее существенных недостатков во время обысков по уголовным производствам указанной категории и предложены пути их устранения. Разработаны рекомендации по качественному сбору доказательств, преодоления противодействия расследованию и минимизации тактических рисков.

Ключевые слова: обыск, осмотр, проникновение в жилье или другое владение лица, посев или выращивание снотворного мака или конопли.

Morozov D. Peculiarities of the Searching Procedure During the Investigation of Illegal Cultivating or Sowing of Opium Poppy or Cannabis

Peculiarities of conducting the search during the investigation of illicit cultivation or sowing of opium poppy or cannabis

Based on scientific sources and investigative practices, the article specifies peculiarities of conducting the search during the investigation of illicit cultivation or sowing of opium poppy or cannabis. The issue of tactical, expert and organizational support of this investigative action is explored. A number of the most significant shortcomings were analyzed concerning the search conduct in the course of criminal proceedings of this category and ways of their elimination are suggested. The recommendations on the qualitative collection of evidence, overcoming the counteraction to investigation and minimization of tactical risks were developed.

Namely:

1) instructing investigators (prosecutors) - members of the group on the rules for working with closed information, a warning about the responsibility for its disclosure;

2) all information that constitutes the secret of the pre-trial investigation should be owned only by the group leader and the procedural leader. Other members of the investigation team are allowed only to the part of this information that they need to conduct investigative (search) and other procedural actions;

3) performance of service checks for each case of disclosure of the secrecy of pre-trial investigation;

4) if possible, determine the sequence of searches and other investigative (search) operations in such a way that actions involving or in relation to persons in doubt that they will keep the secret of pre-trial investigation were held last, after enough evidence will be collected;

5) compliance with conspiracy in the preparation and production of search and investigative (search) actions with the purpose of providing a factor of surprise;

6) ensuring strict storage, use, accounting, issuance, use and return of documents and other media containing evidentiary information;

7) provision of security for office premises in which criminal records and material evidence are stored;

8) installation of information protection system in the computers of the members of the investigation team to exclude the possibility of unauthorized penetration to the information that is in them;

9) before the search, as witnesses, it is necessary to involve disinterested persons, as well as persons who are not familiar with members of the criminal group, in order to prevent the disclosure of pre-trial investigation dataime.

Keywords: penetration into the dwelling or other possession of the person, sowing or cultivation of opium poppy or cannabis.

УДК 343.41

Я. О. Морозова

ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ПРОЦЕСІ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ ЗАГАЛЬНОКРИМІНАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTI

Статтю присвячено розгляду значення та особливостей міжнародного співробітництва в процесі протидії організованій злочинності загальнокримінальної спрямованості. Аргументовано потребу в такій діяльності, а також проаналізовано вітчизняне та міжнародне законодавство. У результаті проведеного дослідження констатовано, що сьогодні аналіз статистичних даних та емпіричного матеріалу дає змогу стверджувати про появу позитивної тенденції в напрямі взаємодії міжнародних правоохоронних організацій з питань протидії організованій злочинності, зокрема загальнокримінальної спрямованості. Зазначено, що результати такої діяльності стають усе більш значимими. Висловлено думку щодо потреби вітчизняним правоохоронним органам активізувати роботу в частині обміну інформацією, яка становить взаємний інтерес, з компетентними органами зарубіжних країн.

Ключові слова: організована злочинність, загальнокримінальна спрямованість, протидія, міжнародне співробітництво.

Постановка проблеми. Організована злочинність, зокрема загальнокримінальної спрямованості, постійно прагне до зміцнення своєї влади, впливу як у злочинному середовищі, так і в соціально-політичному житті держави, та, звичайно, збільшення власних прибутків. Зрозуміло, що організована злочинність для досягнення вказаних цілей використовує різноманітні способи: від учинення будь-якого виду злочину до витрачання величезних коштів на компроміс із законною економікою й отримання безпосереднього впливу на органи влади через корупцію державних чиновників. Тому не дивним є те, що сьогоднішня міжнародна кримінальна ситуація характеризується зростанням таких видів злочинів, як: незаконний обіг наркотиків, контрабанда мігрантів, торгівля людьми, відмивання грошей, незаконна торгівля вогнепальною зброєю та вибуховими речовинами, незаконна азартна гра, вимагання, виготовлення та продаж контрафактної продукції, контрабанда дикої природи й культурних цінностей, кіберзлочинність тощо. Ураховуючи вказане, більшість урядів країн світу занепокоєні таким становищем та спрямовують свої зусилля на подолання організованої злочинності, зокрема загальнокримінальної спрямованості як соціально негативного прояву, так і наслідків такої злочинної діяльності. Окреслене дає підстави резюмувати, що аналіз міжнародного досвіду протидії організованій злочинності, зокрема

загальнокримінальної спрямованості, є досить актуальним питанням та потребує вивчення з боку науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз теоретичного матеріалу показав, що закордонні фахівці-юристи присвятили значну кількість праць вивченню різних аспектів протидії організованій злочинності. Так, наприклад, серед китайських юристів, які досліджували проблеми організованої злочинності, треба виділити роботи Хе Бінсуна, Чень Сінляна, Ма кеча, Чу Хуайчжі, Кан Шухуа, Юй Гайчжі, Яо Цзяньлуна, Лу Цзяньпін, Сюй Фаміня, Лю Шоуфеня, Лянь Хуаженя, У Чжіхун, Цзінь Гаофена, Ван Му, У Хепіна, Юй Ішен, Цю Гепіна та ін. Серед американських учених відзначимо роботи таких учених, як Ф.Таршер, Д. Крессі, Д. Ландеско, Д. Сміт, К.Лампт, Д. Л. Херберт, Х. Тритт та ін. Серед вітчизняних учених питання протидії організованій злочинності розглядали такі вчені: О.Ф. Гула, В. І. Василичук, О. Ф. Долженков, А. М. Кислий, О. І. Козаченко, В. В. Лисенко, Д. Й. Никифорчук, В. Д. Пчолкін, М.В. Стащак, В. В. Шендрик, О. М. Юрченко, О. О. Юхно та ін. Однак попри значний унесок вищевказаних учених у розробку тематики протидії організованій злочинності загальнокримінальної спрямованості слід констатувати, що не всі аспекти ще достатньо розглянуто, зокрема значення та особливості міжнародного співробітництва під час названого процесу.

Формування цілей. Метою статті є визначення значення та особливостей міжнародного співробітництва в процесі протидії організованій злочинності загальнокримінальної спрямованості.

Виклад основного матеріалу. Організована злочинність, зокрема загальнокримінальної спрямованості, на сьогодні охоплює як східну, так і західну півкулі й включає осіб з етнічними або культурними зв'язками з Європи, Африки, Азії та Близького Сходу. Крім того, її присутність у певній галузі становить значну загрозу для національної безпеки у вигляді серйозних наслідків для громадської безпеки, сфери охорони здоров'я, демократичних інститутів, економічної стабільності тощо. Члени організованих злочинних груп постійно прагнуть корумпувати чиновників як всередині країни, так і за кордоном, проникнути на глобальні енергетичні та стратегічно матеріальні ринки, які життєво важливі для інтересів національної безпеки, а також надають матеріально-технічну й іншу підтримку терористам та іноземним розвідувальним службам. Тому не дивним є те, що в кожній країні світу існують спеціальні підрозділи, інколи навіть організації правоохоронної направленості, метою діяльності яких є протидія організованій злочинності, зокрема загальнокримінальної спрямованості.

Зазначимо, що в процесі співробітництва держав у галузі боротьби з організованою злочинністю, зокрема загальнокримінальної спрямованості, найпомітніше місце займає Міжнародна організація кримінальної поліції – Інтерпол. Участь у такій співпраці Інтерпол проявляє в специфічних формах і реалізує тільки йому доступними засобами, яких немає в інших міжнародних організацій.

Відповідно до ст. 2 Статуту Міжнародної організації кримінальної поліції, основними цілями Інтерполу визначено: забезпечення й розвиток широкого і взаємного співробітництва всіх органів кримінальної поліції в межах сучасного законодавства держав і в дусі Загальної Декларації прав людини; створення й розвиток закладів, які можуть успішно сприяти попередженню й боротьбі із загальнокримінальною злочинністю [1].

Подібна взаємодія країн у рамках Інтерполу нині розвивається при неухильному дотриманні загальних принципів міжнародного права й передусім принципу співпраці, суверенної рівності держав, невтручання в їх внутрішні справи, поваги прав людини. Тим самим країни світового співтовариства в боротьбі зі злочинністю висловили розуміння невідворотності відповідальності за вчинені діяння.

Відповідно до ст. 5 Статуту Міжнародної організації кримінальної поліції Інтерполу, Інтерпол має вищий пленарний орган – Генеральну Асамблею й адміністративний орган з більш вузькими повноваженнями й складом – Виконавчий комітет, який очолює президент. Постійно діючим робочим апаратом організації є Генеральний Секретаріат, який очолює Генеральний Секретар [1].

Водночас у системі Інтерполу є органи, аналогів яким немає в структурі інших міжнародних організацій, – Національні центральні бюро (далі – НЦБ), які хоч і діють у національних правоохоронних системах країн-учасниць, але є одночасно структурними одиницями Інтерполу. Так, майже в усіх країнах СНД і Балтії ці бюро вже існують. Спільно з Генеральним Секретаріатом Інтерполу і його робочими службами всі НЦБ становлять злагоджений механізм повсякденного оперативного співробітництва поліції всіх країн – членів Інтерполу. Саме взаємодія через контакти НЦБ – Генеральний Секретаріат складає головну перевагу Інтерполу, формує авторитет його участі в міжнародній протидії злочинності, зокрема з її організованими структурами.

Тепер у Генеральному Секретаріаті діє чотири відділи: 1) загального та адміністративного керівництва; 2) поліцейський; 3) інформаційно-довідковий і дослідницький; 4) підтримки й технічного забезпечення.

Особливе місце за значимістю в структурі Генерального Секретаріату займає поліцейський відділ, на який покладено обов'язок координувати співпрацю поліцейських органів країн-членів у протидії міжнародній злочинності.

У механізмі співробітництва держав-членів Інтерполу важливе місце займає спеціальна система міжнародного обміну інформацією по боротьбі з організованою злочинністю, метою якої є здійснення скоординованої роботи щодо встановлення місцезнаходження осіб, причетних до діяльності конкретних злочинних спільнот, виявлення їх зв'язків і припинення злочинної діяльності, ліквідації фінансової бази злочинних співтовариств одночасно в декількох державах-членах Інтерполу [2].

Так, для поповнення бази даних про фізичних осіб, причетних до діяльності злочинних співтовариств, НЦБ Інтерполу надає в Генеральний Секретаріат: установчі дані на особу, відомості про інші імена й прізвиська

особи, паспортні дані, словесний портрет, прикмети, фотографії, дактилоскопічні карти, відомі адреси і зв'язку, рід занять, інформацію про злочинну діяльність, її видах і регіонах здійснення, указує, членом яких злочинних товариств або злочинних груп є ця особа.

Для підготовки зазначених відомостей правоохоронні органи передають у НЦБ Інтерполу повідомлення про включення в базу даних Генерального Секретаріату осіб, причетних до діяльності злочинних товариств. Інформація про осіб, причетних до діяльності злочинних співтовариств, використовується Генеральним Секретаріатом для видання спеціальних повідомлень [1].

Зазначимо, що однією з найважливіших форм співробітництва держав у рамках Інтерполу є проведення конференцій і зустрічей фахівців з питань боротьби з організованою злочинністю.

Для протидії організованій злочинності Інтерпол розробляє спеціальні проекти, розраховані на певний період, наприклад: «Operation Oscar», «Rockers», «Eastwind», «Go-west», «Maccandra» [2].

Нині Інтерпол здійснює тісну співпрацю з Організацією Об'єднаних Націй. Зокрема, це виразилося в тому, що Інтерполлом за підтримки ООН в рамках Системи автоматизованого пошуку (ASF) створена й ефективно діє міжнародна база даних про викрадені автотransпортні засоби, а також прийнятий Міжнародний стандарт ідентифікаційного номера автотransпортного засобу (VIN). Крім того, Інтерпол увів єдину систему ідентифікації вогнепальної зброї цивільного призначення з урахуванням відмінностей у нормах і стандартах окремих держав.

Важливо зазначити, що для запобігання розкрадань кримінальними структурами творів живопису, скульптури, предметів, що представляють велику художню або історичну цінність, на базі Інтерполу ведеться спеціальна фотокартотека розшукуваних предметів. У ній міститься докладний опис викраденого твору, обставини крадіжки, *modus operandi* (спосіб скоєння) розкрадання. Усі дані про крадіжки творів мистецтва введені в пам'ять ЕОМ і зберігаються в штаб-квартирі Інтерполу в Ліоні [2].

Розглядаючи діяльність НЦБ Інтерполу в нашій державі, зазначимо, що його основним завданням на сьогодні є здійснення зв'язку та обміну інформацією, передусім з правоохоронними органами. Крім того, НЦБ підтримує контакти з Міністерством внутрішніх справ України, Національним банком України, Радою безпеки України тощо. Особливістю функціонування всіх національних центральних бюро є те, що всі пропозиції, які вони отримують з Центрального бюро (Ліон, Франція), носять лише рекомендаційний характер. У разі, якщо вони суперечать національному законодавству, національні центральні бюро мають право їх не виконувати.

Оскільки Інтерпол тісно співпрацює з Організацією Об'єднаних Націй, в основі розуміння й підвищення ефективності заходів боротьби з транснаціональною організованою злочинністю повинні бути покладені підходи, які використовуються в ООН. Зокрема, виходячи зі змісту Керівних

принципів для попередження організованої злочинності й боротьби з нею, прийнятих на 8 Конгресі ООН з попередження злочинності та поведіння з правопорушниками (1990 р., Гаваї), і на підставі положень Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. Інтерполу слід уживати таких заходів щодо зміцнення міжнародного співробітництва в цьому напрямі:

1) розробляти нові та ефективні угоди про співпрацю на більш широкій основі, виходячи з транснаціонального характеру організованої злочинності. Важливе значення має також обмін інформацією між відповідними структурами держав-членів (особливо НЦБ Інтерполу), який слід зміцнювати й розвивати;

2) зміцнювати технічне співробітництво в його найрізноманітніших формах і розширювати консультативні послуги для обміну досвідом і новими досягненнями, а також надавати досвід країнам, які її потребують. Треба заохочувати проведення міжнародних, регіональних і субрегіональних конференцій за участю працівників правоохоронних органів, прокуратури та судових органів;

3) розробляти й використовувати сучасні технічні засоби в галузі паспортного й транспортного контролю та заохочувати зусилля з пошуку й виявлення автомобілів, судів, літаків та інших засобів, що використовуються для здійснення транснаціональних злочинів, або незаконних міжнародних поставок;

4) створювати або розширювати бази даних, що містять інформацію про дії правоохоронних органів, фінансових документах і про правопорушення, при належному врахуванні захисту конфіденційності;

5) приділяти першочергову увагу наданню взаємної допомоги, передачі матеріалів судового розгляду й приведення у виконання вироків, включаючи конфіскацію й вилучення незаконного майна, а також екстрадицію;

6) сприяти проведенню порівняльного аналізу й збору інформації щодо транснаціональної організованої злочинності, її причин, зв'язку з внутрішньодержавною нестабільністю та іншими формами злочинності, а також щодо її попередження та боротьби з нею [2].

Водночас зазначимо, що крім досвіду Інтерполу цікавим також є досвід протидії організованій злочинності в Сполучених Штатах Америки. Так, наприклад, протидія організованій злочинності, зокрема загальнокримінальної спрямованості, у США здійснюється таким правоохоронним органом як Федеральне бюро розслідування (далі – ФБР). Для боротьби з постійною загрозою, яку представляє організована злочинність у ФБР давно впроваджена та постійно розвивається програма протидії вказаному виду злочинності, що спрямована на ліквідацію, виявлення та припинення діяльності міжнародних і національних злочинних організацій, а не просто арешт окремих осіб [3].

ФБР використовує Закон RICO про розширення кримінальної відповідальності за низку «основних правопорушень» на всіх причетних до злочинної діяльності осіб. На відміну від типових розслідувань, які націлені

на один злочинний акт, цей багатоцільовий підхід дозволяє ФБР виявляти або навіть ліквідувати всі елементи організованої злочинності.

ФБР також використовує багатогранний підхід до організованої злочинності, зокрема загальнокримінальної спрямованості, способом стратегічної діяльності щодо перешкоджання доступу до незаконних фінансових надходжень, недопущення досягнення своїх цілей і залучення до незаконної діяльності нових осіб [3].

Через транснаціональний характер організованої злочинності, зокрема загальнокримінальної спрямованості, ФБР використовує політичні та правоохоронні відносини всередині країни й за кордоном для боротьби з впливом і зв'язками цих організованих злочинних груп. ФБР направляє експертів з тематики протидії організованій злочинності в міжнародні організації (центри) для розробки стратегій вирішення питань протидії організованій злочинності, зокрема загальнокримінальної спрямованості, а також для визначення цілей, що становлять взаємний інтерес.

ФБР також вносить вклад у діяльність Управління з контролю за іноземними активами міністерства фінансів у частині переслідування злочинних підприємств. Крім того, для об'єднання ресурсів і використання технічних і дослідницьких знань ФБР бере участь у багатьох цільових групах по боротьбі з організованою злочинністю, що складаються з державних і місцевих співробітників правоохоронних органів у США [3].

У країнах, що входять до Європейського Союзу (ЄС) протидія організованій злочинності, зокрема загальнокримінальної спрямованості, здійснюється як правоохоронними органами країн-членів, так і міждержавною організацією «Європол». При цьому метою політики ЄС є також протидія організованій злочинності, зокрема загальнокримінальної спрямованості.

Ключовими елементами політики ЄС є приведення відповідно до певних національних кримінально-правових приписів, а також діяльності Європолу та – в обмеженому обсязі – Євроюсту [4].

Не проводячи детального аналізу генезису Європолу, підкреслимо, що в 1991 році було створено Європол, який у 2009 році було реорганізовано.

Сьогодні в Європолі закріплено три напрями роботи: інформаційне сприяння розслідуванню злочинів; координація роботи національних слідчих органів; науково-технічне сприяння.

Ці функції визначають зміст і обсяг закріплених повноважень Європолу, а також права та обов'язки, покладені на компетентні органи країн-учасниць [4].

Зазначимо, що інформаційне сприяння Європолом проявляється в невідкладному повідомленні компетентним органам держав-членів про факти, які їх стосуються, і негайному інформуванні їх про зв'язки між злочинами; сприяння розслідуванням у державах-членах, особливо способом передачі національним відділам усієї важливої інформації щодо цього; надання державам-членам відомостей і допомоги в аналізі, коли проходять великі міжнародні заходи; підготовка оцінок загрози,

стратегічних аналізів і загальних доповідей, які стосуються його цілі, зокрема оцінок загрози, яку породжує організована злочинність.

Так само в державному апараті кожної країни ЄС функціонує спеціальний підрозділ – національний відділ зі зв'язків з Європолом, який виступає в ролі «сполучного елемента» у контактах між Європолом і компетентними службами держав-членів (тобто з органами дізнання та попереднього слідства).

Національні відділи служать одночасно і як джерело, і в ролі одержувача відомостей від Європолу. Також національні відділи з власної ініціативи надають Європолу потрібну інформацію, а також ту, яка потрібна для здійснення його функцій; відповідають на сформульовані Європолом запити інформації, відомостей і рад; забезпечують оновлення інформації й відомостей; при дотриманні національного права роблять оцінку й передачу інформації та відомостей для компетентних органів; повідомляють Європолу інформацію, призначену для зберігання в його базах даних; забезпечують дотримання права при кожному своєму обміні інформацією з Європолом [4].

Як адресатів, яким Європол направляє свої дані, національні відділи забезпечують їх передачу поліції, прокуратурі та іншим компетентним органам [5].

Національні відділи не зобов'язані надавати інформацію Європолу в таких випадках: якщо може бути завдано шкоди суттєвим інтересам національної безпеки; якщо наражається на ризик досягнення результатів поточного розслідування, а також створюються умови, що ставлять під загрозу безпеку людей; якщо ця інформація стосується спеціальних розвідувальних служб або видів діяльності у сфері державної безпеки, а також інформацію, яка є комерційною чи державною таємницею.

Кожна країна призначає й відряджає спеціальну посадову особу, яка на постійній основі працює при Європолі в офіційному місці знаходження поліцейської організації. Такі посадові особи називаються «офіцери по зв'язку» [6].

Ці функції визначають зміст і обсяг закріплених повноважень Європолу, а також права та обов'язки, покладені на компетентні органи країн-учасниць. Держави-члени взаємодіють з Європолом не тільки зі своєї території (через національні відділи зв'язку), але й безпосередньо в штаб-квартирі Європейської поліцейської організації – у Гаазі. Національні відділи зв'язку (так, наприклад, у Великобританії – це Національна Служба з розслідування – NCIS) повинні здійснювати обмін інформацією з Європолом, відповідати на його запити й забезпечувати відповідність національному законодавству [4]. На офіцерів по зв'язку покладається відповідальність за представлення його в Європолі.

Таким чином, офіцери по зв'язку вносять величезний вклад у координацію слідчих та оперативно-розшукових дій, що проводяться кількома державами-членами, спрощують доступ до інформаційної системи, яка поповнюється відповідними файлами міждержавних органів кримінальної поліції. В Інформаційній системі Європолу можуть

оброблятися тільки дані, потрібні для виконання функцій Європолу, а саме щодо: а) осіб, які відповідно до національного права відповідної держави-члена підозрюються в скоєнні злочину або співучасті в злочині, підвідомчого Європолу, або які були засуджені за подібний злочин; б) осіб, стосовно яких існують конкретні ознаки або серйозні підстави вважати відповідно до національного права відповідної держави-члена, що вони будуть чинити злочини, підвідомчі Європолу [4].

Право безпосередньо включати дані в Інформаційну систему Європолу та шукати дані в цій системі надається національним відділам, офіцерам по зв'язку, Директорові, заступникам директора, а також належним чином уповноваженому персоналу Європолу. Європол може шукати дані, коли це потрібно для виконання певного завдання. Пошуки, які здійснюються національними відділами та офіцерами по зв'язку, проходять згідно з нормативними приписами як сторони, яка запитує, так і сторони, яка надає відповідь [4].

Відомості в систему також надходять з національних відділів по зв'язках, та заноситься Європолом на основі даних зі своїх джерел, зокрема отриманих від третіх країн.

Європол може запитувати інформацію з ряду органів: органів ЄС, наприклад, Європейської Комісії; інших органів, заснованих у межах ЄС, наприклад, Шенгенської Інформаційної Системи або Митної Інформаційної Системи; органів, заснованих на угоді між двома або більше країнами-членами ЄС; «Третіх країн», наприклад, США; міжнародних організацій та їх керівних органів, наприклад, Всесвітньої митної організації; Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу [4].

У практичній діяльності інформаційне сприяння, що надається Європолом державам-членам ЄС у розслідуванні злочинів, сприяє швидкому виявленню та розкриттю кримінальних злочинів.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що сьогодні аналіз статистичних даних та емпіричного матеріалу дає змогу стверджувати про появу позитивної тенденції в напрямі взаємодії міжнародних правоохоронних організацій з питань протидії організованій злочинності, зокрема загальнокримінальної спрямованості, а також підкреслити, що результати такої діяльності стають усе більш значимими. Тож уважаємо за доцільне вітчизняним правоохоронним органам активізувати роботу щодо обміну інформацією, яка становить інтерес, з компетентними органами зарубіжних країн.

Використані джерела:

1. Статут Міжнародної організації кримінальної поліції Інтерполу; Статут, Міжнародний документ від 13.06.1956. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_142.
2. Меркушин В. В. Борьба с транснациональной организованной преступностью : монография. Мн.: Амалфея, 2003. 208 с.
3. Transnational organized crime. URL: <https://www.fbi.gov/investigate/organized-crime>.

4. Дамирчиев Э. И. Основные направления практической деятельности Европейской полицейской организации (Европол) в сфере борьбы с преступностью. URL: http://www.nbpublish.com/library_read_article.php?id=732.

5. Europol's role in fighting crime // Report. London, 2003. P.10-11.

6. Act of the management board of Europol of 15 October 1998 concerning the rights and obligations of liaison officers // Official Journal of the European Communities, № C26/09, Brussels, 1999. P. 86-88.

Стаття надійшла до редколегії 08.01.2018

Морозова Я. О. Значение и особенности международного сотрудничества в процессе противодействия организованной преступности общей криминальной направленности

Статья посвящена рассмотрению значения и особенностей международного сотрудничества в процессе противодействия организованной преступности общей криминальной направленности. В публикации аргументируется необходимость такой деятельности, а также анализируется отечественное и международное законодательство. В результате проведенного исследования констатируется, что сегодня анализ статистических данных и эмпирического материала позволяет утверждать о появлении положительной тенденции в направлении взаимодействия международных правоохранительных организаций по вопросам противодействия организованной преступности, в частности общеуголовной направленности, а также отметить, что результаты такой деятельности становятся все более значительными. В связи с этим высказано мнение о необходимости отечественным правоохранительным органам активизировать работу в части обмена информацией, представляющей взаимный интерес, с компетентными органами зарубежных стран.

Ключевые слова: организованная преступность, общеуголовная направленность, противодействие, международное сотрудничество.

Morozova Ya. Significance and Peculiarities of International Cooperation in the Process of Counteracting Organized Criminality of General Criminal Orientation

The article is devoted to the consideration of the importance and peculiarities of international cooperation in the process of counteracting organized crime generally criminal orientation. It is proved that in spite of the significant contribution of foreign and domestic lawyers in the development of the theme of counteraction to organized crime of general-purpose orientation, not all aspects are yet sufficiently considered, in particular, the significance and peculiarities of international cooperation during the mentioned process. The publication argues the need to intensify international cooperation in the process of counteracting organized crime in general criminal orientation. The author analyzes contemporary domestic and international legislation that regulates legal relations in the investigated sphere.

It is concluded that one of the most important forms of cooperation within the framework of Interpol is the holding of conferences and meetings of experts on the fight against organized crime. It is emphasized that participation in such cooperation Interpol manifests itself in specific forms and implements only by means accessible to him, which is not available in other international organizations.

It is noted that besides Interpol experience, there is also an interesting experience of counteraction to organized crime in the United States of America. The fight against

organized crime, including general criminalization, in the United States is carried out by a law enforcement agency such as the Federal Bureau of Investigation.

As a result of the study, it is stated that today the analysis of statistical data and empirical material makes it possible to assert a positive tendency in the direction of interaction of international law-enforcement organizations on counteraction to organized crime, in particular, general-purpose orientation, and also to note that the results of such activity are becoming more significant. In this regard, the opinion was expressed on the need for domestic law-enforcement bodies to intensify work on the exchange of information of mutual interest with the competent authorities of foreign countries.

Keywords: organized crime, common-law orientation, counteraction, international cooperation.

УДК 343.71

*С. В. Пономарьов,
М. В. Стацак*

**ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА
ХАРАКТЕРИСТИКА КРАДІЖОК,
ПОЄДНАНИХ З ПРОНИКНЕННЯМ У ЖИТЛО,
ІНШЕ ПРИМІЩЕННЯ ЧИ СХОВИЩЕ**

У статті розглянуто питання оперативно-розшукової характеристики крадіжок, поєднаних з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище. Визначено, що сучасну оперативно-розшукову характеристику крадіжок, поєднаних з проникненням до житла, іншого приміщення чи сховища можна надати через визначення основних відомостей щодо: способів проникнення до приміщень; осіб, які готуються або їх вчиняють; предметів посягання та місця їх збуту. Зроблено висновок, що знання на належному рівні характерних даних щодо крадіжок, поєднаних з проникненням до житла, іншого приміщення чи сховища, допоможе працівникам кримінальної поліції швидше визначитися з ефективними способами протидії.

Ключові слова: оперативно-розшукова характеристика, оперативно-розшукова протидія, крадіжка, поєднана із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище.

Постановка проблеми. Конституцією України кожному гарантується право на недоторканність житла, яке має особливе значення для особи, оскільки його дотримання є певною гарантією інших прав людини – права на життя, на особисту недоторканність, на невтручання в особисте та сімейне життя, на володіння, користування й розпорядження своєю власністю тощо. Відповідно до ст. 41 Основного Закону України кожен має право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним [1]. На сьогодні в умовах розбудови демократичної правової держави безпека й недоторканність визнаються надзвичайними соціальними цінностями. Гарантована Конституцією та Цивільним кодексом України охорона приватної власності, її захист від злочинних (корисливих) посягань були й залишаються одними з найважливіших завдань у діяльності правоохоронних органів [1-2]. Водночас статистика свідчить, що за останні три роки кількість злочинів, що кваліфікуються за ч. 3

ст. 185 КК України, тобто крадіжки, вчинені способом проникнення в житло або інше приміщення громадян, постійно зростає (у 2013 р. – 36823, 2014 р. – 41233, 2015 р. – 46824, 2016 р. – 59737 та за десять місяців 2017 р. – 46749) [3]. Тобто, попри досить чітку правову регламентацію забезпечення недоторканості права власності, аналіз статистичних даних свідчить про збільшення окресленого виду крадіжок. Указане свідчить про потребу ефективної протидії вказаному виду злочинності правоохоронними органами, одним із аспектів якої є вдосконалення їх положень щодо оперативно-розшукової характеристики. Зазначимо, що знання всіх її структурних елементів дозволяє вибрати найефективнішу організаційно-тактичну модель протидії злочину, виявити можливі об'єкти посягань, визначити оптимальний організаційно-тактичний алгоритм загальних оперативно-профілактичних та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на отримання інформації щодо конкретної особи [4, с. 39-40].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Учені в галузі криміналістики та оперативно-розшукової діяльності досліджували різні аспекти питання протидії вказаним видам злочинів. Проте детальний аналіз фахової наукової літератури дає змогу визначити, що здебільшого науковці аналізували лише окремі види крадіжок, поєднаних з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище (наприклад, О.М. Асадчих розглянуто питання протидії крадіжкам з приватних дачних будинків, а авторський колектив монографії «Оперативно-розшукова протидія діяльності організованих груп, які готують вчинення крадіжок з квартир» (О.О. Ганжа, О.В. Дерев'ягін, К.В. Шахова, В.В. Шендрік) вивчав питання, пов'язані з протидією квартирним крадіжкам. Зазначене привело до того, що на сьогодні оперативно-розшукова характеристика крадіжок, поєднаних з проникненням до житла, інше приміщення чи сховища, ще не досить розроблена.

Формування цілей. Метою статті є визначення основних аспектів оперативно-розшукової характеристики крадіжок, поєднаних з проникненням до житла, іншого приміщення чи сховища.

Виклад основного матеріалу. Сучасна теорія оперативно-розшукової діяльності не містить єдиного визначення поняття «оперативна-розшукова характеристика», проте більшість учених дотримується думки щодо доцільності віднесення до її складу кримінально-правової, кримінологічної та криміналістичної характеристик. Щодо цього заслуговує на увагу наукова позиція колективу авторів монографії «Особливості протидії злочинам підрозділами карного розшуку в курортних місцевостях України» (А.В. Баб'як, О.О. Дерев'ягін та ін.) про те, що зміст оперативно-розшукової характеристики не обмежується певним колом відомостей і визначається, крім предмета та об'єктів ОРД, ще й співвідношенням з предметами інших галузей юридичної науки [4, с. 22]. З огляду на це можна дійти висновку, що сучасну оперативно-розшукову характеристику крадіжок, поєднаних з проникненням до житла, іншого приміщення чи сховища можна надати через визначення основних відомостей щодо:

–способів проникнення до приміщень;

- осіб, що готуються або їх вчиняють;
- предметів посягання та місця їх збуту.

Що ж стосується сучасних способів проникнення до житла, іншого приміщення чи сховища з метою вчинення крадіжок, то, як свідчить практика, до них слід віднести вчинення крадіжок способом:

- використання «вільного» доступу;
- пошкодження або демонтажу запірних пристроїв, зокрема за допомогою використання спеціально пристосованих засобів;
- пошкодження конструктивних частин житла, приміщення чи сховища, зокрема вікон, стін, даху тощо;
- проникнення до житла, приміщення чи сховища на законних підставах і переховування там до настання сприятливих умов для вчинення злочину;
- використання вибухових речовин;
- застосування спеціального обладнання, зокрема комп'ютерної техніки;
- використання спеціальної екіпіровки для спуску на відчинені вікна й балкон.

З огляду на вказане можна дійти висновку, що крадіжки, поєднані з проникненням до житла, іншого приміщення чи сховища розрізняються також за способом підготовки до вчинення злочину, зокрема на такі, до вчинення яких попередньо готуються, й на ті, що вчиняються спонтанно.

Зауважимо, що визначення способів вчинення крадіжок, поєднаних з проникненням до житла, іншого приміщення чи сховища буде не повним без зазначення знарядь і засобів їх вчинення. На нашу думку, досить повну характеристику щодо знарядь вчинення кваліфікованих крадіжок, поєднаних з проникненням до будь-якого приміщення, подав авторський колектив монографії: «Оперативно-розшукова протидія діяльності організованих груп, які готують вчинення крадіжок з квартир» (О.О. Ганжа, О.О. Деревягін, В.В. Шендрік та ін.). Науковці вивчали окреслене питання в контексті дослідження проблематики протидії квартирним крадіжкам. Зокрема, учені визначили, що всі знаряддя вчинення квартирних крадіжок можна поділити на дві групи. До першої з них відносяться знаряддя, спеціально виготовлені для проникнення в квартири громадян з метою вчинення крадіжки, зокрема:

- 1) «пінцет» – тонка металева пластина з пружиною і гачком на кінці;
- 2) «гребінь» – довгі вузькі металеві пластини з насічками, що нагадують вирізи на ключах;
- 3) «фомка» – невеликий лом, роздвоєний на кінці;
- 4) «гусяча лапа» – спеціальний злодійський інструмент для розтину металевих предметів (сейфів, залізних ящиків тощо), що за формою нагадує консервний ніж великих розмірів зі стрижнем-важелем, на який для подовження плеча важеля може надіватися металева труба;
- 5) «балерина» – спеціальний злодійський інструмент для відкриття сейфів;
- 6) «уїс-тігі» – щипці з довгими тонкими кінцями з насічкою, що служать для захвату й повороту ключа, вставленого у внутрішній замок зсередини

приміщення. При вживанні цього інструмента на кінці ключа залишаються сліди у вигляді подряпин;

7) відмички (зокрема електричні бамп пістолети) – спеціалізований інструмент, що використовується для відкриття замків без ключа методом маніпуляції [5, с. 44].

До другої групи науковці віднесли знаряддя, призначені для господарсько-побутових потреб, а саме: лом, сокира, стамеска, домкрат, саперні ножиці (гострозубці), молоток, металева болванка, дрилі, ножівки, ножі тощо [5, с. 46].

Різноманітність й така велика кількість способів і знарядь вчинення крадіжок, поєднаних з проникненням до житла, іншого приміщення чи сховища, насамперед пов'язана з місцями вчинення таких злочинів. Аналіз емпіричного матеріалу дозволяє стверджувати, що на сьогодні об'єктами крадіжок є об'єкти всіх видів власності (приватної, юридичної або державної), проте до найтипівіших належать такі:

- житло громадян у багатоквартирних будинках чи гуртожитках;
- приватні домоволодіння, дачі, замські будинки;
- приміщення для зберігання рухомого та нерухомого майна (підсобні приміщення), гаражі;
- аптеки та заклади охорони здоров'я;
- магазини й торгівельні павільйони, складські приміщення;
- об'єкти, що належать Збройним силам України, озброєним добровільним батальйонам, правоохоронним органам;
- об'єкти інфраструктури;
- заклади культури та мистецтва, державні заклади та архіви;
- вантажні відсіки комерційного транспорту та об'єкти залізничного транспорту.

Зауважимо, що наявність таких відмінних за типом власності, направленістю та іншими ознаками місць вчинення крадіжок, поєднаних з проникненням до них, пов'язана з різноманітністю матеріальних благ, які стають предметами злочинного посягання. Наприклад, тільки за останні три роки предметами посягання були:

- гроші та цінні папери;
- ювелірні вироби та цінні прикраси;
- аудіо-, відео, побутова, будівельна та господарська техніка;
- засоби зв'язку та їх аксесуари;
- особисті речі та одяг;
- документи (зокрема й в електронному вигляді);
- культурні, художні та мистецькі цінності;
- продовольчі та непродовольчі вироби або товари, серед них алкогольні чи тютюнові;
- наркотичні засоби, психотропні речовини та їх аналоги, медикаменти;
- вогнепальна зброя та боєприпаси, вибухові речовини;
- паливно-мастильні матеріали, запчастини до різноманітної техніки.

Утім, зазначимо, що класифікація предметів злочинних посягань постійно збільшується залежно від попиту на ринку майна, одержаного злочинним шляхом, оскільки на таких ринках також діє принцип: «попит породжує пропозицію» [6, с. 8]. Тобто, використовуючи сказане до тематики статті, констатуємо, що поки будуть купувати, наприклад, викрадені ювелірні вироби чи антикваріат, такі речі залишатимуться предметами крадіжок, пов'язаними з проникненням до житла, іншого приміщення чи сховища.

Насамкінець уважаємо за доцільне визначитися з характеристикою осіб, які готують або вчиняють крадіжки, поєднані з проникненням до житла, іншого приміщення чи сховища. За статевою ознакою лідирують чоловіки, які вчиняють більшість крадіжок, поєднаних з проникненням до житла, іншого приміщення чи сховища, та є безпосередніми виконавцями цих злочинів – 90,3%; жінки ж при їх вчиненні найчастіше виступають підбурювачами, посібниками або навідниками.

Віковий діапазон осіб, які вчинюють крадіжки, поєднані з проникненням до житла, іншого приміщення чи сховища, дуже широкий – від 14 років (початкова межа кримінальної відповідальності) до 50 років. Аналіз емпіричного матеріалу свідчить, що більшість крадіжок, поєднаних з проникненням до житла, іншого приміщення чи сховища, скоюють особи віком від 20 до 35 років – 73%; у 9,1 % випадків вказані злочини вчиняють неповнолітні, а в 3,5 % випадків – малолітні.

Водночас за останні роки на території України серед злочинів, у яких встановлено особу злочинця, питома вага осіб, раніше засуджених за майнові злочини, складає 60,3 %.

Характеризуючи загальні обставини вчинення крадіжок, поєднаних з проникненням до житла, іншого приміщення чи сховища, також зауважимо, що за часом доби вони найчастіше скоюються у вечірні та нічні години (до 75,4 %), тобто в період з 23 до 5 години. Також для крадіжок, поєднаних з проникненням до житла, іншого приміщення чи сховища, характерним є сезонний час їх вчинення. Дослідження показало, що 10,5 % крадіжок, поєднаних з проникненням до житла, іншого приміщення чи сховища, а також поєднаних з насильством, вчинюються взимку; у 52,3 % випадків – під час святкових та вихідних днів, у 23,7 % випадків – у робочі дні (у години роботи).

Висновки. Отже, підсумовуюче наведене, доходимо висновку, що знання на належному рівні характерних даних щодо крадіжок, поєднаних з проникненням до житла, іншого приміщення чи сховища, допоможе працівникам кримінальної поліції швидше визначитися з ефективними способами протидії.

Використані джерела:

1. Конституція України: Закон України від 26 червня 1996 року. URL : www.gksa2.rada.gov.ua/pls/zweb_N%/webproc4_1?id
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV (поточна редакція на підставі Закону України від 06 листопада 2014 року № 1206-18). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

3. Статистичні дані Генеральної прокуратури України. URL : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>

4. Особливості протидії злочинам підрозділами карного розшуку в курортних місцевостях України : монографія / [А.В. Баб`як, О.О. Деревягін, М.В. Стащак]. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 172 с.

5. Оперативно-розшукова протидія діяльності організованих груп, які готують вчинення крадіжок із квартир : монографія / [О. О. Ганжа , О. О. Деревягін, М. В. Стащак, К. В. Шахова, В. В. Шендрік]. Харків: Діса плюс, 2016. 170 с.

6. Мазур Л. А. Протидія підрозділами карного розшуку обігу майна, одержаного злочинним шляхом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2013. 20 с.

Стаття надійшла до редколегії 16.03.2018

Пономарьов С. В., Стащак Н. В. Оперативно-розыскная характеристика краж, соединенных с проникновением в жилье, другое помещение или хранилище

Рассматривается вопрос оперативно-розыскной характеристики краж, соединенных с проникновением в жилье, другое помещение или хранилище. Определяется, что современную оперативно-розыскную характеристику краж, сопряженных с проникновением в жилище, другое помещение или хранилище можно предоставить путем определения основных характеризующих сведений о способах проникновения в помещения; лицах, готовящихся или их совершающих; предметах посягательства и местах их сбыта. Делается вывод, что знания на должном уровне таких характеризующих данных по кражам, сопряженных с проникновением в жилище, другое помещение или хранилище, поможет работникам криминальной полиции быстрее сориентироваться относительно эффективных путей противодействия

Ключевые слова: оперативно-розыскная характеристика, оперативно-розыскная противодействие, кража, соединенная с проникновением в жилье, другое помещение или хранилище.

Ponomarev S., Stashchak M. Operational and Investigative Characteristics of Thefts Combined with Penetration into Accommodation, other Premises or Storage

The article deals with the operational and investigative description of thefts, combined with the penetration of housing, other premises or storage facilities. It is determined that modern operative-wanted theft, combined with penetration into a home, another room or storage facility, can be provided by identifying the main characteristics of information about: ways of penetrating the premises; - persons preparing or doing them; the objects of the attack and the place of their sale. So, let's summarize that

- in relation to modern methods of penetrating housing, other premises or repositories for the purpose of committing thefts, they should include theft: by using "free" access; damaging or dismantling of shut-off devices, including, by means of the use of specially adapted means; damage to the structural parts of a home, a room or a storage, in particular windows, walls, roofs, etc. ; penetration into the home, premises or storage on legal grounds and hiding there until the onset of favorable conditions for the commission of a crime; use of explosives; application of special equipment, including computer equipment; use of special equipment for descending to open windows and balconies;

- the most typical places of such thefts include the following: housing citizens in multi-apartment buildings or hostels; private households, cottages, country houses; premises for storage of movable and immovable property (utility rooms), garages; pharmacies and health care facilities; shops and trade pavilions, warehouses; objects belonging to the Armed Forces of Ukraine, armed volunteer battalions, law enforcement agencies; infrastructure objects; cultural and artistic institutions, state institutions and archives; cargo compartments of commercial transport and railway transport objects.

At the same time, the typical objects of the attack are determined, describing the persons who prepare or commit the theft, combined with the penetration of the house, other premises or storage, and the general circumstances of the theft, combined with the penetration of the house, another room or repository,

The general conclusion is that knowledge at the appropriate level of such characterizing data on theft, combined with penetration into a home, other premises or repository, will help criminal police officers to focus more quickly on effective ways of countering the latter.

Keywords: operative-search characteristics, operative-search counteraction, theft, combined with penetration into a house, other premises or storage.

РОЗДІЛ VI. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

УДК 340.12

О. М. Литвинов

ПРАВО ЯК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ: СПРОБА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ САМОКРИТИКИ. Стаття перша. ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ І ДЕЯКІ ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ТА ТЕРМІНОЛОГІЇ. Частина 1. ПРО МЕТОДОЛОГІЮ

Запропоновано варіант критичного перегляду власної концепції права як феномену культури, коли культура інтерпретується як категорія права. Завданням запланованого циклу статей є її критика з урахуванням зауважень, отриманих під час обговорення. Розглянуто питання доцільності постановки проблеми, звідси нагальними стають питання методології з огляду на постулювання значущості культурологічного підходу в правознавстві.

Ключові слова: право, культура, правознавство, філософія права, критика, методологія.

Постановка проблеми. Інтерпретація права як феномену культури, що її запропонував автор цих рядків у філософсько-правовому ракурсі в низці праць, зокрема й у монографічному дослідженні [1], викликала не тільки жвавий інтерес (насамперед у вигляді рецензій [2; 3; 4; 5; 6]), а й досить жорстку критику: передусім це стосується детального обговорення монографії на засіданні Харківського юридичного товариства (15.12.2015) та захисті висунутих ідей у вигляді дисертації (13.03.2017), а також обговорення окремих положень на понад 100 конференціях та інших наукових заходах протягом 1996-2016 років. Критика стосується не тільки тлумачення права, а й розуміння культури, яке було запропоновано для саме філософсько-правового і загалом правознавчого дискурсу. З одного боку, воно спирається на досягнення вітчизняної філософсько-культурологічної думки (переважно київської філософсько-антропологічної школи), а з іншого – на запропоноване автором розуміння, що базується на класичному етимологічному та феноменологічному ракурсі розгляду поняття *cultura*, що ґрунтується як на давньогрецьких коріннях (від Аристотелевого вчення про душу тощо), так і на корінні латинському (зокрема й Цицеронове фактичне поєднання з філософією як «оброблянням душі» [7]). Йдеться насамперед про методологію дослідження, оскільки ці питання викликали найбільш суворі зауваження, до того ж, як правознавців, тобто представників юридичних наук, так і фахівців – представників різних галузей філософського знання. Перше зауваження, що його висували, стосувалося загальної оцінки методології, тому їх сукупність було окреслено як «культурологічний підхід». Стосовно нього – дещо пізніше, але насамперед про самі ці оцінки, що відрізнялися не тільки різноспрямованістю, а й

нерідко спрямованістю протилежною одна одній, і, якщо надто коротко, були про питання розуміння тексту як наслідку такого методологічного підходу (сукупності методів): юристи звертали увагу на, як на їхню думку, надмірну складність; філософи ж на певні спрощення, що є результатом звернення до методів, розроблених переважно ще в минулому столітті.

Актуальність теми має бути обґрунтованою з двох позицій. Перша – як початок циклу статей, що планується у вигляді подальшого обстоювання раніше висловлених положень загальної концепції, але з урахуванням висловлених зауважень і наданих пропозицій (що означає не тільки їх прийняття, а й неприйняття, звісно ж, аргументованого). Друга – як актуальність саме цієї статті, то вона може бути сформульованою як потреба уточнення й конкретизації тих кроків розширення методологічного інструментарію правознавства, що їх було визначено як «культурологічний підхід». Складність такого напрямку роботи полягає не тільки в розмежуванні з іншими підходами, що мають також методологічний статус (наприклад, антропологічний), а й у переосмисленні деяких конкретних наукових методів як складових підходу культурологічного (наприклад, методу критичного раціоналізму).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Культурологічна проблематика у вітчизняній думці почала розроблятися з 1970-х років передусім представниками київської філософсько-антропологічної думки й перебуває в центрі уваги й до сьогодні (В. Горський, В. Іванов, С. Кримський, М. Попович, В. Табачковський, В. Шинкарук, Є. Бистрицький, О. Білий, В. Малахов, С. Пролєєв та інші). Останні два десятиліття проблеми культур-спрямованого пошуку засад права стають першочерговими у вітчизняній юридичній науці, насамперед філософії права (О. Балинська, О. Бандура, В. Бачинін, В. Бігун, В. Вовк, О. Гришук, О. Данильян, О. Дзьобань, Ю. Калиновський, А. Козловський, С. Максимов, С. Меленко, С. Рабінович, С. Сливка, О. Стівба, В. Титов, О. Тихомиров, В. Чефранов, В. Шкода та інші), а також теорії та історії права, де дослідники торкаються важливих світоглядно-методологічних питань, що робить досить умовним розподіл між цими галузями знань (О. Атоян, С. Головатий, В. Гончаренко, М. Дамірлі, М. Козюбра, Ю. Оборотов, О. Петришин, С. Погребняк, П. Рабінович, О. Скрипнюк, М. Цвік, С. Шевчук та інші). Ще більш красномовним свідченням указаній спрямованості є праці представників галузевих юридичних наук (Ю. Барабаш, О. Костенко, М. Панов, Б. Розовський, І. Сліденко, О. Тарасов, В. Тацій, Є. Харитонов, Ю. Шемпученко, І. Яковюк та інші). Утім, прикладів концептуального спірання на категорію культури як методологічний принцип, обумовлений самою історією та феноменологічною настановою стосовно права ми не маємо

Формування цілей. Звідси, як і актуальність, *мету* статті може бути визначено також подвійно: і як пропедевтичне викладення міркувань, що стосуються всього запланованого циклу статей, і як обґрунтування доцільності загальної постановки питання, тобто концептуалізації проблеми

права як феномену культури, та такого ж обґрунтування методологічного інструментарію її вирішення.

Виклад основного матеріалу. *Перше.* Головне в обґрунтуванні доцільності постановки проблеми про право як феномен культури полягає в тому, що апеляції до людського, оскільки культура є тільки людським надбанням, дозволяє, з одного боку, спиратися на суто людські характеристики істоти, відомої як *homo sapiens*, тобто, такі, які є відсутніми в інших істот, а з іншого боку, уже методологічного, дозволяє відокремити підхід культурологічний від антропологічного, оскільки останній має враховувати всі, охоплюючи й, наприклад, афективні, характеристики цієї істоти. Звісно, це не відкидає актуальність підходу антропологічного, який набув досить великої ваги у вітчизняному правознавстві [8; ін.], але дозволяє, з огляду на певну концентрацію методологічних прийомів (методів), виявити, як видається, той ракурс розгляду права як феномену культури, коли він стає суто (або переважно) правовим. Тобто, виокремлюється раціональна складова людського, яка стає визначальною насамперед у правознавстві (юридичних науках), а також у самому праві, тоді як антропологічний підхід має враховувати в особистісному плані афективне, а в соціальному – повсякденне як тиск невідрефлектованої буденності, що в таких країнах, як Україна, нерідко має кримінальну складову [9]. Проблему розгортаємо в першому з названих аспектів, тобто правознавстві, що, звісно, не виключає й звернення до самого права. Останнє дозволило також через виокремлення головних соціальних функцій культури (організаційну, регулюючу та контролюючу) тлумачити саме поняття культури як правову категорію.

Другим з того, що названо головним в обґрунтуванні доцільності постановки цієї проблеми, є апеляція до гуманістичної складової права, що інтерпретується як людиноспрямованість. Той очевидний збіг з антропологічним підходом (людино вимірність), що передбачає врахування певних складових емоційного (афективного) характеру тих явищ і процесів, що ми їх вважаємо правовими, не є суперечністю, оскільки в такий спосіб ми виходимо не тільки в методологічній площині, а й у площині світоглядній і навіть суто теоретичній на наявність і необхідність того, що має універсальний стосовно життя людини як роду характер. Передусім це цінності, що втілюються насамперед в ідеї прав людини, спочатку як філософська думка, потім і як юридично втілені положення, до того ж тут поєднується багато таких цінностей, які були визначальниками поступу людства як шляху до себе самого. Йдеться, звісно, про свободу, рівність та інші, які є основою сучасного конституціоналізму. Згадана гуманістична складова розглядається й у своєму первісно історичному значенні як суто людське (що ми розглядали в попередньому абзаці) і в тому значенні зі складовою милосердя, емпатії тощо, як його переважно розуміють на сьогодні.

Третім пунктом обґрунтування доцільності зазначеної постановки проблеми є інтелектуально-філософська традиція, що сягає ще часів Сократа й пов'язана з його ім'ям: це єдність раціонального та морального, коли інтелектуальне є виміром етичного. Потім через християнську

традицію співчуття і прощення та проголошеного відомого ставлення до ворогів, навіть в утилітаристських та прагматичних світоглядних доктринах знаходимо перевагу того варіанта розуміння, тлумачення та втілення права, де й поєднуються ці два начала: раціональне та моральне. Неймовірно посилена раціональна складова, підтримана поняттям універсального в такому тлумаченні та втіленні, дозволяє долати відомі й природні розбіжності морального характеру.

Четвертим пунктом є спроба поєднання культурно-історичного тлумачення правової реальності з феноменологічними розвідками окремих, але основних концептів природно-правових теорій Нового часу, що також надає новій якості тому підходові в осмисленні й сьогодення, що був означений як культурологічний. Боротьба з «буржуазними» філософськими поглядами, що розглядалися винятково як ворожі, була (і залишається) однією з головних причин постійних негараздів у народів – представників «вторинних культур», серед них і наша країна, що робить їх «територіями нещастя» (питання термінології розглянемо в другій частині статті). Неймовірний евристичний потенціал феноменології, тісно пов'язаної зокрема з герменевтикою, не використовувався, редуковані (спрощені, примітивізовані) тлумачення суспільності загалом і правової реальності зокрема породжують надто багато штучних проблем, які в розвинених правових культурах (і розвитком культури взагалі) було виведено за свої (культурні) межі в площину кримінального.

Утім, критику деяких положень запропонованої концепції автор визнає переважно як конструктивну і таку, що може надати більшої практичної значущості її положенням, тому відповіді на висловлене колегами вирішив подати не тільки як відповідь на зауваження, а й як приєднання до них. Це означає розвиток їхніх, а також і своїх критичних зауважень. Бо це і є критикою, на відміну від банального критиканства як спроби за будь-яку ціну відкинути позицію якогось автора, що є прийомом публіцистично-ідеологічним. Інакшими словами, перечитуючи свої тексти через декілька років і сприймаючи їх уже також як опонент, я переслідую головну мету: посилити свої концептуальні положення, позбавившись слабких боків висловленої позиції також і завдяки допомозі всіх моїх опонентів, оскільки «творення глибокої думки передбачає постійний перегляд наявних, зокрема власних поглядів» [10, с. 6].

Тому коротко зазначимо й *п'ятий* пункт наведених міркувань, що спирається на критику як певну діагностику соціокультурного стану суспільства через призму природно-правових ідеалів Нового часу, орієнтацію та намагання втілити які, зокрема, задекларовано в державотворчих документах України.

Саме так народилася ідея створення низки статей із загальною назвою «Право як феномен культури: спроба концептуальної самокритики», що має бути певним циклом, актуальність і цілеспрямованість якого витікає як з уже обґрунтованої актуальності цієї теми взагалі, так і зі сформульованої в основній праці мети, що полягає у виявленні культурного статусу права в

процесах соціальної організації людського буття, охоплюючи сучасний стан правової реальності України, визначення історичної ролі природно-правових ідей Нового часу, утілених у філософії права та формалізованих нормативних системах, що сформували сучасний світ [11, с. 4].

З огляду на великий обсяг завдань, що витікають з такої постановки питання, а також критичних зауважень, у кожній статті буде висвітлено їх певне обмежене коло. Звичайно, першим з них є питання про доцільність постановки проблеми та питання методології, а також термінології, особливо тієї, що її було запропоновано як новели сучасного правознавства.

Є намір головні категорії праці розглядати як окремо, так і разом, ураховуючи ті конотації (низки смислів та їх інтерпретацій), що виникають у такій взаємодії. Наприклад, «феноменальність» права припускає онтологічне «занурення» у визначений чимось зовнішнім контекст, який тлумачиться як «культура», а звідси й остання категорія потребує майже щоразу певного прояснення і пояснення через уточнення можливих конотацій. Міркування досить складні для вихованого дещо в іншій системі координат мислення юриста, яке надто часто сприймає складність суджень як щось зайве, не враховуючи того очевидного факту, що така складність є більш адекватним відбиттям складності певної ситуації (у цьому випадку – правової). Однією з головних думок, на якій вважаю обов'язково наполягати, це подолання спрощених способів інтерпретації складних феноменів буття, що є одним з доказів необхідності звернення до філософії права та суміжних, пов'язаних з нею галузей знань. Навіть не має потреби апелювати до тієї фактичності, що характеризує наше життя, і що свідчить про велику ціну ігнорування його складності: це вважаю доведеним насамперед у своїй головній праці. Тому нагадувати про хибність будь-якого спрощення в поясненні явищ, процесів чи ситуацій у правовій реальності треба постійно, оскільки воно неминуче призводить до криміналізації цих явищ і ситуацій – висновок, який теж вважаю доведеним [Див.: 1, с. 88, 102-103, 163-164, 176-177, 199-230 (особливо с. 207, 215-225) та ін.].

Поглиблюючи цю тезу, занурюємося в проблематику того боку буття права, який є настільки прозорим через свою очевидність, що ця прозорість нерідко не дозволяє виокремити ті складові вказаного буття, які є іноді вирішальними. Цю, назвемо метафорично, прозорість скла очевидності й створює те, що звичайно визначається як культура, і водночас породжує безліч перекручень сприйняття, тлумачення та використання в зазначений примітивізований спосіб, який ми загалом в процесуальному (темпоральному) сенсі маркували як буденну свідомість. Її панування як не сприйняття раціонального у вигляді і досягнень наук, і здорового глузду майже постійно перетворює наше метафоричне скло очевидності на таке собі криве дзеркало, яке, проте, продовжує чи то сприйматися, чи то навмисно тлумачитися як прозоре. Указані міфологічні культурно-історичні коріння таких процесів не є піонерським досягненням автора, адже світова філософсько-культурологічна думка, особливо в ХХ столітті, відзначала це часто, але така світоглядна архаїка та зіткнення цих примітивізованих поглядів (а отже, й цінностей) із сучасним поступом людства, що набуло в нас

несподівано для багатьох гострих і трагічних форм, вимушує виокремлювати цей пласт і буття, і свідомості. Скажімо більше: наступ примітивізму та архаїчних цінностей, тобто криміналізованої свідомості, його потужність і поширення стають загрозою не тільки українській державності, а й світовому правопорядку, який атакують імперські (тобто також історично минулі) амбіції держав, де дух архаїки відроджується в поняттях сили не розуму і права, а афектів і війська.

Висновки. Попередній стислий висновок. Доцільність розгляду теми права як феномену культури в її актуальному ракурсі підтверджується як через використання різних наукових методів, так і можливістю апеляції до категорії культури для формування комплексу методів як загального культурологічного підходу, що має досить потужні евристичні перспективи.

Використані джерела:

1. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення. Луганськ : Янтар, 2014. 800 с.
2. Козловський А. Новий погляд на право як феномен культури: український ракурс у контексті філософії права Нового часу. *Вісник національної академії правових наук України*. 2015. № 4 (83). С. 121-125.
3. Розовський Б. Г. Після прочитання книжки про право в культурі: а чи є право у філософії права? (Полемічні розмірковування Б. Розовського щодо деяких положень монографії О. Литвинова «Право як феномен культури: спроба філософського осмислення»). *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1-2. С. 500-511.
4. Єременко О. Право і безправ'я. Роздуми над книгою Олександра Литвинова «Право як феномен культури: спроба філософського осмислення». *Sententiae: наук. праці Спільки дослідників модерної філософії*. 2015. № 1-2 (XXXII-XXXIII). С. 190-196.
5. Рашидов С. Ф. Про особливості української національної філософії права в культурологічному втіленні – з громадянської точки зору. *Київський центр міжкультурної комунікації*. URL: Salam.center/articles/retsenziya-na-monografiyu-aleksndra-litvinova.html
6. Шаповал В. М. [Рецензія]. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ МВС України*. 2016. № 2 (73). С. 209-210. Рец. на кн.: О. М. Литвинов «Право як феномен культури: спроба філософського осмислення» : монографія. Луганськ : Янтар, 2014. 800 с.
7. Цицерон Марк Тулій. Тускуланские беседы. URL : <http://ancientrome.ru/antlitr/cicero/phil/tusc2.htm>. – Название с экрана.
8. *Антропология права : філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)* : матеріали Першого всеукр. круглого столу (Львів, 16-17 вересн. 2005 р.). Львів : Край, 2006. 476 с.
9. Литвинов О. М. Україна : світ повсякденності як основа праворозуміння (щодо феноменологічних підмурків антропології права). *Антропология права : філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)* : статті учасників VII Міжнародного «круглого столу» (Львів, 9-10 грудн. 2011 р.). 2-е вид., випр. та доп. Львів : Галицький друкар, 2012. С. 321-340.
10. Богачов А. Від перекладача. Філософія сьогодні. Розмови з Ульрихом Беком, Гансом-Георгом Гадамером, Юргеном Габермасом, Гансом Йонасом,

Отфридом Гюфе, Віторіо Гюсле, Ричардом Рорті та іншими. Пер. з нім. А. Л. Богачова. Київ : Альтерпрес, 2003. С. 5–6.

11. Литвинов О. М. Право як феномен культури : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.12. Харків, 2017. 43 с.

Стаття надійшла до редколегії 25.01.2018

Литвинов А. Н. Право как феномен культуры: опыт концептуальной самокритики. Статья первая. О целесообразности постановки проблемы и некоторые вопросы методологии и терминологии. Часть 1. О методологии

Предлагается вариант критического пересмотра собственной концепции права как феномена культуры, когда культура интерпретируется как категория права. Задачей запланированного цикла статей является её критика с учетом замечаний, полученных во время обсуждения. Рассматриваются вопросы целесообразности постановки проблемы, отсюда первоочередными становятся вопросы методологии в связи с постулированием значения культурологического подхода в правоведении.

Ключевые слова: право, культура, правоведение, философия права, критика, методология.

Lytvynov O. Law as a Phenomenon of Culture: Attempt of Conceptual Self-criticism. Article One. On the Appropriateness of Raising the Problem and Some Issues of Methodology and Terminology. Part 1. On the Methodology

The earlier study of law as a phenomenon of culture in the process of discussion in the expert environment (experts – first of all philosophers of law, theorists and historians of law, and representatives of branch legal sciences) caused the need for clarification, as well as revision of some of the stated positions. This article is the first one where it is supposed to carry out this verification work (together with falsification as a method of critical rationalism) on general and certain particular provisions that have been advocated for many years, especially in the pages of this edition. At the same time, the main theses of the proposed concept remain unchanged, as well as confidence in its relevance and heuristic value. The interpretation of culture as different forms of expressing the creative principle in a person and accentuation of the special significance of such a distinctive (human) quality as the mind (ratio) makes it possible to form a special approach to the understanding of law, which is defined as culturological. The reference to the term "phenomenon", in addition to the self-sufficiency of law in the process of functioning in culture, also led to the possibility of appealing not only to traditional knowledge (achievements predominantly of the New Time), but also to modern approaches and methods (referring to the main achievements of the XXth and beginning of the XXIst centuries). Among the first indicators are the classical philosophy of law (the theory of natural law) of the XVIth–XIXth centuries, among the latter ones – phenomenology, hermeneutics and analytical philosophy of law. The unifying beginning of the first and second indicators is the critical approach to social phenomena and ways of their comprehension, where an important role is played primarily by the rational and humanitarian components. It is on the basis of this methodological symbiosis that an attempt is made to formulate this culturological approach to the study of law. How much this approach can be heuristically valuable and, accordingly, practically effective - depends on acceptance / non-acceptance by

other researchers. On the other hand, its definition in culturological aspect allows us to view law as the highest achievement of mankind, at least in the social sphere.

This article not only shows the relevance of the stated position as a problem of the philosophy of law, but also its appropriateness as a problem of jurisprudence in general, since the breadth of the approach to the culturally created and "culturally protected" role of law does not negate the need for its clear definition and unambiguous interpretation. The latter is what is usually defined as the "practical significance of the results of the research" and that, in turn, necessitated the concretization of the goal-setting aspect of the study (hence the indication of the "appropriateness" of the relevant view of the problem, the relevance of which is beyond doubt).

Keywords: law, culture, jurisprudence, philosophy of law, criticism, methodology.

УДК 351.741

О. О. Мислива

ВПРОВАДЖЕННЯ ТАКТИЧНОЇ МЕДИЦИНИ В ПІДГОТОВКУ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті розкрито правову природу міжнародних стандартів надання невідкладної (домедичної та медичної) допомоги, їх відмінності; визначено доцільність, нормативну й наукову обґрунтованість інтеграції в підготовку та діяльність Національної поліції протоколів тактичної медицини, адаптованої для цивільних ситуацій. Кризь призму повноважень та обов'язків проаналізовано чинне законодавство, яке передбачає знання поліцейським алгоритмів невідкладної допомоги та вміння використовувати їх у ситуаціях з різним ступенем ризику.

Ключові слова: Національна поліція, невідкладна (домедична та медична) допомога, стандартні операційні процедури (алгоритми), допомога під вогнем, допомога під час евакуації, тактична медична допомога.

Постановка проблеми. На сьогодні у світі визнані та використовуються найкращі міжнародні стандарти тактичної медичної допомоги, запроваджені НАТО. Тобто медицини, яка розроблялася для використання на полі бою, але адаптованої до цивільної ситуації, у якій може опинитися на місці події поліцейський з урахуванням можливої ескалації ситуації, зокрема з огляду на те, що бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги не стануть ризикувати в зоні, яка немає достатнього рівня безпеки, навіть, якщо постраждалий помирає.

У п. 4 ст. 18, п. 14 ч. 1 ст. 23, ч. 3 ст. 37 та ч. 4 ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію» (далі - ЗУНП) [1] серед основних обов'язків поліцейського закріплено надання ним невідкладної, тобто, домедичної та медичної допомоги особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в беспорядному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я, а також особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу. Це положення віддзеркалює вимогу ст. 12 Закону України «Про екстрену медичну допомогу» [2].

Водночас поліцейські – це особи, які не мають медичної освіти, хоча за своїми службовими обов'язками повинні володіти практичними навичками надання невідкладної допомоги, адже за ненадання без поважних причин на місці події домедичної допомоги або необгрунтовану відмову в її наданні передбачена кримінальна відповідальність (ст. 135 КК України «Залишення особи в небезпеці»).

Таким чином, у підготовку та діяльність поліцейського мають бути запроваджені найкращі стандарти з надання невідкладної допомоги людині. До того ж, таке навчання поліцейських має бути уніфіковано для забезпечення правомірності їх діяльності та забезпечення ними заходів особистої безпеки й містити алгоритми дій як у повсякденній обстановці, так і в умовах кризових ситуацій (екстремальних або надзвичайних подій).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі проблематика надання домедичної допомоги постраждалим та її відповідність міжнародним стандартам обговорювалася крізь призму організаційно-правових питань гармонізації українського законодавства про охорону здоров'я з міжнародно-правовими медичними нормами, а також прав людини у сфері охорони здоров'я, їх зміст у нормативно-правових актах міжнародного та європейського рівня низкою вчених, серед яких: В.І. Акопов, І. Берн, Т. Езер, Дж. Коен, Дж. Оверал, І. Сенюта, З.С. Гладун, В.Ф. Москаленко, Т.С. Грузєва та інші. Окремі аспекти нормативно-правового визначення обов'язків поліцейського щодо надання невідкладної, зокрема домедичної й медичної допомоги стали предметом дослідження О. Христова та Є. Денисенко. Водночас з питань інтеграції тактичної медицини в підготовку та практичну діяльність Національної поліції досліджень не проводилось, що підкреслює актуальність цього дослідження.

Формування цілей. Метою статті є розкриття змісту протоколів з тактичної медицини та нормативно-правове обґрунтування їх впровадження в діяльність Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Одним з головних завдань Національної поліції України поряд із забезпеченням правопорядку та протидії злочинності в п. 4 ст. 2 ЗУНП передбачено надання в межах, визначених законодавством, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Зазвичай першими на місце події потрапляють патрульні поліцейські, оскільки зобов'язані відреагувати на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або інші події. При цьому вони повинні вжити заходи, спрямовані на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб, якщо того потребує ситуація, відповідно до пп. 5, 14 ст. 23 ЗУНП.

Практика підтверджує, що правильність алгоритму дій і швидкість реакції поліцейського на особу, яка перебуває у невідкладному стані¹, до

¹ *Невідкладний стан людини* – раптове погіршення фізичного або психічного здоров'я, яке становить безпосередню та невідворотну загрозу життю та здоров'ю людини або оточуючих її людей і виникає внаслідок хвороби, травми, отруєння або інших внутрішніх чи зовнішніх причин [2].

прибуття кваліфікованої медичної допомоги значно впливають на ефективність допомоги та можливість збереження життя постраждалого.

Сам поліцейський під час виконання службових завдань має значний ризик потрапити в ситуацію, яка призводить до травмування та гибелі. Статистика свідчить, що останнім часом такі випадки почастішали, особливо ті, що стосуються вогнепальних поранень. Зокрема, у м. Дніпро восени 2017 року п'ятеро поліцейських отримали поранення в результаті вибуху гранати на місці злочину [3]; на початку 2018 року порушник ПДР нахабно вбив патрульного [4]; на Київщині під час затримання правопорушника було розстріляно п'ятьох поліцейських [5].

За даними статистики з моменту створення Національної поліції України під час виконання службових обов'язків отримали поранення 1197 поліцейських, з яких 24 – загинули [6].

Безперечно, передусім це пов'язано зі збільшенням чисельності неврахованої зброї та боєприпасів, які потрапляють на підконтрольні Україні території з районів проведення антитерористичної операції. Генеральна прокуратура України вказує на зростання майже в 2,5 рази чисельності злочинів, скоєних з використанням вогнепальної зброї [7].

Водночас сумнозвісних випадків загибелі поліцейських при виконанні службових завдань у різних містах України можливо було б уникнути або мінімізувати їх наслідки завдяки виробленню та виконанню поліцейськими чітких алгоритмів дотримання особистої безпеки, а також надання (до)медичної допомоги.

Тож потреба інтеграції в підготовку та діяльність поліцейських загальноприйнятих у світі стандартів надання невідкладної допомоги в різних ситуаціях очевидна.

Міністерство охорони здоров'я України в 2017 році для вдосконалення підготовки з надання домедичної допомоги осіб, які не мають медичної освіти, але за своїми службовими обов'язками повинні надавати домедичну допомогу, а також адаптації навчально-тренувальних програм до міжнародних стандартів надання невідкладної медичної допомоги затвердило навчально-тренувальні програми трьох рівнів, серед яких програма другого рівня «Перший на місці події» розрахована на поліцейських [8].

Курс передбачає розгляд базових понять про будову тіла людини й роботу органів та систем, а також вивчення основних принципів і здобуття навичок, потрібних для оцінки стану постраждалого й надання домедичної допомоги в екстремальних умовах до прибуття бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги. Курс розраховано на 48 годин. Практична частина має відпрацьовуватись у групах, які складаються з одного інструктора й не більше ніж восьми слухачів. Зміст курсу ґрунтується на уніфікованих клінічних протоколах медичної допомоги та на алгоритмах міжнародних курсів Emergency Medical Responder, BLS, ITLS, PhITLS.

З огляду на вимоги чинного законодавства, Міністерство внутрішніх справ України спільно з Міністерством освіти і науки України до навчальних

планів з підготовки курсантів із дисципліни «Тактико-спеціальна підготовка» у ВНЗ зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, увели курс з тактичної медицини (модуль – 60 годин), а також зробили обов'язковим вивчення алгоритмів надання домедичної допомоги під час першопочаткової підготовки поліцейських на практичних заняттях, в умовах вирішення ситуаційних завдань і навчальних тренувань.

На сьогодні в Україні розпочата підготовка кваліфікованих тренерів з надання домедичної допомоги на місці подій для подальшого навчання співробітників поліції у межах взаємодії з Консультативною Місією ЄС за проектом «Операційна підтримка у наданні стратегічних консультацій щодо реформування сектору цивільної безпеки України» як розвитку системи навчання, застосування нових форм і методів поліцейської роботи [9].

Проте єдиного типового або узгодженого між міністерствами та відомствами плану підготовки поліцейських з цього питання й досі не вироблено та не затверджено, також як і стандартних операційних процедур, які містять чіткі алгоритми дій поліцейських у типових та екстремальних ситуаціях, а наразі мають охоплювати ще й найввірогідніші медичні проблеми та правильні подальші дії.

Водночас згідно з Указом Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 року № 5/2015 [10] передбачено впровадження світових стандартів НАТО в безпековий простір України, а наказ МОЗ України «Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги» від 21.06.2016 № 612 вимагає стандартизації медичної допомоги в Україні відповідно до прийнятих протоколів [11].

У цій ситуації доцільно звернутися до міжнародного досвіду. Світове визнання та всебічне використання отримали розроблені НАТО стандарти (протоколи) з надання невідкладної (до)медичної і тактичної допомоги в різних ситуаціях: TCCC (Tactical Combat Casualty Care) – «Тактична допомога пораненим у бою», CLS (Combat Life Saver) – «Порятунок життя під час бою», TECC (Tactical Emergency Casualty Care) – «Тактична екстрена медицина», PHTLS (Pre-Hospital Trauma Life Support) – «Фельдшерська/спеціалізована підтримка життєдіяльності», 68W (Combatmedic) – «Боець-рятівник», ATLS (Advanced Trauma Life Support) – «Лікарська/високоспеціалізована підтримка життєдіяльності» – стандарт розширеної підтримки життя під час травми. Зокрема, для догляду за постраждалим шляхом вибору найоптимальнішої комбінації належної медичної практики та адекватної тактики невеликих військових підрозділів було створено відповідні стандарти й рекомендації, передбачені Протоколами CLS і TCCC – «Порятунок життя під час бою». Упровадження цього Протоколу привело до вагомих результатів – зменшення чисельності загиблих від поранень військових, адже тактична медицина враховує той факт, що місце й обставини, за яких надається допомога – час бойових дій.

Специфіка надання медичної допомоги завжди залежить від тактичної ситуації, характеру отриманих поранень, рівня знань і навичок особи, яка

перша контактує з постраждалим/пораненим, та наявного медичного обладнання (Savitsky and Eastbridge, 2012). На відміну від лікарні, де надається невідкладна допомоги, головна мета якої полягає в лікуванні хворого, в умовах службової ситуації догляд за пораненими є лише частиною бойового завдання, особливо, якщо відбувається вогневий контакт з правопорушником, тож дуже важко розділити й забезпечити ефективність завдання щодо продовження бойових дій і догляд за пораненими.

Як зазначалося вище, Програма «Перший на місці події», затверджена МОЗ України як база для поліцейських, уміщує медичні техніки BLS (Basic Life Support) – «Серцево-легенева реанімація» (СЛР), тобто алгоритму базової підтримки життя. Вона включає перевірку дихання потерпілого, а в разі переконання в його відсутності, здійснення виклику екстреної медичної допомоги. Коли кваліфікована допомога в дорозі, треба робити СЛР постраждалому, адже:

- перші хвилини після зупинки дихання критично важливі. СЛР, розпочата в першу хвилину, має максимальні шанси на успіх. З кожною хвилиною зволення ефективність СЛР зменшується на 10%;

- період клінічної смерті (потенційно зворотний стан, з якого при своєчасному відновленні дихання й кровообігу можливий вихід з відновленням функцій клітин кори головного мозку) триває приблизно 4-6 хвилин. Після цього починають відмирати клітини кори головного мозку (соціальна смерть), і навіть якщо подих потерпілого вдасться відновити, то зміни можуть мати серйозні наслідки (втрата пам'яті, порушення сприйняття, мови, моторних функцій тощо);

- якісна СЛР забезпечує лише 30-40% нормального серцевого викиду, 30-60% мозкового кровотоку і 5-20% серцевого кровотоку, тим самим продовжуючи період клінічної смерті, тож дає час до приїзду кваліфікованої медичної допомоги[12].

Такий алгоритм дій патрульного поліцейського слідує з аналізу чинного законодавства України у сфері охорони здоров'я. Зокрема, ст. 35 Основ законодавства України про охорону здоров'я [13] та ст. 12 Закону України «Про екстрену медичну допомогу» [2] чітко передбачають, що поліцейський, який виявив людину в невідкладному стані, зобов'язаний: 1) негайно здійснити виклик екстреної медичної допомоги за єдиним телефонним номером виклику екстреної медичної допомоги «103» або за єдиним телефонним номером виклику екстреної допомоги «112»; 2) повідомити про місце та обставини події; 3) за можливості надати необхідну допомогу, зокрема, перевезти її до відділення екстреної (невідкладної) медичної допомоги чи іншого закладу охорони здоров'я, у якому може бути забезпечено надання необхідної медичної допомоги.

Безперечно, йдеться про штатну службову ситуацію без ускладнення оперативної обстановки, без «вогневого контакту». Водночас ситуації, у яких можуть опинитися поліцейські, мають велику ймовірність конфліктів та їх ескалації. Тож, для поліцейських, які можуть потрапити у цивільній ситуації в зони обстрілу при потребі надання невідкладної (домедичної та медичної)

допомоги більш корисний розділ тактичної медицини, який навчає базовим навичкам надання само- та взаємодопомоги в умовах бойових дій. Отже, у підготовку та діяльність поліцейських доцільно запровадити саме програми з тактичної медицини – надання допомоги на дошпитальному етапі, націлене передусім на усунення попереджувальних причин смерті, за принципами, що враховують загрозу від бойових дій чи активного стрільця [14].

Військова медицина відрізняється від цивільної типами травм або ран, зовнішніми умовами, можливістю надавати допомогу постраждалим і часом, потрібним для евакуації постраждалих (адже в умовах бою він значно довший). З огляду на це, Протокол дій передбачає три рівні допомоги: *допомога під вогнем; тактична медична допомога; допомога під час евакуації* [15]. У бойових умовах і ускладнених цивільних умовах зміст кожного рівня дещо різний. Для першого працює протокол ТССС, а для другого BLSabo ТЕСС.

ТССС і ТЕСС – протоколи надання допомоги, що характеризуються подібністю, проте їх логіка, термінологія і принципи відрізняються з огляду на різницю завдань і умов поставленого бойового завдання, проведення операцій, різного рівня медичного обладнання адресантів і очікуваної тривалості евакуації. Також відрізняється екіпірування військового і поліцейського, адже ТССС чітко регламентує використання медичної аптечки (ІФАК), а ТЕСС не визначає рекомендованого спорядження.

Нормативно-правовим підґрунтям протоколу ТЕСС виступає наказ МОЗ України від 21.06.2016 № 612 «Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги», а протоколу ТССС – Стратегічний оборонний бюлетень України, уведений в дію Указом Президента України від 06 червня 2016 року № 240/2016 [16].

У цілому ТЕСС – це хоч і військовий стандарт медицини, але призначений для міських чи інших цивільних умов, який дозволяє заощадити сили й засоби, убезпечити мирне населення, тактика дій якого дещо відрізняється від військової, оскільки розрахована на спільну роботу поліції та швидкої медичної допомоги тощо. Як і в CLS, у ньому виділяють три етапи надання невідкладної допомоги із певними своїми особливостями:

- *допомога під вогнем* означає потребу вести вогонь у відповідь та укриватися від обстрілу, уміти зупиняти критичну кровотечу;
- *тактична медична допомога* базується на простих діях щодо забезпечення життєво важливих функцій організму;
- *допомога під час евакуації* включає запобігання гіпотермії, постійне спостереження за пораненим, документування стану та виклик допомоги.

Стандартна практика визначення ознак життя та порядку надання першої допомоги в цивільному порядку, відома як «A-B-C» (airway, breathing, circulation – дихальні (повітряні) шляхи, дихання, кровообіг), у тактичній медицині змінена на «C-A-B-C», де перша (C) означає катастрофічну кровотечу (catastrophichaemorrhage), яку треба зупинити насамперед, або «C-A-B-C-D-E»: C (Catastrophichaemorrhage) A (Airway) B (Breathing) C (Circulation) D (Disability) E (Expose-Environment-Evaluate-Evacuate) [17].

Інструктори з тактичної медицини пропонують запровадити в українському варіанті назву «С-А-В-С-D-E» як «КОЛЕСО»: К (кровотечі масивні, критичні), О (огляд дихальних шляхів), Л (легені), Е (ефективність дихання), С (серце), О (огляд усього тіла – оцінка свідомості – обігрів)» [18].

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що під час виклику поліцейських може виникнути потреба в наданні невідкладної (домедичної та медичної) допомоги. Такі ситуації можна поділити на два типи: за відсутності загроз (наприклад, ізольована ДТП) або коли існує загроза (захоплення приміщення або активний стрілок).

При наданні постраждалим невідкладної допомоги основним елементом дій поліцейського є оцінка факторів ризику та безпека місця події, зокрема під час надання невідкладної допомоги.

В Україні чинні протоколи надання екстреної медичної допомоги постраждалим не в повному обсязі відповідають потребам поліцейських виконувати службові завдання, що виникають при атиповій, загрозливій або надзвичайній ситуації, ситуації активного стрілка, зокрема проведення антитерористичних операцій в умовах міста, випадки захоплення заручників, терористичні акти під час масових заходів або їх загрози.

Ураховуючи наявність нормативно-правового обов'язку поліцейського в наданні невідкладної допомоги під час виконання службових завдань, які вимагають врахування навколишніх ризиків, а також підґрунтя для впровадження позитивного світового досвіду з цих питань, доцільним є впровадження в підготовку та діяльність поліцейських міжнародних стандартів тактичної медичної допомоги.

Використані джерела:

1. Про Національну Поліцію : Закон України від 02 липня 2015 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
2. Про екстрену медичну допомогу : Закон України від 05 липня 2012 року. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 30. Ст. 340.
3. У Дніпрі 5 поліцейських було поранено. URL: <https://www.unian.ua/incidents/2226209-u-dnipri-pyatero-politseyskih-buli-poraneni-pri-zatrimanni-kvartirnih-zlodiviv.html> (дата звернення 19.12.2017).
4. У Дніпрі порушник нахабно вбив патрульного. URL : <https://tsn.ua/ukrayina/u-dnipri-porushnik-pdr-nahabno-vbiv-patruльного-753204.html> (дата звернення 03.03.2018).
5. На Київщині розстріляли 5 поліцейських URL: <https://tsn.ua/ukrayina/na-kiyivschini-rozstrilyali-p-yatoh-policeyskih-818743.html> (дата звернення 03.03.2018).
6. Скільки поліцейських погинуло в Україні URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2018/01/22/novost/pravo/vyuasnilos-skolko-policeyskih-pogiblo-ukraine> (дата звернення 03.03.2018).
7. Кількість злочинів з використанням зброї в Україні зростатиме URL: <http://uire.org.ua/novyni/kilkist-zlochiviv-z-vikoristannyam-zbroyi-v-ukrayini-zrostatime-eksperti-uide/> (дата звернення 03.03.2018).
8. Про вдосконалення підготовки з надання домедичної допомоги осіб, які не мають медичної освіти : наказ Міністерства охорони здоров'я України від

29.03.2017. URL : <https://www.umj.com.ua/article/106851/zatverdzheno-navchalni-programi-z-domedichnoyi-dopomogi> (дата звернення 21.02. 2018).

9. Поліція Харківщини. URL: https://www.facebook.com/police.kharkov/?hc_ref=ARR4JcDme_IQtEvrxybAbzZCYEg8L-SEyeql4PXiee7AT5C-pUM2C5OIES3xLRgQIQ (дата звернення 02.02. 2018).

10. Про Стратегію сталого розвитку "Україна - 2020": указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/print1521026505822979> (дата звернення 15.03.2018).

11. Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги: наказ МОЗ України від 21.06.2016 № 612. URL: http://old.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20140115_0034.html (дата звернення 19.03. 2018).

12. BasicLifeSupport (BLS): серцежно-легочная реанимация. URL: <https://secretsquirrel.com.ua/znaniya/basic-life-support-bls-serdechno-lyogochnaya-reanimatsiya/> (дата звернення 21.03.2018).

13. Основи законодавства здоров'я України. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. ст.19.

14. Тактична медицина. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення 21.03.2018).

15. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2016/02/1/207442/> (дата звернення 21.03.2018).

16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України: указ Президента України №240/2016. URL:<http://www.president.gov.ua/documents/2402016-20137> (дата звернення 21.03.2018).

17. Курс ПМД-онлайн. URL : <http://1staidplast.org.ua/tccc-тактична-медицина/concepts> (дата звернення 16.02.2018).

18. Надання першої медичної допомоги пораненим буде здійснюватися за українським алгоритмом і протоколом по тактичній медицині «Колесо-Міст». URL: <http://uacrisis.org/ua/31504-ukrainian-nadannya-pershoyi-medichnoyi-dopomogi-poranim-za-ukrayinskim-algoritmom-i-protokolom-po-taktichnij-meditsini -koleso-mist> (дата звернення 18.03.2018).

Стаття надійшла до редколегії 17.03.2018

Мысливая О.О. Внедрение тактической медицины в подготовку и деятельность Национальной полиции Украины

В статье раскрыто правовую природу международных стандартов оказания неотложной (домедицинской и медицинской) помощи, их различия, и определена целесообразность и нормативную и научную обоснованность интеграции в обучение и деятельность Национальной полиции протоколов тактической медицины, адаптированной для гражданских ситуаций. Также проанализированы действующее законодательство, предусматривающее полномочия и обязанности полицейского, имеет знания алгоритмов неотложной помощи и уметь использовать их в ситуациях с разной степенью риска.

Ключевые слова: Национальная полиция, неотложная (домедицинской и медицинской) помощь, стандартные операционные процедуры (алгоритмы), помощь под огнем, помощь при эвакуации, тактическая медицинская помощь.

Myslivaya O. Implementation of Tactical Medicine in Training and Activity of National Police of Ukraine

The article describes the legal nature of the international standards for the provision of urgent (premeditated and medical) care, their differences, and the expediency and normative and scientific justification of the integration of tactical medicine protocols, adapted for civilian situations, into the training and activities of the National Police. Also analyzed is the current legislation, which provides for the powers and responsibilities of a policeman, have knowledge of the algorithms of emergency care and be able to use them in situations with different degrees of risk. During the call of the police, there may be a need for urgent (premeditated and medical) assistance. Such situations can be divided into two types: in the absence of threats (for example, an isolated road accident) or when there is a threat (occupancy of a room or active arrows).

When providing emergency assistance to the victim, the main element of his actions is to assess the risk factors and the safety of the scene, including during emergency care. In Ukraine, valid protocols for the provision of emergency medical care to the victims do not fully meet the needs of the police to perform official tasks that arise in an atypical, threatening or emergency situation, an active hand, in particular, anti-terrorist operations in the city, hostage-taking, acts of terrorism during mass events or their threats.

Taking into account the legal requirement of a policeman to provide emergency assistance in the performance of official tasks that require taking into account the risks of the environment, as well as the basis for the introduction of positive global experience on these issues, it is expedient to introduce into the training and activity of police international standards of tactical medical care.

Keywords: National Police, emergency (premeditated and medical) assistance, standard operating procedures (algorithms), fire assistance, assistance during evacuation, tactical medical aid.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Безкровний Є. А.** кандидат юридичних наук, викладач відділу підготовки прокурорів з організації роботи в органах прокуратури Національної академії прокуратури України (м. Київ)
- Блінова Г. О.** кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет» (м. Дніпро)
- Богатирьов А. І.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології Університету державної фіскальної служби України (м. Ірпінь)
- Болоташвілі З. У.** кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри тактичної, спеціальної та фізичної підготовки Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Бондар В. С.** кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу організації наукової роботи Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Васілін Є. М.** здобувач Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Власюк В. В.** генеральний директор Директорату з прав людини, доступу до правосуддя та правової обізнаності Міністерства юстиції України (м. Київ)
- Волинець Р. А.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ)
- Готвянська М. А.** аспірант Донецького юридичного інституту МВС України (м. Кривий Ріг)
- Гусєва В. О.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової експертології Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Дараган В. В.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри оперативнорозшукувальної діяльності та спеціальної техніки факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро)
- Євтєєва Д. П.** кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків)
- Єрофєєв М. І.** кандидат юридичних наук, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем попередження, припинення та розслідування злочинів територіальними органами Національної поліції України Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)

- Завгородній В. А.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро)
- Загоруй І. С.** кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Зайцев О. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, заступник директора Інституту прокуратури та кримінальної юстиції (м. Харків)
- Ищенко І. В.** начальник Управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції в Одеській області (м. Одеса)
- Камінський І. І.** аспірант кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса)
- Колодяжний М. Г.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташица Національної академії правових наук України (м. Харків)
- Комарницький В. М.** доктор юридичних наук, професор, ректор Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Кузнєцов В. В.** аспірант докторантури та аспірантури Одеського державного університету внутрішніх справ (м. Одеса)
- Лоневський Л. М.** аспірант кафедри оперативно-розшукової діяльності факультету №2 Інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів)
- Литвинов О. М.** доктор юридичних наук, кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін і професійної психології Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Мислива О. О.** кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро)
- Мовчан Р. О.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця)
- Морозов Д. А.** викладач циклу загально-правових дисциплін Луганського центру первинної професійної підготовки «Академія поліції» Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)

- Морозова Я. О.** кандидат юридичних наук, докторант кафедри ОРД Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Нестерович В. Ф.** доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Павшук К. О.** кандидат юридичних наук, асистент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків)
- Панькевич В. М.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (м. Вінниця)
- Перецьолкін С. М.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро)
- Подгородний С. Д.** ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Пономарьов С. В.** начальник СВ Слобідського ВП ГУНП в Харківській області (м. Харків)
- Стацак М. В.** доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри ОРД та РЗ Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Філіпенко В. Р.** студентка 4 групи 1 курсу магістратури Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків)
- Червінчук А. В.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблемних питань правоохоронної діяльності Донецького юридичного інституту МВС України (м. Кривий Ріг)
- Янко В. М.** прокурор Луганської області (м. Северодонецьк)

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

Науково-теоретичний журнал

Випуск 1 (81)

Українською та російською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 15990-4462 ПР від 20.11.2009

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Підписано до друку 27.03.2018.
Формат 60x84 ¹/₁₆ Ум. друк. арк. 18,4.
Тираж 100 прим. Зам. № 2703-01.

Адреса редакції та видавця:
Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,
вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401;
тел. (06452) 9-07-77; адреса електронної пошти: oonr_lduvs@meta.ua;
сайт: <http://lduvs.edu.ua>

Виготовлено згідно з наданим оригінал-макетом:
Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г.В.
вул. Бузника 5/1, м. Миколаїв, 54038
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007